

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ДУНАЄВСЬКИЙ ЄВГЕН ЮРІЙОВИЧ

УДК 726: 72.012, 72.035

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ І КОМПЛЕКСІВ
В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Спеціальність 191 – Архітектура та містобудування

Галузь знань 19 – Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Є. Ю. Дунаєвський

Науковий керівник:

Слепцов Олег Семенович,
доктор архітектури, професор

ОДЕСА-2023

АНОТАЦІЯ

Дунаєвський Є.Ю. Еволюція архітектури православних храмів і комплексів в період незалежності України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування». – Одеська державна академія будівництва та архітектури МОН України, Одеса, 2023.

У **вступі** розкривається актуальність теми дослідження, дана оцінка стану її обробки, сформована мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наведено кількість публікацій за темою дисертації.

Розділ I. «Передумови та стан дослідження розвитку православного храмобудування». Розділ присвячений дослідженню, узагальненню та структуралізації науково-дослідницьких праць з сакральної тематики. Виявлені історичні особливості та сучасний стан розвитку православ'я України. На основі аналізу вітчизняного досвіду сформовані внутрішні й зовнішні, позитивні й негативні фактори розвитку; і тенденції сучасного українського храмобудування.

У першому підрозділі **«Аналіз та узагальнення науково-дослідницьких праць з проблеми дослідження»** на підставі аналізу та узагальнення спеціальної літератури та науково-дослідних робіт виявлені українські вчені, наукові роботи яких безпосередньо вплинули на дисертаційне дослідження: Водотика О.Ю., Плахотна Н.А., Ліпуга Р.М., Борис А.М., Голубчак К.Т., Криворучко Ю.І. та інші. На основі вивчення даних праць було виявлено, що розбір регіональних особливостей проєктування храмів та храмових споруд на території України було проведено детально, але не вистачає узагальнення по досвіду сучасної сакральної архітектури на території всієї України за останні 30 років.

Також, були розглянуті праці вчених з таких супроводжуючих напрямків як: теорія та історія храмової архітектури; мистецтвознавство, естетика, символіка, традиції, каноніка; релігієзнавство та філософські течії.

У другому підрозділі **«Історичні особливості та сучасний стан розвитку православної архітектури в Україні»** проведено історичний аналіз еволюції сакральних будівель і споруд, сформульовано основні історичні періоди формування дерев'яного та кам'яного храмобудування. Були проаналізовані вітчизняні храми та комплекси, які зазнали повної та/або часткової руйнації, у 30-ті роки ХХ ст., приведено перелік споруд, які вже відбудовані за державною програмою «Відтворення пам'яток історії та культури України 1999 року»; перелік храмів, які за цією програмою ще чекають на відновлення; та запропонований перелік храмів тих, які потребують негайного включення до програми відновлення.

У третьому підрозділі **«Вплив соціально-політичних факторів та тенденцій розвитку православ'я в Україні»** проведений аналіз впливу соціально-політичних факторів на тенденції розвитку православ'я в Україні, встановлена взаємодія церкви із суспільством та державою і виявлені такі функції сучасної церкви України, як: культурно-сакральна, художньо-естетична, символічно-космологічна та соціально-політична. Було проведено статистичний аналіз рівня релігійності по регіонах України, на основі матеріалів соціально-дослідницького центру Разумкого, та з'ясовано, що загальна кількість вірян, що вважають себе православними християнами, що становить – більше 70%.

У четвертому підрозділі **«Світовий досвід проєктування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів»** було зібрано та проаналізовано світовий досвід храмобудування, в який ввійшли храми 15 помісних церков таких країн: Польщі, Сербії, Албанії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини, Румунії, Болгарії, Чорногорії, Греції, Кіпру, Грузії, Вірменії, Білорусії та росії; та архітектура православних храмів і комплексів західної української діаспори, в країнах США, Канада та Австралія. Виявлено головні відмінності принципів формування храмів та храмових комплексів світового досвіду проєктування, навідміну від вітчизняного.

У п'ятому підрозділі **«Вітчизняний досвід проєктування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів»** проведений аналіз

вітчизняного досвіду проєктування сакральних споруд дозволив виділити практикуючих архітекторів, які є лідерами за кількістю зведених і запроєктованих храмів та комплексів. За результатами інтерв'ювання, здійснена каталогізація персоналій, діяльність яких пов'язана із проєктуванням та відновленням сакральних споруд на території сучасної України за період Незалежності. Розроблена періодизація сучасної сакральної архітектури та виявлені тенденції сучасного проєктування храмів та храмових комплексів, які розкривають сутність сучасного українського православного храму.

Розділ II. «Методичні засади дослідження архітектурної організації православних храмів та комплексів» передбачає застосування ряду науково-дослідних методів, що формують методологічний апарат даного дослідження. Виявлені основні чинники, що впливають на архітектурне формування православних храмів та комплексів. Запропонована оновлена класифікація сакральних споруд за основними ознаками, з урахуванням сучасних тенденцій.

У першому підрозділі *«Загальна методика та етапи наукового дослідження проблеми»* викладений основний методологічний апарат наукового дослідження, який складається з наступних етапів: розгляд передумов та вивчення джерел проблематики; вплив комплексних факторів на тенденції розвитку; визначення основного методологічного апарату; виявлення типологічних особливостей, класифікації і головних прийомів; формування принципів проєктування; формування теоретичної моделі та практичних рекомендацій.

Акцент на методі інтерв'ювання, отримані відповіді якого вплинули на формування принципи організації сакральних будівель; а проєктна документація храмових будівель сприяла формуванню перспектив розвитку храмобудування.

У другому підрозділі *«Методика дослідження впливу чинників на архітектурно-планувальне вирішення православного храму»* сформовані такі основні чинники, впливу на сучасні українські сакральні споруди, як: соціально-демографічний, економічний, інженерно-конструктивний, ландшафтний, сакральний, містобудівний, природно-кліматичний, архітектурно-планувальний, культурно-географічний, художньо-стилістичний. Через культурно-географічний

чинник автор розкриває характерні особливості формування самореалізації нації та національної ментальності українського народного психотипу.

У третьому підрозділі *«Вплив конструктивних рішень на об'ємно-просторову структуру православного храму»* виявлено, що простежується тенденція використання сучасних будівельних матеріалів та конструктивних рішень в проєктуванні сакральних будівель та споруд. Встановлено вплив конструктивних особливостей на зовнішній вигляд споруди, для забезпечення широкого спектру архітектурно-просторових рішень.

У четвертому підрозділі *«Класифікація православних храмів і комплексів»* запропонована удосконалена класифікація храмів та комплексів за тими основними ознаками: композиційно-просторовою схемою; категорією вірян; функціональним наповненням; функціональним зонуванням генерального плану; типологічним критерієм; критерієм місткості; розташуванням в структурі населеного пункту; ступенем розвитку рекреаційної зони; стилістичним напрямком та конструктивною схемою. Розкривається сутність нових або удосконалених параметрів класифікації.

У п'ятому підрозділі *«Метод обґрунтування параметру місткості та його вплив на функціонально-планувальну організацію»* проаналізовано функціональний склад території православних комплексів, поділених за двома основними параметрами – місткість та розташування. Методом функціонально-структурного аналізу виявлені основні функціональні групи храмового комплексу: богослужбова, навчально-просвітницька, рекреаційно-дозвіллева, соціальної допомоги, адміністративна, комерційна, житлова, медична, підприємства харчування, побутова, технічна, господарська, виробнича та укриття / універсальна зала. За допомогою аналізу існуючих храмових комплексів вдалося виявити функціональні групи, які є необхідними при будь-якій місткості споруди, та перелік додаткових важливих функцій, якими автор пропонує доповнити обов'язковий перелік для храмового комплексу.

Розділ III. «Особливості формування сучасної православної архітектури України» сформульовано принципи та прийоми архітектурно-планувальної та

об'ємно-просторової структури; надано практичні рекомендації по функціональному складу території генерального плану та планувальної схеми храмів та храмових комплексів. Розроблено теоретичну модель українського сучасного ХК та виявлені перспективні напрямки подальшого розвитку сучасних сакральних будівель та споруд України.

У першому підрозділі **«Містобудівні особливості організації сакральних храмів та комплексів»** наведені рекомендаційні аспекти щодо вибору ділянки та зонування генерального плану території: враховувати багатофункціональність використання ділянки ХК; місце розташування та габарити ділянки мають відповідати потребам громади; враховувати зв'язок груп приміщень; забезпечення доступності відвідувачів; передбачати можливість розвитку території комплексу.

Розроблена функціональна схема організації генерального плану ХК, в якій виділено такі зони як: вхідна, господарська, рекреаційна, спортивна, меморіальна, благодійна, храмова, адміністративно-побутова та навчально-просвітницька. Також, автором запропоновані прийоми ландшафтного благоустрою храмового комплексу на основі вираження символів «14 станцій Ісуса Христа».

У другому підрозділі **«Формування архітектурно-планувальної структури православних храмів та комплексів»** наведена рекомендаційна функціонально-планувальна схема організації храмових комплексів, яка представляє собою всі необхідні групи приміщень, які можуть входити в структуру споруди, а саме: сакральний блок; соціальний блок; блок обслуговування; технічний блок; господарсько-побутовий блок; адміністративний блок; вхідна група приміщень; група приміщень бомбосховища. Виявлені основні звязки та взаємодія між запропонованими блоками.

У третьому підрозділі **«Архітектурно-композиційні прийоми формування храмів та храмових комплексів»** були сформульовані об'ємно-просторові композиційні прийоми розміщення сакрального ядра в структурі храмового комплексу: вбудоване; сблоковане; вбудовано-прибудоване; блоки зосереджені довкола сакрального ядра; окремо розташоване; павільйонне. Розроблені рекомендації використання прийому архітектурно-просторової та архітектурно-

художньої виразності на основі символічного трактування сакрального об'єкту. Подані рекомендаційні засоби впровадження в структуру сучасного храмового комплексу екологічно-активних та енергозберігаючих технологій.

У четвертому підрозділі *«Принципи організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів та комплексів»* сформульовані основні принципи сучасних православних храмів та комплексів: принцип спадкоємності (індивідуальний зміст розуміння української національної ідентичності); принцип планувальної та композиційної варіативності (забезпечення всіма функціями із урахуванням потреб та змін в суспільстві); принцип взаємозв'язку території та сакрального наповнення (вираження сакрального у ландшафтному зовнішньому та внутрішньому упорядженні ХК); принцип індивідуального методу проєктування (перетворення духовно-емоційного стану архітектора в архітектурно-композиційну структуру сакральної споруди); принцип інтеграції в архітектурну сучасність.

У п'ятому підрозділі *«Сучасні напрямки розвитку сакральної архітектури»* розроблена теоретична модель сучасного українського храмового комплексу, структура якої складається із основних факторів та відповідних вимог, які необхідно досягти при зведенні сакральної споруди.

Обрані перспективні напрямки серед сучасного доробку реалізованих та концептуальних проєктів сакральних будівель та споруд України. Запропоновані основні вимоги створення архітектурно-просторової моделі сучасного українського православного храму. Серед них виділено: принцип незмінного (ряд особливостей, які склалися з досвіду проєктування, та є обов'язковими складовими будь-яких сакральних споруд), принцип змінного (ряд особливостей, які складені на основі аналізу сучасного архітектурного доробку; інтерв'ювання практикуючих архітекторів; аналізу графічного матеріалу архітекторів).

Ключові слова: сакральна архітектура Незалежної України, храмовий комплекс, сакральний ландшафт, модель сучасного храму, національна ідентичність, перспективи розвитку, об'ємно-просторова організація.

ABSTRACT

Dunayevskyi Ye. Architecture evolution of Orthodox Christians churches and complexes during the independence period of Ukraine. – The qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Architecture (Doctor of Philosophy). Speciality 191 – Architecture and Urban Planning. – Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odesa, 2023.

The **introduction** reveals the relevance of the research topic, assesses the state of its development, formulates the purpose, tasks, object, subject, and methods of the research, highlights the scientific novelty, theoretical and practical significance of the obtained results, and provides the number of publications on the topic of the dissertation.

Part I. “Prerequisites and Present State of the Art of Orthodox Christians Church Building Research”. The part is devoted to the study, generalisation and structuring of the research works on sacred topic. The historical features and the current state of Orthodoxy development in Ukraine are identified and considered. The analysis of the national historical and modern experience of designing churches and temple complexes was carried out as well as the analysis of foreign architecture of Orthodox Christians churches and complexes. Based on the analysis, the internal and external, positive and negative factors in the development of sacred typology, and the trends in modern Ukrainian church building were formed.

In the first paragraph *“Analysis and generalization of research works on the research problem”*, based on the analysis and generalization of professional literature and research works, Ukrainian scientists whose scientific works directly had an impact on the dissertation research were identified, such as: T. Bulychova, O. Vodotyka, N. Plakhotna, R. Lpuga, A. Borys, K. Holubchak, Lviv, 2018, Y. Kryvoruchko. Based on the study of these research papers, it was found that the analysis of the regional peculiarities of the design of churches and temple buildings in Ukraine was carried out

in detail, but there is a lack of experience generalisation of modern sacred architecture throughout Ukraine for the past 30 years.

The works of scientists were also analyzed in such areas as: *theory and history of architecture; art history, aesthetics, symbolism, traditions, canonicity; religiology and philosophical schools of thought.*

In the second paragraph ***“Historical features and current state of Orthodox Christians architecture development in Ukraine”***, the historical analysis of the evolution of sacred buildings and structures is carried out, and the main historical periods of the formation of wooden and stone temple construction are formed.

The national churches and complexes that ruined completely and/or partially in the 1930s were analysed; there is a list of buildings that have already been restored according to the State Programme “Restoration of historical and cultural monuments of Ukraine in 1999”; a list of churches that are still awaiting to be restored according to this programme; and a proposed list of churches that need to be included into the restoration programme immediately.

In the third paragraph ***“The Impact of Social and Political Factors and Development Trends of Orthodoxy Christianity in Ukraine”***, the impact analyses of social and political factors on the development trends of Orthodoxy Christianity in Ukraine was carried out, the interaction of the church with the society and the state was established, and some functions of Ukraine modern church were identified: cultural and sacred, artistic and aesthetic, symbolic and cosmological, social and political. The statistical analysis of the religious level in the regions of Ukraine, based on the materials of the Razumkov Social and Research Centre, was conducted, and it was found that the total number of believers who consider themselves Orthodox Christians is more 70%.

In the fourth paragraph, ***“World Experience in the Design, Construction and Operation of Orthodox Churches and Complexes”*** the world experience of temple building, which includes the churches of World Orthodoxy Christianity of the following countries: Poland, Serbia, Albania, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Romania, Bulgaria, Greece, Cyprus, Georgia, Armenia, Belarus, and Russia; and the architecture

of Orthodox churches and complexes of the Western Ukrainian diaspora in the USA, Canada and Australia, were collected and analysed.

It is found that, unlike the national one, the main feature of the world experience in designing modern sacred buildings and temple complexes is their flexibility and multifunctionality, which is reflected in the additional spiritual and religious functions to provide various areas of public activity.

In the fifth paragraph ***“Local design, construction and operation experience of Orthodox churches and complexes”*** the analysis of local design experience of sacred buildings made it possible to identify practicing architects who are the leaders on the number of constructed and designed churches and complexes. Based on the results of the interviews, the catalogue of the personalities whose activities are related to the design and restoration of sacred buildings in the territory of modern Ukraine since the independence has been carried out. The periodisation of modern sacred architecture has been developed and the trends in the modern design of churches and temple complexes have been identified that reveal the essence of the modern Ukrainian Orthodox church.

Part II “Methodological research principles of the architectural organisation of Orthodox churches and complexes” involves the use of research methods that form the methodological apparatus of this study. The main factors influencing the architectural formation of Orthodox churches and complexes are identified. The revised classification of sacred buildings is proposed according to the main features, taking into account the modern trends.

In the first paragraph ***“General Methodology and Stages of Scientific Research”*** there is the basic methodological apparatus of scientific research, which consists of the following stages: the consideration of the potential grounds and study of the problem sources; the influence of complex factors on the development trends; the definition of the basic methodological apparatus; the identification of typological features, classification, and main techniques; the formation of design principles; the formation of a theoretical model and practical recommendations. The emphasis is on the interview method, the answers influenced the formation of the principles of sacred buildings

organisation; and the design documentation of temple buildings contributed to the prospects formation for temple construction development.

In the second paragraph ***“Research methodology of the factors influence on the architectural and planning solution of Orthodox church”*** the following main impact factors on modern Ukrainian sacred buildings are developed: socio-demographic, utility, engineering and construction, landscape, sacred, urban planning, natural and climatic, architectural and planning, cultural and geographical, artistic and stylistic. By means of the cultural and geographical factor, the author reveals the characteristic features of the formation of the nation’s self-realisation and the national mentality of the Ukrainian people’s psychotype.

The third paragraph ***“The influence of design solutions on the space structure of Orthodox church”*** reveals that there is a tendency to use modern building materials and design solutions in the design of sacred buildings and structures. The influence of design features on the building appearance is established to provide a wide range of architectural and space solutions.

In the fourth paragraph ***“Classification of Orthodox churches and complexes”*** the author proposes an improved classification of churches and complexes according to the following main features: the compositional and space scheme; the sort of the faithful; the functional content; the functional zoning of the general plan; the typological criterion; the capacity criterion; the location in the settlement system; the development degree of the recreational area; the stylistic direction and structural scheme. The essence of new or improved classification parameters is revealed.

In the fifth paragraph ***“Grounded method of the capacity parameter and its impact on the functional and planning organisation”*** the functional composition of the territory of Orthodox complexes, divided by two main parameters – capacity and location, is analysed. Using the method of functional and structural analysis, the main functional groups of a church complex are identified: liturgical, educational, recreational, leisure, social assistance, administrative, commercial, residential, medical, catering, household, technical, utility, production and shelter/universal hall. By means of the analysis of existing temple complexes, it was possible to identify the functional

groups that are necessary for any building capacity and a list of additional important functions which the author proposes to supplement the compulsory list for any temple.

In Part III “*Formation Peculiarities of Modern Orthodox Architecture in Ukraine*” the principles and methods of architectural and space-planning structure are formulated; there are the practical recommendations on the functional composition of the territory of the general plan and the planning scheme of churches and temple complexes. The theoretical model of the Ukrainian modern TC has been developed and the strategic directions for the further development of modern sacred buildings and structures in Ukraine have been identified.

The first paragraph “*Urban planning features of the organisation of sacred churches and complexes*” contains the recommendation aspects for the selection of the site and zoning of the territory’s general plan: to take into account the multifunctional use of the TC’s site; the location and dimensions of the site should meet the needs of the community; to take into account the connection of premises; to provide the accessibility of the visitors; to provide for the possibility of complex territory developing.

The functional scheme of the TC’s general plan has been developed, which identifies such zones as: entrance, utility, recreational, sports, memorial, charitable, temple, administrative, household and educational. The author also proposes the methods of landscape improvement of the temple complex based on the the symbols “14 Stations of Jesus Christ”.

In the second paragraph “*Formation of the architectural and planning structure of Orthodox churches and complexes*”, the author presents a recommendatory functional and planning scheme for the organisation of temple complexes, which involves all the necessary groups of premises that can be included in the structure of the building, namely: sacred block; social block; service block; technical block; utility block; administrative block; entrance group of premises; premises of the bomb shelter. The main connections and interactions between the proposed blocks are identified.

In the third paragraph “*Architectural and Compositional Techniques for the Formation of Temples and Temple Complexes*”, the author formulates the space compositional techniques for placing the sacred core in the structure of a temple

complex: built-in; blocked; built-in-attached; blocks concentrated around the sacred core; separately located; pavilion. The recommendations for the use of space and architectural-artistic expressiveness based on the symbolic interpretation of a temple are developed. The recommended means of introducing environmentally active and energy-saving technologies into the structure of a modern temple complex are presented.

The fourth paragraph *“Organization principles of the architectural, planning and space structure of Orthodox churches and complexes”* formulates the basic principles of modern Orthodox churches and complexes: the principle of heredity (individual conception content of Ukrainian national identity); the principle of planning and compositional variability (providing with all the functions taking into account the needs and changes in society); the principle of interconnection between the territory and sacred content (the expressing of the sacred in the outdoors and indoors improvement of TC); the principle of an individual design method (transforming the architect’s spiritual and emotional state into the architectural and compositional structure of a sacred building); the principle of integration into architectural modernity.

In the fifth paragraph *“Modern development directions of sacred architecture”* the author develops a theoretical model of a modern Ukrainian temple complex, the structure of which consists of the main factors and relevant requirements that must be achieved during the construction of a sacred building.

The promising directions among the modern heritage of completed and conceptual projects of sacred buildings and structures in Ukraine are selected. The main requirements for creating an architectural and space model of a modern Ukrainian Orthodox church are proposed. There are the following ones among them: the immutability principle (a number of features that have developed from the design experience and they are compulsory components of any sacred buildings), the principle of change (a number of features based on the analysis of modern architectural heritage; the interviews with practicing architects; analysis of architects’ graphic material).

Keywords: sacred architecture of Independent Ukraine, temple complex, sacred landscape, model of a modern temple, national identity, development potential, space organisation.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Слепцов О. С., Дунаєвський Є. Ю. Вираження сакрального у розвитку архітектурно-образної структури православних комплексів. *Збірник наукових праць «Архітектурний вісник КНУБА»*. 2019. № 20-21. С. 354—363.

Особистий внесок здобувача: аналіз авторського конкурсного проєкту на відображення основних образів та символів в архітектурно-планувальній та художньо-образній структурі.

2. Sleptsov O. S., Dunaevskiy Y. U. Creation of modern Orthodox churches in Ukraine – «as languages of Ukrainian autochthony» in the context of urban development. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, , Innovative Technology in Architecture and Design (ITAD 2020)*. Volume № 907. 2020.

Особистий внесок здобувача: дослідження відродження українського храмобудування на початку 90-х років XX століття і по нині. Встановлення підходів та методів проєктування сучасних архітекторів України. Виявлені ролі замовника проєкту, архітектора та священика, а також модель взаємодії та впливу соціокультурних тенденцій на архітектуру храмів.

3. Мержієвська Н. Ю., Дунаєвський Є. Ю. Архітектурно-образні принципи формування структури сучасних культових споруд християнських конфесій в Україні. *Науково-технічний збірник «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*. 2021. № 59. С. 28—51.

Особистий внесок здобувача: аналіз архітектурно-просторової організації сакральних споруд за період незалежності України кожної конфесійної одиниці християнства на теренах держави (православних, греко-католицьких, римо-католицьких та протестантських храмів, костелів та молебних домів).

4. Дунаєвський Є. Ю. Символ, як семантична одиниця в архітектурно-просторовій структурі сакральних комплексів (на прикладі символічного тлумачення чотирнадцяти станцій ісуса христа). *Збірник наукових праць «Проблеми теорії та історії архітектури України»*. 2021. № 21. С. 125—141.

Особистий внесок здобувача: розкриття поняття «сакральний ландшафт» на прикладі, розроблених автором, об'ємно-просторових моделей (за допомогою 3ds Max) вираження православних символів чотирнадцяти станцій Ісуса Христа в ландшафтно-рекреаційному оснащення території храмових комплексів.

5. Дунаєвський Є. Ю. Архітектурно-конструктивні особливості православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори. *Науково-технічний збірник «Містобудування та територіальне планування»*. 2021. № 78. С. 173—191.

Особистий внесок здобувача: дослідження православної архітектури західної української діаспори (США, Канада, Австралія). Встановлено чотири типи архітектурно-просторових особливостей та сформовані основні архітектурно-конструктивні системи, які ґрунтуються на українських храмах-прототипах, та принципи розміщення в забудові міст.

6. Дунаєвський Є. Ю. Огляд та аналіз результатів інтерв'ювання з українськими архітекторами православних храмів та комплексів. *Збірник наукових праць «Регіональні проблеми архітектури та містобудування»*. 2022. № 16. С. 159—170.

Особистий внесок здобувача: наведено результати метода інтерв'ювання з сучасними архітекторами, які проєктують храми та храмові комплекси. Представлено аналіз відповідей на головні запитання, сформовано перелік всіх знайдених архітекторів Незалежної України, які пов'язані із проєктуванням храмових споруд. Виділені стилістичні принципи сучасних українських храмів та комплексів.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Дунаєвський Є. Ю. Створення сучасних православних храмів в архітектурному проєктуванні і дизайні. Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції «Сучасна архітектурна освіта. Синтез мистецтв і гармонізація архітектурного простору». Київ: КНУБА, 2020. С. 52—54.

8. Дунаєвський Є. Ю. Створення сучасних православних храмів в Україні – «як мова української автохтонності» в контексті розвитку міст. Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції *«Інноваційні технології в архітектурі і дизайні»*. Харків: ХНУБА, 2020, С. 209—211.

9. Дунаєвський Є. Ю. Вплив історичного надбання на сучасність та майбутнє у сакральній архітектурі. Тези доповідей XII Всеукраїнської наукової конференції *«Сучасна архітектурна освіта. Концептуальність архітектурної творчості»*. Київ: КНУБА, 2022. С. 96—98.

10. Дунаєвський Є. Ю. Осягнення сакрального сенсу Чотирнадцяти зупинок Ісуса Христа на об'ємно-планувальному та містобудівному рівнях. Тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції *«Стан, проблеми та перспективи розвитку сучасних міст»*. Одеса: ОДАБА, 2021. С. 68—70.

11. Дунаєвський Є. Ю. Архітектурно-конструктивні особливості православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори. Abstracts of reports the 10th International scientific and practical conference *«Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects»*. Publishing: Berlin, Germany. 2022. P. 126—132.

12. Дунаєвський Є. Ю. Інтерв'ювання сучасних українських храмових архітекторів – як один із методів дослідження. Тези доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції *«Інновації в архітектурі та дизайні»*. Київ: НАОМА, 2022. С. 177—178.

13. Дунаєвський Є.Ю. Принципи організації об'ємно-просторової структури сучасних православних храмів та храмових комплексів. Тези доповідей 79 науково-технологічної конференції *«Професорсько-викладацького складу академії»*. Одеса: ОДАБА, 2023, С.47.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ABSTRACT	8
ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.....	14
ЗМІСТ	17
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	20
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	21
ВСТУП.....	26
РОЗДІЛ I. ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМОБУДУВАННЯ	35
1.1. Аналіз та узагальнення науково-дослідницьких праць з проблеми дослідження	35
1.2. Історичні особливості та сучасний стан розвитку православної архітектури в Україні.....	48
1.3. Вплив соціально-політичних факторів та тенденції розвитку православ'я в Україні	66
1.4. Світовий досвід проєктування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів	78
1.4.1. Архітектура православних храмів та комплексів Балканських країн та близького зарубіжжя.....	78
1.4.2. Архітектура православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори	80
1.5. Вітчизняний досвід проєктування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів	98
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	121
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ ТА КОМПЛЕКСІВ	124
2.1. Загальна методика та етапи наукового дослідження проблеми	124
2.2. Методика дослідження впливу чинників на архітектурно-планувальне вирішення православного храму	147

2.3. Вплив конструктивних рішень на об'ємно-просторову структуру православного храму.....	165
2.4. Класифікація православних храмів і комплексів.....	172
2.5. Метод обґрунтування параметру місткості та його вплив на функціонально-планувальну організацію	189
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	198
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ	201
3.1. Містобудівні особливості організації сакральних храмів та комплексів.....	201
3.2. Формування архітектурно-планувальної структури православних храмів та комплексів.....	213
3.3. Архітектурно-композиційні прийоми формування храмів та храмових комплексів	217
3.4. Принципи організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів та комплексів	240
3.5. Сучасні напрямки розвитку архітектури православних храмів та комплексів	246
3.5.1. Теоретична модель сучасного українського храмового комплексу	246
3.5.2. Синтез мистецтв у сакральній архітектурі.....	249
3.5.3. Перспективні напрямки сучасного доробку сакральних споруд.....	258
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.....	263
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	265
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....	273
ДОДАТОК А.....	297
ДОДАТОК Б.....	303
ДОДАТОК В.....	306
ДОДАТОК Г.....	311
ДОДАТОК Ґ.....	319
ДОДАТОК Д.....	328
ДОДАТОК Е.....	333
ДОДАТОК Є.....	348

ДОДАТОК Ж.....	352

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- 1 Кор.** – Перше послання Св. Апостола Павла до коринфян;
- Арх.** – архітектор;
- Бут.** – Перша книга Мойсеєва: Буття (Старий Завіт);
- Дії** – Дії святих апостолів;
- Кін.** – кінець;
- Лк.** – Євангелія від Св. Луки;
- М. на ув.** – мається на увазі;
- Міст.** – місткість;
- М.** – місто;
- Мр.** – Євангелія від Св. Марка;
- Мт.** – Євангелія від Св. Матвія;
- Обл.** – область;
- Поч.** – початок;
- ПЦУ** – Православна Церква України (від Об'єднавчого собору 2018р.);
- Р-н** – район;
- Св.в.м.** – Святий Великомученик;
- С.** – село;
- Смт.** – селище міського типу;
- Ст.** – століття;
- УАПЦ** – Українська автокефальна православна церква;
- Укл.** – уклінних;
- УПЦК** – Українська Православна церква в Канаді;
- УПЦ КП** – Українська православна церква Київського патріархату;
- УПЦ МП** – Українська православна церква Московського патріархату (від 2018р. – РПЦвУ (Російська православна церква в Україні)).
- ХК** – храмовий комплекс.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АРХЕТИП – ідеалістична, абстрактна категорія уявлення архітектурно-просторової та планувальної організації храмової будівлі, що містить в собі сакральний, історичний та соціально-культурний фактори конкретної нації (етносу). Втілення конкретного задуму в монументальну структуру із певною семантичною категорією храмової архітектури, що візуально легко відокремлюване від інших сакральних будівель. При цьому визначення архетипу включені основні вимоги до храму як місця здійснення богослужіння та інших літургійних дійств.

ВІРЯНИ, УКЛІННІ – певна категорія людства, що переконана в істинності віри та існування надприродного (Господа Бога, Ісус Христос). Мають відповідний «релігійний» спосіб життя, належність до певної релігійної громади, участі у релігійних службах, обізнаність відповідного релігійного віровчення. Проте існує частина вірян, що задіяні в інших сферах релігійного життя громади, а саме: місіонерська, дозвіллева, господарську, економічну та мають особливу соціокультурну та етнічну ідентичність [1].

ДУХОВНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ЦЕНТР – багатофункціональний сакральний комплекс, що має різноманітні по домінуючій функції структуру. Функціонально-планувальна структура та співвідношення базових та варіативних функціональних блоків визначаються основними напрямками діяльності парафії. Залежно від основного напрямку діяльності релігійної парафії, такі комплекси можуть мати домінуючу освітню, просвітницьку або рекреаційну-дозвільну функції.

ГРУПИ ВІДВІДУЮЧИХ ЦЕРКВИ – формуються на основі певної діяльності парафії (духовна, релігійна, виховна, реабілітаційна, дозвіллева, благодійна тощо). Врахування специфіки контингенту відвідуючих, типу релігійної поведінки, створення належних та оптимальних умов для їхньої взаємодії між собою та церквою. Складова основних категорій відвідуючих має різний рівень воцерковлення, різноманітну регулярність у відвідуванні храму,

мають різну цілеспрямованість (літургійні дійства, замовлення треб, духовно-моральна підтримка).

ЕСТЕТИКА – філософське поняття синергії або синтезу мистецтв та наукових течій, що використовується в архітектурі, як критерій оцінки певного містобудівного чи монументального витвору та має дві споріднені площини категорій: теоретична (академічна) та практична (прикладне мистецтво) [2].

КАНОН – звід правил, які мають нормативне значення, щодо архітектурно-композиційного рішення та планувальної організації, системи пропорцій, іконографії і способу їх вирішення в архітектурі храму та храмового комплексу, а також їх теологічний зміст. Зважаючи на те, що проблематика щодо сакрального зодчества розкривається в єдиній постанові Сьомого Вселенського Собору, присвяченому не архітектурному вирішенні будівлі, але предметами священного штибу, необхідним для здійснення літургії [3]. Тому канон розглядається в даному дослідженні не як «закон», а більше як явище традиційного характеру, що має універсальну композиційно-символічну структура православного храму та систему пропорційних відносин його елементів, що виражають православне вчення про Церкву [4].

КТИТОР – має декілька тлумачень, але в даному дисертаційному дослідженні подається, як особа, на кошти якої будується храмова будівля, парафіяльний храм або храмовий комплекс.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ХРАМОВІЙ АРХІТЕКТУРІ – поєднання основних понять: традиції; каноніки; новаторства; національної самовизначення; національних знаків символів; сакралізації місцевості, що формує архітектурне середовище українського православного храмобудування. Основні об'єктивні чинники, що впливають на архітектуру храму мають певні формотворчі особливості планувальної організації (тридільність, хрещатий тип), об'ємно-просторової структури (однобанева, триверха, багатOVERX, форма завершень бань, центрально-підпорядкована композиція) та архітектурно-художня організація (національні знаки, символи, українська міфологічність та самоідентифікація із територією проживання) [5], [6], [7].

ПАРАФІЯ – об'єднання основних груп вірян та священнослужителів у «церковну громаду» (клір та миряни), що максимально задіяні у літургійний процес та виконують релігійну, соціальну та місіонерську діяльність відповідно до своїх потреб, що є визначальним при формуванні функціонального складу, об'ємно-просторового рішення та містобудівного розташування храму [8].

ПАРАФІЯЛЬНИЙ ХРАМ – це капітальна сакральна споруда чи приміщення, що пристосоване до богослужбових потреб, в якому віряни об'єднуються по територіальній ознаці. Так як поняття «парафії» в церковно-адміністративній організації займає найнижче місце в ієрархії єпископства, перебуває під пасторською опікою та церковним контролем настоятеля парафіяльного храму. Функціональний склад парафіяльної церкви обмежений та має базовий рівень планувальної та містобудівної організації, а саме: богослужбова, адміністративна, комерційна та господарська зони.

САКРАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТ – поєднання матеріального аспекту, де основою є ландшафт, який може виконувати сакральні функції та духовний – священний простір, що поділяється на такі підходи, як: релігійний, подієвий, соціокультурний, сакральний, семантичний, релігійними діями. Сакральний ландшафт набуває сенсорної та регіональної інформації, яку одержує людина від природного оточення під дією сакралізації та емоційного враження. Сакральний ландшафт служить носієм генетичної інформації нації або історичної пам'яті окремого етносу, забезпечує відтворення, збереження й передавання в покоління великого обсягу традиційних надбань [9].

САКРАЛЬНИЙ ПРОСТІР – композиційно-семантична структура церкви (храму), що наповнена символами (ікони-фрески, розписи стін) поряд із символічним та логічним сприйняттям сакрального (архітектура, ландшафт) актуалізується тактильно-чуттєве сприйняття інформації, тобто пізнання через дотик, нюх та інші відчуття. «Сакральний (священний) простір будівлі, своєю священністю відокремлена від профанного і протистоїть йому» [10].

СИМВОЛІКА – сукупність елементів композиційної структури храму, що забезпечують виконання головної функції церкви – богослужбові дії, шляхом

поділу простору на три головні частини: бабінець, наос (символ землі), вівтар (символ неба), а також семантика композиції, пропорції, декоративні елементи, що впливають на розкриття символічного сенсу сакрального об'єкту. Символічне розуміння простору лежить в основі певного психоемоційного враження вчення Святого Письма, вчення про Святих Отців Церкви й використання механізмів містичного переживання та ієротопії.

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ – постійна взаємодія між різними видами архітектурно, художнього, театрального (візуального), монументального мистецтв, що посилюють емоційне враження людини від архітектурного середовища [11].

СПАДКОЄМНІСТЬ (ГЕНЕТИКА) В САКРАЛЬНІЙ АРХІТЕКТУРІ – характерні особливості просторово-композиційних та об'ємно-конструктивних типів української національної архітектури під впливом соціально-економічних чинників, часових, територіальних і семантичних змінних; принципів консервативності базових форм та принципом революційного розвитку; а також впливу візантійської та закавказької храмової архітектури, формується автентично-національний стиль в церковному зодчестві [12].

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ сучасного православного комплексу науково-теоретичний прогноз формування оптимальних умов проектування, будівництва та експлуатації храмових будівель та комплексів. Така модель має певні характерні особливості: універсальності, адаптивності, екологічності, доступності, архітектурно-художньої виразності [13].

ТРАДИЦІЇ – проблематика розвитку національної традиції сакрального зодчества. Сукупність універсальних формоутворень, національних знаків, архітектурно-просторової композиції, виразних засобів та декоративних елементів, що пройшли певні історичні стадії розвитку етносу (нації) та представляють уніфіковану «канонічну» традицію національної архітектурної школи.

ХРАМОВИЙ КОМПЛЕКС – в сучасних умовах розвитку релігійного життя храм становиться багатофункціональним центром культурного та

духовного життя вірян, що об'єднує різнопрофільні функціональні блоки, як – навчально-просвітницький, музейний, меморіальний, благодійний, спортивний, етнографічний тощо [14].

ЦЕРКВА (ЯК БУДІВЛЯ) – капітальна сакральна споруда (ХРАМ), що виконує основну літургійну функцію та поєднує в собі символічно-канонічну іпостась, локальне місце земного перебування Бога та інженерно-технологічне забезпечення комфортного проведення богослужбового дійства.

ЦЕРКВА (як історично сформований соціальний інститут) – що уособлює в собі два символіко-онтологічного поділу на: невидиму (урочисту), представлену «Божественним життям» і видиму, представлену духовним життям віруючих людей, тобто віруючим суспільством одного релігійного спрямування (спільноті вірян). Підтверджується тим, що поняття «Церква» вже зустрічається у Святому Письмі (Дії 19:40; Мф. 18:17; 1 Кор. 11:18), що означає як місце зібрання віруючих. Також існують додаткові поняття як: «Церква є тілом Христового, що є живим організмом, єднанням любові, істини віри, що не має раціональних чи унітарних формацій».

ВСТУП

Актуальність теми. Обумовлена відродженням православної церковної архітектури в Україні. Масове будівництво нових храмів відбувається за відсутності науково-методичної бази, необхідне узагальнення теоретичного та практичного досвіду у сфері сакрального проєктування та будівництва. Такі узагальнення неможливі без глибокого вивчення національних традицій церковної архітектури, її сакрального та символічного змісту. Тільки в умовах виявлення творчих традицій в архітектурі можна уникнути обмеженості та випадковості функціонально-планувальної та архітектурно-образної контексті в сучасному храмовому будівництві.

Виходячи з причин прискореного темпу зростання релігійних громад та активного будівництва нових церковних споруд, потребує свого адекватного та якісного архітектурного рішення з урахуванням нових тенденцій розширення функцій православних комплексів. Ідея сакрального лежить в основі канонічної традиції, є незмінними властивостями православного храму, але характеризується синтезом накопичених культурно-традиційних надвань, сучасного світогляду та соціально-економічних, політичних та демографічних потреб суспільства.

Теоретичною основою цього дисертаційного дослідження є фундаментальні роботи українських та зарубіжних фахівців з різних галузей.

Типологічні та практичні особливості проєктування сакральних будівель, споруд і комплексів, їх еволюційний розвиток розглянуті у фундаментальних працях таких українських вчених, як: Водотика О.Ю., Плахотна Н.А., Ліпуга Р.М., Борис А.М., Голубчак К.Т., Криворучко Ю.І. та інші.

В області сучасних тенденцій стильового, планувального, типологічного розвитку православних храмів та комплексів займалися такі зарубіжні автори, як: Балуненко І.І., Івіна М.С., Баранцева О.В., Локонова О.Л., Лайтарь Н.В., Возняк К.Р., Саратовська Ю.Є. Канаєв І.П.

В області теорії та історії архітектури сакральних будівель, споруд та їх комплексів слід відзначити таких українських авторів, як: Дячок О.М., Кондратьєва О.В., Гнідець Р.Б., Чепелик В.В., Вечерський В.В.,

Таранушенко С.А., Логвин Г.Н., Слепцов О.С., Січінський В.Ю., Юрчерко П.Г., Павлуцький Г.Г., Яценко О.Ф., Єрошкіна О.О., Диба Ю.Р., Івашко Ю.В., Жовква О.І., Черкес Б.С., Куцевич В.В., Соченко В.І., Тарас Я.

В області мистецтвознавства, естетики, значення символіки, традицій та каноніки в сакральному проєктуванні на дослідження впринули такі відчизнані автори, як: Гошовський Р.М., Ярошовець Т.І., Антощук Т.І., Булах І.В., Криворучко Ю.І., Дерев'янка І.С., Шевцова Г.В., Пугачова М.А., Слепцов О.С., Геврик Т., Слободян В., Німців М., Жук. Р., Галишич Р.Я., Третьак К., Завада В.Т., Обідняк М.М., Кадуріна А.О., Лесів Т.В., Радомська В.Р., Лінда С.; Та закордонні, такі як: Бік О.В., Ільмуратова І.Л., Рожнятовський В.М., Борисов С.В.

В області релігієзнавства та різних філософських течій дослідження спирається на таких вчених, як: Кюнцлі Р., Надтока Г., Огієнко І., Обідняк М.М., Кульчицький О., Криворучко Ю.І., Міщенко О., Воловик В.Н., Луценко В.В., Костащук І.І., Васін М.С.

На основі аналізу існуючих наукових розробок можна зробити висновок що, не зважаючи на значну кількість праць відчувається відсутність достатньої нормативно методичної бази для проєктування і відновлення храмів та храмових комплексів. Також, на даний момент не вистачає праць та наукових досліджень, які би узагальнили досвід українського храмобудування за останні 30 років, його перспективи та подальші тенденції розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота, її висновки і результати пов'язані:

- із комплексною тематикою науково-дослідних робіт кафедри Основ архітектури та архітектурного проєктування КНУБА: «Дослідження теорії, історії та сучасного розвитку архітектури. Реконструкція і збереження архітектурної спадщини». (Державний реєстраційний номер: 0123U103342);

- фундаментальним науково-технічним напрямком діяльності кафедри Архітектури будівель та споруд ОДАБА: «Стан та архітектурна трансформація типів громадської та житлової забудови Одеси». (Державний реєстраційний номер: 0121U111818).

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до чинних законодавчих та нормативних актів, що регламентують діяльність у сфері архітектури, містобудування та релігії, а саме: Закону України № 687/14 «Про архітектурну діяльність» (1999 р.); Указу Президента України та Постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. про «Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури України»; Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини» (2010 р.); Указу Президента України № 422/97 "Про пріоритетні завдання у сфері містобудування" (1997 р.). Закону України "Про планування і забудову території" (2000 р.).

Метою даного дослідження є виявлення та формування головних архітектурно-планувальних та об'ємно-просторових особливостей православних храмів і комплексів, їх класифікації, і розробка науково-обґрунтованих методичних та практичних рекомендацій щодо проектування.

Для досягнення цієї мети поставлені наступні **завдання**:

1. Систематизувати та узагальнити огляд наукових праць, нормативних та статистичних джерел, що демонструють сучасний стан та проблематику сакральних будівель в Україні;
2. Проаналізувати історичний та сучасний вітчизняний досвід проектування та будівництва православних храмів і комплексів за період незалежності України. Провести натурні обстеження церков та інтерв'ювання авторів проєктів;
3. Проаналізувати сукупність спільних рис у пошуках сакрального образу православних храмів та комплексів зі спорудами західної української діаспори (у Канаді, США, Австралії);
4. Виявити вплив комплексних факторів на тенденції розвитку храмовбудування в Україні;
5. Дослідити основні групи чинників, які впливають на архітектурно-планувальну організацію сакральних будівель і споруд;

6. Визначити основний методологічний апарат та розробити методи наукового дослідження;

7. Провести дослідження типологічних особливостей православних будівель і комплексів за останні, більше ніж 30 років. Виявити стилістичні, композиційні, архітектурно-планувальні і просторові та конструктивні прийоми і особливості православних церков і комплексів;

8. Удосконалити за типологічними ознаками загальну класифікацію православних храмів і комплексів;

9. Розробити науково-обґрунтовані принципи організації православних храмів і комплексів, а також методичні рекомендації для впровадження в проєктування;

10. Розробити теоретичну модель формування сучасного православного храму;

11. Виявити сучасні архітектурно-художні напрямки розвитку сакральної архітектури в Україні, включаючи всі види мистецтв і ремесл, як засіб створення «всеосяжного твору».

Об'єктом дослідження є православні храми та комплекси, які зведені на території України за часів Незалежності країни.

Предметом дослідження є архітектурно-планувальна та об'ємно-просторова організація православних храмів та комплексів.

Межі дослідження:

- часові – період незалежності України;
- географічні – територія України, в географічних межах станом на 1991р;
- типологічні – парафіяльна церква, храмовий комплекс, єпархіальний комплекс (у дослідженні не розглядається питання реконструкції історичних храмів та комплексів);

Методичною основою дослідження є системно-структурний аналіз православних храмів та комплексів, що включає натурні обстеження сучасного стану об'єктів дослідження, віртуальне обстеження, індивідуального методу

(соціологічне опитування, метод експертних оцінок, інтерв'ювання, консультації, тощо). Також під час дослідження даної проблематики враховувалися такі методи, як: історичний, комплексний аналіз факторів впливу, порівняльний аналіз, графоаналітичний аналіз вихідних даних, системний аналіз, експериментальне проектування.

В процесі роботи використовувались:

- Метод статистичного аналізу літературних та наукових джерел, проєктної документації, нормативних документів; розгляд передумов дослідження православного храмобудування, вивчення джерел проблеми та актуальності теми; натурні обстеження самостійні та із супроводом архітекторів, фотофіксації, очні зустрічі із фахівцями, інтерв'ювання;

- Метод комплексного аналізу факторів впливу, метод критичного й порівняльного аналізу та графоаналітичного методу дало змогу встановити основні тенденції розвитку та фактори впливу на архітектурно-планувальну та об'ємно-просторову структури храмів та комплексів. Також під час вищезгаданих методів вдалось систематизувати й класифікувати об'єкти православних храмів та комплексів, встановити їх еволюційний розвиток за період Незалежності України, містобудівну організацію, функціонально-планувальний склад, об'ємну структуру, конструктивні схеми та рішення, архітектурно-композиційні особливості, встановити основні групи відвідуючих та види діяльності сучасної церкви в Україні.

- Метод експериментального проектування та комп'ютерного моделювання, графоаналітичний метод та прогнозування дало змогу встановити основні параметри структурних елементів православних храмових комплексів, виявлення прийомів та засобів, а також формування теоретичної моделі та практичних рекомендацій.

В основу наукового дослідження увійшов власний досвід проведення науково-дослідних і проєктних робіт, авторські експериментально-пошукові розробки та проектування сакральних об'єктів.

Визначена методика даного дослідження дозволила виявити та сформулювати основні принципи організації сучасних православних храмів та комплексів на території України; узагальнити результати дослідження; виявити закономірності еволюційного розвитку та основні тенденції формування структурних елементів ХК, а також була запропонована оптимальна теоретична та практична моделі зі всіма основними вимогами та принципами їх формування; нові пропозиції для розвитку й подальшому вдосконалення архітектурних рішень у сакральному проектуванні та будівництві.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

- систематизовано результати теоретичних досліджень з визначеної проблематики, виявлені характерні особливості періодизації сакральної архітектури (за період незалежності України; та досвід проектування православних храмів та комплексів;
- вперше виявлено основні фактори та перспективні тенденції сучасного проектування та будівництва храмів та храмових комплексів, а також систематизований досвід проектування, будівництва та експлуатації храмів і храмових комплексів Західної української діаспори та їх тенденції;
- вперше сформований кількісний показник архітекторів, задіяних у проектуванні сакральних будівель та споруд України;
- удосконалені етапи та методи дослідження мережі храмів та храмових комплексів, та методи інтервювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження;
- вперше сформовані основні види діяльності сучасної церкви (як суспільної інституції), на основі якої запропонована структура функціонально-планувальної організації храмових комплексів, а також, їх моделі розташування в структурі міста та селища;
- надані рекомендації щодо території та функціонально-планувальної організації православних храмів та комплексів;

- вперше запропоновані прийоми ландшафтного благоустрою території храмового комплексу на основі вираження сакрального сенсу у містобудівних та ландшафтно-рекреаційних рішеннях;
- визначені та сформовані принципи та прийоми організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів та комплексів;
- вперше розроблена теоретична модель православного храму та храмового комплексу;
- запропоновані перспективні напрямки та основні вимоги щодо створення універсальної моделі сучасного українського храму.

Практичне значення. Сформовані принципи та прийоми побудови архітектурно-планувальних та -просторових рішень храмових комплексів, основні висновки та розроблені рекомендації наукового дослідження можуть бути використані:

- при коригуванні ДБН В.2.2-9-99. «Культові будинки та споруди різних конфесій. Посібник з проєктування» – впровадження оновленої функціонально-планувальної організації храму, як комплексу та рекомендації щодо формування функціональної організації території храмового комплексу;
- при коригуванні ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування і забудова територій» оновити вимоги до розміщення храмових споруд, як комплексів;
- при складанні програми-завдання на проєктування храмових комплексів, для спеціалізованих вищих навчальних закладів;
- при розробці нормативно-методичних вказівок та посібників з архітектурного проєктування храмових споруд і комплексів у навчальному процесі при підготовці архітекторів;

Основні положення дисертації були впроваджені у практику проєктування та будівництва: в конкурсному проєкті на тему: храмовий комплекс на честь Ікони Пресвятої Богородиці «Скоропослушниці» у м. Львов на 200 парафіян; в проєкті храмового комплексу на честь Покрови Пресвятої Богородиці на 300 парафіян (в

м. Одеса, по вул. Адміральський проспект 31); в проєктній пропозиції Чоловічого монастиря в умовах реконструкції існуючих будівель (с.Великий Кучерів, Чернівецька обл.); в навчальному процесі кафедри Архітектури будівель та споруд, Архітектурно-художнього інституту ОДАБА, в дипломному проєктуванні.

Рекомендації пропонується використовувати в межах України, як матеріал проєктування православних храмових комплексів.

Особистий внесок здобувача. Основні результати дисертаційного дослідження отримані автором самостійно. У статтях, написаних у співавторстві з науковим керівником – доктором архітектури, професором Слєпцовим О. С. – розробкою автора є: аналіз світового та вітчизняного досвіду проєктування православних комплексів та вираження сакрального змісту християнської символіки [16], аналізі процесу відродження та розвитку храмобудування на теренах України з 90-х років ХХ століття [17]. Також піднімається питання підходу та методів проєктування сучасних архітекторів України. Автором були сформовані основні прийоми та засоби ландшафтного благоустрою території храмового комплексу на основі вираження християнських символіки Чотирнадцяти Станцій Ісуса Христа у Єрусалимі [18], автор висвітлює основні тенденції формування архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структур православних храмів та комплексів західної української діаспори в Канаді, США, та Австралії, а також проаналізований вплив на відродження храмобудування в Україні [19]. В роботі [20] наданий детальний аналіз результатів інтерв'ювання українських архітекторів, що задіяні у сакральному будівництві, сформоване кредо митця та основні характеристики та особливості «авторського стилю» проєктування. Надані перспективні напрямлення сучасного вітчизняного храмобудування.

Публікації. Основні результати дисертації опубліковані в 6 статтях у наукових фахових виданнях України, з них 1 – в іноземній науковій збірці, яка проіндексована у базах даних Scopus, в 7 тезах до наукових конференцій.

Апробація результатів дисертації проведена методом публічного обговорення на наукових конференціях різного рівня.

Результати дослідження впроваджені під час розробки передпроектної пропозиції до чоловічого монастиря в умовах реконструкції існуючих будівель в с. Великий кучерів, чернівецька обл., 2019 р., у складі авторського колективу (Слепцов О.С., Богданов В.А., Дунаєвський Є.Ю., Власюк І.П.), участі в архітектурних конкурсах, а також керівництві дипломних проєктів.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, списку публікацій, термінологічного словника, вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, переліку використаних джерел та додатків. Результати дослідження викладені на 353 сторінках, включаючи основну частину дисертації з 188 сторінок, 53 сторінки ілюстрацій, 24 сторінки (255 найменувань) списку використаних джерел, а також 9 додатків на 45 сторінках.

РОЗДІЛ І. ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМОБУДУВАННЯ

1.1. Аналіз та узагальнення науково-дослідницьких праць з проблеми дослідження

Проблематика формування архітектурно-планувальної, об'ємно-просторової та архітектурно-художньої організації є складним і потребує комплексного дослідження, вивчення багатьох аспектів таких, як: соціально-демографічні, культурно-економічні, духовні, історичні, політичні, технологічні та інші.

Сакральні споруди, особливо православні храми та їх комплекси стали предметом всебічного вивчення з початку 90-х років минулого століття, проте на даний момент не вистачає праць та наукових досліджень, які би узагальнили досвід українського храмобудування за останні тридцять років, його перспективи та тенденції розвитку.

Відсутня достатня кількість наукових досліджень щодо архітектурного формування храмового комплексу зумовила необхідність розгляду та аналізу досліджень з галузей знань, пов'язаних із обраною темою, та впорядкувати їх за основним напрямком класифікації – типологія храмових будівель, містобудівна організація, теорія та історія храмової архітектури, мистецтвознавство, естетика, символіка, традиції, каноніка, релігієзнавство та інші філософські течії.

Сакральні споруди виступають частим предметом дослідження багатьох вітчизняних авторів, зокрема питання типології, архітектурно-планувальної організації, об'ємно-просторової структури, характеристики архітектурно-композиційних рішень та архітектурно-художньої організації сучасної сакральної архітектури висвітлені у роботах: Г.В. Шевцової [12], О.С. Слепцова [13], [14], І.С. Дерев'янка [21], Я.М. Тараса [22], [23], В.В. Куцевича [24], [25], [26], В.І. Соченка [27], О.І. Жовкви [28], [29], О.Ю. Водотики [30], [31], Р.М. Ліпуги [32], А.М. Бориса [33], Ю.Р. Диби [34], [35], [36], Р.Б. Гнідця [37], Т.В. Буличової [38], К.Т. Голубчак [39], Н.О. Плахотної [40], Ю.І. Криворучко [41], [42], [43], [48],

О.М. Дячок [44], О.В. Харлан [45], О.О. Горбик, Б.С. Черкес [47], М.Б. Яціва [48], А.О. Кадуріної [49], Р.С. Жук [50], David Buxton [53,55], С.Б. Зиміної [55].

Авторка дисертаційного дослідження О.Ю. Водотики «Архітектурно-типологічні основи формування православних храмів України (на прикладі центрального регіону)» узагальнила досвід православного храмобудування в Україні в контексті історичного розвитку. Вдосконалена архітектурна типологія православних храмів, методика розрахунку місткості та площі основних приміщень парафіяльного храму. Сформовані пропозиції щодо формування об'ємно-просторового рішення православних храмів.

Дисертація Т.В. Буличової «Архітектура сучасних православних духовних центрів на території України» розкриває проблематику історії виникнення перших церковних комплексів, функціональна та об'ємно-планувальна організація, розглядаються композиційні й архітектурно-художні рішення духовних центрів.

Грунтовні дослідження щодо архітектурної організації та типології парафіяльних храмів та їх комплексів за регіональною ознакою висвітлюють такі науковці, як: Ліпуга Р.М., Борис Р.М., Плахотна Н.О., Голубчак К.Т. та інші.

У роботі Н.А. Плахотної «Принципи формування архітектури православного парафіяльного храму південно-західного регіону України» авторка запропонувала типологію та класифікацію православних культових комплексів південно-західного регіону, виявлено новий тип архітектурно-конструктивної системи та розроблені авторкою рекомендації щодо формування об'ємно-просторової структури та розвитку функціонально-планувальних процесів; сформовані принципи розміщення нових православних храмів у сучасній забудові півдня.

Проблематика періодизація формування архітектурних стилів у південно-східному регіоні України підіймала Р.М. Ліпуга у своєму дослідженні «Архітектурно-планувальна організація православних храмів південно-східної України з урахуванням їх історичного розвитку» було проведено їх класифікацію, виявлено різноманітні архітектурно-планувальні рішення православних храмів. Головне надбання даної дисертаційної роботи стали рекомендації щодо нового

проектування православних храмів та формування архітектурно-просторової організації з урахуванням їхньої регіональної ідентичності.

Не менш важливим є дослідження А.М. Бориса «Вплив творчості Радослава Жука на розвиток сакральної архітектури західної України в період кін. ХХ - поч. ХХІ століть». Автором цього дослідження було проаналізовано характер впливу творчості архітектора західної української діаспори в США та Канаді на розвиток сакральної архітектури західної України в період кін. ХХ - ХХІ століть.

Схожа за напрямом дослідження є стаття В. Проскурякова «Архітектурна типологія просторів для громадської діяльності в церквах М.-Д. Німціва» [51], де було проаналізовано архітектурні проекти сакральних будівель православної та інших християнських конфесій архітектором М.-Д. Німцівом для української діаспори в США, Франції, Бразилії. Проаналізовані архітектурно-конструктивні та архітектурно-планувальні аспекти, проекти збудованих храмів, та надані пропозиції щодо класифікації громадських просторів в українських церквах.

Доктор філософії Б. Тимків у своїй статті «Інтерпретація національних традицій у сакральній творчості митців української діаспори» акцентує увагу на тому, що дослідження та збереження художнього і мистецького надбання української діаспори набуло великої необхідності. Адже головним аспектом вивчення цієї проблеми є той факт, що доробок мистецьких та архітектурних витворів українських емігрантів є прикладом розвитку поза межами етнічних земель, де український народ зазнав соціально-культурних утисків та репресій в сакральній сфері за часів радянської влади [52].

Також варто зазначити дослідження К.Т. Голубчак «Архітектурно-планувальна організація духовно-реколекційних центрів української греко-католицької церкви», де була розроблена авторкою загальна класифікація ДРЦ та загальні чинники впливу на формування архітектурно-планувальної організації. Виявлені основні типи ДРЦ, сформовані рекомендації щодо архітектурно-планувальної організації таких центрів, та основні площі приміщень функціональних блоків комплексу. На основі експериментального методу проектування та впровадження результатів та висновків було запропоноване

функціональне зонування генерального плану ДРЦ, рекомендований доробок перспективних місць розташування на прикладі західного регіону України.

Фундаментальне дослідження О.С. Слепцова «Архитектура Православного храма: От замысла к воплощению» має особистий науково-дослідницький, проектно-будівельний та архітектурно-художній досвід автора. Дана праця присвячена технології проєктування сучасного православного храму: «від історії та канону – до творчого задуму та втілення». Дослідження розкриває проблематику глибинних основ, символіки, ідеології, художнього образу храмобудування від ранньохристиянського періоду (Візантія, Грузія, Стародавня Вірменія), Київських часів, барокової архітектури та сьогодення. Вперше сформований доробок образно-мистецьких частин церкви, такі як: освітлення, колористика, стилізовані зображення тварин, орнаменту. На підставі накопиченого власного досвіду проєктування та будівництва сакральних споруд дозволив автору сформулювати ґрунтовні принципи, які вирішують завдання формотворення архітектурно-мистецького образу храму, а саме: спадкоємність, розміщення на ділянці, функціональна схема, планувальна та композиційна варіативність, конструктивні рішення та архітектурно-художня самобутність. Автором сформоване поняття храмового комплексу, як цілісного організму, мікро-світу в містобудівній ситуації і як духовного та культурного центру.

В іншій монографії авторів М.Б. Яціва та Ю.І. Криворучко «Архитектура світла в українській церкві» висвітлюється значення природного й штучного освітлення у формуванні об'ємно-просторової структури церковних будівель, сакрального простору, а також розглянуто богословське розуміння та сутності світла в храмі під час літургійних дійств. Основою теоретичних та практичних результатів став метод експериментального (емпіричний метод) дослідження світлового середовища храму шляхом методу просторового моделювання церковних будівель у зменшеному масштабі поміщених під «штучне небо» – спеціально освітлений купол, який імітує природний характер яскравості неба. На основі проведених досліджень були сформовані основні принципи формування освітлення в храмах та надані практичні рекомендації до майбутніх

проектувальників. Серед них можна відмітити: домінування верхнього освітлення, ієрархічності розподілу світла у загальній структурі церкви, рівнозначність відбитого та прямого світла, контраст світла із темрявою та однорідність світла під час Літургійних дійств у храмі.

Схожа за тематикою дослідження внутрішнього простору українського храму є дисертаційна робота І.С. Дерев'янка «Еволюція композиційних прийомів формування внутрішнього простору православних храмів Слобожанщини XVII – поч. XXI ст.». Проте, дана робота більш ширше розкриває сутність сакрального простору інтер'єру православного храму, що дало авторці проаналізувати та сформулювати особливості конструктивно-просторової структури, стилістичного рішення, а також морфологічні ознаки пропорційних систем внутрішнього простору, що дозволив виявити модульну одиницю побудови церковного інтер'єру та встановити властиві кожному зодчому гармонійні співвідношення. Був проведений аналіз освітлення внутрішнього простору, що дало змогу дійти до схожих висновків попередніх дослідників, про домінування верхнього світла барабану бані та верхнього бокового, ієрархічність освітлення. Також досліджувались питання символічного формування внутрішнього простору: символіка форми, кольору, вітражів та принципів розташування предметного наповнення та станкового живопису в внутрішньому просторі церкви.

У 2009 році вийшов спецвипуск журналу А+С «Сакральна архітектура» в який увійшов графічний матеріал українських архітекторів, що задіяні у сакральному будівництві. Дане видання наповнене авторськими проєктами збудованих сакральних будівель та споруд, конкурсними та концепт-проєктами, із характерним описом архітектурно-планувальної та просторової організації поданих проєктів. Така робота має цінний характер, адже її матеріал висвітлює розвиток сакральної архітектури починаючи з 90-х років XX ст., демонструє «авторський стиль» та формує певні культурно-соціальні «канони» [54].

Проблематика національної самобутності та ідентичності хвилює багатьох вітчизняних вчених, зокрема така проблематика підіймається у статтях С.Б. Зиміної «засоби гармонізації архітектурної виразності на прикладі сакральних

об'єктів архітектора О. Слєпцова» та «Тріангуляційна схема сучасного храму як генеза національної самобутності (на прикладі сакральних об'єктів архітектора Олега Слєпцова)» [46], [55]. Метою праці є дослідження сакральних православних будівель та комплексів зазначеного архітектора, через спектр пропорційних співвідношень та метро-ритмічного аналізу методом тріангуляції. Саме така вибрана методологія дозволила дослідниці графічно зобразити генезу національної самобутності певного доробку мурованих та дерев'яних споруд зодчого, а також прослідкувати композиційні співвідношення, гармонізації й цілісності загальної форми, динаміки й тектоніки, ірраціональні співвідношення, що має пряму асоціацію їх українським орнаментом геометричного типу.

Кожен елемент сакральної споруди, починаючи від об'ємно-просторової структури та закінчуючи архітектурно-художнім вирішенням внутрішнього простору, несе своє символічне значення та смислове навантаження. Цікавим у цьому ракурсі вивчення сучасного православного храму з аналізом його символіки є стаття А.О. Кадуріної «Символика храма Св. Татьяны в Одессе. Каноны и новаторства». В результаті дослідження, авторка сформувала певну символічну структуру окремих елементів та символічне значення об'ємно-просторової організації храмової будівлі, а також було надана детальна характеристика стінопису його канонічна послідовність.

Докторська дисертація О.І. Жовкви «Типологічні основи архітектурно-планувальної організації духовних навчальних закладів» мала на меті створення архітектурно-типологічних основи та концептуальних засад формування духовних навчальних закладів та їх комплексів, а також нормативно-методичних рекомендацій щодо їхнього проєктування з урахуванням конфесійних особливостей. Було сформовані принципи, що дозволило вдосконалити основні прийоми функціональності та загальної композиції духовних закладів, їхньої домінуючої функції в комплексі сакральних будівель, розробити номенклатуру приміщень, що забезпечують освітній процес. Один із головних результатів такої праці стала визначені спільні характерні особливості щодо проєктування та будівництва культових будівель та споруд різних конфесій (християнської,

мусульманської, іудейської) на території України; вирішення внутрішнього простору сакрального ядра духовних навчальних закладів та комплексів у контексті релігійних канонів певної релігії шляхом гнучкого розпланування.

Серед науковців, що досліджували історію храмової архітектури та теорію архітектури слід відзначити: І. Грабар, Ю.Р. Диба, Р.Б. Гнідець [37], О.Ф. Яценко [48], Ю.В. Івашко [56], [57], О.О. Єрошкіна [59], Р.М. Ліпуга, І.С. Дерев'яно, М.Ю. Арсенян [60], Л.Я. Чень [61], Б.І. Божинський [62], І.І. Селищева, Т.І. Антошук [63], В.В. Чепелик [64], [65], В.В. Вечерський [66], [67], Л. Прибега, М.П. Кіба [68], М. Драган [69], В. Слободян [70], Г.Г. Павлуцький [71], С.А. Таранушенко [72], [76], Г.Н. Логвин [73], П.Г. Юрченко [74], І.Р. Могитич [75], Т. Геврик [77], І. Довганюк [78], Г.В. Шевцова, М. Сирохман [79] та інші.

Пильної уваги заслуговує монографія Г.В. Шевцової «Генеза української дерев'яної церкви: світовий контекст і унікальність», в якій розкриваються феномен архітектури дерев'яної церкви, що розглядається в загальному контексті розвитку сакральної архітектури світу. Авторка вивчає та надає оцінку гіпотезам генези композиційно-просторової організації української дерев'яної церкви під дією історичних, політичних, соціально-економічних, географічно-кліматичних, ментальних, еволюційних та інших чинників. Авторка порівнює функціонально-планувальну організацію, просторово-композиційну складову, конструктивні рішення (робота каркасу та зрубу), використання матеріалів, покриття, семантика форми дерев'яних церков України, Японії, Московії, країн Далекого Сходу та Азії, країн центральної Європи. Основою роботи є п'ять сформованих певних просторово-конструктивних прототипів функціональних блоків українських дерев'яних церков, а також виявлений та продемонстрований комбінаторний шлях формування просторово-композиційних типів («незалежно-комбінованого» і «центрично-підпорядкованого») національної дерев'яної архітектури. Надані композиційно-просторові та планувальні рекомендації щодо проєктування й реконструкції українських церков на основі універсалізації національного архетипу (незалежно-комбінованого типу побудови), які основані на створенні

чітких орієнтирах, що змогли б забезпечити проектування та будівництва храмів у суто національних традиціях дерев'яного зодчества.

Кандидатська дисертація Ю.Р. Диби «Архітектура українських храмів-ротонд другої половини X – першої половини XIV століть», доводить до читача усесторонній аналіз архітектурної форми храмів-ротонд, пошук єдиного модуля, як єдиної пропорційної одиниці, основні співвідношення частин плану ротондальних споруд. Також дослідником були уточненні вікові межі будівництва храмів-ротонд, причини їх появи на території Русі та чинники, що вплинули на архітектурно-планувальну організацію. Автором були запропоновані просторові комп'ютерні моделі відтворення досліджуємих ротонд. Вивчення питань символіки архітектурного образу, дозволило авторові з'ясувати, що іконописна Західна іконографія Світу зближується з концепціями світобудови, втіленими в плануванні слов'янських святилищ та християнських храмів-ротонд та сприяли подальшому розвитку новохрещених слов'янських землях України-Русі.

Традиції православного культового зодчества Слобідської України (кін. XVII – поч. XX ст.) продемонстровані в дисертаційній роботі О.О. Єрошкіної, що дає змогу проаналізувати з раніше недосліджених пам'яток зазначеного періоду й встановити: відповідну класифікацію мурованих церков за об'ємно-планувальними ознаками, закономірності розвитку регіональних шкіл народного храмобудування Слобожанщини та довести самотність в архітектурно-художньому спектрі досліджуємих храмів на території України.

Проблематикою стилеутворення та розвитку характерних ознак українського романтизму та українського модерну в період кін. XIX – поч. XX століття займалися Ю.В. Івашко Ю.В., Т.І. Антощук, В.В. Чепелик, Л.В. Прибега, Г.В. Шевцова, С.М. Лінда [80] та інші.

Особливо важливими з точки зору духовного наповнення храмового будівель та споруд є дослідження вітчизняних вчених в галузях релігієзнавства, соціології, мистецтвознавства, естетики, символіки та традицій. Роль релігії в житті українського народу, національної ідентичності та ментальності, накопичених традицій й питання духовності в українському суспільстві

підкреслювалась у працях Б. Черкеса [47], Р.М. Гошовського [81], І. І. Огієнко [82], Ю.І. Криворучко [83], М.М. Обідняк, М. Станкевич [84], К. Третяк [85], Т.І. Антощук [86], А.В. Дружиніна [87], Р.Б. Гнідець [88], [89], [90], [91], [92], М. Грушевський [93], Я. Грицак [94], Р.Б. Франків [95], В.Р. Радомська [96], І.І. Костащук [97], О.В. Кондратьєва [98], Т.І. Ярошовець, С.В. Оляніна [99], І.В. Горохолінська [100] та інші.

Звернення до визначення сакрального простору дохристиянських святилищ слов'ян та християнських храмів долучаються багато вчених мистецького, філософського, богословського профілю, так як саме культові споруди є ареалом та найвищим коефіцієнтом декоративно-семантичного вираження сакрального. Храмова споруда виражає видимий та невидимий всесвіт, його структурна організація цілковито корелюється із символічним тлумаченням Святого Письма та інших богословських текстів. Розглядається феномен храму, що виразно демонструє особливий тип соціальної взаємодії, враховуючи загальнолюдські цінності, певні соціальні потреби, пробуджуючи високі духовні переживання й створюючи простір морально-психологічного комфорту. Сакральне виступає «гарантом» збереження базових соціальних надбань та цінностей, є атрибутом культурних, конфесійних ідеалів; та уособлює в собі такі категорії, як: «пам'ять», «історія», «істина» та «творчість». Саме такі вимоги служать підґрунтям створення сакрального простору культових споруд із символічним наповненням, що задовольняє єдину головну функцію церкви – Літургійні дієства [81].

Архітектор Р.Б. Гнідець висвітлює в своїй праці проблематику українського архетипу та менталітету, де головним формотворчим чинником українського храму є українська філософічність, чуттєво-інтуїтивність характеру, духовність, «філософія серця», відсутність домінування у просторі, традиційність народного побуту, поетизація на синтезі творчих засобів. Автор статей міркує щодо пошуку універсального образу українського храму закладених в прообразах національних символів, уникаючи творчого епігонства чужих, непритаманних взірців храмової архітектури. Дослідник на основі багаторічного аналізу вітчизняних джерел та авторського доробку збудованих храмів в Західній Україні демонструє пошук

автохтонної архітектури використовуючи сучасне трактування національної ідентичності української дерев'яної архітектури, зокрема школи народного храмобудування: бойківсько-галицька та козацька-слобожанська. Дані результати та висновки перекликаються із основною ідеєю пошуку універсальної моделі храму на основі ритмічних закономірностей української церковної архітектури, а саме: києво-візантійської та козацько-слобожанської традицій.

Відомий архітектор та науковець Ю.І. Криворучко у своїй статті «Якій бути архітектурі української церкви після Томосу» [101] розповідає про основні етапи формування української архітектури, головні чинники, які вплинули на її розвиток. Виділяє три основні часові віхи (епохи) української самобутньої архітектури, серед них: архітектура княжого періоду, козацького бароко та національний стиль (український модерн та романтизм кін. XIX – поч. XX ст.). Виявлені тенденції сучасного храмобудування в Україні, роздуми щодо універсального образу святині враховуючи його символіко-семантичні ознаки, загальної структури, форми, силуету, національних архетипів, традицій, відчуття гармонії та пропорцій, які українці укладали протягом всього часу розвитку. Дослідник підіймає проблеми, що пов'язані із факторами, які негативно впливають на розбудову мережі українського храмобудування, серед них: континуація сучасним вимогам проєктування враховуючи соціально-культурний розвиток громад, їхні духовні потреби; «гра» в традиціоналізм, що часто стає «відволікаючим маневром» від основної сутті духовно-культурного наповнення сакральної будівлі; відсутність наявної компетенції священнослужителів щодо вимог у проєктуванні майбутнього храму, відсутня науково-методична база, яка б допомогла сформуванню основних технічних завдань створення храмової будівлі враховуючи відповідні національні орієнтири. Також автор порівнює архітектуру основних релігійних організацій православної конфесії та надає їм фахову оцінку.

У своєму дисертаційному дослідженні «Феномен сакрального у розвитку міст та територій (на досвіді України)» Ю.І. Криворучко розкриває сутність прояву сакрального у розвитку та планування міст, структури християнського храму; розроблена модель сакрального об'єкту та відповідних архітектурно-

містобудівні рішення. Автор пропонує розміщення сакральних об'єктів на просторово-домінуючих місцях ландшафту, у композиційних центрах, вузлах, на їх перетинах і взаємних накладаннях; відтворення ієрархії семантико-символічних структур сакрального простору, а також ієрархічністю організації сакральних просторів, подій логікою їх побудови та експлуатації в міському середовищі. Дослідником розглядають додаткові архітектурно-містобудівні принципи, які вирішують наступні питання: домінантності сакрального у розбудові поселення; структурності, ієрархічності; синкретизму сакрального, що забезпечує цілісність сакрального простору; розробка та формування засобів ідентифікації сакральних об'єктів у міському середовищі. В повній мірі розкривається тематика ієрофанії та механізмів впровадження їх у реальність, а також висвітлюється поняття синтезу мистецтв у сакральному просторі, укладу елементів матеріально-просторового та соціального середовища, як священного компонента міста.

Актуальними є численні праці іноземних вчених, які досліджували *сучасну типологічну структуру храмової архітектури, її архітектурно-планувальну організацію, об'ємно-просторову організацію*: Н.В. Лайтарь, К.Р. Возняк, Ю.Е. Саратовська, О.В. Баранцева, І.П. Канаєв, М.С. Івіна, І.І. Балуненко, С.В. Ільвіцька; *теорію та історію архітектури, мистецтвознавство, філософія та релігієзнавство*: О.В. Бік, І.Л. Ільмуратова, С.В. Борисов, О.Л. Локонова, Т.О. Панченко [102], В.М. Авдєєв, Н.О. Петров-Спиридонів, Г.К. Вагнер [103]. Особливо важливим з точки зору формування храмового поліфункціонального комплексу в міській забудові та рекомендації щодо розміщення в селищній та ландшафтно-рекреаційній зоні; з різними домінуючими функціональними блоками, а також аналіз архітектурно-композиційного рішення сучасних храмових комплексів; архітектурно-планувальну організацію сакрального ядра та інших блоків, їх конфігурації та площі слід відмітити авторів, зокрема: І.І. Буланенко, М.С. Івіна, О.В. Баранцева, Ю.Є. Саратовська.

Підсумовуючи огляд теоретичних досліджень слід зазначити, що переважна більшість досліджень були спрямовані на висвітлення історичних процесів формування архітектури православних храмів, їх регіональні особливості,

архітектурно-планувальна організацію сакральних будівель, роль символічних проявів у сакральному просторі церкви, канонічні та традиційні проблеми. Достатня кількість робіт присвячена національній ідентичності, самобутності, загальнонаціональним та регіональним традиціям, народної ментальності тощо.

На Рис. 1.2 поданий перелік робіт та їх характеристика близьких за значенням до досліджуваної теми. Проте слід зазначити, що дані дослідження є лише дотичними до теми дисертації, адже за більше ніж тридцять років Незалежності України не був проведений ретельний та детальний аналіз сучасного доробку храмових будівель та комплексів на території країни, відсутня систематизація поодиноких праць з даної проблематики. Поза увагою науковців залишаються безліч актуальних проблем, пов'язаних із конкретними практичними та науково-методичними рекомендаціями щодо проєктування й будівництва храмових комплексів. Відсутня єдина база переліку відомих зодчих України та їхній авторський матеріал, що у свою чергу, без детального аналізу ускладнює формування сучасних вимог, принципів архітектурно-планувальної, об'ємно-просторової та архітектурно-художньої організації сакральних будівель та споруд.

Зокрема не досліджувались питання формування функціонально-планувальної організації із урахування певного контингенту відвідуючих, відсутні теоретичні або практичні моделі сучасних храмових комплексів та їх містобудівна організація в структурі міста та селища. Вітчизняні дослідники майже повністю оминають проблематику впровадження сучасних енергозберігаючих технологій в структурі сучасного православного храму та комплексу, також не приділяється достатньої уваги до принципів та прийомів тематичного ландшафтного благоустрою храмової території із урахування семантико-сакральних засобів.

Рис. 1.1. Наукові дослідження в межах теми дисертації

1.2. Історичні особливості та сучасний стан розвитку православної архітектури в Україні

Протягом останніх тридцяти років проєктування та зведення культових будівель завжди було і залишається важливою частиною сучасного проєктування та будівництва. З початку 1990-х років активно зводяться культові споруди різних конфесій. Якщо немає серйозних перешкод для нових архітектурних рішень сакральних споруд інших християнських конфесій, ісламських і буддійських храмів, то при будівництві православних церков і комплексів іноді виникають серйозні проблеми архітектурного і канонічного характеру.

Однак, у багатьох сучасних містах, заснованих в період радянського панування, або в тих поселеннях, де було повністю знищено сакральний фонд, найбільш виразними архітектурними домінантами можуть бути тільки культові споруди. Якщо порівнювати релігійні будівлі з іншими типами світських архітектурних споруд, можна помітити, що переважають архітектурне формотворення, а не економічні, фінансові чи технічні міркування. Але, незважаючи на це, сучасна культова архітектура в Україні як і раніше стикається із великою кількістю проблем в регулюванні мистецько-художніх засобах та архітектурно-просторової проблематики будівництва. Найважливішим питанням сучасної релігійної архітектури є використання нових будівельних матеріалів, що вимагає інтегрованої політики традицій релігійної архітектури з сучасними архітектурними і конструктивними рішеннями.

Так як «будівельний бум» нових храмів несе в собі як позитивні, так і негативні сторони, потрібно відзначити кілька точок зору на те, яким повинен бути сучасний православний храм на українських землях.

Перш за все, архітектурні рішення, часто можуть залежати від смаків замовника або настоятеля храмів, і це говорить про те, така аудиторія, як правило, не володіє необхідними знаннями та смаковими навичками в області культової архітектури. Також великою проблемою є сама архітектура культових будівель, зведення яких, можна характеризувати, як різностильові переспіви минулого.

В ході історичного розвитку українська православна церква зазнала значного впливу етнічних факторів, серед яких національні особливості в основному проявляються у обрядовій сфері, системі церковних свят, формуванні богословської традиції, мови, церковного співу, архітектури, іконопису, одягу духовенства тощо [104].

Перед тим, як дослідити вітчизняний досвід проєктування православних храмів та комплексів треба проаналізувати основні особливості історичного розвитку православної архітектури.

Історичний перебіг православної архітектури на українських землях, умовно можна поділити на *три основних періоди*:

Християнські храми «княжої доби» кін. X – поч. XIII століття. [30 с. 26-34], [105], [106], [107], [108]. Архітектура за часів княжої доби поділяється на три періоди: починаючи із будівництва Десятинної церкви в Києві (989 – 996 рр.), де утверджується «класика» хрестово-купольної системи храму із чотирма або шістьма стовпами, з яскраво вираженими нартексом, прибудованим вівтарем та бічними абсидами; закінчуючи розбудовою храмів та комплексів у шести самостійних князівств (Київське, Чернігівське, Переяславське, Новгород-Сіверське, Галицьке і Волинське) зі своїми архітектурними школами, простежується суттєве спрощення композиції архітектурного планування та об'ємного, з'являється центрична планувальна структура, багатобаневість замінюється одно чи п'ятибаневими завершеннями храмів [14, с. 72-84].

За весь період розвитку сакрального мистецтва княжої Русі були збудовані такі визначні храми та монастирі, як: Софійський собор (1037 р.), Георгіївський монастир та Ірининська церква (1030 – 1053 рр.), Успенський собор Печерського монастиря (1089 р.), Михайлівський Золотоверхий монастир (1113 р.), Михайлівський собор Видубицького монастиря (1088 р.), Церква Спаса на Берестові (кін. XI – поч. XII століття), церква Богородиці Кловського монастиря (1096 – 1108 рр.), Михайлівський Золотоверхий монастир (1113 р.), Церква Богородиці Пірогощої (1132 р.), Кирилівська церква (1194 р.) в Києві [109]; Спасо-Преображенський собор (1036 р) Успенський Єлецький монастир (1060-ті

роки), Іллінська церква (поч. XII століття), Храм Св. Вмч. Параскеви П'ятниці на Торгу (кін. XII – поч. XIII століття), Церква Бориса і Гліба (1123 р.) у Чернігові; Юр'єва божниця (Михайлівська церква) в м. Остер, Чернігівська обл. (1098 – поч. XII століття); Свято-Успенський кафедральний собор у м. Володимир-Волинському, Волинська обл. (1160 р.), Церква Івана Богослова у м. Луцьк, Волинська обл. (1180 р.); Церква святого Пантелеймона в селі Шевченкове, Івано-Франківська обл. (1194 р.), Галицький Успенський собор, Церква Пресвятої Богородиці у м. Галич, Івано-Франківська обл. (1157 р. за припущенням українського археолога Я. Пастернака Свято-Василевській собор в м. Овруч, Житомирська обл. (близько 1190 року).

Православне храмобудування за часів Гетьманщини або «козацьке бароко», «українське бароко» (XVII – XVIII століття). Архітектуру українського бароко, за такими дослідниками, як: Г.Н. Логвин, В.В. Вечерський [110], Т.С. Кілессо [78], [108], [111], можна поділити на три етапи розвитку:

I етап – 1648 р. – 1720-ті роки. Перший етап характеризується виникненням та формуванням барокового стилю. Сакральні споруди цього стилю вирізняються виразною пластикою фасадів, інтерпретацією ордеру із чіткою структурою декоративно-символічних елементів, багатим членуванням об'єму споруди, ярусністю у загальній архітектурно-просторовій побудові; центричність в архітектурно-просторовому рішенні та ієрархія елементів; акцентування на вхідній групі споруди.

Найвидатніші зразки сакральної архітектури даного періоду: перебудована Троїцька Надбрамна церква Києво-Печерської лаври (1720-ті р.), Георгіївський собор та Спасо-Преображенська церква Видубицького монастиря в м. Київ (1696 – 1701 рр.); Хрестовоздвиженський собор Хрестовоздвиженського монастиря (1689 – 1709 рр.) в м. Полтава; Покровський собор Покровського монастиря (1689 р.) в м. Харків; Церква Іллі Пророка (1653 р.) в м. Суботів, Черкаська обл.; Церква Св. Катерини (1696 – 1715 рр.), Успенський собор Єлецького монастиря (1670 – 1680-ті рр.) Єлецького монастиря в м. Чернігів; Собор Миколи Чудотворця (1655 – 1658 рр.) в м. Ніжин, Чернігівська обл. та інші.

II етап – 1720-ті – 1750-ті роки. Другий етап – характеризується органічною єдністю із природно-ландшафтним середовищем сакральних споруд, утворенням архітектурно-ландшафтних ансамблів монастирських комплексів та соборів. Барокова архітектура середини XVIII століття посилюється більшою декоративністю, порівнюючи із попереднім етапом, білі стіни прикрашені надмірним ліпленням, багато декоровані криволінійні фронти. Головні вікна прикрашені архітектурним декором, орнаментикою, іноді з колористичним рішенням. Фронти та напівфронти, які застосовувалися, мали трикутну, п'ятикутну, шестикутну, напівциркульні та пластичну форми.

Найвидатніші приклади сакральної архітектури даного періоду: Софійська церква («Мала Софія») (1722 – 1730 рр.), Вознесенський собор Флорівського монастиря (1722 – 1732 рр.) в м. Київ; Троїцька церква Хрестовоздвиженського монастиря (1750 р.) в м. Полтава; Собор Зішестя Святого Духа (1742 – 1746 рр.) в м. Ромни, Сумська обл.; церква Михайла Архангела (1719 – 1729 рр.) в м. Ніжин, Чернігівська обл. та інші.

III етап – 1750-ті – 1781 р. З середини й до кінця XVIII століття українська барокова архітектура зазнає суттєвого спрощення композиції храмів та архітектурної пластики і декору. Стриманість архітектурно-просторової структури ознаменувалася поступовим відходом від форм «козацького бароко» до зведення храмів за російською класицистичною манерою, яка відзначається поверненням до лаконічних та тектонічних взірців формотворення.

Відзначають такі храми, як: Успенський собор (1749 – 1770 рр.) в м. Полтава; Спасо-Преображенська церква Красногірського монастиря (1767 – 1771 рр.) в м. Золотоноша, Черкаська обл.; Собор Різдва Богородиці (1752 – 1763 рр.) в с. Козелець, Чернігівська обл. та інші.

З кінця XVI століття і до початку XVII століття, процес формування нової архітектурної композиції мурованих храмів був невіддільним від народного дерев'яного зодчества. Для нього був характерний загальний принцип об'ємно-просторової організації. Треба засвідчити, що розвиток архітектурного напряму дерев'яного храмобудування історичних регіонів України (оскільки майстри

запозичили з неї основний доробок), що і стало невід'ємною частиною розвитку та широкого поширення у мурованій архітектурі, зокрема, барокового стилю. З огляду на тривале існування культових споруд та еволюцію архітектурних стилів у процесі розвитку, можна зауважити, що деякі його характеристики та основні досягнення вплинули на формування мурованих храмових споруд України з кінця XVI – кін. XVIII століття.

Дослідженнями українських дерев'яних церков в різний час займалися: [112], [113], М.Д. Драган [69], Г.В. Шевцова [12], В.Ю. Січинський [114], [115], В.М. Слободян [70], [116], [117], М.П. Цапенко [118], П.Г. Юрченко [74], С.А. Таранушенко [72], [76], Г.Н. Логвин [119], В.В. Вечерський [66], [67], І.Р. Могитич [120], В.Т. Завада [121], [122], Л.В. Прибега, David Buxton [53], М.В. Сирохман [123], Д.М. та В.М. Щербаківські [125] та інші.

За ствердженням Я.М. Тараса у словнику-довіднику «Українська сакральна дерев'яна архітектура» [125 с. 452-453], «школою народного храмового будівництва є сукупність історично усталених напрямків будівництва дерев'яних церков, які характерні для етнографічних районів України, опираються на традиційні прийоми і засоби архітектурного формування простору в дереві, є виявом релігійних, естетичних ідеалів та світогляду народу».

Процес дослідження ще триває, тому класифікація української дерев'яної сакральної архітектурної спадщини на окремі «школи народного храмового будівництва» не є остаточною і може бути доповнена. В даний час згідно з останньою класифікацією, запропонованою професором Я.М. Тарас, він такий. Далі автором будуть наведені характерні представники сакральної архітектури певної архітектурної школи та регіону України (див. Рис. 1.3):

Подільській школі народного храмового зодчества притаманні тридільні та трибаневі церкви у архітектурно-просторовому рішенні, серед них відзначають (Миколаївська церква у м. Вінниця, 1746 р.).

Волинській школі характерно: безверхий хрещатий; одно- чи триверхий тип; хрещатий; латинізований тип з однією чи двома вежами [126], [127] (Свято-

Дмитрівська церква у с. Гішин, Ковельського р-ну, 1567 р.; Миколаївська церква в с. Борочиче, Горохівського р-ну, 1678 р.) [128].

У *Наддніпрянській* школі народного храмобудування (Середнього Придніпров'я: Київщини й Полтавщини) зберігається тридільний й трибановий тип побудови архітектурно-просторового структури храму, але сакральні споруди відзначаються великою видовженістю об'ємів під впливом головним чином пізнього бароко й рококо [129] (Свято-Миколаївська церква в с. Синява Рокітнянського р-ну, Київська обл., 1730 р.)

Слобожанський тип уміщає в собі східну та лиманську школи народного храмобудування. Дерев'яні церкви на території Слобожанщини та Придніпров'ї мали наступні характерні ознаки: в плані восьмикутні зруби, а перекриттям трьох об'ємів зрубу слугували чергування зрізаного шатра та восьмимериків (Георгіївська церква у смт. Седневі Чернігівського р-ну, Чернігівська обл., не пізніше 1747 р.; церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці в с. Пирогівка, Шосткинського р-ну, Сумська обл., 1773 р.).

Галицька (опільська та передкарпатсько-подністрівська) – зазвичай тридільні та дво- чи трибаневі споруди у яких чотирикутна форма даху переходила у восьмикутну й утворювала баневу гранчасту конструкцію. По периметру церкви встановлювався дашок невеликого виносу – піддашшя (церква Св. Архистратига Михаїла в с. Кути Буського р-ну, Львівська обл., 1697 р.), [164].

Гуцульська школа архітектури: хрещатий план з тридільною структурою та головною банею над центральною частиною споруди, зазвичай одноверхові церкви, але зустрічаються три- або п'ятиверхові будівлі (церква на честь Богоявлення Господнього в с. Слобода-Болехівська Калуського р-ну, Івано-Франківська обл., 1700 р.).

Бойківський тип побудови дерев'яних храмів характеризується: збереженням тридільного поділу храму, але на відміну від інших дерев'яних храмів України, кожна частина (вівтар, нава, бабінець) перекрита окремим дахом із висом нахилом та багатьма заломами. Більшість церков бойківського типу тяжіють до асиметричної композиції основних просторових елементів споруди, але

зберігають зрівноваженість довкола головної бані (Церква на честь Св. Пророка Іллі в с. Монастир-Лішнянський Дрогобицького р-ну, Львівська обл.).

В основі *лемківської* школи «закладена асиметрична композиція з виразним спадом висот із заходу на схід, а не симетрична рівновага пропорцій поміж верхами бабинця і вівтаря» [125, с. 235-238] (церква Архістрати́га Михаїла в м. Свалява, Закарпатська обл., 1588 р., ремонт 1733 р.).

Закарпатська школа народного храмового будівництва уособлює в собі надбання лемківської, в більшій мірі, та бойківської школи дерев'яного зодчества (церква Св. архистрати́га Михаїла у с. Крайниково Хустського р-ну, Закарпатська обл., 1668 р.).

Буковинська архітектурна школа має архітектурно-просторові елементи бойківського «хатнього» типу дерев'яних сакральних споруд: тридільна, із вальмовим дахом високої конструкції з багатьма заломами; частіше зустрічається безкупольний простір, інколи – одnobаневий (церква Свято-Різдва Богородиці с. Галицівка Путильського р-ну, Чернівецька обл., 1630 р.).

Після ліквідації автономії Гетьманщини у 1765 році та руйнації Запорозької Січі у 1775, українські землі остаточно увійшли до складу Російської Імперії, що спричинило втрати державності та української церкви, а також автохтоних рис релігійного й соціально-політичного розвитку. Сакральна архітектура на українській землі впродовж періоду з кін. др. пол. XVIII століття до сер. XIX ст., набуває риси російського класицизму під тиском регламентованої стильової одноманітності контролю з боку Московського синоду.

Архітектурними атрибутами *класицистичного стилю* в українському храмуванні уособлює в собі відсилки античності й епохи Відродження, а саме: простота архітектурної форми, лаконічність пластики та силуету, відсутність надмірного архітектурного декору, з другого боку новий архітектурний стиль набуває ансамблевої урочистості, імпазантності та цілісного сприйняття комплексної забудови, що надає містобудівельним ознакам державного офіційного характеру. В розвитку класицизму в Україні можна

визначити три етапи: становлення стилю (1770 – до кінця 1790 років); його зрілість (1800- 1830 роки) й занепад (1830-кінець 1850 років)» [130].

Серед основних архітектурно-просторових типів українських храмів в період класицизму визначають: *храми-ротонди або центричні храми; традиційні безстовпні тридільні; хрестоподібні.*

Православна архітектура південної частини України відзначалася строгістю і лаконічністю архітектурно-просторової організації. На відміну від архітектури російського класицизму, в якому, здебільшого, відчувається присмак «московського узороччя», та зменшого – архітектури класицистичного напрямку на українських землях; у архітектурі південної частини України відсутнє надмірне декорування фасадів [40, с. 102].

Характерною особливістю православних храмів південного регіону України стало використання хрестово-базилікального типу архітектурно-планувальної організації [40, с. 102-105]. Класицистична православна архітектура цього регіону представлена такими сакральними спорудами, як: Свято-Катерининський собор у Херсоні (1781 – 1786 рр.); Свято-Троїцький собор в Одесі (1804 – 1808 рр.); Катедральний собор Покрови Пресвятої Богородиці в м. Ізмаїлі, Одеська обл. (1821 – 1831 рр.); Спасо-Преображенський кафедральний собор в Дніпрі (1787 – 1835 рр.); Спасо-Преображенський собор в м. Болграді, Одеська обл. (1838 р.).

Тринавові зі стовпами: Спасо-Преображенський кафедральний собор в Одесі (1795 – 1808 рр.); Спасо-Преображенський собор у Новгороді-Сіверському, Черкаська обл. (1791 – 1817 рр.); Успенська церква в с. Веприк Гадяцького р-ну, Полтавська обл. (1815 – 1821 р.); Свято-Вознесенський собор в м. Ізюмі, Харківська обл. (1826 р.); Іллінська церква у Сумах (1836 – 1851 рр.).

Серед відомих та визначних архітекторів доби класицизму на українських землях науковці відзначають: Н.О. Львов, А.Д. Захаров, А.І. Меленський, Дж.А.Д. Кваренгі, В.П. Стасов та інші [31, с. 35].

Перехід від пізнього періоду класицизму був доволі прискореним та насиченим й ознаменувався розвитком таких архітектурних стилів, як: неоготика, необароко, неоренесанс, псевдокласицизм, неоруський стиль та ін., тобто,

проявлялося панування історизму-еклектизму. Архітектурне надбання «зразкового проєктування» II половини XIX століття набуває головних уніфікованих архітектурних образів у традиціях неоруського, русько-візантійського та псевдокласичного стилей [131, с. 41].

Саме цей період типових синодальних проєктів церков, який простежувався ще на периферії Російської Імперії в кінці XIX століття, негативно вплинув на розвиток української традиції храмобудування. Завдяки символізму архітектурних елементів, архітектурно-стильовий образ використовується як засіб пропаганди того чи іншого імперіалістичного строю, що і привело до певної деградації архітектурної думки сакральних митців.

Незважаючи на соціально-економічні та релігійно-політичні обставини, які вплинули на розвиток архітектури кінця XIX ст. – XX століть, сформувалися, особливо на Лівобережній Україні, доробок найвидатніших взірців православної архітектури: Свято-Благовіщенський кафедральний собор у м. Харків (1888 – 1901 рр.), арх. М.І. Ловцов та Трьохсвятительська церква (1905 – 1915 рр.), того ж автора; Володимирський собор у м. Київ (1862 – 1896 рр.) та Володимирський собор у Севастополі (1861 – 1891 рр.), арх. Д.І. Грімм; Свято-Іллінський чоловічий монастир м. Одеса (1894 – 1896 рр.); Спасо-Преображенський собор в м. Житомир (1866 – 1874 рр.), арх. К.К. Рахау; Собор Успіння Пресвятої Богородиці в с. Біла Криниця Глибоцького р-ну, Чернівецька обл. (1900 – 1908 рр.), арх. В.І. Клінк.

Типові дерев'яні сакральні споруди «синодального» або «єпархіального типу» II пол. XIX століття представлені будівлями з основними архітектурними атрибутами: гранчасто-шатровими верхами, зміна традиційної форми бані на цибулеподібну, домінантний об'єм дзвіниці над бабинцем або прибудований, збільшення віконних прорізів а також горизонтальне шалювання, замість вертикальної шалівки тощо. Тому збережені церкви оновили свій архітектурний вигляд, тим самим втратили українську архаїчність, а первісний вид зберігся у віддалених селах, де не було матеріального забезпечення на перебудову старих храмів.

Серед новозведених и перебудованих дерев'яних українських храмів виділяють: Свято-Успенська церква у с. Стара Талалаївка Талалаївського р-ну, Чернігівська обл.

(кінц. XIX ст. – поч. XX ст.); церква Благовіщення Пресвятої Богородиці в с. Раків Ліс Камінь-Каширського р-ну, Волинська обл. (1914 р.) [132]; церква Св. Івана Богослова у с. Вівсяники Деражнянського р-ну, Хмельницька обл. (1903 – 1919 рр.) [133]; церква Св. Миколи в с. Городище Шепетівського р-ну, Хмельницька обл. (1912 – 1914 рр.) [134] та інші.

Синодальний класицизм та псевдоросійський стиль перебували у фазі інтенсивного розвитку. Вони характеризувалися такими типовими атрибутами, як: цибулеподібними банями; високими та домінантними наметовими купола над дзвіницею; абрисом плану (у формі подовженого латинського хресту); «ірраціональним» декоративізмом, в стилі московського узороччя різьбленням лиштви вікон, у вигляді кокошників, та їх багатоярусність по склепінню; стінами, збагаченими поліхромним кахелем; ширинками та карнизами, у вигляді «півнячих гребінців» тощо.

Розвиток українського національного стилю (український архітектурний модерн – термін ввів український дослідник В.В. Чепелик [64] або націонал-романтизм в архітектурі [135] продовжує хвилю національного піднесення українських державотворчих змагань минулих літ.

Український архітектурний модерн в сакральній архітектурі поч. XX століття, розвивався дедалі скромніше, порівняно із бароковою мурованою та дерев'яною архітектурою XVIII століття. Сама філософія творчого переосмислення і модернізації традиційних стилів української архітектури Княжої доби та козацького бароко, на противагу, прямого тиражування та відтворення сформованих композиційних схем й прийомів XIX століття, призвело до конструктивного, художньо-стильового та декоративно-пластичного формування нової сакрально-православної генерації [88, с. 170], [136 с. 121], [137].

Сакральна архітектура українського національного романтизму налічує невеликий доробок будівель. Причиною є те, що український архітектурний модерн максимально широко вплинув на громадські будівлі навчально-просвітницького сектору та житлової забудови, і в меншій мірі – культові будівлі та споруди.

Однак слід виділити такі сакральні споруди цього періоду на українських землях, як: мурована дев'ятибанна Свято-Покровська церква в с. Плішівець Гадяцького р-ну, Полтавська обл., збудована російським архітектором І.С. Кузнецовим у 1902 – 1906 роках. Професор В.В. Чепелик назвав цю будівлю єдиною церквою в Україні, побудованою у стилі українського модерну. Прототипом цього храму став пам'ятка дев'ятидільного дерев'яного зодчества Троїцький собор в м. Новомосковськ, Дніпропетровська обл. (1772 – 1781 рр.), який Я.С. Тарас називає «підсумком розвитку сакральної дерев'яної архітектури України у XVIII ст.», [125 с. 30].

Георгіївський собор Свято-Георгіївського чоловічого монастиря на «Козацьких Могилах» в с. Пляшева Радивилівського р-ну, Рівненська обл. Збудована за проєктом архітектора В.М. Максимова у 1910 – 1914 роках.

Акцентним проявом в архітектурі храму постає заглиблений арочний портал із західної сторони будівлі, який розписували Почаївські іконописці в дусі українського церковного малярства. Центральний верх спирається на підпрямні арки, перехід від арок до восьмерика підбаника забезпечує система рогів. Як стверджував І. Свєшников, перший поверх наземної церкви спочатку було задумано як віттар й це викликає подив, адже простора зала становить дві третини цілого. Таким чином на першому поверсі опинилися два іконостаси із західної та східної сторін церкви. З південної та північної сторін раменів хреста спроектовані кручені сходи, які ведуть на других поверх та до нижнього храму, а сама архітектурно-функціональна ідея має спорідненість із першими давньоруськими храмами візантійського типу, де вежі фланкуючи головний фасад будівлі виконували функцію внутрішніх сходів на розвинені хори [138 с. 103], [139].

Пізніше, з приходом Радянської влади в центральні та лівобережні регіони України, розвиток українського модерну припинився. На заході України заборона будівництва була введена пізніше, починаючи з 1939 року, оскільки радянська влада приїхала сюди лише після початку Другої світової війни.

З кінця XIX століття до початку XX століття історичний процес Західної України сприяв пошуку українського національного стилю в храмових будівлях. Такі архітектори як: Л.Л. Левинський, В.С. та Є.В. Нагірні, Я. Рудницький, О.О.

Лупшинський, Р.М. Грицай, С.П. Тимошенко та інші у своєму творчому доробку поєднували кращі зразки давньої дерев'яної архітектури, українського бароко та архітектури Київської держави.

Одним із основних принципів формування сакральної архітектури західних земель в продовж кінця XIX століття – до початку Другої світової війни є стилізація народної творчості, яка вказує на принципову відмінність із західно-католицькою архітектурою, й пошуки сучасного українського стилю в архітектурі співпадають із зростанням національної свідомості людей [140, с. 76-78].

Серед корифеїв «неоукраїнського» стилю на західно-українських землях виділяється архітектор В.С. Нагірний. Характерними архітектурними рисами сакральних споруд Василя Нагірного є планувальна основа хрещато-банної конструкція візантійського типу з елементами класицизму, українського бароко та дерев'яного зодчества Західної України (гуцульської школи народного храмобудування [125, с. 21]; максимальне спрощення з огляду на невеликі економічні можливості українського населення, але чітко показують принципову відмінність від сакральних споруд західного католицизму, довжина бабинця довша за довжину бічних ременів; використання пілястр, лопаток та аркатурного фризу, різновид круглих чи восьмигранних форм барабанів; наявність чи відсутність портику в класицистичних сакральних будівлях, а також ажурні ліхтарі та маківки з хрестом [141, с. 265-268].

Серед яскравих прикладів однобанневих сакральних споруд архітектора є церкви в с. Ришкова Воля (1896 р.), в с. Лівчичі (1906 р.), в с. Надітичі (1914 р.), в с. Бібрка (1906), церква Іоанна Богослова у с. Гнилички (Підволочиський р-н) (1886 р.), [142 с. 347-355]. Архітектор надає церквам спрощеного неовізантійського характеру, бічні ремена хреста та бабинець перекриті двосхилим дахом, а стіни оздоблені аркатурними поясами та оштукатурені.

Поява сакральних п'ятибаних споруд Західної України належить архітекторові Василеві Нагірному та мають одну найбільшу шоломову баню, яка розміщена над центральним простором храму та менші бані уложеними на кутах центрального квадрата над бічними ременами, бабинцем та вівтарем. Серед таких

будівель визначають церкву Св. Юрія в м. Яворів (1902 р.), церква в с. Тухля (1904 р.) та церква в с. Стоянів (1913 р.).

Серед трибаних церков архітектора В. Нагірного відрізняються вираженою чотирикутною в плані частиною нави, с північної та південної сторін будівлі примикають бічні рамена, а зі східної та західної – вівтар та бабинець відповідно. Головна баня над центральною частиною споруди розташовується на масивному восьми або чотиристоронньому підбаннику до якого і примикають притиснуті до основного тридільного об'єму бічні рамені, а менші дві банні – над вівтарем та бабинцем.

Завдяки поєднанню однобаневого, трибаневого та п'ятибаневого простору та хрещатого плану формується об'ємна композиція, яка унікально поєднує основні традиції галицької дерев'яної архітектури, барокового, класицистичного та візантійського стилів із модерновою інтерпретацією форми та матеріалу. Архітектор Василь Нагірний був одним із перших, хто спробував створити оригінальний образ української церкви, що відповідає традиціям церковних обрядів, автентичній архітектурі Галичини й заклав фундамент для розвитку українського романтизму та модерну початку XX століття.

На даному планшеті (Рис. 1.2) автор демонструє еволюційний етап розвитку мурованого та дерев'яного храмового будівництва на теренах України починаючи із періоду княжої доби (кін. X – кін. XII ст.); періоду високого та пізнього середньовіччя (поч. XIII – поч. XVII ст.); доба гетьманщини (I пол. XVII – кін. XVIII ст.), розквіт національного стилю храмового будівництва в камені та дереві майже по всій Україні; періоду втрати державності та перебування українських земель у складі імперій (кін. XVIII – II пол. XIX ст.), де переважає вживаність класицизму в сакральній архітектурі, особливо після заборони будівництва сакральних споруд в українському стилі та їх обов'язкове спорудження за синоїдальними взірцям, згідно указу російського імператора Павла I у 1800 році, також цей період ознаменувався класицистичною перебудовою дерев'яних та мурованих храмових будівель, особливо на Лівобережжі; епоха панування єпархіального стилю (II пол. XIX – поч. XX ст.); короткий період українського

національного стилю, романтизму, модерну (поч. XX ст. – 1920-ті роки), та занепаду стилю в результаті поразки українсько-національно демократичної революції (1917 – 1921 рр.); українські землі у складі УСРР (1922 – 1991 рр.) та національні території, що входили до складу, в міжвоєнний період, у Польщу, Румунію, Чехословаччину та Німеччину (1922 – 1945 рр.); розпочинається новітня історія України характеризується відбудовою та відтворенням зруйнованих святинь в період антирелігійної політики «московських генсеків» та розвитку нового будівництва православних храмів та комплексів.

Процес відродження православної архітектури в Незалежній Україні почався із відновлення зруйнованих храмів та осквернених святинь, ще у радянський період «гласності» [143, с. 32, 523]. Але чинності та наукового підґрунтя, відтворення зруйнованих православних церков й соборів, набуло після проведення науково-практичного семінару «Відтворення втрачених пам'яток: історичний і правовий аспекти». Цей семінар був проведений Міністерством культури України у 1994 році [144, с. 134-147]. результатом якого стали ухвалені «Методичні рекомендації з відтворення втрачених пам'яток» [144, с. 94]. Виходячи з того, що полеміка у науковій спільноті, навколо питання достовірності відтворення знищених архітектурних витворів, була призупинена тим, що сама філософія відродження православних святинь полягає у суспільній потребі та символізації української духовної спадщини.

Такі урядові заходи впродовж останніх років XX століття, як: Указ Президента України [145] та постанова Кабінету Міністрів України [146] щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» була затверджена «Програма відтворення видатних пам'яток історії та культури» та сформований «Перелік видатних пам'яток історії та культури, які передбачаються відтворити», який уміщує в собі список із 56 архітектурних пам'яток з усіх регіонів України з яких – 28 об'єкти є православними храмами [143 с. 32].

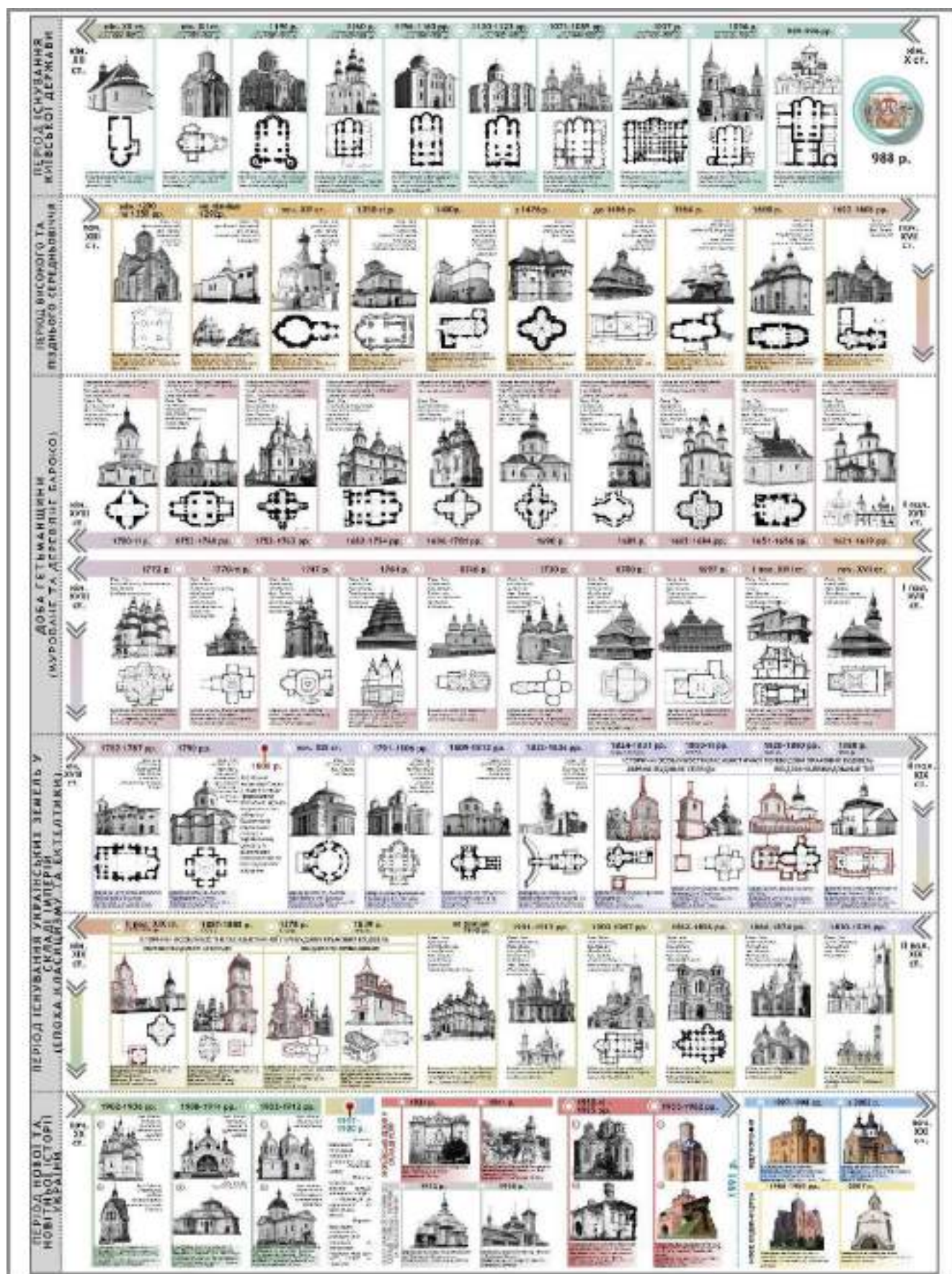

Рис. 1.2. Еволюція розвитку православного храму України від раннього Середньовіччя до Новітніх часів

Науково-професійними дослідженнями руйнації культурної спадщини українського народу (особливо пам'яток православного зодчества), впродовж всього періоду радянського панування, займалися такі вчені, як: Г.Г. Павлуцький [71], С. А. Таранушенко [72], [76], М.В. Сирохман [123], Т.Б. Герврик [147], В.В. Вечерський [148], О.О. Нестуля [149] та інші.

Дослідниками були проведені кількісні характеристики втрат об'єктів культурної спадщини України та встановлені відомості окремо по регіонах та областям держави. Треба зазначити, що підрахунки втрат архітектурних об'єктів православного зодчества велися із врахуванням існуючих джерел досліджень, в які, за великою вірогідністю, практично не змогли увійти всі церковні споруди зруйнованих у визначені періоди.

Виявлено, що найбільший коефіцієнт втрат зазнали такі регіони, як: Полтавська обл. (64,5 %), Сумська обл. (59 %), Чернігівська обл. (44,4 %), Харківська обл. (41 %), Закарпатська обл. (25,5 %), Черкаська обл. (16 %), Київська обл. (14,3 %), Луганська обл. (12 %) та Дніпропетровська обл. (11,4 %). Інші області України нараховують в різній мірі до 10 % руйнації відносно.

Якщо брати до уваги історико-географічне районування українських земель, то маємо наступний відсотковий показник втрат в середньому: найбільше спостерігається на Слобожанщині – 45,8 % та на землях Середньої Наддніпрянщини й Північного Лівобережжя – 22,5 %, а найменший показник втрат – Південь (6 %); Волинь (5,1%); Галичина, Закарпаття, Буковина (4,7 %) та Поділля (4,7%), в середньому по Україні – 11,2% [143].

Основні причини втрат архітектурної спадщини на українських теренах поділені дослідниками на відповідні групи, а саме: державний антиклерикалізм (64,6 %), утилітарний характер (18,7 %), війни та революції (8 %), низький культурний рівень місцевого населення та керівництва (4,3 %) та природні катаклізми (3,8 %). Також була встановлена хронологічна періодизація руйнації архітектурних пам'яток (396 об'єктів – 100 %) (рис. 1.3):

- до Першої Світової війни (до 1914 р.) – в **15,7 %**;
- під час Першої Світової війни (1914 – 1918 рр.) – **1,8 %**;

- міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.) – **65,3 %**;
- під час Другої Світової війни (1939 – 1945 рр.) – **4,7 %**;
- повоєнний період (1945 – 1991 рр.) – **12,5 %**.

Також на рис. 1.3 поданий доробок зруйнованих та відтворених за період Незалежності храмових будівель та споруд за «Програмою відтворення видатних пам'яток історії та культури», зокрема сформований список тих зруйнованих церков, що потребують відтворення за програмою та сакральні споруди, які знаходяться в напівзруйнованому стані й потребують негайної реставрації та відбудови. Втрата автентичних старовинних православних храмів та комплексів, монастирів є незворотною, тому що архітектурну форму будівлі чи споруди можна скопіювати, неможливо скопіювати її матеріально-технічну базу. Коли втрачається об'єкт архітектурної спадщини, не тільки втрачаємо його як художньо досконалу архітектурну форму, але насамперед втрачаємо його як історичне джерел, тому в принципі неможливо реконструювати втрачену пам'ятку, як об'єкт архітектурної спадщини.

Рис. 1.3. Перелік зруйнованих храмів та відтворених храмів України

1.3. Вплив соціально-політичних факторів та тенденції розвитку православ'я в Україні

Здобувши незалежність, українська держава засудила політику тоталітарного правління та стала на шлях цивілізованих обмінів з церквою. Одним із перших його законодавчих актів став «Закон про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий 23 квітня 1991 року. Це гарантує, що кожен громадянин має право на свободу совісті, «відкрито висловлювати або вільно поширювати свої релігійні чи атеїстичні переконання». При цьому окремо визначено, що: Українські громадяни рівні перед законом і мають рівні права у всіх сферах економічного, політичного, соціального та культурного життя, незалежно від їх ставлення до релігії [150].

Перед тим, як нам перейти до основного матеріалу треба зауважити на тому, що мережа органів державної влади, діяльність яких пов'язана з національною політикою у релігійній сфері, досить широка. Політичними суб'єктами та органами державної влади, які формують та реалізують національну політику у релігійній галузі, є [151]: *Президент України*, в межах своїх повноважень, забезпечує цілеспрямовану діяльність усіх органів державної влади у формуванні та реалізації української національної політики, визначенні їх основних напрямків та поточних завдань (у тому числі в галузі релігії) тощо; *Верховна Рада України* є найвищим та єдиним законодавчим органом України, який має повноваження визначати принципи внутрішньої та зовнішньої політики (включаючи релігійні сфери), приймати необхідні закони, затверджувати національні плани розвитку тощо; *Кабінет Міністрів України* забезпечує реалізацію єдиної національної політики (у тому числі у сфері релігії), формує національний план розвитку України та організовує діяльність інших центральних відомств щодо реалізації агентств тощо; *Міністерство культури України*, як спеціально уповноважений центральний адміністративний орган, основними завданнями якого є формування та реалізація національної політики у галузі релігії; *Структурні відділи місцевої державної адміністрації*, які уповноважені здійснювати державну політику у

сфері релігії на місцях *Консультаційні установи*, які створені та експлуатуються органами виконавчої влади вищого рівня, центральними та місцевими.

Також дослідниця Луценко В.В. у своїх висновках наукової праці стверджує, що поняття «сфера релігії» вказує на те, що об'єктом державної політики є відповідна сфера суспільного життя, що є правильним з точки зору державного управління. Однак, використовуючи безпосередньо слово «релігія», державна політика апелює до суто релігійного змісту слова, що пов'язано з його етимологією, не коректно говорити про управлінський вплив держави або тим більше неправильно говорити про державну політику.

Враховуючи той факт, що «сфера релігії» є реальним об'єктом державної політики, встановлено, що між двома категоріями управління «державна політика в галузі релігії» і «державна політика в релігії», перша категорія є більш доречною в теоретичному та методологічному розумінні. Доведено, що доцільні заходи використання таких понять, як «релігійна сфера» та «національна політика релігійної сфери», у національній адміністративній практиці та нормативно-правових актах.

На основі соціального вчення християнства було простежено існування трьох сфер життя людини, в яких Церква тісно взаємодіє з державою і суспільством: духовної, соціальної і політичної (Рис. 1.4.), [152].

Духовна сфера – це теологія, наукові теорії, філософські концепції, мистецтво, культура, психологічні установки, людський духовний життєвий досвід, релігійні традиції тощо. У процесі духовного взаємодії Церква і держава свідомо через механізми соціалізації формують такі особистості з духовними цінностями, які найбільш сумісні з реаліями людського існування.

Політична сфера пов'язане із задоволенням політичних інтересів віруючих, реалізацією їх свободи через богословське розуміння сучасної політики і участю християн в різних політичних партіях, громадських об'єднаннях, спорті та асоціаціях. Саме такий інтерес визначає і визначає політичний імідж будь-якої організації і її відносини з нинішньою країною. У процесі політичної взаємодії

церкви і демократичної країни забезпечують пріоритетність політичних прав і свобод людини в повсякденному житті людини.

Соціальна сфера – це сфера, яка відповідає соціальним і економічним потребам і свободи людини (сім'я, професійні колективи, соціальна справедливість, праця, охорону здоров'я, соціальний захист, соціальна політика). У процесі соціальної взаємодії церкви і країна встановили такий рівень соціальних відносин, який може максимально стимулювати подальше духовне, соціальне та політичне розвиток країни, суспільства і світу.

Однак факти свідчать, що в сучасній Україні вплив церкви як стабільної державної установи сильніший і глибший, ніж вплив політичної партії. Причиною є відсутність довіри громадськості до політичних партій та внутрішня нестабільність, в той час як релігійні фактори символізують духовні пошуки людей, відіграють все більш важливу роль у соціальному житті. Для багатьох віруючих духовний учитель є найбільш авторитетною людиною, слова чи думки якого, вважаються єдино правильними. Саме цей вплив використовується для політичної агітації [153].

Початок ХХІ століття вплинув на формування релігійної свідомості. Релігія трансформується подібно до культури та сімейних відносин. Вона стала об'єктом проникнення передових цифрових технологій, і вона почала використовувати нові способи та методи впливу на широкий спектр соціальних сфер, щоб зберегти свій авторитет або зберегти його на попередньому рівні. Загалом формування релігійної свідомості на цьому етапі відбувається на трьох рівнях взаємозалежності та взаємозалежності (Рис. 1.4): загальні фактори, які також пов'язані з трансформацією релігійної свідомості, що спричинені соціальними та культурними змінами у цілому світі, особливо в Україні; особливо українські, зумовлені соціально-культурними змінами на макрорівні в українському соціумі; умови життя окремого громадянин на його мікрорівні [153].

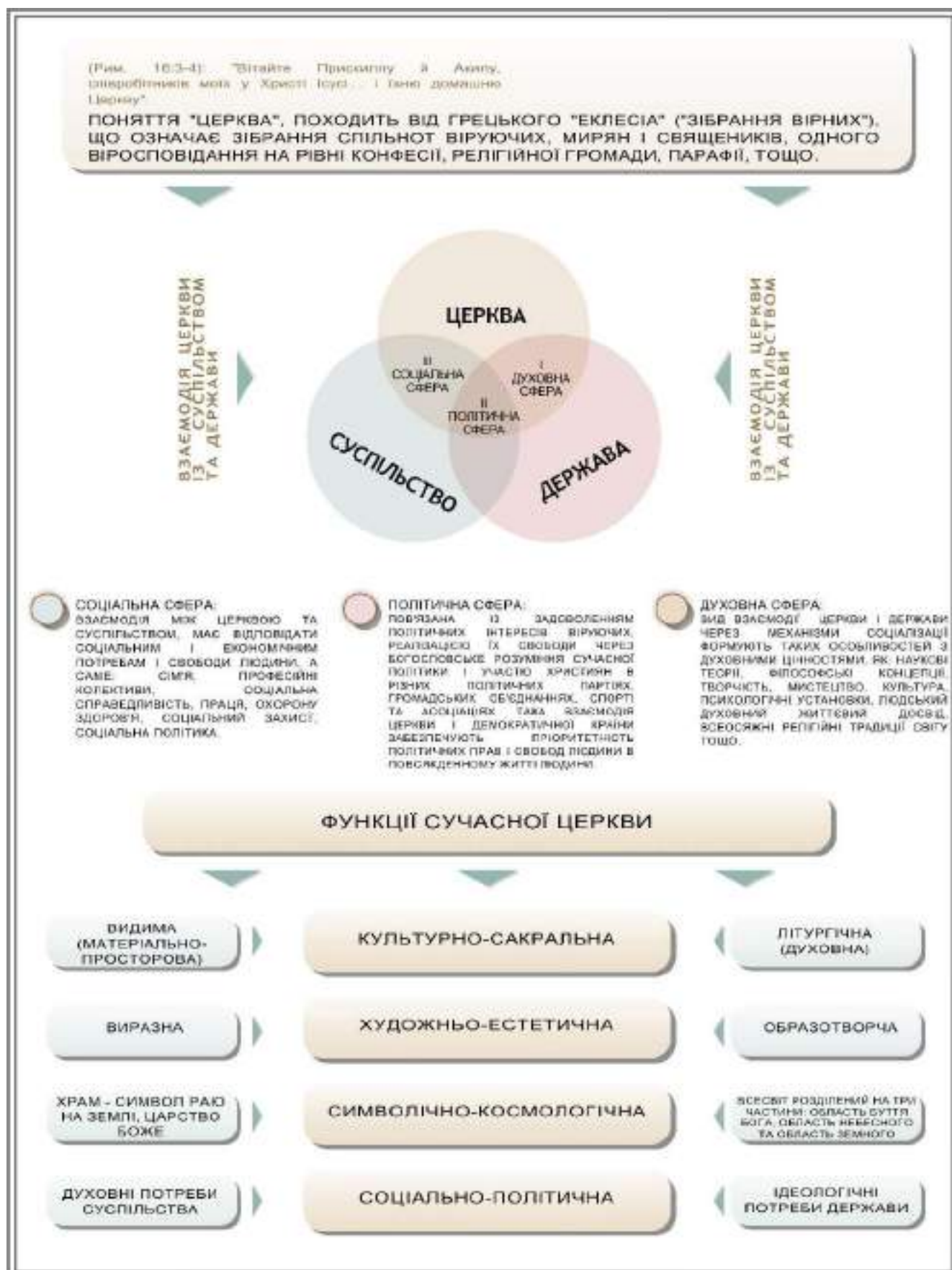

Рис. 1.4. Вплив соціально-політичних факторів на розвиток сучасної церкви в Україні (за Петрусевичем А.А., Мартишиним Д.С. [152])

У ч. 3 ст. 35 Конституції України містить принцип національного секуляризму, оскільки [154]. «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви» Варто зазначити, що це конституційне положення було запозичено дослівно з Декрету Українського тимчасового робітничо-селянського уряду про відокремлення церкви від держави та школи від церкви від 19 січня 1919 року, який було прийнято після декрету 1918 р. Ради Народних Комісарів. Указ містить кілька положень, включаючи систему розділення церкви від держави, заборону будь-яких привілеїв на основі релігій, державні субсидії для релігійних організацій, будь-які релігійні церемонії під час державної та громадської діяльності, реєстрацію будь-якого релігійного народження та шлюбу, релігійна доктрина будь-якої школи, будь-яка церковна власність на майно та державна реєстрація релігійних організацій як юридичних осіб [155]. Однак роль церкви сьогодні в сучасному українському суспільстві сильно відрізняється від ролі, яку можна було спостерігати під час прийняття Конституції України 1996 р. про поділ держави та церкви. Церкви та релігійні організації зараз беруть активну участь у громадському житті та є впливовими суб'єктами громадянського суспільства.

Соціологічні опитування громадської думки за останні 20 років підтвердили, що серед інших соціальних інституцій в Україні церква посідає найвищі показники щодо довіри громадськості. На відміну від них: волонтерські організації (68,1% респондентів), церкви (61,4%) та українські збройні сили (60,8%) найбільше довіряють громадянам України. Довіра до громадських організацій набагато нижча (45,9%), що підтверджує вплив церкви на суспільне життя [156]. Громадське сприйняття церкви не лише змінилося, українська влада також ухвалила законодавство, яке дозволяє активніше взаємодіяти між владою та релігійними організаціями, тим самим визнаючи, що церква є невід'ємною частиною громадянського суспільства.

Сьогодні церкви та релігійні організації отримали майже всі права громадських об'єднань брати участь у суспільному житті на законодавчому рівні. Положення ч. 7 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні

організації» Безпосередньо надає права релігійним організаціям «брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації» [150, стаття 5].

Як запевнив Д.О. Вовк: «Саме розуміння церкви як інституту громадянського суспільства, з одного боку, дає змогу обґрунтувати її незалежність, автономність від політичної влади, а з другого – відкриває шлях до усвідомлення можливості співпраці держави і церкви у сферах, в яких їх діяльність спрямовано на виконання аналогічних завдань (соціальна, освітня та ін.)» [157].

Вчені стурбовані питанням перетворення української моделі відносин між державою та релігією на напрямок посилення співпраці. Натомість нинішня модель відносин між державою та церквою в Україні не лише забезпечує співіснування держави та церкви як соціальних інститутів з різними цілями та функціями, а й забезпечує взаємодію між ними на основі партнерства для вирішення багатьох духовних проблем такі, як гуманітарні, соціальні, екологічні та інші властивості.

Отже, сьогодні не існує жодної правової основи для тлумачення ч. 3 ст. 35 Конституції України з точки зору радянського режиму, позбавлення релігійних організацій права брати участь у громадському житті та розвитку партнерських відносин з державними установами та місцевою владою.

Як зазначив у своїй статті М. С. Васін, що конфлікт, який виник внаслідок несприйняття релігійних організацій, як суб'єктів українського громадянського суспільства, та вимога принципу правової визначеності привели українське суспільство до висновку про необхідність доповнення ч. 3 ст. 35 Конституції України передбачає положення стосовно релігійних організацій, які мають право брати участь у суспільному житті та взаємодіяти з владою на основі партнерства. Ця конституційна зміна пов'язана із сучасними умовами трансформації українського суспільства від радикальної атеїстичної ідеології, прищепленої тоталітарним режимом Радянського Союзу, до сучасних державно-церковних

відносин, заснованих на релігійній свободі, релігійному та ідеологічному плюралізмі [156].

Беручи до уваги невирішену частину загальної проблеми, зазначимо, що соціальне вчення церкви, політичне богослов'я як теологічна реакція на домінування діалектичного матеріалізму, атеїзму та позитивізму в XIX-XX століттях зосереджується на матеріальних аспектах людського існування, а саме: людські моральні, релігійні та богословські прагнення. На відміну від матеріалізму, який головним чином зосереджений на емпіричних даних, християнська православна теологія зосереджується на християнській антропології, онтології, релігійній філософії та біблійному мисленні [159], [160].

Розглянемо найбільші православні громади на теренах України від проголошення Незалежності до другого десятиліття XXI століття. Далі автором буде продемонстровані статистичні данні, які можна поділити умовно на два періоди соціологічних досліджень українських громадян, а саме: від 1991 р. до 2000 р., та від 2000 – 2020 років відповідно (Рис 1.5.).

Станом на 1 січня 2000 р. три основні православні церкви (Українська православна церква Московського патріархату, Українська православна церква Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква) мали в загальній складності 11970 громад. Лише в грудні 1987 р. Україна зареєструвала першу православну громаду після 1945 року.

На другому етапі дослідження (2000-2020 рр.) українське суспільство продемонструвало високий рівень релігійних вірувань: особливо наприкінці 2010 р. кількість громадян, які заявляють про свою релігійність, зросла з 58% до 71% порівняно з 2000 р.. Крім того, у період 2010-2020 років відсоток віруючих серед дорослих громадян України становив у середньому 70%. Водночас, опитування 2014 року показало, що порівняно з 2013 роком кількість віруючих зросла з 67% до 76% (Рис. 1.6). Ця цифра все ще є найвищою за всі роки спостережень; надалі вона знижувалася і наразі становить близько 68% опитаних (з 88% жителів на заході країни до 55% жителів на півдні), [162].

Станом на 2019 р. християнські релігійні осередки складають разом 97% релігійної мережі України (35612). При цьому, православні релігійні організації становлять 54% (19758) від загальної кількості релігійних організацій України.

У 2019 році найбільшими православними конфесіями в Україні є УПЦ (РПЦвУ), УПЦ КП та УАПЦ. Інші православні церкви представлені невеликими групами і не зіграли важливої ролі в релігійному середовищі держави.

Серед східних православних конфесій найбільшою є УПЦ (РПЦвУ). Станом на початок 2019 року кількість її релігійних організацій становила 12774 структури (що становить 35% мережі національних релігійних організацій або 65% української православної організації), коли вже на кінець 2022 року – в Україні залишається 8505 церков даної релігійної організації. Більшість релігійних центрів УПЦ зосереджені в північно-центральному регіоні (41%), тоді як південний схід (30%) та захід (29%) мають однакову кількість [162].

Другою за величиною православною конфесією в державі є УПЦ КП. Кількість споруд у 2019 році становила 5515 одиниць, що складало 15% релігійної мережі держави або 27% православної організації в країні.

У 2019 р. кількість релігійних організацій УАПЦ становила 1219 структур, що являє 3% релігійної мережі або 6% національних православних згромаджень.

Основні релігійні центри УАПЦ зосереджені в західному регіоні (74%) [151]. У жовтні 2018 року Синод Вселенського патріархату розпочав процес надання автономії Українській Православній Церкві. Рішенням Синоду було скасовано обов'язок синодичного листа 1686 року, згідно з яким Київська митрополія належала Московському патріархату.

15 грудня 2018 року в Софії Київській, відбувся Об'єднавчий Собор, на якому представники трьох українських православних церков (УПЦ КП, УАПЦ та деяких УПЦ (РПЦвУ)) об'єдналися в єдину церковну структуру, яка називається Православна Церква України (ПЦУ), а настоятелем був обраний митрополит Епіфаній. 6 січня 2019 року Українська православна церква отримала Томос від Вселенського патріарха Варфоломія про автокефалію [163].

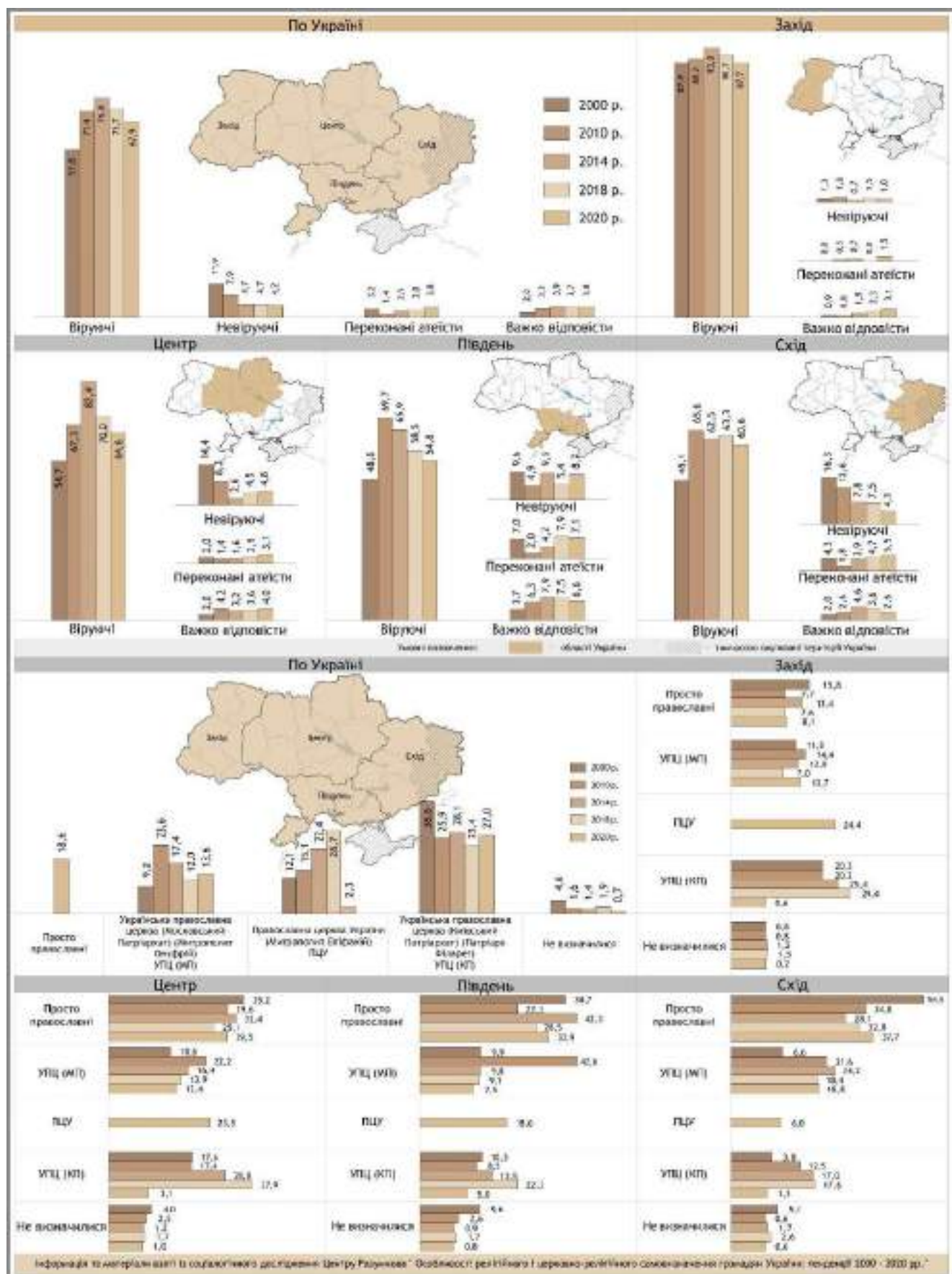

Рис. 1.5. Рівень релігійності за період Незалежності України (на основі соціального дослідження Центру Розумкова 2000 – 2020 рр.)

Події в Україні періоду 2014-2022 років, зокрема конституювання ПЦУ активізували складні процеси національної ідентифікації в середовищі віруючих практично всіх конфесійних напрямів країни. Особливо складні процеси пройшли в середовищі прихильників УПЦ в єдності з Московським патріархатом й мали за наслідок процес відмежування, зокрема, виходи релігійних організацій з-під юрисдикції УПЦ (РПЦвУ).

За період 2014-2018 років близько 120 релігійних громад в УПЦ (РПЦвУ) змінилися і змінюють свою приналежність, що становить 1% релігійних громад церкви або 0,3% українських релігійних організацій. Станом на червень 2019 року, за даними спостерігачів, понад 500 релігійних організацій приєдналися до новообраної української церкви [165]. З 15 грудня 2018 року 1560 релігійних громад та монастирів заявили про перехід з УПЦ (РПЦвУ) до ПЦУ.

В останні роки ідея отримання автономії Української православної церкви та конституювання Православної церкви України отримує все більшу підтримку. Тому в жовтні 2018 року 54% респондентів позитивно відреагували на це, і вони висловили байдужість чи незгоду – 19% [162]. У січні 2019 року 71% опитаних громадян України погодились з православною церквою. Серед цих православних переважна більшість (44%) ідентифікувала себе з нещодавно об'єднаною ПЦУ. Не погодились з жодною церквою 38% респондентів (лише з православною церквою), 15% православних українців погоджуються з УПЦ (РПЦвУ) [166]. Далі ми будемо розглядати релігійну мережу, її кадрове та матеріальне забезпечення: основні тенденції, динаміка змін областей України (Рис. 1.6).

В умовах демократичних перетворень сучасна наука повинна сформулювати нову модель відносин між державою та церквою, яка може застосовувати результати теологічних (богословських) досліджень у сфері державного управління та гармонійно поєднувати різні теорії та методологічні методи сучасної науки.

На відміну від матеріалізму, наука про державне управління забезпечує теологічний метод, заснований на використанні біблійних вчень, церковної соціальної думки, релігійної філософії та духовної спадщини отців церкви. Цей

методологічний підхід дозволить формувати нові концепції та стратегії національної політики у галузі релігії та науки, поєднуючи матеріальні та духовні цінності людства, та забезпечуючи збалансований розвиток держави [160].

В сучасній Україні вплив релігії на політику в основному відображається у трьох аспектах. Перший напрямок визначає вплив релігії як певної ідеологічної системи та активно втручається у політичне життя, впливаючи на політичні погляди віруючих. Другий напрямок впливу релігії на політику – це самі політики, які використовують релігію та свої організації у власних цілях, щоб надати маси належним характеристикам суспільно-політичних рухів (тут можна використовувати різні методи, зокрема матеріальні та ідеологічні). Третій напрямок – це самі віруючі. Через специфічну рефлексію віруючі беруть участь у масових громадських рухах і звертаються до релігії, щоб шукати ідеологічного вираження благ [167].

Все-таки факти показують, що в сучасній Україні вплив церкви як стабільної державної установи сильніший і глибший, ніж вплив політичної партії. Причиною є відсутність довіри громадськості до політичних партій та внутрішня нестабільність. Саме в цей час релігійні фактори, що символізують духовні пошуки людей, відіграють все більш важливу роль у соціальному житті. Для багатьох віруючих духовний учитель є найбільш авторитетною людиною, і його слова чи думки вважаються єдино правильними [153].

Міністерство культури та інформаційної політики України надає інформацію про чисельність двох найбільших релігійних організацій (РПЦвУ та ПЦУ), станом на 1 січня 2020 року: 12410 релігійних організацій належать до структури УПЦ (РПЦвУ), 7097 релігійних організацій належать до структури ПЦУ. Для проведення богослужбових дійств РПЦвУ у своєму користуванні має 11157 культових будівель, зокрема 7804 культових будівель та 3353 приміщень. ПЦУ використовує 5299 культових та пристосованих під молитовні будівель: 3673 культові будівлі та 1626 приміщень [168].

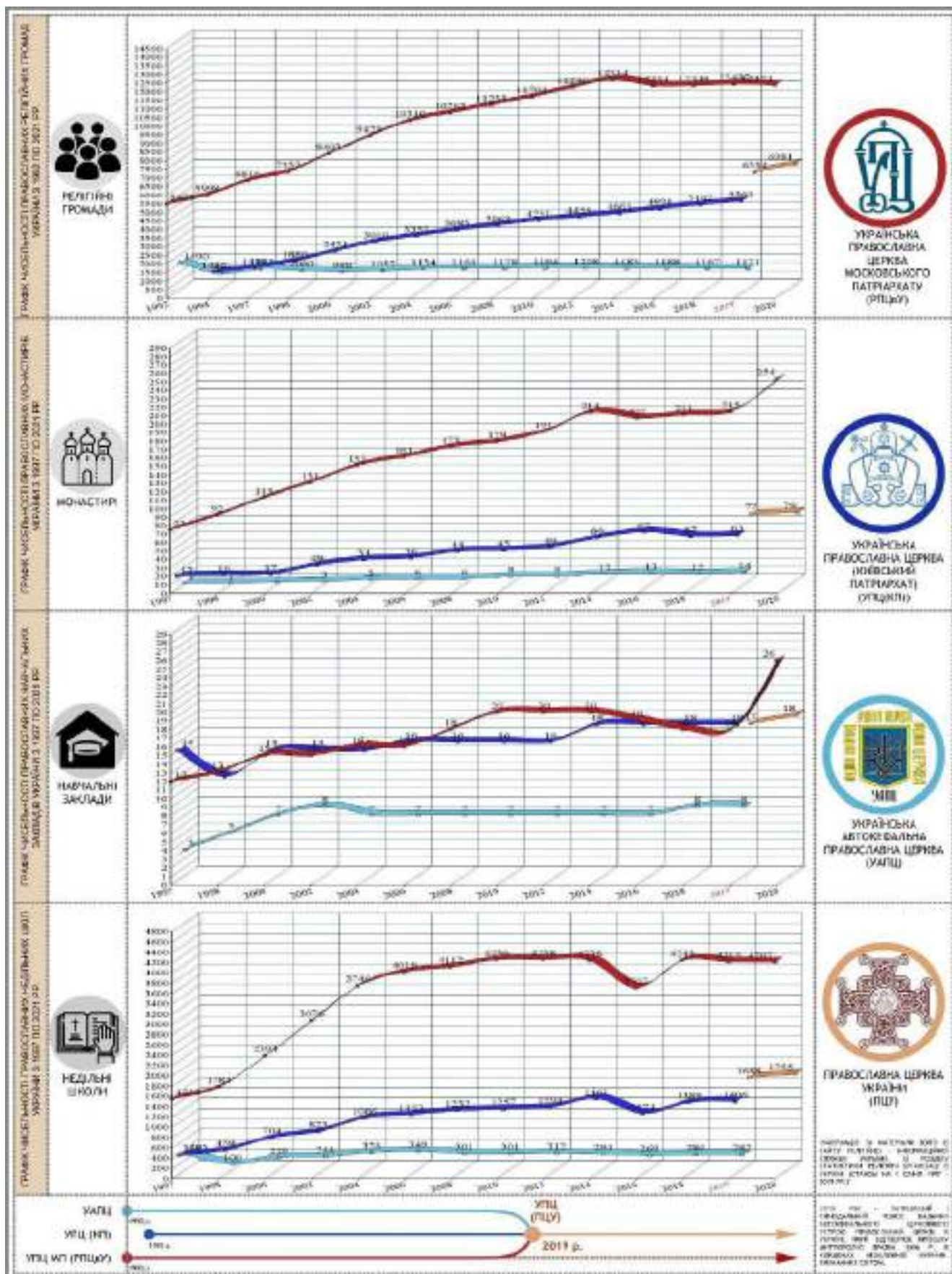

Рис. 1.6. Еволюція розвитку парафій православної церкви на території України

1.4. Світовий досвід проєктування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів

1.4.1. Архітектура православних храмів та комплексів Балканських країн та близького зарубіжжя

Сакральна архітектура Балканських країн та близького зарубіжжя різноманітна, та має багато соціально-економічних та релігійно-політичних особливостей. У створенні сакрального образу храмових будівель застосовують традиційні форми, творчі інтерпретації історичних архітектурних стилів, а також сучасні й новаторські пошуки проєктування сакральних споруд та будівель. Окрім монофункціонального проєктування храмів та церков, нині простежуються тенденції формування парафіяльних та культурних центрів, храмових комплексів. Серед додаткових функціонально-планувальних зон можна виділити такі як: духовно-просвітницька, парафіяльна; духовні навчальні заклади; релігійно-паломницький туризм; благодійні установи; музейно-експозиційні та комерційно-виробничі. Таким чином створюються «духовні мегаполіси», уособлюючи в собі всі необхідні блага для духовно-культурного розвитку православного суспільства європейських та інших ортодоксальних країн.

Автором даного дослідження було запропонований аналіз доробку сакральної архітектури країн, що входять до переліку православних автокефальних церков Всесвітнього православ'я, зокрема храмова архітектура країн: Польща, Сербії, Албанії, Чорногорії, Боснія та Герцеговина, Румунія, Болгарія, Чорногорія, Греція, Кіпр, Грузія, Вірменія, Росія, Білорусь (рис.1.7) [18].

Цікавим є твердження румунського культурного діяча другої половини XIX століття Олександру Одобеску, що регламентує розвиток сучасної архітектури не тільки румунського, але й храмового зодчества інших православних держав, – «Вивчайте залишки – хоч би малі – художнього надбання минулого та зробіть це собі джерелом великого мистецтва (...) не пропустити жодної можливості використати художні елементи, представлені румунськими пам'ятками, що залишилися з давнини; але трансформуйте їх, змінюйте їх, розвивайте їх...» [170].

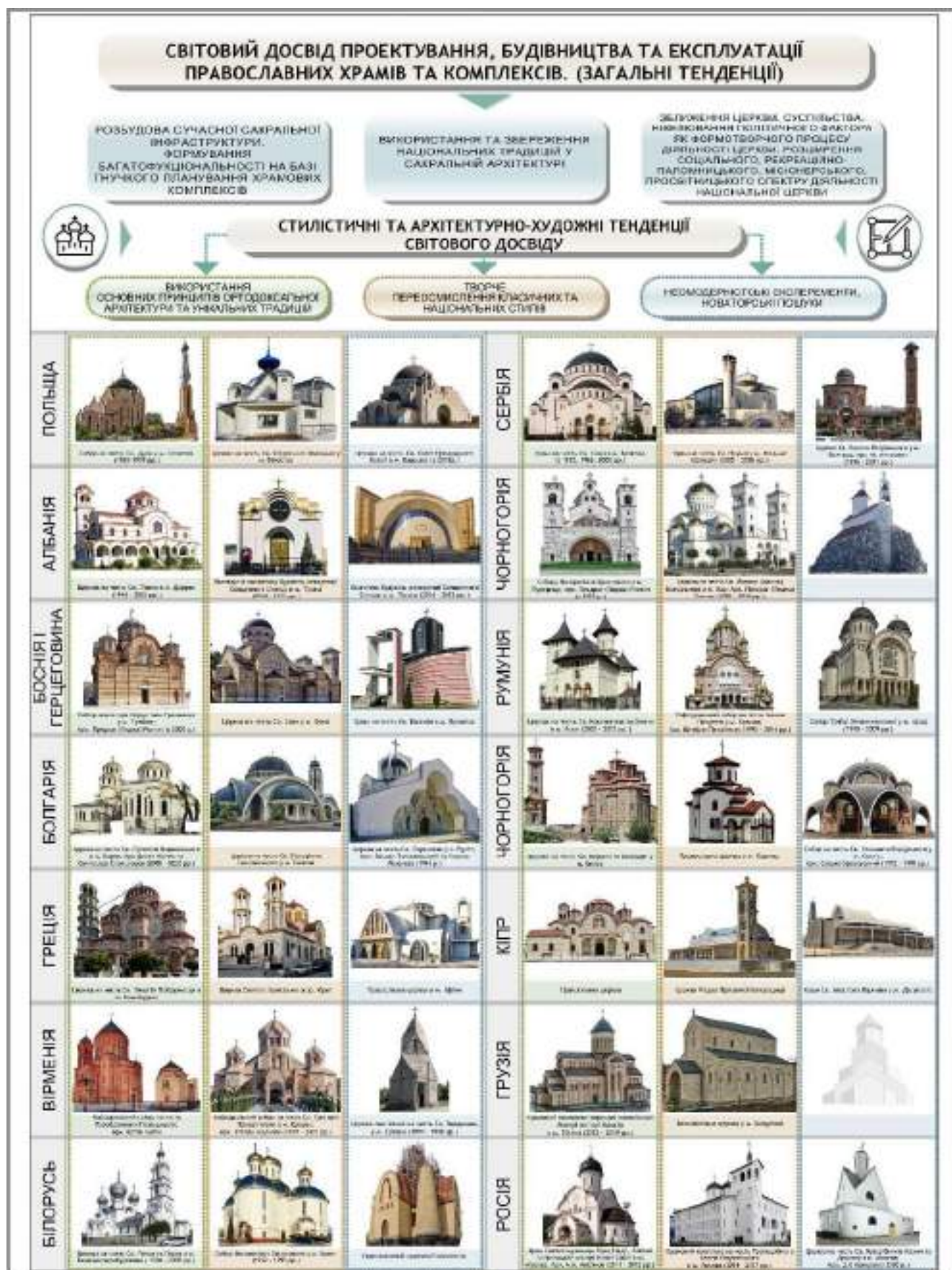

Рис. 1.7. Світовий досвід православного храмовбудування

1.4.2. Архітектура православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори

Історичні події XX століття мали вирішальний вплив на становлення та розвиток української церковної архітектури, зокрема православного храмобудування за межами етнічних українських земель. Специфічні політичні та економічні умови України наприкінці XIX – на початку XX столітті, та впродовж XX століття, спричинили поступове зміщення центрів розвитку церковної архітектури на захід.

Тому в історії української імміграції чітко виділяються чотири хвилі імміграційного руху: перша – остання чверть XIX століття до кінця першої Світової війни; друга – міжвоєнний період (1920-ті – 1940 рр.); третя – друга Світова війна та перша п'ятирічка по завершенню Великої Вітчизняної Війни; четвертий – період з кінця XX століття до початку XXI століття [26].

На даний момент дослідники в галузі української діаспори розділяють два імміграційні рухи українців, а саме: православне храмобудування в країнах Східної Європи, а другий процес імміграційного руху українців, формування та розвиток українського храмобудування сягає країн Північної й Південної Америки, Австралії та Океанії, та Західної Європи [184].

Всупереч драмі політичної дійсності Радянської влади з кінця першої чверті XX століття з причин атеїстичних поглядів, українська сакральна архітектура розвивалася на землях частин Польщі, Румунії, Словаччини так само, як і на українських землях, на основі тісних політичних, соціальних, економічних стосунків між народами.

Після другої Світової війни країни Східної та частини Центральної Європи стали частиною «соціалістичного табору», де також пропагувався атеїзм. Це означає, що історичний перебіг подій політичного та соціального характеру негативно сприяли розвитку українського храмобудування. Міграційних рух українців до західної частини діаспори Північної та Південної Америки, Австралії, Західної Європи мав дещо інший характер формування та розвитку українського храмобудування порівняно з землями Східної та Центральної

Європи, саме в Америці, Австралії традиція сакрального мистецтва та культового зодчества фактично народилася на новому місці.

Першу хвилю міграції українців Наприкінці XIX – на початку XX століття на територію Північної та Південної Америки й Канади спричинило економічно-політичні причини які пов'язані були з Першою Світовою війною, жовтневих подій революції, громадянської війни, колективізації, політики атеїзму радянської влади. Саме у цей період імміграційний потік складали селяни із західноукраїнських земель, які сім'ями залишали свої осередки в Україні. Будуючи одночасно індивідуальні будинки та церкви біля своїх ферм, храмові споруди ставали центром української культури та традицій [184].

Українська православна церква Канади була заснована в 1918 році, та перебуває в юрисдикції Вселенського патріарха з 1990 року. Станом на червень 2021 року в УПЦК налічується 241 парафій, більшість з яких є історичними церквами для українських іммігрантів [185].

Архітектура православних храмів української діаспори в Канаді має декілька типів архітектурно-просторових особливостей на своєму шляху розвитку. До першого такого типу сакральних споруд діаспори належать ранні українські церкви Канади та США, які були побудовані за проєктами іноземних архітекторів, які не знали історії, традиції та специфіки української архітектури. Тому реалізації сакральної архітектури ранніх хвиль імміграційного потоку лише дещо схожа на українську церкву за архітектурно-просторовою композицією й технологією (Рис. 1.8; Рис. 9).

Перший архітектурно-просторовий тип православних сакральних будівель Канади має багато спільного зі протестантськими базилікальними храмами, сучасно-колоніальним «гібридним» стилем або рейково-сарайним стилем 60-х років минулого століття, як зазначав у своїй книзі дослідник модерну XX століття Ч. Дженкс [186]. Протестантські молитовні будівлі не мають пишних прикрас, зображень, символів, ікон і скульптурних об'ємів, тому храмом може служити будь-яка споруда, яка має необхідні приміщення для здійснення богослужіння, а саме планувальна структура протестантських церков складається з трьох частин:

вхідна зона, молитовна зала та місце для проповідей, що має прямі аналогії православної планувальній структурі відповідно: притвор, нава та вівтар [187].

Основа перших православних храмів українців в Канаді тяжіють до базиліки об'ємно-просторової композиції, яка сформована у вигляді витягнутої в поздовжньому напрямку призмою з двосхилим дахом, в деяких випадках доповненої прибудованими апсидою або притвором, що розчленовують цілісний об'єм на сегменти, також у масивних об'ємах сакральних споруд відчувається вплив неороманського і неоготичного стилів. На даху встановлено одна або три невеликі гранчасті бані з перехватом (ковніром) на гранованих барабанах, що характерно для пізнього періоду українського бароко [135, с. 168], рідше всього, над вхідною частиною будівлі (притвором) височіє прямокутна домігантна вежа з гранчастим бароковим куполом або ліхтарем, що характерно для сакральної традиції будівництва лемківських церков. Найчастіше сакральні споруди першого типу облицьовані сайдингом або рифленою бляхою.

Серед базилікальних українських православних храмів в Канаді, виділяються такі споруди у яких дві чи три необарокові башти фланкують головний вхід, що уособлює в собі стильові впливи цегляної готики Східної та Північної Європи; ренесансу з елементами оборонної архітектури Великого Князівства Литовського так званої «білоруської готики» у XV – I третини XVI століття; базилікальних однобаштових православних будівель північно-балканського регіону доби європейського бароко.

Церки, що мають вищенаведені стилістичні та архітектурно-просторові особливості виділяються церкви: Св. Марії в м. Теодорі, Св. Іоанна Хрестителя в м. Північному Батлфорді та в м. Гіасі, Св. Димитрія в м. Вілна, Св. Георгія у м. Флін-Флоні, Всіх Святих в м. Ту-Хілсі, Св. Миколая у Кенорі, провінція Онтаріо; Св. Андрія в м. Торонто, Св. Трійці в м. Лондон, провінція Онтаріо та в м. Саскатун, провінція Саскачеван [185].

Православний собор Св. Володимира в м. Торонто вважається головним православним храмом міста та має архітектурно-стилістичні схожості зі однойменним храмом в м. Гамільтон, провінція Онтаріо [191].

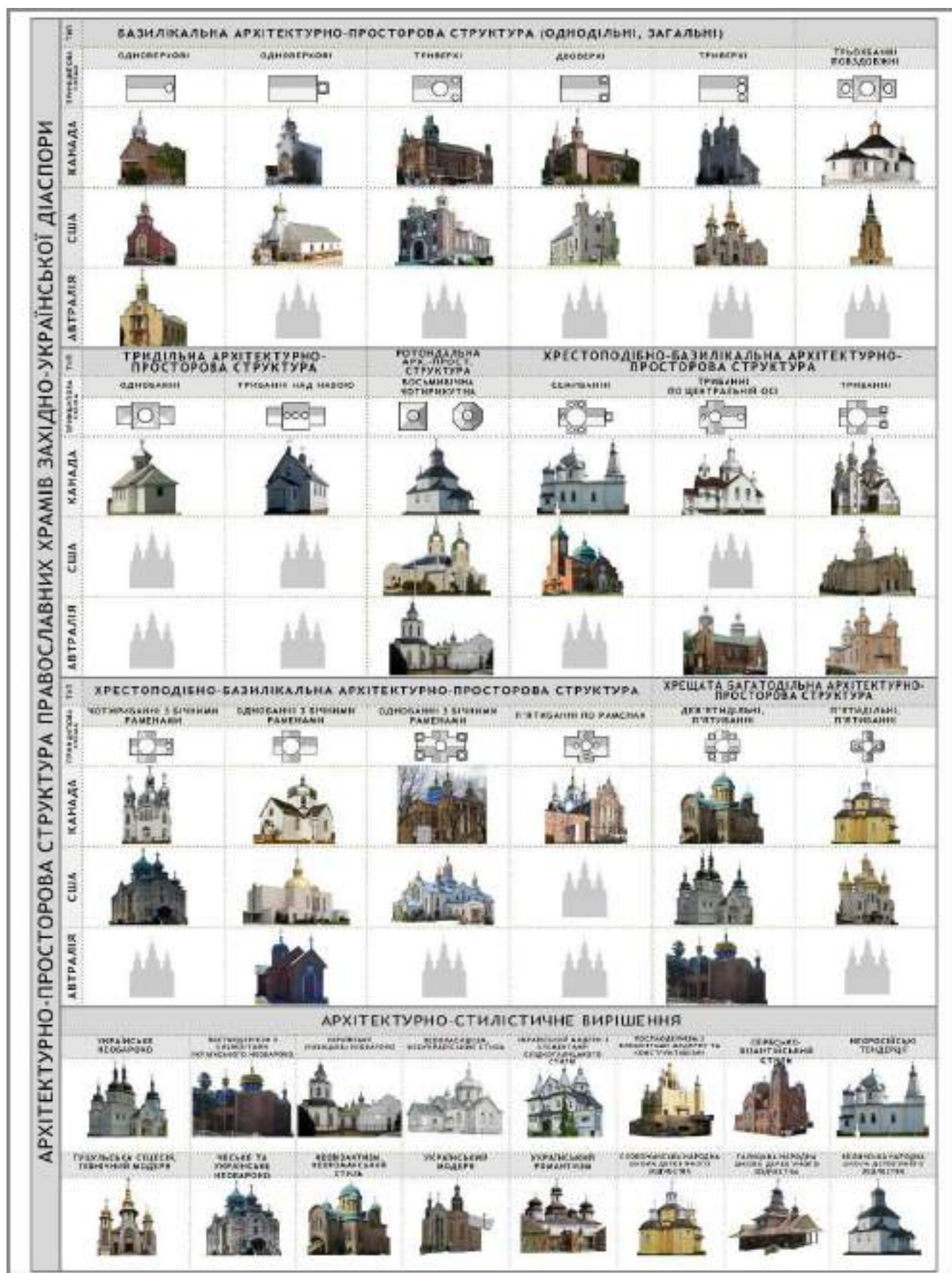

Рис. 1.8. Досвід проєктування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів західної української діаспори (Канади, США, Австралії)

Однобаштові, базілікальні храмові споруди з двосхилим дахом мають багато спільного, окрім протестантських традицій храмобудування, із інтерпретацією досвіду дерев'яного народного зодчества Західних земель Білорусії, або кам'яного храмобудування періоду націонал-романтизму України I пол. XX століття.

Серед православної архітектури української діаспори в Канаді першого типу відділяються такі сакральні споруди: Всіх Святих в м. Ендеворі, в м. Уодені, в м. Мелфорті, в м. Мірнамі, Св. Михаїла в м. Гардентоні; Пресвятої Богородиці в Канорі, Св. Михаїла в м. Реджіна, Св. Петра і Павла в м. Калленді [185].

Другий архітектурно-просторовий тип православних храмів української діаспори на канадських землях орієнтований в більшій мірі на творчість таких видатних архітекторів неоукраїнського стилю, як Василь та Євген Нагірні, Лев та Іван Левинські, Яків Рудницький та інші.

Більшість україно-канадських православних храмів другого типу мають схожість із архітектурним надбанням західного неоукраїнського стилю кінця, зокрема доробок сакральних будівель архітектора того періоду В.С. Нагірного. Більш детально автором було архітектурна розглянута творчість митця В.С. Нагірного у пункті «1.2. *Історичні особливості та сучасний стан розвитку православної архітектури в Україні*».

Церковні споруди української православної діаспори в Канаді, що мають архітектурно-просторові риси неоукраїнського стилю західноукраїнських земель кінця XIX століття – першої половини XX століття належать такі церкви: Св. Вознесіння в м. Аррані, Св. Іонна в м. Альберті, Святого Духа в м. Інсінгері, в м. Гудіві та в м. Саскачевані, Успіння Пресвятої Богородиці в м. Верноні [185].

Усі вище перераховані українські православні храми на території Канади, що входять до другого типу мають аскетичний зовнішній вигляд; спрощені форми основної частини будівель; відсутність архітектурного декору фасадної частини; однобаневі з бабинцем, бічними прямокутними раменами, наосом та вівтарем – утворюють в плані хрест; основні частини споруд (наос, рамені, вівтарна частина) перекриті двосхилим дахом; споруди симетричні відносно повздовжньої осі, з

великою восьмибічною банею на четверику в стилі українського бароко із заломами, конвіром та ліхтарем над центральною навою; бабінець, бічні рамені, вівтар мають від одного до трьох віконник прорізів напівциркульної форми зі шпросами, також зустрічаються округлі вікна у фронтонах бічних раменів та композиції із потрійних вікон.

Іншим церквам цього типу притаманні дві або три баштові об'єми із купольним завершенням, які зазвичай не вище головної бані сакральної споруди та прибудовані до кутів бабинця по обидві сторони від головного входу. Такі вежі мають ліхтар або глухий восьмигранний барабан із бароковою банею та маківкою з хрестом. Серед таких споруд виділяються: ц. Святої Марії в м. Саскачевані, ц. Св. Духа в м. Толстой, ц. Св. Іонна в м. Вейрдейл, ц. Всіх Святих в м. Камлупс, ц. Святої Трійці в м. Кадворті та в м. Тарнополлі, дерев'яна церква Всіх Святих в м. Смутсі, ц. Св. Трійці в м. Принц-Альберті [185].

Церква Св. Трійці в м. Летбріджжі має схожі архітектурно-просторові рішення з іншими сакральними спорудами другого типу, але в цьому храмі використані архітектурні елементи українського модерну та українського націонал-романтизму, такі як «козацькі» трапецієподібні та восьмигранні вікна, трикутні злами покрівлі підбарабанної частини та гранчасті восьмигранні, півциркульні бані трьох веж головного фасаду церкви [185].

Ще одним цікавим прикладом дерев'яного зодчества української діаспори в Канаді є церква Св. Михаїла в м. Гардентоні, округ Манітоба, що являє собою: тридільну споруда, одноверхню, центральний об'єм над навою має восьмигранний барабан з гранчастою похилою покрівлею та увінчаний бароковою главкою з хрестом. Архітектурне рішення церкви Св. Михаїла відноситься до форм просторово-композиційних типів наметово-накатних дерев'яних храмів буковинської архітектурної школи та дерев'яного церковного будівництва на Волині [185].

Український православний собор Іоанна Хрестителя, що є головною сакральною спорудою Української Православної Церкви в Канаді, трибаний, але має схожі архітектурно-просторові пропорції з хрещатами храмами. Собор має

головну гранчасту баню над головною навою, та два більш менші за головну, які розташовані над бічними навами головного фасаду. Головний фасад має симетричні пропорції, а його бічні частини мають прямокутні та напівциркульні віконні прорізи, розміщені вздовж вертикальної осі, також трикутний шпигель центральної частини. Над головним входом у будівлю розміщене напівциркульної форми мозаїчне панно Богородиці «Оранти», а по обидва боки – чотири невеличкі ніші із фресками святих. В площині тимпану міститься ступінчаста ніша у формі стилізованого грецького хреста.

До *третьої групи архітектурно-просторової композиції* належать ті православні храми української діаспори в Канаді, що мають комбінований характер творення архітектурного об'єму першої та другої групи канадських церков, завдяки використанню, п'ятибаневого простору та хрещатого плану формується об'ємна архітектоніка, яка поєднує традиції барокових, неовізантійських та неороманських стилів із сучасною інтерпретацією форми.

Серед таких п'ятибаних сакральних споруд виділяється храм на честь Св. Володимира в м. Садбері, Онтаріо, що уособлює в собі архітектурно-планувальні елементи п'ятибаних споруд архітектора В. Нагірного, неоукраїнського стилю та українського модерну. Будівля має вузькі, трапеційні віконні прорізи бічних нав та засклені поверхні стін модерністської стилістики бічних раменів й бабинцю, в конструкції яких простежується мотив хреста із кольорового скла [185].

Серед найбільш яскравих представників архітекторів української діаспори в США, Канаді, Австралії є архітектор Володимир Січинський, разом з такими фундаторами українських храмів за кордоном, як А. Осадца, Ю. Ястремського, Ю. Кодака, С. Тимошенко, М.-Д. Німціва, М. Балаша та інші, прагнули встановити органічний зв'язок між течіями модернізму та українським стилем минулого, особливо княжої епохи та українським козацьким бароко.

Архітектура православних храмів архітектора В. Січинського виділяється з елементами неороманського й неовізантійського стилів п'ятибаний собор Св. Софії в Монреалі (1962 р.). Архітектурно-планувальне рішення ґрунтується на: стилізації романського хреста з подовженим бабинцем; бічні рамена, вівтар та

бабинець має перекриття у вигляді циліндричного склепіння; кожна площа фасадної частини основних елементів будівлі має трифору та аскетичну архітектоніку, а кожна із площин бічної нави – біфорій; стіни головного фасаду зроблені з грубого невідшліфованого каменя, а інші стіни – цегляні; прибудована аспсида зі східної сторони будівлі, що має багатокутний абрис в плані та перекрита півкуполом. Мідні шоломоподібні гранчасті бані увінчують барабани з напівциркульними віконними прорізами розташованими в кожній площині його граней [194].

П'ятибаний храм Св. Димитрія в районі Етобіко, провінція Онтаріо, має чітко виражені архітектурно-образні формотворення українського романтизму та модерну. Головна баня собору нагадує архітектурно-об'ємний прообраз Великої лаврської дзвіниці в Києві, менші бані мають трапеційної форми прорізи в стінах, які слугують дзвіницею або безпосередньо виходом на покрівлю. Центральна частина головного фасаду має завершення у вигляді фігурного фронтона, в площині тимпану міститься восьмигранна ніша із зображенням Ісуса Христа, нижче розташовується велике розписне панно трапеційної форми присвячене Св. Димитрію. Бічні рамені притиснуті до головної нави мають округлої форми фронтон та трифору в центральній площині. Кутові завершення баштових об'ємів та центрального фронтона головного фасаду має бойківські пірамідальні ліхтарі увічненими хрестами [185].

Проект трибаного храму Святої Трійці у м. Ванкувері (1950 р.) автором якого виступає архітектор Сергій Тимошенко, де використовує традиційні прийоми українського романтизму та елементів гуцульської сецесії. Характерними рисами будівлі є архітектурні образи верхопаса гцульських церков, трапеційної та прямокутної форми віконні прорізи, гранчасті восьмикутні бані які закінчуються ліхтарнею з маківкою та хрестом, також експресивні об'єми двох башт, які візуально стискають своїми габаритами до центральної осі середню частину головного фасаду. Архітектурний декор та колористика скудніша ніж формотворення та архітектоніка об'єму храму, а складні обриси багатошпцевого

даху мають великий ухил, а під головним барабаном бані центральної частини храму розташоване слухове вікно.

До *четвертої групи архітектурно-просторового побудови* українсько-канадських храмів відносяться споруди, які уособлюють в собі поєднання модерністичної моделі храмів західних держав, особливо після реформ Другого Ватиканського Собору у 1962 – 1965 роках, та дотримання елементів національних традицій у сакральній архітектурі українців.

Серед таких споруд виділяється собор Успіння Пресвятої Богородиці в м. Оттава, провінція Онтаріо, у якому поєднуються український західний конструктивізм, структуралізм, та елементи неоукраїнського стилів. Головною характерною відмінністю архітектури собору від традицій українського зодчества є відмова від трапеційних та округлих форм, складної побудови барокової архітектоніки надає силуетові будівлі геометризованої абстрактної орнаменталізації. Цей прийом близький до модерністської генези – уявлення історичної архітектури новими способами.

Специфіка архітектурного рішення будівлі мають небагато спільного із утилітарною чи літургічною функцією, хоча споруда у своєму архітектурно-просторовому сенсі сприймається, як цілісна структура, але в архітектонічному відношенні вона являє собою три різні масштаби – з одного боку нижній, де розміщений одноповерховий стилобат, середня частина – безпосередньо основний об'єм храму, та верхній об'єм складається з прозорих куполів й головна баня має суцільне засклення площини гранчастого барабану. Значення та використання цих прийомів полягає лише в семантичному поданні певної конфесії та національної традиції.

Іншим представником модерністичної православної архітектури є церква Св. Трійці в м. Канора, провінція Саскачеван, й собор на честь Св. Володимира в м. Віндсор, провінція Онтаріо, де сміливо запроєктовані багатокутові віконні прорізи фасадів та експресивно використовується постконструктивні кутові злами даху будівлі [185].

Одним із найбільш сміливих сакральних об'єктів української православної церкви в Канаді можна вважати храм на честь Св. Володимира в м. Вегревіль, провінція Альберта, яка була збудована в 1971 році, але на даний момент не має офіційної приналежності до канонічних єпархій УПЦК. Основу архітектурно-просторової композиції будівлі представляє квадрат в плані та прибудованого до нього два чотирикутних баштових об'ємів із напівциркульними банями з прозорими віконними отворами. Головна баня храму розташовані в дальньому куті основної частини будівлі в протилежному напрямі від головного входу. Дзвіниця окремо прибудована і має домінантний характер творення силуету комплексу, що є одним із небагатьох прикладів такого функціонального вирішення для україно-канадських церков. Покрівля храму плоска, а прозорі округлі барабани з напівкруглими банями, що являє собою одним цілим, слугують семантичним образом візантійсько-давньоруських куполів аніж виконують літургійні або утилітарні функції, тому що в інтер'єрі підкупольні простори перекриті плоским перекриттям й не зливаються із баштовими об'ємами головного фасаду та центральною навою.

Українська православна церква в США та УПЦК розпочала свою діяльність у 1918 р. Тоді священнослужителі кількох існуючих єпархій та інших православних та католицьких єпархій вирішили, що українське населення у Сполучених Штатах досягло рівня, на якому воно повинно мати власну юрисдикцію, зі його специфічною етнічною ідентичністю [195].

З появою церковних громад перші православні храми української діаспори були побудовані в Канаді та Північній Америці та за своєю архітектурою сакральні споруди були дуже прості, а про сакральні функції цих будівель нагадувала баневу завершеність в бароковому стилі з хрестом. Були також спроби відтворити зразки існуючих українських церков, але вони не увінчалися успіхом.

Перша Українська Церква була створена в Північній Америці в Шенандоа, штат Пенсільванія в 1884 року під духовним керівництвом преподобного Іоанна Воланського [196].

Одна з перших православних «хатнього типу» церков була збудована в Йорктоні, Канада, під час першої хвилі еміграції українців (кінець XIX – початок XX століття). Це були перші спроби мінімалістичного проєктування сакральних будівель української діаспори, які відрізнялися лаконічною архітектурою, а від звичайного житла ці церковні споруди відрізнялися наявністю гранчастих бань та хрестів на завершені. Сама церква не висока, планувальний образ бойківського типу тридільної церкви, має присінок з боку бабинця, дводільна нава та двосхилий дах з маленькою банею посередині. Стіни храму вертикально шальовані дошками та планками.

Після Другої Світової Війни потік іммігрантів збільшився та поповнив ряди українських громад, що зумовлює розвиток храмобудування та розвитку багатобарвної архітектурної стилістики. Подібно до україно-канадської школи православного зодчества, в США виділяється наступні архітектурно-просторові класифікації за напрямками (Рис. 1.9):

- *еклектичний напрям*, архітектори запозичили традиційні композиційні риси візантійського стилю, базилікального типу побудови храму, неоготичних та неороманських елементів, народної дерев'яної архітектури та архітектури козацького бароко, а також із використанням сучасних будівельних конструкцій та матеріалів;

- *напрямок «цитування», або «стилізаторство»* використовує окремі елементи історичних храмів у загальній об'ємно-просторовій композиції церкви;

- *напрямок «стилізація»*, характеризується збільшенням одних елементів на користь інших та навіть спотворює загальну форму для досягнення цілісного враження, і саме такий ефект досягається за допомогою творчих переробок українських історичних стилів;

- Останній напрям, основу якого складає *модерністичні ідеї* в сакральному зодчестві.

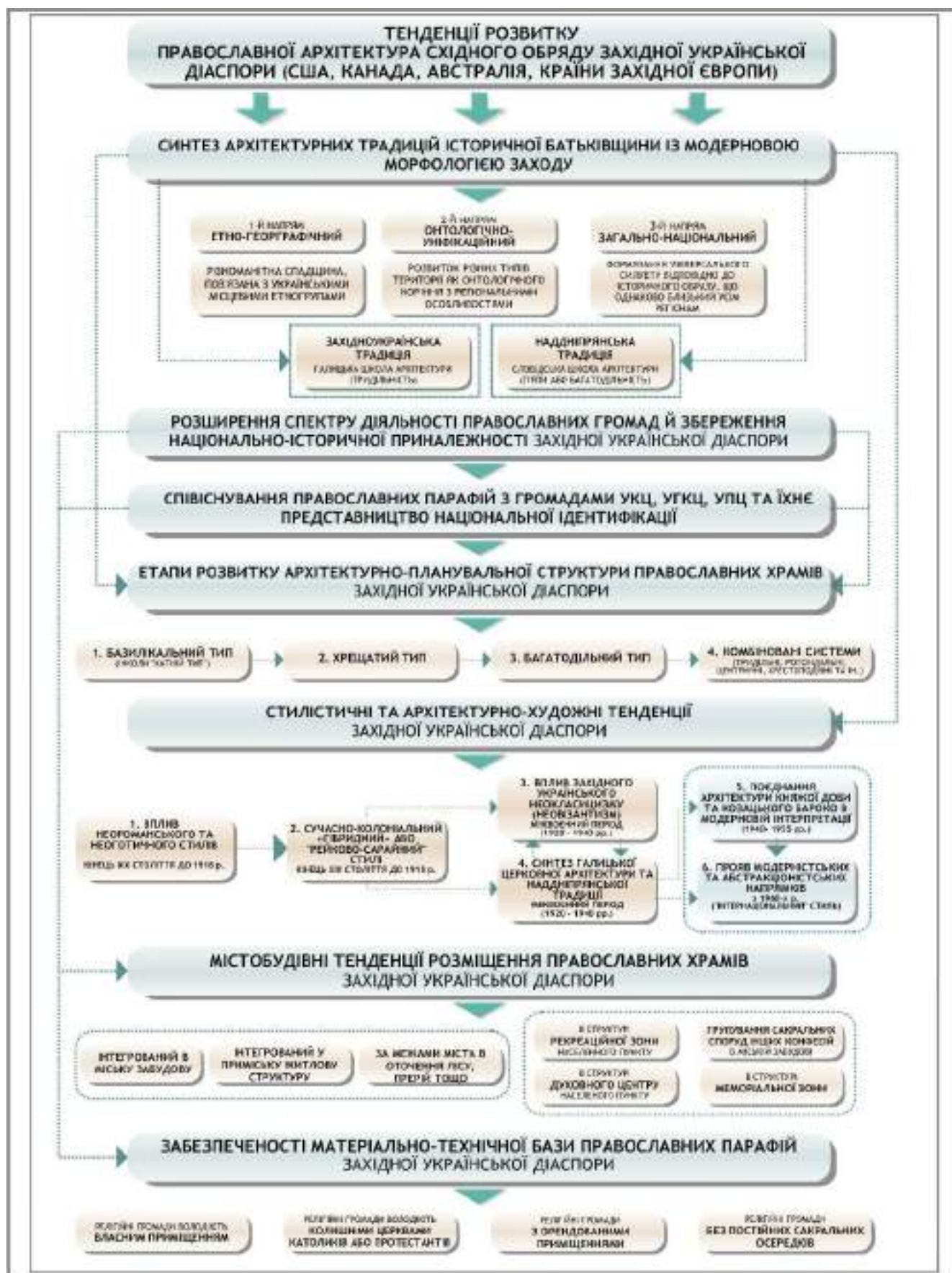

Рис. 1.9. Тенденції розвитку сакральної архітектури західноукраїнської діаспори (Канади, США, Австралії)

Серед *першої групи* архітектурно-просторового напрямку виділяється такий об'єкт, як: церква-пам'ятник святого Андрія Первозванного, що являється кафедральним собором та символом Української православної церкви США та будувався між 1955 – 1965 роками. Український культурно-меморіальний комплекс, розташований у прикордонному містечку Саут-Баунд-Брук, штат Нью - Джерсі, побудований для вшанування пам'яті всіх загиблих під час Великого голоду 1932-1933 років та тих, хто віддав своє життя за справу свободи та справедливості [197], [195].

Архітектором храму Андрія Первозванного був Юрій Степанович Кодак, у своєму проєкті поєднав стиль українського бароко з модерністськими інтерпретаціями та відповідним використанням сучасних матеріалів. Несучі елементи будівлі виконанні з металевого каркасу, а для облицювання – вентиляційний фасад та фібробетонні плити, на той час, це були новаторські рішення у проєктування сакральних об'єктів. Архітектурно-планувальний об'єм будівлі візуально розділений на стилобатну частину, що має квадратний абрис в плані та домінування центрального об'єму з банею, відкритого до zenіту купола об'єднаного з двома гранчастими баштовими елементами по обидві сторони.

Окрасою Андріївського кафедрального собору УПЦ в США, який був збудований між 1986 – 1988 роках в штаті Меріленд, є мозаїчне панно покровителя Андрія Первозванного над головним входом фасаду споруди, трапеційної форми віконні прорізи, модифіковані барочні фронти, необароковий вхід й обрамлення вікон з позолоченими цибулеподібними підвіконнями [198].

Церква св. Володимира в Клівленді (США) є прикладом, де архітектор використав типові об'ємно-просторові рішення базилікального храму з двома баштами по обидві сторони від головного входу в стилі українського необароко. Головним зоровим центром, являється три спарені арчасті об'єми центральної частини головного входу, які створюють єдиний бароковий фронтон увінчаний кам'яним неороманським хрестом. Фонова стіна поза арочних прорізів

має розписне панно на всю площину фасаду, уособлює в собі релігійно-патріотичну композицію [199].

Серед інших храмових будівель притаманним еклектичному напрямі відрізняють: церква Св. Вознесіння в м. Мейплвуд, штат Нью-Джерсі; церква Св. Луки в м. Ворнерс, штат Нью-Йорк; церква Святої Трійці в м. Трентон, штат Нью-Джерсі; церква Св. Михаїла в м. Скрентон, штат Пенсильванія; церква Св. Михаїла в м. Сан-Франциско, штат Каліфорнія; Православний центр Св. Андрія в м. Лос-Анжелес, штат Каліфорнія (уособлює в собі традиції слобожанської школи дерев'яного зодчества та українського кам'яного романтизму); церква Св. Володимира в м. Лос-Анжелес, штат Каліфорнія (традиції українського та португальського бароко, особливо це помітно при використанні барокових кахлів азулежусу, що імітують сюжет з європейським мистецтвом, релігійним (католицьким) и світським).

До *другої групи* відносять ті храми у яких простежується пряме цитування історичних стилів сакральної архітектури українських земель, серед таких храмів виокремлюють наступні: Православний комплекс Св. Катерини в м. Арден-гілс, штат Міннесота (адміністративно-житлові корпуси прибудовані до підведеної частини п'ятибаного храму в стилі українському необароко); каплиця св. Апостола Фоми в м. Емлентон, штат Пенсильванія (репрезентація бойківської школи дерев'яного зодчества, тридільний об'єм, центральна нава здійснюється вище інших безкупольних частин церкви, що врівноважено й симетрично оточують центральну баню, а верхній простір над бабинцем та вівтарем перекрито двосхилим дахом та увічненим гранчастим ліхтарем з маківкою);

храм Св. Покрови Пресвятої Богородиці в м. Рочестер, штат Нью-Йорк та в м. Саутфілд, штат Мічиган (має прямі архітектурно-композиційні аналогії з Військовим Микільським собором в Києві у стилі «мазепинського» бароко, який був побудований у 1696 році, а зруйнований у 1934 році); храм Покрови Пречистої Богородиці в м. Аллентаун, штат Пенсильванія (репліка типових проєктів русько-візантійських храмів XIX).

У проєктах, що відносяться до *третьої групи*, художні форми і деталі православного храму сприймаються сучасними архітекторами як частини єдиного цілого, підлеглого певним стильовим закономірностям. Цей напрям в методиці проєктування представлений такими храмами, як: собори Св. Петра і Павла в м. Вілмінгтон, штат Делавер (головна баня напівциркульної форми диспропорційно переважає над об'ємом всієї церкви та одноповерхові прибудови до північної сторони фасаду руйнують ймовірну симетрію комплексу); церква Св. Петра і Павла в м. Міллівіл, штат Нью-Джерсі (домінування бічних веж, прямокутної форми в плані, над центральним об'ємом, нібито стискаючи до центральної осі будівлі. Грушоподібні гранчасті бані замалі для такого масивного масштабу передньої частини споруди); церква Св. Івана Хрестителя в м. Джонсон Сити, штат Нью-Йорк, (на відміну від минулого храму, в цій будівлі домінантним об'ємом виступає саме центральна частина головного фасаду, яка прикрашена арчастою висунутою назовні мозаїчним паном із зображення Хрещення Ісуса Христа); церква Св. Петра і Павла в м. Янгстаун, штат Огайо.

До *четвертої групи* належать храми, яким притаманні вирішення модерністсько-абстракціоністського характеру, геометризація та суцільного спрощення форми. Серед таких храмів: кафедральний собор Св. Володимира в м. Філадельфія, штат Пенсильванія; церква Св. Петра і Павла в м. Пейлос-Парк, штат Іллінойс (певною мірою асоціюється з ротондальними безстолпними храмами, шестикутова в плані будівля із кутовими контрфорсами, невеликий бароковий купол над пологим конічним дахом); храм Св. Покрови Пресвятої Богородиці в м. Нью-Хевен, штат Коннектикут (прямокутний об'єм в плані перекритий двосхилим дахом та розділений асиметрично прямокутною, триверхою вежею із бароковим куполом).

Імміграція до Австралії почалася в 1940-х роках XX століття. Тут діаспору сформувала інтелектуальна хвиля імміграції, спричинена подіями Другої світової війни та сталінськими репресіями й переслідуваннями. Переселенці зазвичай походять із земель Західної України; багато з них є учасниками операцій УПА. З 1948 року православні священники приїжджають до Австралії і створюють перші

єпархії з послідовниками православної конфесії, що сприяла розвитку церковного мистецтва та храмобудуванню.

Але в 2015 році Українська православна церква в діаспорі, яка діяла на території Західної Європи, Австралії, Нової Зеландії та Латинської Америки була закрита та більшість єпархій по нині має невизначений канонічний характер й залишається у повній канонічній ізоляції.

Серед українських храмів діаспори відділяється модерністична церква святого Андрія Первозванного в м. Аделаїда. Архітектурна композиція храму подібна до сакральної будівлі українських греко-католиків в м. Вінніпег, Канада (1963), архітектором якої виступає Радослав Жук та резиденції Української греко-католицької єпархії святих апостолів Петра і Павла в Мельбурні.

В архітектурному дизайні споруди переважають мотиви арок у вигляді яких виконаний головний фасад, засклені арочні поверхні модернової стилістики відіграють суто семантичний образ репрезентації україно-християнської традиції, саме аркатурна основа відверто підтверджують про присутність історії в задумі архітектора. Головна баня із суцільно заскленими гранями барабану має гранчастий восьмикутний об'єм барокової стилістики, а інші чотири прозорі ліхтарі з банею та маківкою підносяться над аркатурними елементами будівлі.

Більш скромніший за архітектурою попереднього храму Св. Андрія Первозванного, але подібний за образом є сакральна будівля парафії Св. Миколая Чудотворця в м. Брисбен, столиця штату Квінсленд. «Хатній тип» побудови цієї споруди із односхилим дахом та трьома напівкруглими арчастими об'ємами фланкуючі головний фасад. На внутрішніх сторонах цих арочних металевих конструкцій міститься розписи Дійств Святої Церкви [195].

Серед інших храмів таких, як: ц. Покрови Пресвятої Богородиці в передмісті Сіднею, ц. Св. Афанасія в м. Гранвілл, ц. Преображення Господнього Блектаун, передмістя Сіднею, ц. Різдва Пресвятої Богородиці в м. Джилонг, подібні до північноамериканських та канадських православних церков, що уособлюють в собі одно-, дво-, трибаневі споруди базилікального типу, барокові главки із двосхилим дахом з елементами неоготики та неороманіки.

Цікавим об'єктом є Український Православний Центр, пам'ятник 1000-ліття Хрещення України в Канберрі. Архітектором цього комплексу виступає Ю. Денисенко, а виконання будівельних здійснив Я. Соловій. Центрично-вертикальною восьмикутною в плані формою виступає церква-пам'ятник православного центру, пробуджає асоціативну семантику образу архаїчних українських центричних церков схожого із церквами слобожанського типу козацького бароко (церква Параскеви в с. Зарубинці на Черкащині, Україна).

На основі цього народного типу сформувалася основа композиція висотно-ярусної, триверхої церкви Св. Миколая православного центру. Замість традиційного зрубу, храм обкладений цеглою, а конструктивна схема складається з металевого каркасу і ферм, що наближає інтер'єр церкви до традицій каркасно-фахверкового будівництва. Останній вертикальний поділ церкви слугую ліхтарем, що увінчаний бароковою маківкою та хрестом. Гранчасті площини стін церкви оздоблені мозаїчними творами святих-фундаторів християнства на київських землях, здебільше мають вузьку, довгасту вгору трапеційну форму.

Серед храмових будівель українських православних парафій в Західній Європі виділяється церква Святого Архистратига Михаїла у м. Генк, Бельгія, що стала головним центром святкування 1000-ліття Хрещення Русі у Західній Європі.

П'ятибана храмова будівля збудована між 1984 – 1986 роками за проєктом архітектора-інженера Гвідо Валграве з Генка, виконана з урахуванням архітектурних традицій храмової спадщини України, зокрема, центральноукраїнського подніпрянського типу дерев'яного зодчества, якій притаманна висотно-ярусна композиція, прототипом може служити будівлі українського модерну, гуцульської сецесії та пятибаневі церкви, такі як собор Святого Миколи Чудотворного в м. Ніжині, й Спасо-Преображенський собор в м. Прилуках, Чернігівська область, Україна [200].

Більша частина парафій УПЦ в діаспорі не мають своїх окремих храмів, тобто, виділяються декілька типів релігійного існування західноєвропейських єпархій:

- Релігійна громада володіє власним приміщенням;

- релігійна громада володіє колишніми церквами католиків або протестантів;
- релігійні громади з орендованими приміщеннями (літургії проходять в діючих католицьких або протестантських храмах);
- релігійні громади без постійних сакральних осередків.

Творчість архітекторів, митців та інших галузей національної православної культури на землях Канади, США, Західної Європи, Австралії та Південної Америки є потужним надбанням художньої самобутності українців та їх культури, яке тісно пов'язане з історією, звичаями та традиціями українського народу.

У Сполучених Штатах Америки, Канаді та Австралії сформувалися чотири архітектурно-просторових напрямки розвитку православного зодчества української діаспори, які були детально розглянуті у пункті 1.4.2 [19]. Розповсюдженими виявилися такі стильові напрямки, як: еклектичний; «цитування» певного стилю архітектури або «стилізаторство»; творчий переробок історичних стилів української архітектури «стилізація»; модерністсько-абстрактний, якому притаманна геометризація та суцільне спрощення форми.

Внаслідок розвитку вище зазначених стилів сформувалась національно-конфесійна ідентифікація архітектури української діаспори, яка намагалася протистояти європейській культурі та зберегти мистецтво українців й гідно репрезентувати надбання свого народу на чужині.

Національні особливості архітектури Української греко-католицької, католицької та протестантської церков заміщувалась основними ідеалами модерністської естетики, навідміну від православної української церкви, яка зберегла в більшій мірі самобутність у ностальгічно-традиційному дусі.

1.5. Вітчизняний досвід проєктування, будівництва та експлуатації православних храмів та комплексів

З кінця 80-х на початку 90-х років в Україні постає, небувалі до нині, питання відродження української православної духовності, віри своїх поколінь, національної ідентичності, народної пам'яті та єдності.

Також проблематика посталої теми обумовлена: соціально-культурним та духовним оновленням суспільства, пострадянської рефлексії, що в свою чергу створило потреба і необхідність у сакральних об'єктах; різноманіттям культурних традицій і особливістю історичного розвитку держави; природньо-кліматичними особливостями; близькістю до європейської «колиски» традицій віросповідання, що обумовлено багатовіковими історичними стосунками з сусідніми державами.

Також причина полягає в тому, що православні храми України в своїй архітектуро-образній структурі, планувальних особливостях має відбиток місцевих архітекторів, українських традицій, архітектурних шкіл та авторського погляду на архітектурний розвиток в цілому. Необхідність визначення перспективних шляхів розвитку, заснованих на інтерпретації багатовікових традицій сакрального зодчества.

Автор даного дослідження припускає, що на даний момент не існує цілісної картини розуміння сучасних сакральних споруд в Україні, і це негативно впливає на цілісну характеристику, аналіз та визначення перспектив розвитку сакральної архітектури. Певні проблеми з якими архітектори почали стикатись, ще на стадії зародження вільної України, була скута наявність будівельно-технологічної бази будівництва та проєктування, відсутня творча ініціатива митців, з якою вперто боролись всі 70 років комуністичні лідери; внаслідок жорсткої централізації влади – були втрачені регіональні архітектурні школи, не розвивались та не досліджувались в повній мірі неречові джерела інформації; типізація проєктів громадського та житлового будівництва.

У зв'язку із нав'язуванням радянською владою існування «єдиної, неподільної київської держави, та союзу трьох братніх народів» насаджувалися архітектурні взірці, не притаманні природньому розвитку національного

храмобудування, та навпаки – архітектура дерев'яного зодчества, обороні храми, українське козацьке бароко розцінювалось, як щось антидержавне та загрозливе, що звеличує національну свідомість.

Весь досліджений архітектурний доробок сакральних споруд, збудованих за часів Незалежності України можна розрізнити за обраним шляхом ставлення до стилістичної спадковості. Як зазначає дослідник церковної архітектури Ю. Криворучко – «Сакральну архітектуру можна окреслити як мистецтво творення релігійного, сакрального, священного, церковного, літургійного, духовного середовища засобами простору, форми, світла, кольору, часу, знаку, символу, зображення, образу, слова – архетипів абсолютного, що даються людині за їхньою допомогою у відчуттях, уяві, осяяннях, одкровеннях» [201, с. 286-303].

Незважаючи на експериментальні спроби проєктування сучасних культових споруд, більшість архітекторів, зайнятих в сакральному проєктуванні, особливо православних церков, і поруч дослідників сучасної культової архітектури України підтримується уявлення про існування храмобудівних канонів, що не має історичних і догматичних підстав.

Своєрідним, проміжним висновком, викладеного вище матеріалу, можна сформулювати основні стилістичні принципи проєктування та будівництво сучасних храмів та храмових комплексів, за часів незалежної України, а саме: *пряме наслідування класичним стилям; інтерпретація класичних стилів; оновлення класичних стилів сучасними матеріалами та прийомом; повний відхід від класичних стилів; пошук нової стилістичної моделі українського храму.*

Автором даного дослідження запропонована карта районування території України за спорідненістю архітектурно-планувальних, стилістичних, об'ємно-просторових та архітектурно-художніх характеристик національного доробку сакрального зодчества. За основу взята карта дослідників-соціологів та економічного прогнозування В.А. Смолій, П.Я. Слободянюк, районування найоптимальнішого адміністративно-територіального устрою України за соціально-економічним та історично-демографічним розвитком (Рис. 1.10), [202].

Райони Центральної частини та Південного Полісся (Центральна зона). Архітектурно-планувальні особливості: фіксується певне різноманіття планувальних структур, де найбільший розвиток отримали такі типи планувальних типів: центричні (ротондальний, квадратний, конховий); хрестоподібні (хрещаті); комбінантивний (синергія хрещатого дев'ятидільного храму та хрестовокупольної моделі). Стилiстичні та архітектурно-художні особливості: представлені широким діапазоном використання усталених традицій храмовбудування; прямого цитування форм та деталей; використання прийомів «стилізації» та «стилізаторства»; синкретичність українського бароко, українського модерну та модернових пошуків.

Райони Західного Полісся та Українських Карпат (Західна зона). Архітектурно-планувальні особливості: ярусність у загальній архітектурно-просторовій побудові із розвинутим центральним об'ємом, пірамідальність та пластичність силуету храмової будівлі із центрично-підпорядкованістю; поширений хрещатий, хрестоподібний та центричний (три-, п'яти-, дев'ятидільний) план із одно-, три-, п'яти- баневим завершенням; рідше за все зустрічається хрестово-купольний тринавовий тип та загальна побудова планувальної структури храмових споруд.

Стилiстичні та архітектурно-художні особливості: використання основних принципів ортодоксальної архітектури та унікальних традицій українського козацького бароко та українського модерну; активне залучення неомодерністських експериментів із використанням таких стилів як: постмодернізм, мінімалізм із елементами кубізму, постмодерн, неофутуризм, експресіонізм, неофутуризм.

Райони Закарпаття, Північної Буковини, Причорномор'я та Криму (Західна та Південна зони). Архітектурно-планувальні особливості: домінує поліфонія архітектурно-планувальних рішень серед яких найбільше виділяються хрестоподібні, базилікальні, багатодільні та центричні храмові споруди.

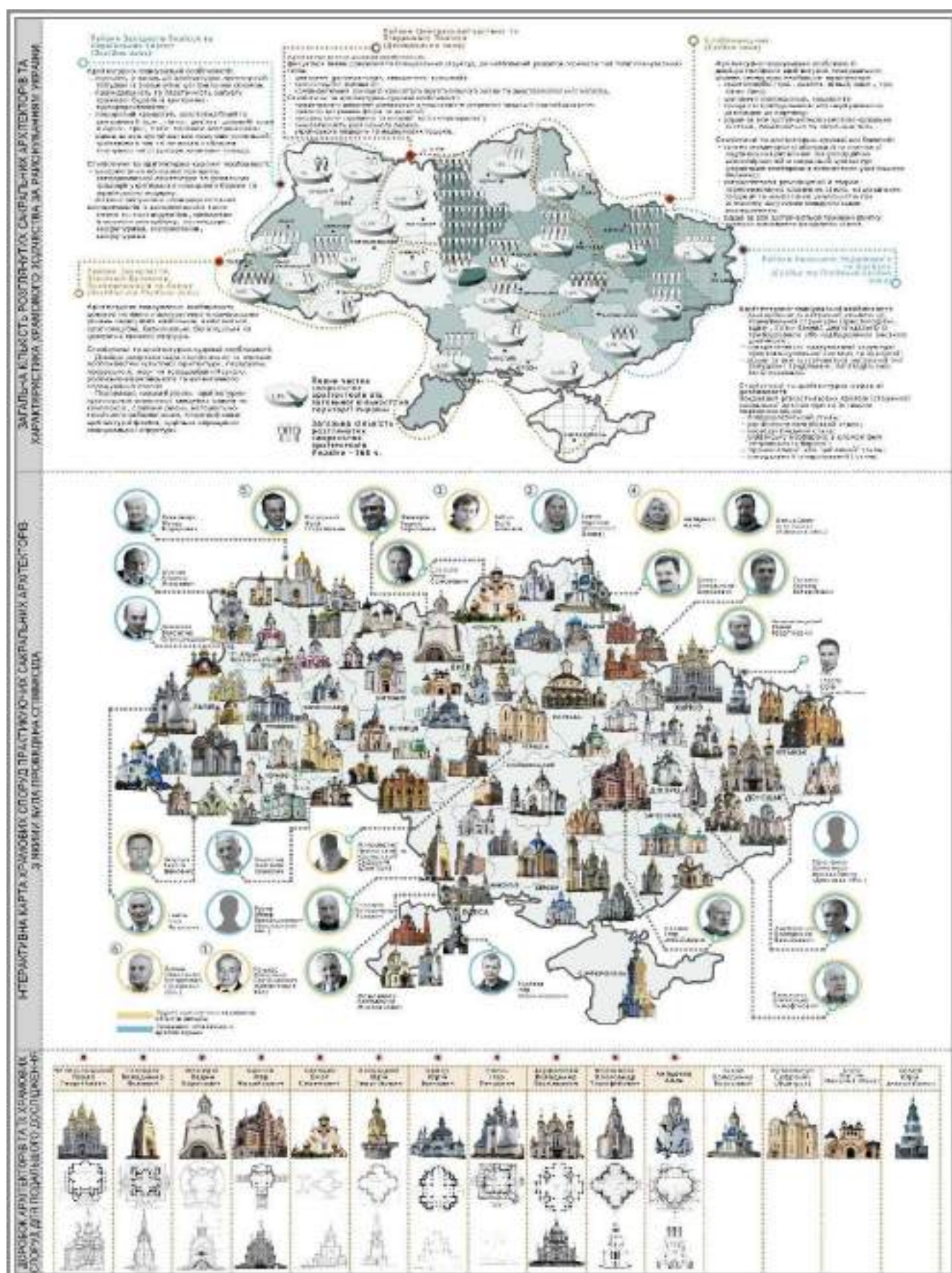

Рис. 1.10. Вітчизняний досвід сакрального проєктування в Україні. Інтерактивна карта храмових споруд та перелік їх авторів

Стилістичні та архітектурно-художні особливості: домінує репрезентація стилістичних та типових особливостей культової архітектури, передусім, неоруського, нео- чи псевдовізантійського, російсько-візантійського та еклектичного спрямування стилів; переважає низький рівень архітектурно-просторової композиції зведених храмів та комплексів, слабкий рівень матеріально-технічного забезпечення, гіпертрофовані архітектурні форми, суцільне спрощення планувальної структури.

Райони Нижнього Подніпров'я та Донбасу (Східна та Південно-Східна зони). Архітектурно-планувальні особливості: домінування симетричної композиції планувальної структури (хрестоподібні, одно-, п'яти- баневі, дев'ятидільні) із прибудованою або надбудованою високою дзвіницею; синкретичність планувальної структури хрестово-купольної системи та хрещатої; рідше за все зустрічаються загальний тип побудови; тридільний, багатодільний; багатонавовий.

Стилістичні та архітектурно-художні особливості: поєднання різностильових проявів історичної сакральної архітектури та їх творче переосмислення: псевдоросійський стиль; російсько-візантійський стиль; неовізантійський стиль; українське необароко з елементами «петровського бароко»; «промисловий» або «цегляний» стиль; синодальний (єпархіальний) стиль.

Слобожанщина (Східна зона). Архітектурно-планувальні особливості: домінує поліфонія архітектурно-планувальних рішень серед яких найбільше виділяються: хрестоподібні (три-, дев'яти- дільні; одно-, три- п'яти- бані); центричні (ротондальні, квадратні); хрещаті із прибудованою або надбудованою дзвіницею до нартексу; рідше за все зустрічаються хрестово-купольна система, базилікальна та загальний типи.

Стилістичні та архітектурно-художні особливості: синтез геометричної абстракції та стилізації національних ритмічних та пропорційних закономірностей в сакральній архітектурі (українське необароко з елементами українського модерну); ретроспективні ремінісценції й творче переосмислення класичних стилів, національних традицій та конфесійної унікальністю при активному

залученню модерністських експериментів; рідше за все зустрічаються прийоми вжитку прямого копіювання історичних стилів.

Нами розглянуто 168 архітекторів України, що задіяні у сакральному проектуванні та будівництві (додаток Г). Також, встановлена низка розглянутих архітекторів по областях країни (Рис. 1.10).

Був складений доробок архітекторів, які спроектували від 10-ти до 100-та храмових споруд та комплексів та сформовано «архітектурне кредо» митців. Сформований кількісний показник архітекторів, що задіяні в проектування сакральних будівель і споруд. На основі матеріалів, наданих від районних центрів НСАУ, систематизовано та досліджено близько 200 архітекторів України, творчість яких повністю, або частково присвячена храмобудуванню (Рис.1.10).

Автором даного дисертаційного дослідження сформований та наданий доробок архітекторів (45 митців), що задіяні у сакральному проектуванні, з якими була проведена співбесіда – 28 арх.; інтерв'ювання або телефонні розмови – 21 арх.; очна зустріч на робочому місці – 11 арх.; натурні екскурсії із супроводом автора – 3 арх., також 45 арх. надали 124 авторських проєктів новозведених, реставрованих та відтворених храмів та комплексів (Рис. 1.11).

З цих 200 архітекторів були виділені – 45, з якими були проведені різні форми співпраці, та встановлено, що 28 архітекторів збудували близько 10-ти сакральних споруд, дев'ятеро архітекторів – від 10-ти до 40-ка, семеро архітекторів – від 40-ка до 70-ти та один архітектор – більше 100 збудованих храмів та комплексів. З цих 45-ти арх., від 28 архітекторів була отримана проєктна документація з архітектурного доробку; з них із 21 архітектором було проведене інтерв'ювання (при очній зустрічі, по телефону, через листування електронною поштою); з них із 11 архітекторами було проведене інтерв'ювання при очній зустрічі; з них із трьома архітекторами було проведене натурне обстеження об'єктів в присутності автора.

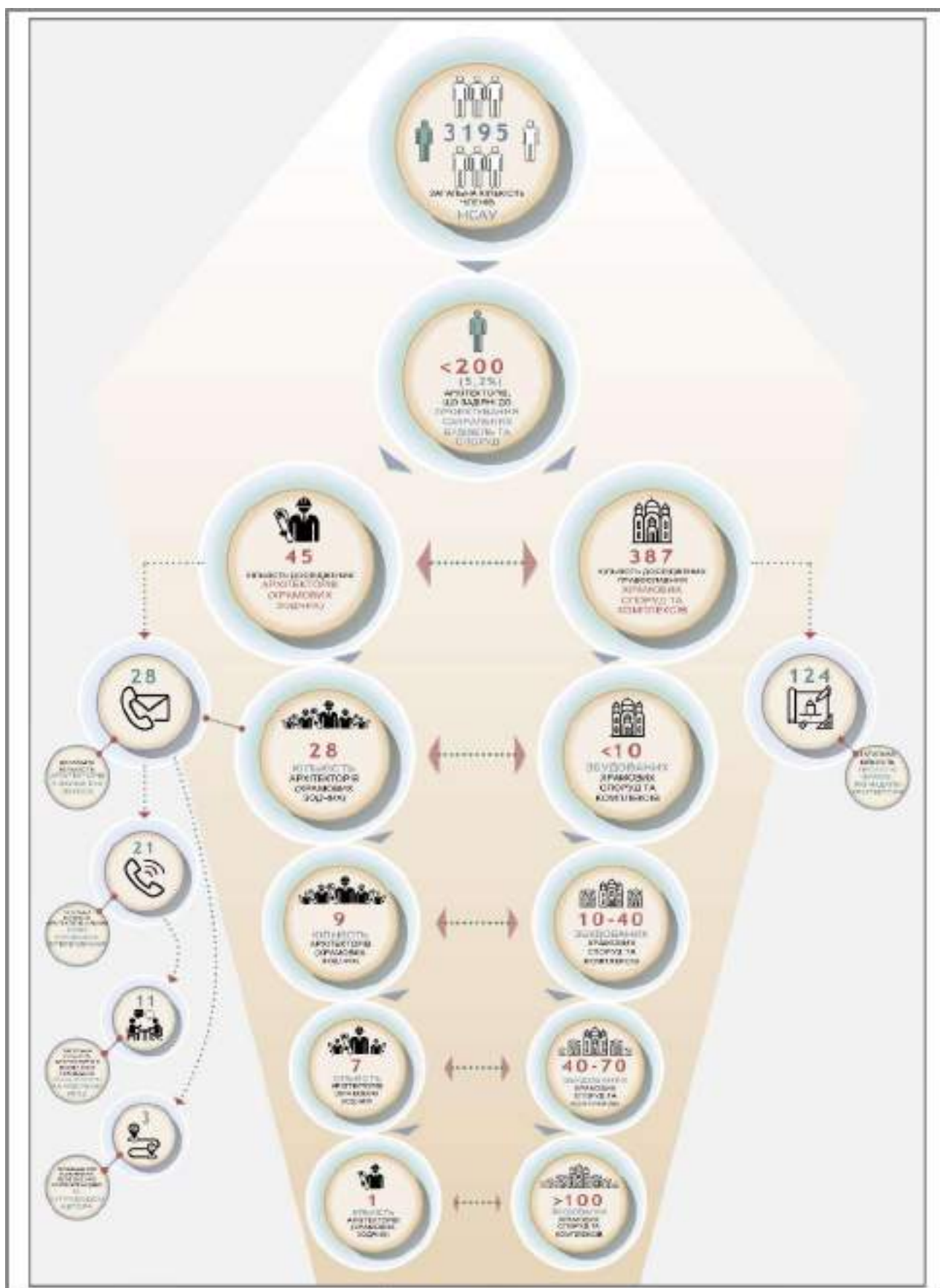

Рис. 1.11. Кількісний показник архітекторів задіяних у проєктуванні сакральних будівель та споруд в Україні

На основі дослідження сакральної архітектури України, нами була запропонована переодізація формування та розвитку вітчизняного доробку православних храмів та комплексів (Рис. 1.12).

I – період (1989 – 2000 рр.). Даний період характеризується: початком відбудови сакральних пам'яток, активної залученості архітекторів до реставраційною діяльністю й будівництва нових храмів та комплексів по всій території України; складністю досягнення архітектурної стилістики храмових споруд на тлі пострадянської рефлексії та створення індивідуального концепції української традиції; архітектурно-стилістичним та архітектурно-просторовим впливів західної сакральної архітектури та архітектури української діаспори; монументально-репрезентативним спрямуванням із мінімальним використанням архітектурного декору задля досягнення цілісного архітектурно-просторового враження; тяготінням до спрощених форм та центризму в сакральних спорудах; конфліктом індивідуального розуміння традицій, каноніки та новаторства.

I – період (1989 – 2000 рр.). Даний період характеризується: початком відбудови сакральних пам'яток, активної залученості архітекторів до реставраційною діяльністю й будівництва нових храмів та комплексів по всій території України; складністю досягнення архітектурної стилістики храмових споруд на тлі пострадянської рефлексії та створення індивідуального концепції української традиції; архітектурно-стилістичним та архітектурно-просторовим впливів західної сакральної архітектури та архітектури української діаспори; монументально-репрезентативним спрямуванням із мінімальним використанням архітектурного декору задля досягнення цілісного архітектурно-просторового враження; тяготінням до спрощених форм та центризму в сакральних спорудах; конфліктом індивідуального розуміння традицій, каноніки та новаторства.

II – період (2000 – 2015 рр.). Продовження експериментальної діяльності в проєктуванні, а саме: в області конструктивно-технологічних засобів; об'ємно-просторові пошуки; використання сучасних матеріалів (імітативного характеру та традиційного); переосмислення символічної складової та їх акцентів, морфологічних аспектів сакральної архітектури в цілому;

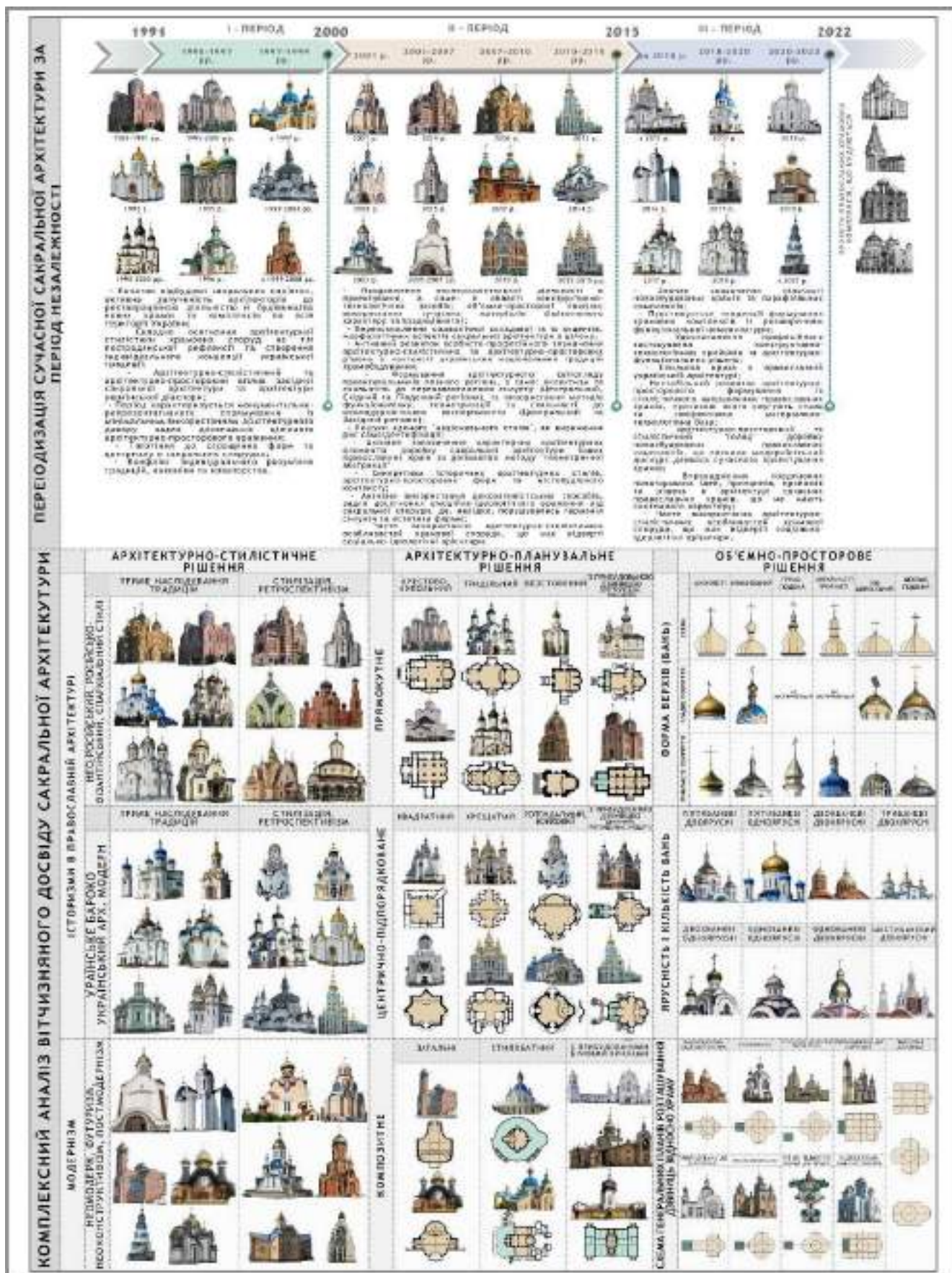

Рис. 1.12. Періодизація православної архітектури за період Незалежності та комплексний аналіз вітчизняного досвіду. (Розроблено автором)

активний розвиток особисто-професійного тлумачення архітектурно-стилістичних та архітектурно-просторових рішень в контексті українських національних традицій храмобудування; формування архітектурного світогляду проєктувальників певного регіону, а саме: еклектизм та схильність до перенавантаження силуету (Центральний, Східний та Південний регіони), та використання методів функціоналізму, геометризації та схильності до неомодерністських експериментів (Центральний та Західний регіони); пошуки єдиного «національного стилю», як вираження рис самоідентифікації; активне запозичення характерних архітектурних елементів доробку сакральної архітектури інших православних країн за допомогою методу «геометричної абстракції»; синкретизм історичних архітектурних стилів, архітектурно-просторових форм та містобудівного контексту; використання декоративістських способів, задля досягнення емоційно-ідеологічного враження від сакральної споруди, де, нерідко, порушувалась гармонія силуету та естетика форми; часте використання архітектурно-стилістичних особливостей храмової споруди, що має відверті соціально-ідеологічні орієнтири.

III – період (2015 – 2022 рр.). Значне скорочення кількості новозбудованих храмів та парафіяльних комплексів: простежується тенденції формування храмових комплексів із розширенням функціональної номенклатури; удосконалення професійного застосування конструктивно-технологічних прийомів та архітектурно-функціональних рішень; стильова криза в православній українській архітектурі; нестабільний розвиток архітектурно-просторового формування та стилістичного напрямлення православних храмів, причиною якого слугують стала та неефективна матеріально-технологічна база; архітектурно-просторовий та стилістичний «голод» доробку новозбудованих православних комплексів, що посилює модерністський дискурс довкола сучасного проєктування храмів; впровадження поодиноких новаторських ідей, принципів, прийомів та рішень в архітектурі сучасних православних храмів, що не мають системного характеру; часте використання архітектурно-стилістичних особливостей храмової споруди, що має відверті соціально-ідеологічні орієнтири.

Подальший розвиток вітчизняного храмобудування сповільнили активні воєнні дії Російської Федерації проти України у лютому 2022 року. Тому постало логічне питання завершення та підбиття підсумків тридцятирічного періоду пострадянського та «постросійського» розвитку храмобудування та теренах держави.

На основі ґрунтовного аналізу вітчизняного доробку сучасної храмової архітектури були виділені архітектори, що задіяні у сакральному проєктуванні, та кількісний показник сбудованих ними церковних будівель та споруд, а також встановлене «архітектуре кредо» митців (Рис. 1.13, Рис. 1.14).

Більше 100 збудованих храмів та храмових комплексів.

Арх. О.С. Слепцов – гармонізація ритмічних та пропорційних закономірностей, формування архітектурної пластики фасадів та силуету; організація відповідних тематичних зон території храмового комплексу сакрально-семантичного сенсу за допомогою унікальних прийомів ландшафтного благоустрою; творче переосмислення класичних стилів, національних традицій та конфесійною унікальністю при активному залученню модерністських експериментів.

Збудованих від 40 до 70 храмових споруд та комплексів.

Арх. В.В. Ануфрієнко – створення емоційно-насиченого індивідуального образу храмової споруди зі всіма необхідними сакральними змістами (духовності, традиційності, історична рефлексія, канонічність); репрезентація стилістичних та типових особливостей культової архітектури; геометризація та спрощення архітектурно-декоративного «набору» фасадного оздоблення з приводу економічної та технологічної неможливості відтворення.

Арх. В.Б. Биков – синтез геометричної абстракції та стилізації національних ритмічних та пропорційних закономірностей в сакральній архітектурі; поєднання різностильових проявів історичної сакральної архітектури, як пошук універсальної матриці сучасного українського храму.

Арх. Г.Д. Занько – забезпечення літургійного дійства у храмі, як головної функції, багатофункціональності та універсальності використання архітектурно-

планувальної організації храмового комплексу; пошук єдиної моделі сучасного українського храму у вигляді поєднань схожих за своїми архітектонічними особливостями національної традиції та стилевих й ритмічних закономірностей неоросійської архітектури і російсько-візантійської традиції.

Арх. В.Ф. Ковальчук – пошук узагальненого національного типу українського храму та способів існування україно-візантійської традиції в умовах збереження національної й конфесійної ідентичності; синтез геометричної абстракції та стилізації національних ритмічних та пропорційних закономірностей в сакральній архітектурі.

Арх. О.Т. Плосконос – рефлексія української традиції як козацько-наддніпрянської ідентичності на фоні радянської та пострадянської архітектурних шкіл (конструктивізм, типове проєктування); синтез геометричної абстракції та стилізації національних ритмічних та пропорційних закономірностей, а також домінування ностальгічно-традиційної архітектури; творче переосмислення класичних стилів, національних традицій та конфесійною унікальністю при активному залученню модерністських експериментів.

Арх. О.М. Танасійчук – забезпечення літургійного дійства у храмі, як головної функції; гармонізація архітектурно-просторового вирішення сакральної споруди з існуючим природним оточенням; репрезентація стилістичних та типових особливостей культової архітектури, перш за все, сербсько-візантійської традиції (моравська школа арх.) та неоросійської (єпархіальний стиль) квінтесенції.

Арх. П.Г. Чечельницький – використання основних принципів ортодоксальної архітектури та унікальних традицій українського козацького бароко; вибір певних конструктивних рішень, що забезпечують гнучкість архітектурно-планувальної організації, що своїм чином впливає на формування унікального силуету будівлі; геометризація та спрощення архітектурно-декоративного «набору» фасадного оздоблення з приводу економічної та технологічної неможливості відтворення.

Арх. Д.Н. Яблонський – використання основних принципів ортодоксальної архітектури та унікальних традицій українського козацького бароко; застосування

культурних й традиційних чинників певного регіону на архітектурне проектування сакральної споруди; забезпечення літургійного дійства у храмі, як головної функції.

Збудованих від 10 до 40 храмових споруд та комплексів.

Арх. В.Є. Новгородов – забезпечення літургійного дійства у храмі, як головної функції; етапи проектування формуються на базі історико-архітектурного та сакральної спадщини; рестроспективізм стилістичних та типових особливостей культової архітектури у зв'язку із роботою архітектора над відновленням та реконструкцією сакральних споруд, як провідної галузі зайнятості автора. Доробок архітектурних проєктів більше пов'язаний із реставраційною діяльністю, реконструкція та відтворення пам'яток історії, культури, перед усім, Харківської обл. та всієї України.

Арх. Митрополит Черкаський та Каневський Софроній (Дмитрук) – забезпечення літургійного дійства у храмі, як головної функції; дотримання канонів та правил під час проектування православних храмів; репрезентація стилістичних та типових особливостей культової архітектури візантійського періоду [203].

Арх. В.О. Трегубов – використання основних принципів ортодоксальної архітектури та унікальних традицій українського козацького бароко й українського романтизму; історична рефлексія в рамках збереження національної та конфесійної ідентичності та матеріалізація культурної пам'яті, ефект «області стабільності»; формування та інтеграція національного архетипу в сакральне проектування.

Серед архітекторів, що запроєктували та реалізували до десяти православних храмів та комплексів із характерними стилістичними особливостями та архітектурно-планувальним типом подану на рис. 1.14.

На формування архітектури всіх громадських будівель і споруд впливають універсальні чинники [204, с. 111], [205, с. 49].

ДАНІ ПРО АРХИТЕКТОРА	ІЛЮСТРАЦІЯ	ДАНІ ПРО АРХИТЕКТОРА	ІЛЮСТРАЦІЯ	ДАНІ ПРО АРХИТЕКТОРА	ІЛЮСТРАЦІЯ	ДАНІ ПРО АРХИТЕКТОРА	ІЛЮСТРАЦІЯ
АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Дніпро)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Сімферополь)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Дніпро)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)
АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)
АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)
АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)	АНДРИЙ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМІР (м. Київ)	Християнська церква Святого Духа в м. Дніпро (2011 р.)

Рис. 1.13. Вітчизняний досвід сакрального проєктування в Україні (персоналії, які запроектували, збудували, відновили —більше 10 сакральних споруд).

Рис. 1.14. Вітчизняний досвід сакрального проєктування в Україні (персоналії, які запроєктували, збудували, відновили — менше 10 сакральних споруд).

На підставі аналізу сучасного досвіду проєктування та будівництва храмів та храмових комплексів на території України виявлено такі групи факторів, що впливають на розвиток архітектурно-планувальної мережі, об'ємно-просторової структури та архітектурно-художньої організації сакральних споруд та будівель (Рис. 1.15).

Серед *зовнішніх факторів* розрізняють: соціально-демографічний та економічний, історико-культурний та містобудівний. *Внутрішні фактори* – архітектурно-художній, об'ємно-планувальний, архітектурно-просторовий та конструкторно-технологічний.

Кожна група факторів виконує домінуючу роль у певному вигляді простору (внутрішнього та зовнішнього), залежно від низки умов, превалює вплив того чи іншого чинника.

Соціально-демографічний, економічний та історико-культурний фактори: відсутність стабільних джерел фінансування проєктування та будівництва храмових споруд, (Кафедральний собор на честь Восресіння Христового в м. Київ), у свою чергу впливає на нестабільне використання монофункціональних парафіяльних храмів, що сповільнює благодійну, навчально-просвітницьку та місіонерську сфери діяльності (ХК на честь Архангела Михаїла в м. Київ); відсутня диференціація парафій за групами відвідувачів [39]; пасивне формування функціонально-планувальних умов для культурно-ділових, духовно-просвітницьких, святкових зустрічей парафій; «пристосувальницький підхід» різних мурованих та не капітальних споруд під релігійні треби (гаражі, житловий дім, вагон тощо); православні храмові та монастирські комплекси беруть на себе локальну функцію соціально допомоги із-за відсутністю націо-державних програм та орієнтирів.

Містобудівний фактор зумовлений: складністю подальшого розвитку території храмового комплексу; відсутні розрахункові показники кількості парафіяльних храмів та їх комплексів до формування генеральних планів міст, (ХК комплекс на честь Св. Трійці в м. Київ); для зведення храмової будівлі переважно виділяються ділянки у житловій зоні, що не дозволяє створити

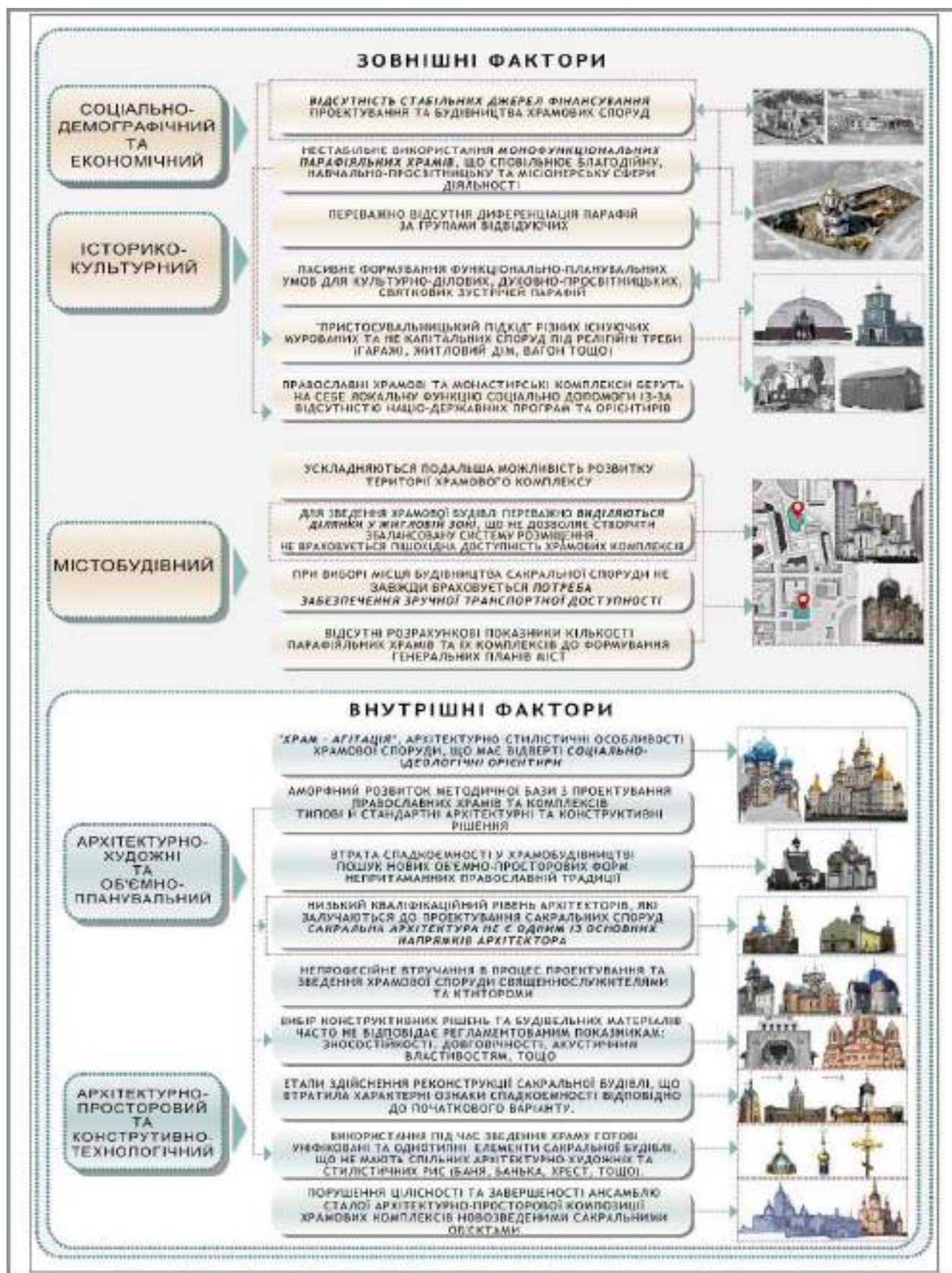

Рис. 1.15. Фактори, що впливають на розвиток українського храмовування

збалансовану систему (*ХК на честь Ікони Пресвятої Богородиці «Скоропослушниця» в м. Київ*); не враховується пішохідна доступність храмових комплексів; при виборі місця будівництва сакральної споруди не завжди враховується потреба забезпечення зручної транспортної доступності.

Архітектурно-художні та об'ємно-планувальний фактори.

Серед головної проблеми сучасної сакральної архітектури в архітектурно-стилістичному напрямленні можна виділити: відсутність архітектурного «сумління» у здобувачів, їхнє відверте не розуміння певних історико-культурних особливостей регіональних та національних шкіл храмового будівництва.

Автор даного дослідження вводить термін «Храм-агітація», що демонструє відверті соціально-ідеологічні орієнтири в архітектурно-художньому та просторовому вирішенні храмової споруди. На протязі тридцяти років розвиток храмової архітектури залежав, більшою частиною, від «приватних» замовлень ктиторів, священників або релігійних організацій, які підпорядковувалися відповідній юрисдикції. Якщо дуже загально підвести межу досліджених храмів та їх комплексів, враховуючи приналежність сакральних споруд до певної юрисдикції, автор припускає, що загальна частка храмових споруд, збудованих із врахування українського національного стилю, належали парафіям Київського Патріархату, Автокефальній Церкві, в меншому ступені – УПЦ МП. Водночас, храмові споруди у стилістиці «російського вектору» розвитку припадає на юрисдикції УПЦ МП (РПЦвУ) [206], [207].

Також автор даного дисертаційного дослідження наводить наступні *фактори впливу*: аморфний розвиток методичної бази з проєктування православних храмів та комплексів; типові й стандартні архітектурні та конструктивні рішення; втрата спадкоємності у храмобудівництві; пошук нових об'ємно-просторових форм непритаманних православній традиції; низький кваліфікаційний рівень архітекторів, які залучаються до проєктування сакральних споруд; сакральна архітектура не є одним із основних напрямків архітектора; непрофесійне втручання в процес проєктування та зведення храмової споруди священнослужителями та ктиторами.

Серед *архітектурно-просторових та конструктивно-технологічних факторів впливу* слід відмітити: вибір конструктивних рішень та будівельних матеріалів часто не відповідає регламентованим показникам: зносостійкості, довговічності, акустичним властивостям, тощо (*Храм-пам'ятник на честь Миколая Чудотворця на території меморіального комплексу «Пам'яті жертв Чернобиля» в м. Київ, арх.: М. Жаріков; ХК на честь Ікони Божої Матері «Іверської» в м. Дніпро, арх.: І.М. Саєнко*); етапи здійснення реконструкції сакральної будівлі, що втратила характерні ознаки спадкоємності відповідно до початкового варіанту (*ХК на честь ікони Божої Матері «Знамення» на території пологового будинку №5 в м. Київ, арх.: Ю.Г. Лосицький*); використання під час зведення храму готові уніфіковані та однотипні елементи сакральної будівлі, що не мають спільних архітектурно-художніх та стилістичних рис (баня, банька, хрест, тощо); порушення цілісності та завершеності ансамблю сталої архітектурно-просторової композиції храмових комплексів новозведеними сакральними об'єктами (*ХК на честь Преображення Господнього на території комплексу сакральних будівель Почаївської Лаври в м. Почаїв, Тернопільська обл., арх.: В.Є. Новгородов*).

Нами були сформовані основні тенденції розвитку сучасного проектування та будівництва храмів й храмових комплексів на території України за роки Незалежності (Рис. 1.16).

Тенденція відродження національної духовності та віри: розбудова сакральної матеріально-технічної бази; поява нових храмів та комплексів; зростання числа парафій та громад; розвиток соціально-релігійної діяльності парафій(релігійна, релігійно-освітня, навчально-виховна, дозвілля, благодійна, місіонерська, духовно-реабілітаційної); диференціацію парафій за групами православних вірян («умовна», «громада», «місіонерська», «соціальна»), взаємодія церкви та держави у розвитку діяльності, спрямованої на підвищення милосердя, духовних та культурних цінностей.

Архітектурно-планувальні тенденції: поліфонія архітектурно-планувальних рішень враховуючи історичний розвиток та його досвід

(ротондальні, хрестоподібні, хрещаті, базилікальні, багатодільні, центричні, тощо); використання сталих типів об'ємно-просторових рішень, а також комбінація їх у храмові багатофункціональні комплекси (комполитні: стилобатний тип із дзвіницею, прибудованими блоками, галереями, тощо); формування «авторського стилю» архітектурно-планувальних рішень (храм-дзвіниця, комполитний тип, «корабельний» храм, критий безстовпний з внутрішньою галереєю, тощо), поява додаткових функціонально-планувальних зон: інтеграція у багатофункціональні комплекси (медичні та навчальні заклади, військові частини тощо.); адаптивність та пристосування під нові духовно-соціальні потреби.

Конструктивно-технологічні тенденції: застосування нетривіальних конструктивних систем (каркасно-монолітна, каркасно-ригельна системи, сталевий каркас об'єму споруди, специфічні системи); активне використання залізобетонних монолітних та збірних конструкцій (залізобетонні балки, колони, арки, перекриття, конструкції індивідуального зразку); великопрогонні металеві конструкції площинного та просторового типу (арки, ферми, рами, балки; просторові ферми); використання високотехнологічних будівельних матеріалів та їх методів застосування (сталеві фібробетон, метод торкрет-бетування).

Стилістичні та архітектурно-художні тенденції: використання основних принципів ортодоксальної архітектури та унікальних традицій українського козацького бароко та українського модерну; творче переосмислення класичних стилів, національних традицій та конфесійної унікальності при активному залученню немодерністських експериментів; репрезентація стилістичних та типових особливостей культової архітектури (неоруський, нео-чи псевдовізантійський, російсько-візантійський, еклектика); вплив культурних й традиційних чинників певного регіону на архітектурне проектування сакральної споруди (етно-романтизм, народний стиль, дерев'яна архітектура) (Рис. 1.17).

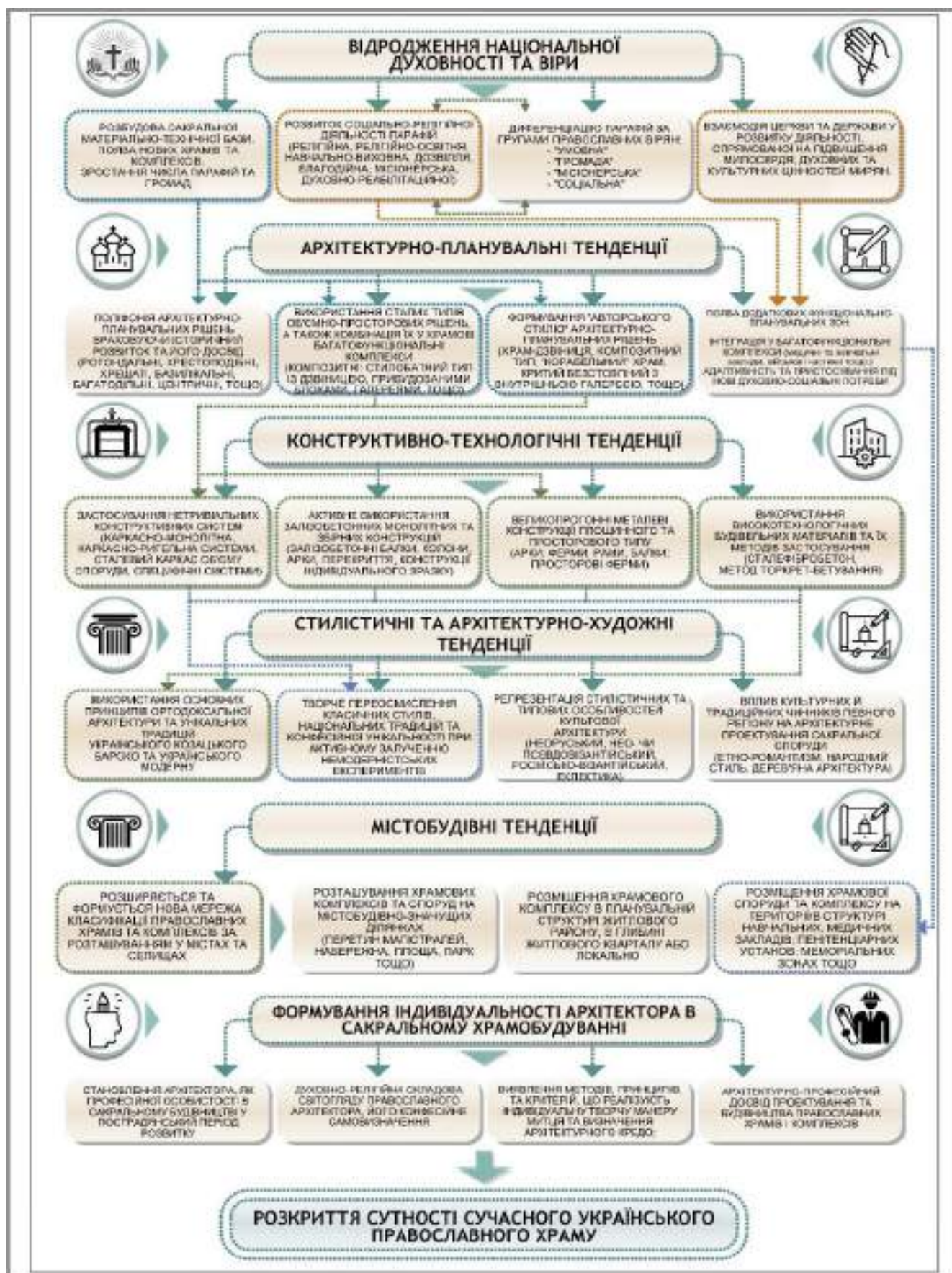

Рис. 1.16. Тенденції сучасного проєктування та будівництва храмів та храмових комплексів на території України

Містобудівні тенденції: розширяється та формується нова мережа класифікації православних храмів та комплексів за розташуванням у містах та селищах; розташування храмових комплексів та споруд на містобудівно-значущих ділянках (перетин магістралей, набережна, площа, парк тощо); розміщення храмового комплексу в планувальній структурі житлового району, в глибині житлового кварталу або локально; розміщення храмової споруди та комплексу на території/в структурі навчальних, медичних закладів, пенітенціарних установ, меморіальних зонах тощо.

Тенденції формування індивідуальності архітектора в сакральному храмовбудуванні: становлення архітектора, як професійної особистості в сакральному будівництві у пострадянський період розвитку; духовно-релігійна складова світогляду православного архітектора, його конфесійне самовизначення; виявлення методів, принципів, та критерій, що реалізують індивідуальну творчу манеру митця та визначення «архітектурного кредо»; архітектурно-професійний досвід проєктування та будівництва православних храмів і комплексів.

Отже, підсумовуючи проведений аналіз сучасного доробку сакрального проєктування та території України, можна зауважити, що вітчизняні храмові комплекси здебільшого проєктувались без належної методичної бази і без урахування специфіки усіх функціональних процесів, що мали б зосереджуватись й впроваджуватись у цих будівлях та спорудах.

Поряд з іншими закладами громадського призначення, саме значення сакральних православних центрів єднають суспільство довкола духовних осередків і сприяють зміцненню національної віри, ідентичності, самовизначеності, національної свідомості та духовному розвитку нації

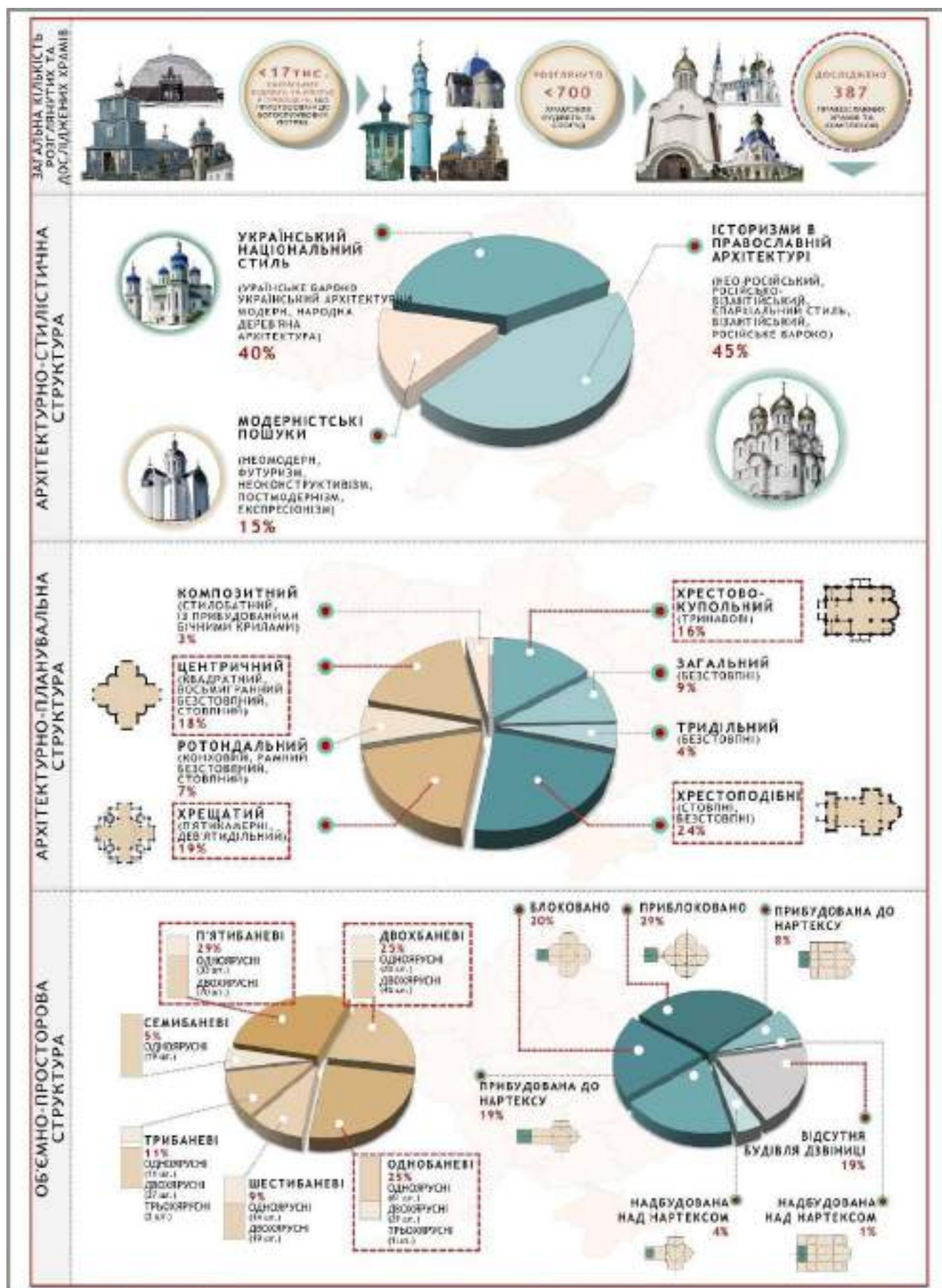

Рис. 1.17. Архітектурно-стилістичні, архітектурно-планувальні та об'ємно-просторові тенденції вітчизняного храмовбудування

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

1. У першому розділі було проаналізовано та узагальнено науково-дослідницькі праці з даної проблеми, розглянуті дисертаційні дослідження, статті та інші публікації за типологією, в яких було розглянуто архітектурно-планувальні, -типологічні та містобудівні особливості організації православних храмів різних географічних регіонів України (центрального, західний, південно-східний). Зокрема, в даних працях приділяється увага дослідженню та узагальненню історичного та сучасного храмобудування в Україні; аналізувалися об'ємно-планувальна та функціональна організації, розглядалися композиційні та архітектурно-просторові рішення. Виявлена відсутність достатньої нормативно-методичної бази для проєктування.

Також, на даний момент не вистачає праць та наукових досліджень: а) які би узагальнили досвід українського храмобудування за останні 30 років, його перспективи та тенденції розвитку; б) відсутні наукові обґрунтування принципів та прийомів архітектурно-планувального, об'ємно-просторового та архітектурно-художнього вирішення храмів та їх комплексів; в) не досліджені персоналії зодчих України, їх «авторський стиль» й вплив на формування вітчизняної сакральної архітектури; г) аналіз особливостей сакрального проєктування задля встановлення факторів та вимог, що в подальшому надасть сформуванню теоретичну модель сучасного православного храму;

2. Проведений історичний аналіз еволюції сакральних будівель і споруд, що дозволило сформуванню основні історичні періоди формування дерев'яного та кам'яного храмобудування: період існування Київської Держави; період Високого та Пізнього Середньовіччя; період доби Гетьманщини (муроване та дерев'яне бароко); період існування українських земель у складі імперій; період нової та новітньої історії України. Були проаналізовані вітчизняні храми та храмові комплекси, які зазнали повної та часткової руйнації під час: проведення антирелігійної політики (1922 – 1939 рр., 1953 – 1964 рр.).

Приведено перелік споруд, які вже відбудовані, згідно до програми «відтворення пам'яток історії та культури України 1999 року». Також складений перелік релігійних споруд із цієї програми, які ще потребують відновлення; створений перелік храмів, що потребують негайного відновлення та занесення у програму.

3. Встановлені три основні сфери взаємодії церкви, суспільства та держави, що у свою чергу формує: соціальну, політичну та духовну кластери. На основі цього сформовані основні функції церкви в суспільстві, а саме: культурно-сакральна; художньо-естетична; символічно-космологічна; соціально-політична.

На основі даних міністерства культури та інформаційної політики нами була створена еволюція кількісного показника основних релігійних громад православного віросповідання України, монастирів, вищих навчальних закладів та недільних шкіл, від початку 90-х років і до сьогодні.

4. Було проаналізований світовий досвід проєктування та будівництва православного храмобудування та сформовані загальні тенденції, серед яких: формування багатофункціональності, на базі гнучкого планування; використання та збереження національних традицій; зближення церкви та суспільства.

5. На основі аналізу було сформований доробок досвіду проєктування, будівництва та експлуатації храмів та комплексів західної української діаспори. Даний аналіз надав змоги виявити та сформувати 18 схем архітектурно-просторових структур храмових будівель та комплексів та виділено 16 архітектурно-стилістичних напрямків. Серед основних тенденцій можна виділити такі, як: постійний пошук єдиної універсальної моделі українського храму за кордоном; синтез архітектурних традицій історичної батьківщини із модерновою морфологією заходу.

6. Проведено аналіз вітчизняного досвіду проєктування та будівництва православних храмів і комплексів за період Незалежності України. Була сформована загальна кількість знайдених архітекторів, що задіяні в сакральному проєктуванні та будівництві, де лідерами за кількісним показником, вважається центральна, північно-східна, східна та деякі області західної України. На етапі

аналізу було проведене інтерв'ювання з практикуючими архітекторами, метою якого було – детальне ознайомлення із доробком збудованих храмів, шляхом отримання графічного матеріалу, співбесід, очних зустрічей, що повноцінно розкриває досвід їхнього проектування.

На основі проаналізованої інформації запропоновано районування регіонів України за спорідненими архітектурно-планувальними, стилістичними та архітектурно-художніми рішеннями: південно-західна, південна, південно-східна, західна, центральна та східна.

7. Виходячи з аналізу, автором дослідження запропоновані три періоди розвитку православної архітектури України: I період – 1991 – 2000 рр., II період – 2000 – 2015 рр., III період – 2015 – 2022 рр.

8. На основі всебічного аналізу вітчизняного досліду сформовані зовнішні та внутрішні фактори й основні тенденції.

9. Аналіз сучасного доробка храмових будівель дозволив виділити основні тенденції храмобудування, такі як: а) відродження національної духовності та віри; б) архітектурно-планувальні; в) конструктивно-технологічні; г) стилістичні та архітектурно-художні; г) містобудівні тенденції; е) формування індивідуальності архітектора.

10. Аналіз еволюції храмових будівель та споруд показав, що найбільше архітекторів використовують при проектуванні: історизми (нео-російський, російсько-візантійський, єпархіальний стиль, візантійський, російське бароко) – 45% досліджених об'єктів; український національний стиль (українське бароко, модерн, народна дерев'яна архітектура) – 40% досліджених об'єктів; модерністські пошуки (неомодерн, футуризм, неоконструктивізм, постмодернізм, експресіонізм) – 15% досліджених об'єктів. Серед архітектурно-планувального рішення виділяється прямокутний тип (христово-купольний, тридільний, безстовпний загального типу); Серед об'ємно-просторового рішення виділені – одно-двох та п'ятибаневі споруди; форма верхів – цибуляста, гранчаста та комбінована. За розташуванням дзвіниць відносно храму, з'ясовано, що більшість має блокований та приблокований тип розміщення.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ ТА КОМПЛЕКСІВ

2.1. Загальна методика та етапи наукового дослідження проблеми

Архітектурний досвід проєктування сакральних православних храмів та комплексів всього періоду незалежності України багатогранний та системно неопрацьований. Хоча теоретичні та емпіричні дослідження розвитку церковної архітектури в Україні показали стильову поліфонію від стилізації та історизму княжої доби, українського бароко та українського модерну, що мають схожі архітектурно-проектні методи із західною українською діаспори східного обряду, до модерністичних експериментів та пошуків нового сказання сакральної архітектури. Тому виходячи із поставленої мети та завдання дисертаційного дослідження, основна увага буде приділена тому доробку, який пов'язаний із проєктуванням сакральних споруд із модерністським тлумаченням архітектурної форми православної архітектури в Україні.

Окрім класичних методів дослідження даної теми, ураховуючи її багатогранність, спонукає виявленню спеціального методологічного інструментарію, який би дав можливість широко проаналізувати вплив та перспективи розвитку українських сакральних митців, зокрема православної архітектури, таких, як: Ю.Г. Лосицький, О.С. Слєпцов, П.Г. Чечельницький, І.М. Саєнко, О.Т. Плосконос, В.Б. Биков та В.Б. Жежерін.

У науковому дослідженні для вирішення поставлених завдань, було використано комплексний системно-структурний підхід, який ґрунтуються на теоретичних та емпіричних та спеціалізованих архітектурних методах (Рис. 2.1).

Системний підхід являється однією із функцій системності, що уособлює в собі підфункції такі, як: орієнтаційна та світоглядна. Окрім системного підходу, розрізняють системний метод (пізнавальна й методологічна підфункції) та системну теорію (пояснююча й систематизуюча підфункції).

Також системний підхід передбачає трактування будь-якого складного об'єкта як досить незалежної системи з функціональними та розвивальними

особливостями. Принцип системності базується на ідеї повноти та відносної незалежності об'єктів у всьому світі і передбачає представлення об'єкта дослідження як специфічної системи з такими основними характеристиками:

- структурою як формою взаємозв'язку елементів;
- функціями елементів і цілого;
- єдністю внутрішнього і зовнішнього середовища системи;
- розгляд об'єкта діяльності (теоретичної і практичної) як системи, тобто як обмеженої множини взаємодіючих елементів;
- встановлення складу, структури і організації елементів і частин системи, виявлення провідних взаємодій між ними;
- виявлення зовнішніх зв'язків системи, виділення головних;
- виявлення на цій основі закономірностей і тенденцій розвитку системи.

Треба зазначити деякі підходи теоретичного доробку неоднозначності розуміння категорії «система», а саме: позиція дослідника Л. фон Берталанфі ґрунтується на розумінні системи, як комплексу взаємодіючих елементів, із особливим акцентом не на тому, що ціле складається з частин, а на тому, що поведінка і властивості цілого визначаються взаємодією його частин, Л. Берталанфі що перетворило поняття в основу нового погляду на світ.

Відомі піонери-дослідники поняття «системного підходу» та загальної теорії систем В.М. Садовський, Е.Г. Юдін та І.В. Блауберг мають у «системній» концепції особливі характеристики: взаємозв'язок елементів системи; система та середовище утворюють особливу єдність; будь-яка система є елементом систем вищого порядку; елементи будь-якої системи зазвичай є елементами нижчого порядку. Ці вимоги до системи не лише зосереджують системний метод на аналізі єдності елементів, а й звертають увагу на розгляд питання про включення системи до середовища та її взаємодію з нею. Сама система представлена як елемент широкої системи, що охоплює цей зміст, тому система – це не тільки деяке ціле,

складене з деяких узгоджених елементів, це сукупність елементів, які мають певну поведінку в іншій складній системі – навколишньому середовищі.

Визначення поняття «системи», заснованої на одній із провідних категорій російського вченого-соціолога В. Г. Афанасьєва, в якості яких можуть виступати поняття «цілісність», «безліч», «єдність», «сукупність», «організація», що визначає цілісну систему як сукупність об'єктів, взаємодія яких обумовлює наявність нових інтегральних якостей, не властивих утворюючим її частинам компонентів [208]. Дослідник запевняє, що: «Цілісна система – це така система, в якій внутрішні зв'язки частин між собою є переважаючими по відношенню до руху цих частин і до зовнішнього впливу на них» [209].

Отже серед основних принципів системного підходу виділяють:

- *цілісність*, дозволяє розглядати властивість цілого принципово не зводиться до суми властивостей складових елементів;
- *структурність*, обумовлена поведінкою системи визначеною не тільки особливостями окремих елементів, скільки властивостями її структури;
- *ієрархічність*, зумовлена підпорядкованість елементів в системі нижчого рівня елементам вищого рівня;
- *множинність*, дозволяє використовувати складності пізнання системи, що вимагає множинності її описів окремих елементів та системи в цілому.
- *системність* – це властивість об'єкта володіти всіма ознаками системи [210];
- *комунікаційний* – виявлення і опис зв'язків системи із зовнішнім середовищем і її впливу на систему;
- *функціональний*, обумовлений виявленням функцій системи і варіантів її використання;
- *історичний*, що відповідає на питання як, яким чином виникла система, які етапи проходила у своєму розвитку (ретроспектива), і які тенденції і закономірності її розвитку (перспектива) [32];

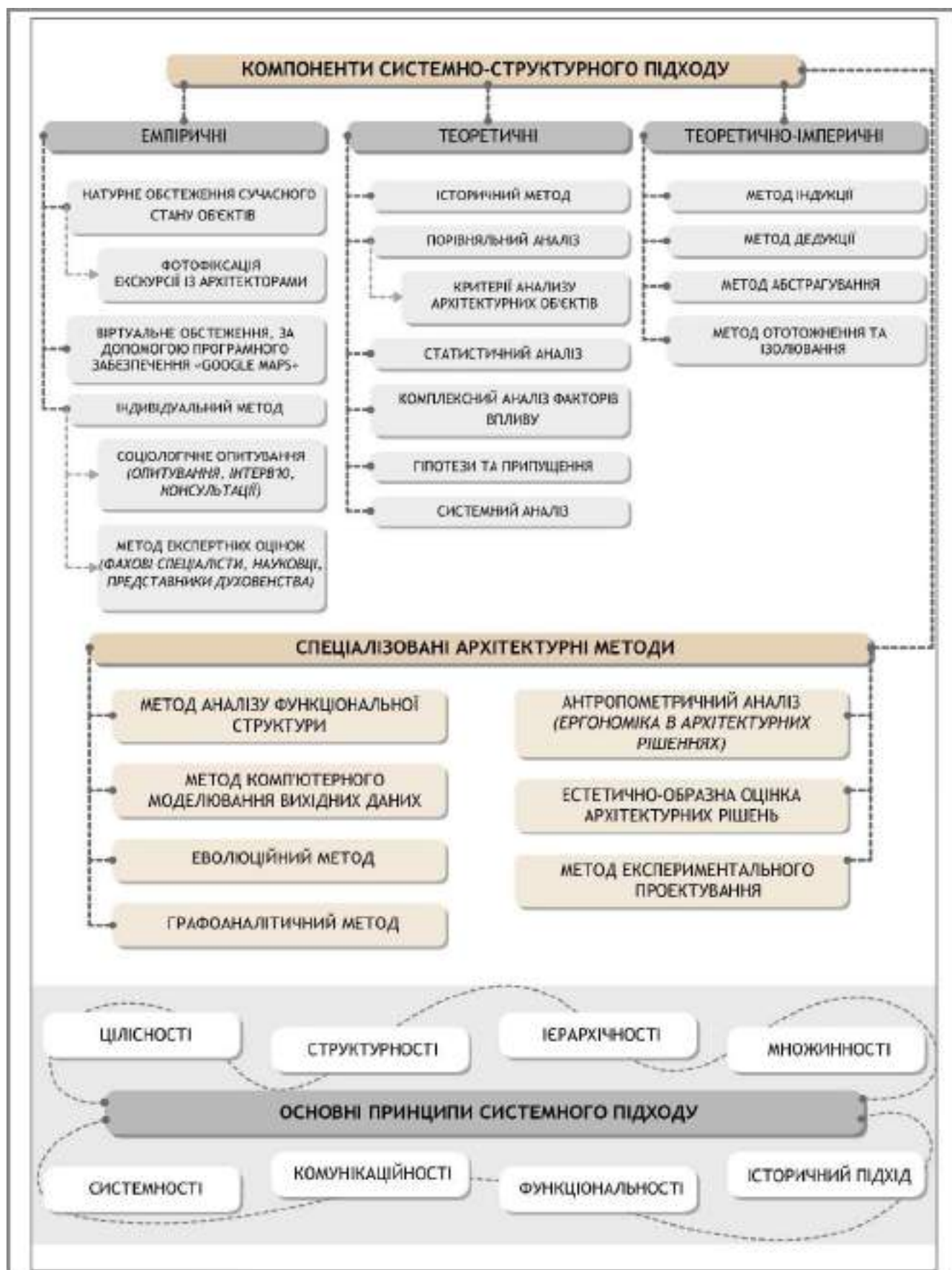

Рис. 2.1. Загальна методика наукового дослідження роботи

У свою чергу для розгорнутого визначення системного підходу розрізняють вісім його аспектів [210], [211]:

- *системно-структурного*, полягає у вивченні внутрішніх зв'язків між елементами системи, що дозволяє отримати уявлення про внутрішню організацію досліджуваної системи;
- *системно-цільового*, означає у визначенні цілей і підцілей системи, їх взаємної ув'язки між собою;
- *системно-інтеграційного*, складається у визначенні сукупності якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність і особливість;
- *системно-функціонального*, передбачає виявлення функцій, для виконання яких створені та існують відповідні системи;
- *системно-ресурсного*, включаючи ретельне визначення ресурсів, необхідних для роботи системи, за для вирішення конкретних системних проблем;
- *системно-комплексного*, включаючи ідентифікацію елементів, що складають дану систему. У всіх соціальних системах можна виявити матеріальні компоненти (виробничі матеріали і товари народного споживання), процеси (економічні, соціальні, політичні, духовні) і ідеї, а люди та їх спільноти мають науково-усвідомлені інтереси;
- *системно-комунікаційного*, що означає необхідність виявлення зовнішніх зв'язків між системою та іншими системами, тобто її зв'язок із навколишнім середовищем;
- *системно-історичного*, що дозволяє визначити умови під час дослідження системи, етапи, які вона пройшла, сучасний стан та можливі перспективи розвитку.

В якості основної методологічної бази системного підходу в донному дослідженні використовується системно-структурний метод, який дозволяє аналізувати архітектуру православних храмів та комплексів, що складається з безлічі неоднорідних компонентів (образу сакрального у формуванні генеральних

планів, об'ємно-просторової структури та архітектурно-планувальні вирішення) зі складними функціональними зв'язками, що взаємодіє з іншими компонентами з метою виявити особливі властивості та вплив окремих частин на досліджуваний об'єкт в цілому.

Отже загальнонауковий методичний апарат зосереджений на використанні чотирьох аспектів пізнання, які були зазначені автором вище, а саме: теоретичний, емпіричний, теоретично-емпіричний та спеціалізовані архітектурні методи дослідження проблематики.

Серед використаних *емпіричних* підходах дослідження:

- натурні обстеження сучасного стану архітектурно-містобудівних об'єктів (фотофіксація, екскурсії);
- віртуальне обстеження, за допомогою програмного забезпечення «Google Maps»;
- індивідуальний метод;
- соціологічне опитування (інтерв'ю, опитування, консультації);
- метод експертних оцінок (фахові спеціалісти, науковці, представники духовенства).

Серед використаних *теоретичних* методів дослідження:

- історичний метод;
- порівняльний аналіз;
- критерії аналізу архітектурних об'єктів;
- статистичний аналіз;
- комплексний аналіз факторів впливу;
- гіпотези та припущення;
- системний аналіз.

Серед використаних *теоретично-емпіричних* методів дослідження [212]:

- метод індукції;
- метод дедукції;
- абстрагування;

- ототожнення та ізолювання.

Серед використаних *спеціалізованих архітектурних* методів дослідження в праці вирізняють:

- метод аналіз функціональної структури;
- метод комп'ютерного моделювання вихідних даних;
- еволюційний метод;
- графоаналітичний метод;
- антропометричний аналіз (ергономіка в архітектурних рішеннях);
- естетично-образна оцінка архітектурних рішень;
- експериментальне проектування.

Були складені етапи та методи дослідження еволюції сакральної архітектури України:

I Етап – Розгляд передумов дослідження православного храмобудування та вивчення джерел проблем та актуальності теми. При якому були задіяні такі методи дослідження, як: метод критичного та порівняльного аналізу; метод історичного аналізу спостереження; методи наукової гіпотези та припущення; термінологічні уточнення понять; абстрагування; аналіз літературних та наукових джерел; метод індукції та дедукції.

II Етап – вплив комплексних факторів на тенденції розвитку та вивчення досвіду і сучасного стану тематики. Використані такі методи дослідження: метод комплексного аналізу факторів впливу; метод критичного та порівняльного аналізу; графоаналітичний аналіз; експертна оцінка; факторний та системний аналіз.

III Етап – визначення основного методологічного апарату та розробки методів наукового дослідження, який включив метод систематизації, комплексний метод та спеціалізовані архітектурні методи.

IV Етап – виявити типологічні особливості та оновити класифікацію; також, виявити стилістичні, композиційні, архітектурно-планувальні, об'ємно-просторові та композиційні прийоми. Цей місткий етап роботи дозволив застосувати такі

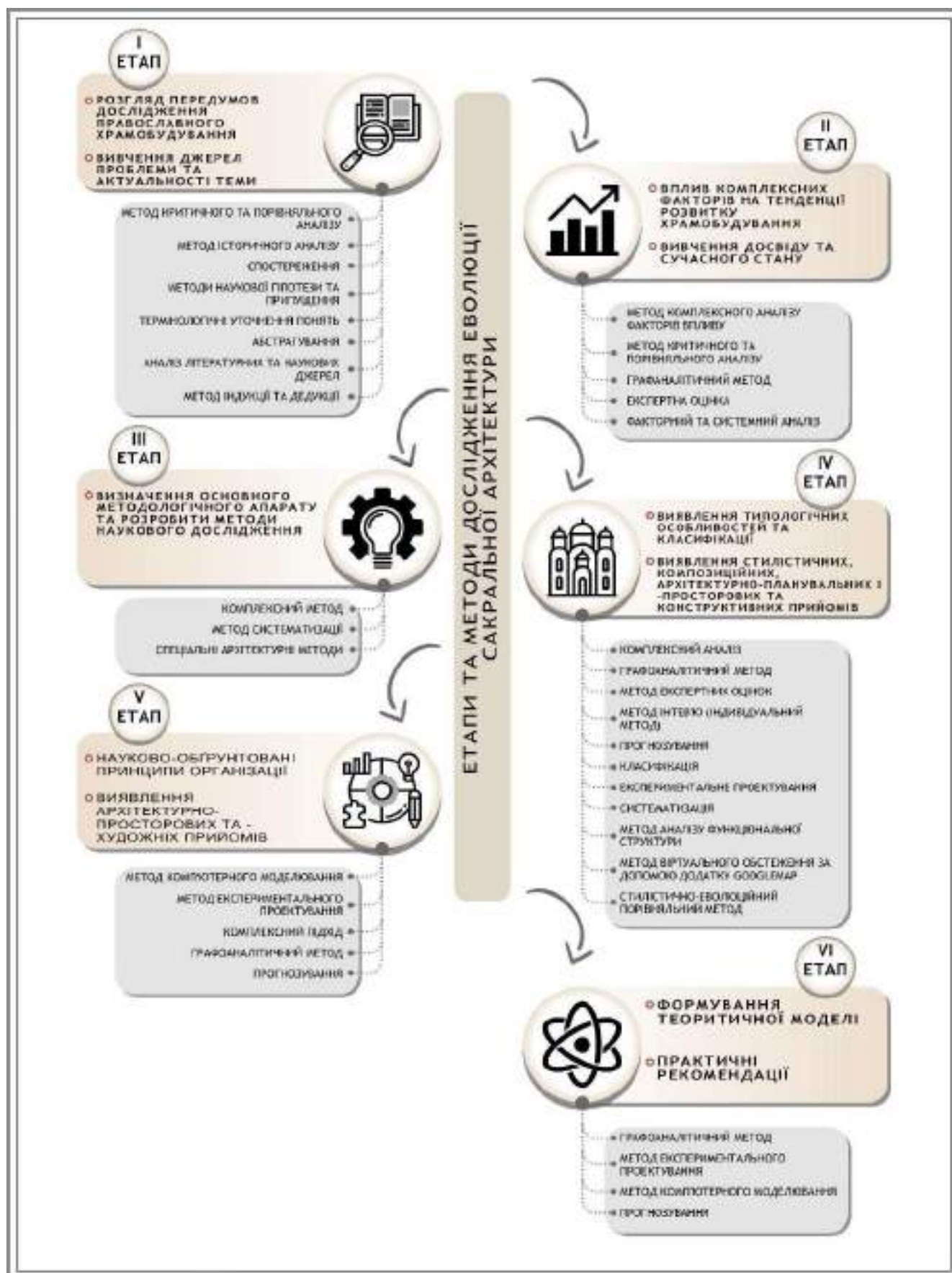

Рис. 2.2. Етапи та методи дослідження еволюції сакральної архітектури України

методи як: комплексний аналіз; графоаналітичний метод; метод експертних оцінок; метод інтерв'ю (індивідуальний метод); прогнозування; класифікація; експериментальне проектування; систематизація; метод аналізу функціональної структури; метод віртуального обстеження за допомогою додатку Google Map; стилістично-еволюційний порівняльний метод.

V Етап – науково-обґрунтовані принципи організації та виявлення архітектурно-просторових та художніх прийомів, який включив метод комп'ютерного моделювання; метод експериментального проектування; комплексний підхід; графоаналітичний метод та прогнозування.

VI Етап – формування теоретичної моделі та формування практичних рекомендацій. Були застосовані такі методи, як графоаналітичний метод, метод експериментального проектування, метод комп'ютерного моделювання та прогнозування.

На першому етапі дослідження сформовані територіальні та хронологічні межі. Отже, дисертаційне дослідження сконцентроване на вивченні сакральної архітектури періоду незалежності України (початок 1990-х до 2020-х років). Ціллю є – вивчення сучасного стану храмових об'єктів, географічні межі яких охоплюють сучасну територію України.

Також на початковому етапі дослідження було застосовано метод *критичного й порівняльного аналізу* науково-джерельної бази. У першому розділі проведений саме такий аналіз який охоплює близько (стільки-то) наукових праць закордонних та вітчизняних митців, науковців, дослідників з різних галузей знань, які прямо чи опосередковано охоплюють процес формування храмових комплексів.

Метод *історичного аналізу* дає можливість відстежувати еволюційні процеси архітектурно-просторових та функціональних принципів формування на території держави рік за роком у хронологічному порядку, зосереджуючись на етапах, ключових сакральних споруд та комплексів, їх авторів, а також виявлення переваг та недоліків.

Історичний метод передбачає аналізу походження, формування та розвитку архітектурного процесу для вивчення внутрішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

Серед цього розглядається *еволюційний метод*, що розглядає архітектуру як динамічне явище, від одного стилю до іншого, від ідеї до ідеї та передбачає формування *наукової гіпотези та прогнозування* щодо подальшого формування та розвитку православних храмів та комплексів в Україні [213].

Наступним етапом дослідження є застосування *методу комплексного аналізу факторів впливу*, що дозволяє проаналізувати та виявити вплив соціально-політичних тенденцій, економічних, художньо-стилістичних, канонічних, архітектурно-конструктивних, інженерно-геологічних чинників, які впливають на архітектурно-просторову композицію досліджуваного об'єкта дисертації.

Аналіз світової та вітчизняної практики проєктування православних храмових будівель та комплексів привів до комплексного аналізу та вивіз низку факторів, що зумовлюють дослідження основних тенденцій виразності української ідентичності у сакральній архітектурі, так як пострадянські архітектори на Україні беруть участь у пошуку прийнятних способів трансформації регіональної та національної ідентичності в умовах модерністського професійного дискурсу, тому відповідна суть використання цих архітектурних прийомів є обов'язковою частиною вивчення їхньої спадщини.

Метод *аналізу практики сакрального проєктування* дав змогу визначити та дослідити архітектурне планування сакральних будівель та сформувати конкретні аспекти проєктування, моделі архетипів храмових будівель православного світу, зокрема, росії, Білорусі, Польщі, православні храми та комплекси української діаспори в Північній Америці, Канаді, Австралії, країн Балканського півострова. На відміну від традиційної системи модерністської культури проєктування, пострадянського періоду, особливо сакральні будівлі є результатом активної співпраці між проєктантами із замовниками та духовенством, світогляд яких отримав широке відбивання у церковних будівлях, що певною мірою стосується творчості митців в межах українських земель незалежного періоду держави.

Подальший *аналіз вітчизняної практики* православного храмобудування сприяв дослідженню професійного світогляду проєктантів, що привів до відокремлення низку сакральних архітекторів від загальної професійної маси. Дослідження конкретних архітектурних постатей у вітчизняному храмобудуванні спонукає до вивчення архітектурних прийомів митців (творчі інтерпретації та імітації в рамках радянської та пострадянської освітньої бази, адже незважаючи на загальну відданість раціоналістичним принципам проєктування, властивим архітектурній освіті капіталістичного та соціалістичного суспільств, різний критерій творчої свободи призвів до різного ступеня еволюції модерністських та постмодерністичних ідей формоутворення) та дослідження проєктної діяльності з *популяризації* творчості українських сакральних архітекторів.

Порівняльний аналіз дозволяє класифікувати храмові будівлі та комплекси за допомогою різних наборів критеріїв та визначити їх загальні та унікальні характеристики.

Виходячи із фундаментальних досліджень митців минулого століття, які спиралися на сучасний аналіз модернової архітектури, а саме: Ч. Дженкс [213], О. Е. Гутнов [214], В.Л. Хайт [215], А. В. Іконніков [216] та інші, виявили основні *критерії оцінки*:

- масштаб;
- поверховість;
- традиції та новаторство;
- динаміка та статика;
- пластика об'єму будівлі, будівельні матеріали та принципи будівництва;
- просторовість, структура будівлі;
- архітектурно-художні засоби;
- будівельні матеріали та принципи будівництва;

- архітектурно-планувальний простір, принципи планування та формотворення;
- конструктивні засоби та технічні умови;
- симбіоз з іншими дотично або прямо спорідненими галузями: музикою, філософією, живописом, скульптурою;
- екологічність;
- економічність;
- зв'язок із навколишнім середовищем.

Архітектурний критик західного зодчества третьої чверті XX століття Ч. Дженкс, аналізує модерністичну архітектуру застосовуючи еволюційний метод та поєднує їх в архітектурні групи із спільними рисами зосереджені на шести методах ототожнення: 1) історизм; 2) ретроспективізм; 3) нове звернення до традицій місця проєктування; 4) способи архітектурної комунікації (синтаксис, слово, семантика, семіотика); 5) містобудівний підхід до проєктування, зародження урбаністики (контекстуалізм); 6) пост-модерновий простір оснований на нескінченним розширенні [213].

Виходячи з аналізу сучасної мережі вітчизняних православних зодчих виділяють саме такі критерії поділу приведеними Ч. Дженксом у своїй книзі «Мова архітектури постмодерну», адже поліфонія архітектурного доробку православних храмів в Україні мають пріоритетні напрямки постмодерної архітектури. Ч. Дженкс далі доповнює свої дослідження іншими аналітичними критеріями постмодерної архітектури останньої чверті XX та початку XXI століть: *логічна, ідеалістична, інтуїтивна, активістська, несамосвідома, самосвідома*.

Певною проблемою аналізу вітчизняного досвіду проєктування храмів на теренах України стала відносна еkleктичність великої кількості об'єктів, збудованих за період незалежності держави. На основі досліджень зразків архітектурних рішень православних храмів та комплексів на території України та застосування *стилістично-еволюційного порівняльного методу*, сформовані

національні детерміновані атрибути у сакральному проєктуванні українських архітекторів, стилістично-еволюційні етапи розвитку, певні характеристики структури українських храмів, що розвивається у чотирьох напрямках: історизм та еkleктика; модернізм та «інтернаціональний стиль», пошук християнської ідентичності; неоекспресіонізм, неомодернізм, пост-історизм; прояв православної символіки в архітектурно-просторовому рішенні храмів.

Отже виходячи з досвіду наведених вище методики дослідження *порівняльного аналізу*, а також на основі складеної таблиці «Православні канони. Символічне значення основних елементів храму» О.С. Слєпцовим [14, с. 144-145, 164-165, 183] та розробленої матриці аналізу об'єктів сучасної архітектури науковцем та дослідником православної архітектури О. Ю. Криворучко [212] з урахуванням матеріалу тритомного посібника проєктування та будівництва православних храмів та комплексів автора-упорядника М. Ю. Кеслера [217] можна привести наступні критерії аналізу православного храму:

Таблиця 1. Критерії аналізу православних храмів та комплексів

Елементи храмів та комплексів	Критерії аналізу православних храмів та комплексів
Об'ємно-просторова організація	• простий, збагачений, складний
	• наявність архітектурного акценту
	• структурні частини храму
	• співвідношення внутрішнього і зовнішнього простору
	• динаміка простору
	• масштабність простору
	• пластика і скульптурність об'єму
Архітектурна композиція	• складна різноманітна композиція
	• стилістичні особливості
	• домінуюча висота
	• форма завершення куполів храмів
	• ярусність та кількість куполів
	• симетрія і асиметрія (цілісність, єдність і завершеність)
	• дисиметрія та антисиметрія

Продовження таблиці 1. Критерії аналізу православних храмів та комплексів

	• врівноваженість і динаміка
	• ритм, метр, модуль
	• пропорційність і диспропорційність
	• цілісність і фрагментарність
	• динамічність та статичність
	• геометризація форми
Архітектурно-планувальна організація	• форма плану, типологічні особливості структури плану
	• функціонально-планувальні рішення будівлі
	• функціональне зонування
	• структура елементи плану
Образно-художні елементи	• форми віконних і дверних отворів та їх складові елементи
	• портал входу
	• тектоніка кладка стін
	• елементи зовнішнього декору
	• освітлення
	• колористичні рішення
Містобудівний чинник, урбаністика	• містобудівна ситуація розташування об'єкта храму та храмового комплексу
	• функціональне зонування території храмового комплексу
	• співвідношення із природним ландшафтом місцевості
	• співвідношення із культурним контекстом місцевості
Матеріально-конструктивна база	• архітектоніка
	• конструктивна система та технології
	• будівельні матеріали,
	• текстури та фактури
	• елементи покриття
Символічне значення та емоційна насиченість	• присутність або відсутність символіки
	• присутність або відсутність емоційної насиченості
	• образність
	• символічне трактування об'ємно-просторових елементів будівель

Продовження таблиці 1. Критерії аналізу православних храмів та комплексів

	• символіка архітектурних елементів храму
Традиції	• традиційні матеріали
	• національні традиції сакрального зодчества
	• регіональні школи сакрального будівництва
Канон	• канонічна традиція
	• канонічний сакральний простір православного храму
Новаторство	• пошук нового вигляду православного храму
Новаторство	• новаторські рішення матеріально-конструктивної основи храму
	• впровадження модернового характеру формотворчих елементів православного храму

Серед використаних *емпіричних* підходах дослідження проведені *натурні обстеження* сучасного стану храмів та комплексів, проаналізовано існуючий архітектурно-містобудівний характер функціонування об'єктів. В таких містах, як: Одеса, Київ, Суми та Сумська область, Харків та Харківська область, Дніпро, Львів проведено фотофіксації, візуальне обстеження об'єктів, вивчення проєктної документації збудованих сакральних об'єктів та їх візуальний аналіз й оцінку. За допомогою додатку GoogleMap автором дисертації проведені віртуальні обстеження православних храмів та комплексів у інших містах та населених пунктах України.

На основі *графоаналітичного методу* встановлено архітектурно-планувальний склад, архітектурно-просторовий, містобудівні аспекти та конструктивні особливості та закономірності формування храмів та комплексів українських архітекторів, а також, виходячи з їхнього аналізу створено структурну модель українського храму, що відповідає вимогам сучасного розвитку суспільства в державі.

Одним із найбільш важливих методологічних прийомів, запроваджений у даній дисертації є *метод експертних оцінок*, який полягає у проведенні інтерв'ю із практикуючими архітекторами православної архітектури, а також відвідування

екскурсій до авторських проєктів православних храмів та комплексів (Рис.2.3). В результаті запланованих екскурсій із сакральними архітекторами, було проведено візуальне обстеження авторських проєктів храмових комплексів, таких митців як:

О.С. Слепцов – в місті Києві: храм Святих Апостолів Петра та Павла, храмовий комплекс Ікони Божої Матері Введення в Храм Пресвятої Богородиці, храмовий комплекс Сорока Святих Мучеників; Харківська область в с. Водяне: Спасо-Преображенський храмовий комплекс Свято-Борисо-Глібського жіночого монастиря; у с. Дейманівка Пирятинського району Полтавської області: Свято-Миколаївський храмовий комплекс.

П.Г. Чечельницький – в місті Харків: Церква Святителя Валентина, єпископа Інтерамського, на території НФаУ; церква Миколи Чудотворця; церква Святої цариці Тамари у П'ятихатках; церква Спаса Преображення; церква Святителя Олександра, архієпископа Харківського; церква ікони Божої Матері «Прикликання загиблих»; храм Жен-Мироносиць; церква Матрони Московської; Церква ікони Божої Матері «Відрада і Втіха».

В.Б. Биков – в місті Суми: церква Святителя Луки (Войно-Ясенецького); каплиця Різдва Пресвятої Богородиці; каплиця Покрови Пресвятої Богородиці; церква Святої мучениці Валентини; храм на честь святого благовірного великого князя Георгія Володимирського; храм-каплиця Святителя Тихона Задонського; церква Воздвиження Хреста Господнього та ікони Божої Матері «Неопалима Купина». Для дослідження були проведені очні зустрічі, онлайн-спілкування та інтерв'ю з такими архітекторами як: *м. Київ*: Ю.Г. Лосицький, О.С. Слепцов, В.Б. Жежерін, Ієрей О. Степанов, Монахиня Єлена (Кругляк Ольга); *м. Одеса*: В.М. Мещеряков, І.О. Худяков. В.Л. Глазирін; *м. Дніпро*: І.М. Саєнко, О.Т. Плосконос; *м. Суми*: В.Б. Биков, Е. В. Головін; *м. Харків*: П. Г. Чичельницький; *м. Рівне*: В.О. Дем'янов, В.Ф. Ковальчук; *м. Луцьк, Волинська обл.*: В.І. Дузь-Крятченко, А.Я. Бідзіля; *м. Донецьк*: В.В. Ануфрієнко, О. М. Пальченко; *м. Херсон*: М.А. Вустянський; *м. Ужгород*: В.Й. Віровбал; *м. Черкаси*: І.В. Коляда; *м. Львів*: І.П. Гнесь; *Тернопільська обл.*: А. І. Водоп'ян; *Хмельницька обл.*: В. В. Рудюк.

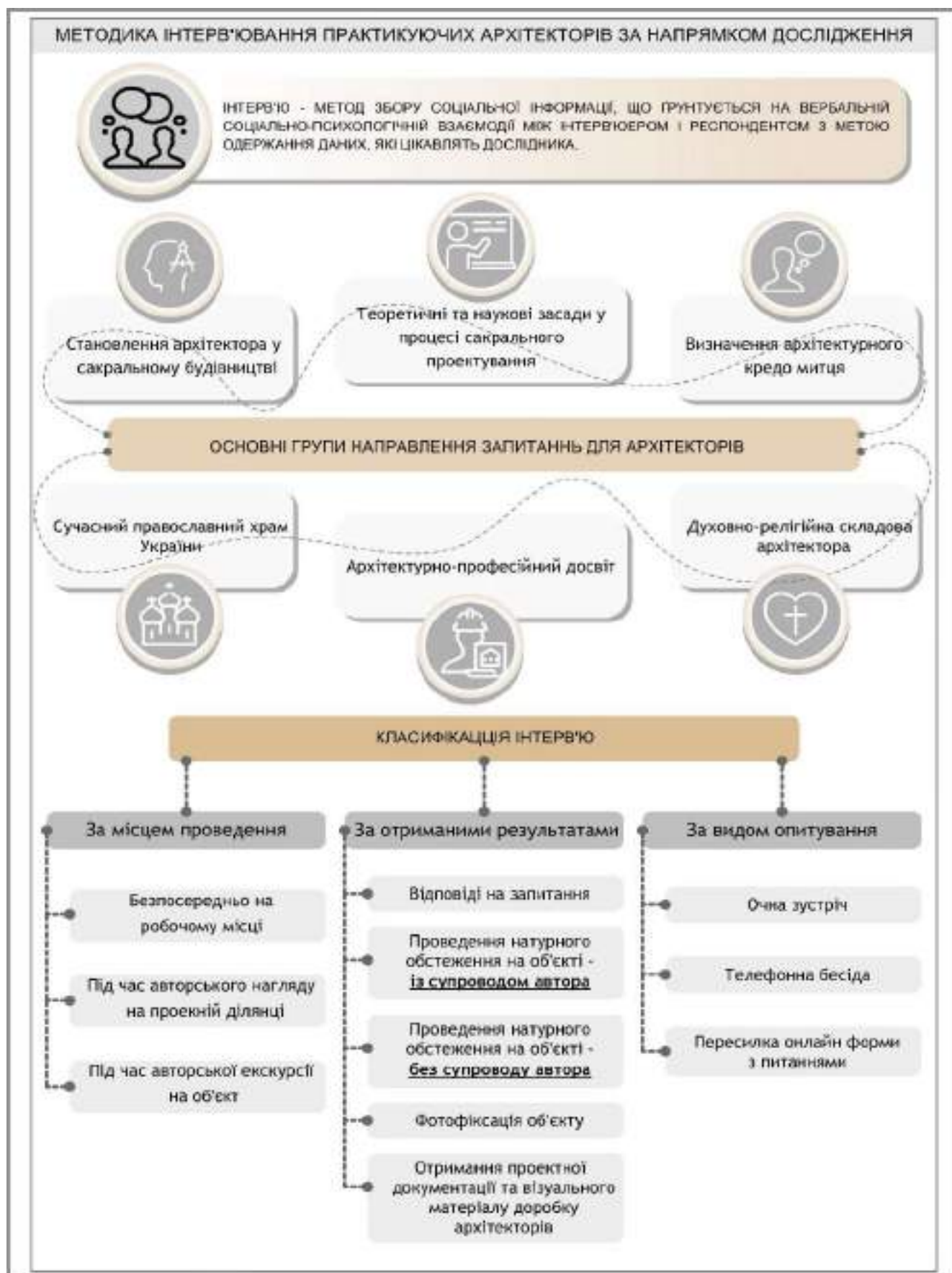

Рис. 2.3. Методика інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження

Задля фіксації та подальшого аналізу матеріалу було розроблено двадцять два питання із запропонованими варіантами відповідей та спеціальними (розгорнутими). Складність постави запитань полягала в неоднорідності опитуваної аудиторії українських архітекторів, адже для однієї частини митців, саме сакральна архітектура займала пріоритетне значення у проєктній спадщини, а для іншої групи – сакральне будівництво займає малий відсоток від загального обсягу професійної практики.

Представники першої групи мають своєрідну еволюцію поглядів, які базуються на радянський та пострадянський архітектурній школі, що посилюється історично-традиціоналістичним напрямком й подолання перерваних надбань українського храмобудування.

До другої групи відноситься доробок архітекторів-проєктантів, які уособлюють у своїй сакральній практиці традиційно-ідентифікаційні міркування, що ґрунтуються на неомодерністичному творенні православної архітектури та оперування універсальними стилістичними прийомами. Однією із основних особливостей опитаних митців стало ментальний та творчий рівні співпраці професійних поглядів архітекторів із світоглядом замовників й парафіяльною громадою, котрі в свою чергу, неодноразово ставали повноцінними співавторами проєкту та його архітектурного змісту.

Отже, виходячи з огляду вище окреслених особливостей методу, опитування було сформовано з питань, які умовно можна поділити на шість основних груп (Рис. 2.4., 2.5.): теоретичні та наукові надбання, історичного розвитку християнського храмобудування та розвитку національної традиції української церкви; духовно-релігійна складова світогляду православного архітектора, його конфесійне самовизначення; архітектурно-професійний досвід проєктування та будівництва православних храмів і комплексів; виявлення методів, принципів, та критеріїв, що реалізують індивідуальну творчу манеру митця та визначення архітектурного кредо; розкриття індивідуального змісту розуміння української національної ідентичності та тенденції розвитку сучасної мови православного храму в Україні.

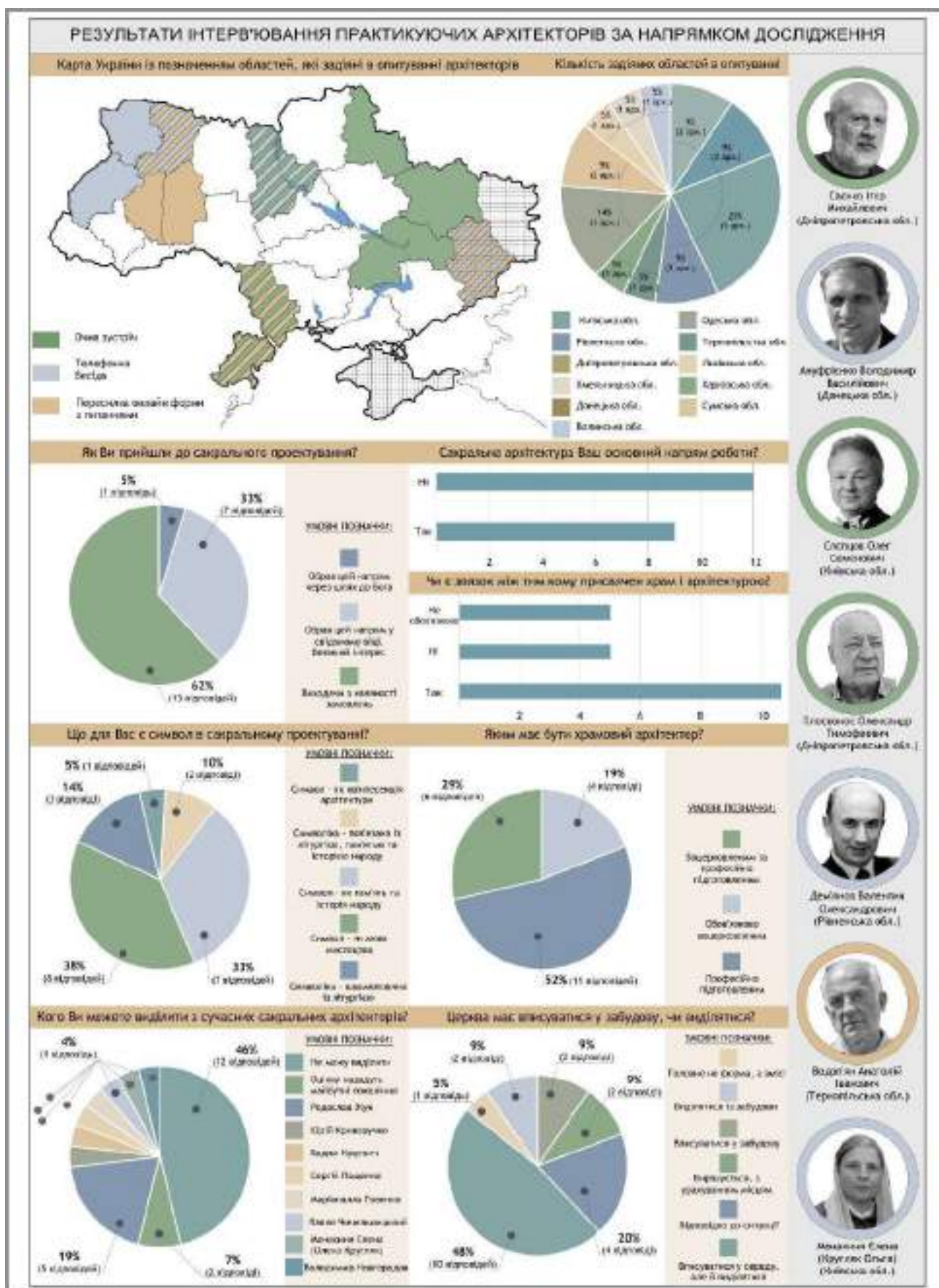

Рис. 2.4. Аналіз результатів інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження

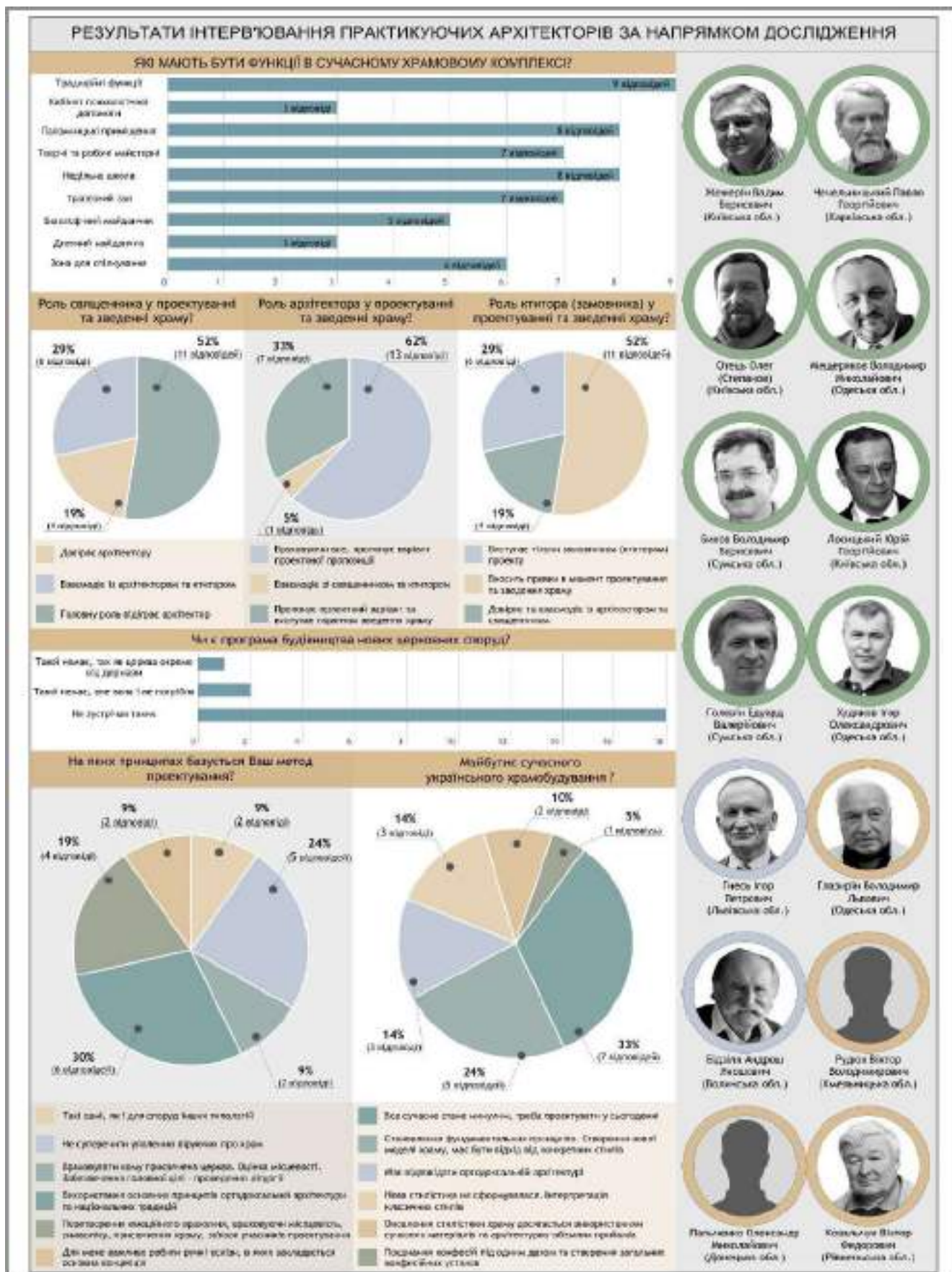

Рис. 2.5. Аналіз результатів інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження

За результатами інтерв'ювання практикуючих архітекторів (рис. 2.6.) можна зробити висновок, що 42%, від опитаних, вважають сакральну архітектуру своїм основним напрямком проєктування, для 52% - сакральна архітектура не є основним напрямком архітектурної діяльності.

Виявлено чотири основних принципи проєктування – принцип організації функціонально-просторової структури сакральної архітектури, який розглядається у спектрі проєктування комплексу громадського призначення із наповненням всіма необхідними інженерно-технологічними засобами (становить 11% серед опитаних); використання основних принципів ортодоксальної архітектури національних традицій (28%); перетворення емоційного враження, враховуючи контекст місцевості, символіки та національних традицій, синергія між священнослужителем, архітектором та ктиторм (28%); та забезпечення проведення головної функції церкви – богослужбового дійства та врахування характерних особливостей святого, на честь якого проєктується споруда (33% - найбільш числений варіант серед опитаних митців).

За допомогою опитування вдалося визначити особливості уявлень про розвиток національної ідентичності серед опитаних архітекторів:

- українське муроване та дерев'яне бароко (ностальгічні відтворення національних прототипів використання пропорційних співвідношень дерев'яного храмобудування Наддніпрянщини та оборонного типу храмових споруд);
- «авторське» бароко та архітектурний модерн (в основі методу якого лежать «авторські» інтерпретації національних стилів із великою долею гіпертрофії архітектурних форм та деталей, надмірна урочистість архітектурно-художніх рішень;
- Давньоруська архітектура (ідеалізація усталених традицій храмобудування Києво-Візантійської архітектурної школи);
- Модернізм та постмодернізм (використання сучасних будівельних та конструктивних матеріалів, новітніх технологій; західна модерністська морфологія, як основа переосмислення національного храмобудування.

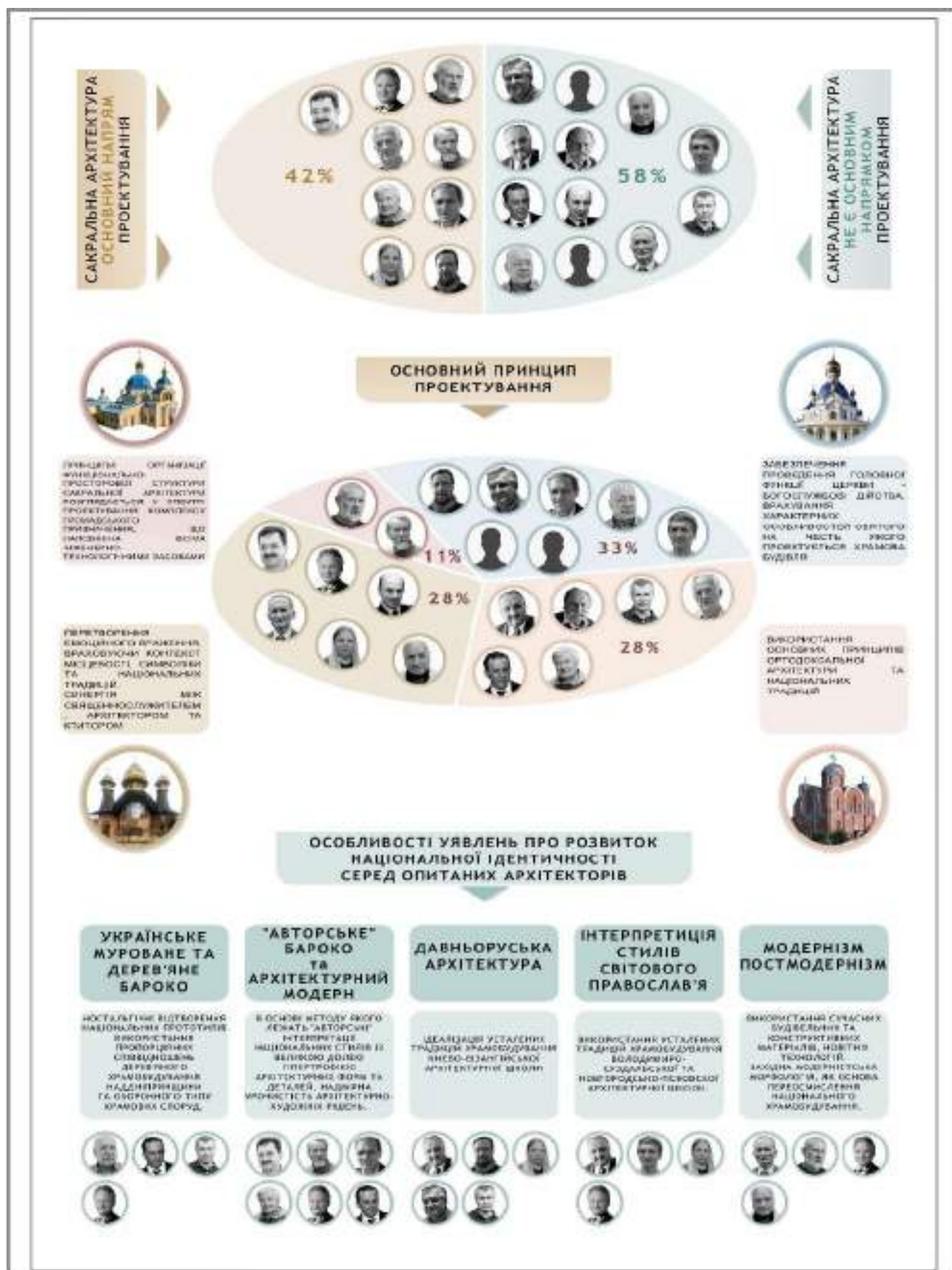

Рис. 2.6. Результати інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження (висновок)

За допомогою *методу статистичного аналізу* можна проаналізувати рівень релігійності українців за період незалежності держави та систематизувати кількісні показники розвитку православних парафій, матеріальне забезпечення релігійних організацій (храми та комплекси), навчальні заклади, монастирі; їх регіональне поширення й класифікацію, що допомогло оцінити сучасний стан мережі православних храмів та комплексів та визначити перспективи їх розвитку. Згідно зі статистичними даними, за весь період спостереження починаючи з 1992 року, кількісний характер релігійності, матеріальної забезпеченості релігійних громад значно зросла, особливо за останні двадцять років, а також значно збільшився загальний рівень релігійних переконань українського населення, що підтверджує актуальність дослідження.

Останній етап дослідження формує *методи комп'ютерного моделювання та експериментального проєктування*, які аналізують, узагальнюють результати праці та формують рекомендації архітектурно-планувальних, об'ємно-просторових та містобудівних рішень православних храмів та комплексів. На основі методу експериментального проєктування було виконано доробок передпроектної та проєктної пропозицій Чоловічого Монастиря в умовах реконструкції існуючих будівель в с. Великий Кучурів Чернівецької області; проєктна пропозиція православного комплексу Всеукраїнського відкритого архітектурного конкурсу – храму «Ікони Пресвятої Богородиці Скоропослушниці» із приміщеннями освітньо-соціального призначення у м. Львові; конкурсний проєкт «Меморіального комплексу із парковою зоною та розробкою проєкту каплиці на честь ікони Касперівської Божої Матері», на площі «Куликове поле» в м. Одеса; за допомогою спеціалізованих програм (Archicad, Autodesk 3dsMax та Adobe Photoshop) та методу комп'ютерного моделювання були розроблені концептуальні рішення архітектурно-просторових (архітектурно-образних) та містобудівних рішень, які відображають тлумачення «Чотирнадцяти Станцій Ісуса Христа» та «Десяти Заповідей Божих».

Методи, що використовуються у дослідженні, є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими компонентами цілого, що потребує їх комплексного

застосування. Інтеграція цих методів забезпечує всебічне та глибоке вивчення існуючого стану православних споруд, формування принципів проектування сучасних сакральних комплексів та розробка рекомендацій і пропозицій для розвитку та подальшого вдосконалення архітектурно-проектних рішень. Крім того, дослідження допомагає визначити широкий спектр архітектурно-планувальних, архітектурно-просторових та містобудівних та їх основні положення завдань, які містяться у третьому розділі дисертаційного дослідження.

2.2. Методика дослідження впливу чинників на архітектурно-планувальне вирішення православного храму

Православний храм у своїй первісній концепції заснований на сакральному оскільки містить ідею безперервної дії священної сили, яка висвітлила і перетворила цей простір, надала йому особливого сенсу і спочатку відокремила його від навколишнього світського простору.

Як зазначає дослідник церковної архітектури Ю. Криворучко – «Сакральну архітектуру можна окреслити як мистецтво творення релігійного, сакрального, священного, церковного, літургійного, духовного середовища засобами – простору, форми, світла, кольору, часу, знаку, символу, зображення, образу, слова – архетипів абсолютного, що даються людині за їхньою допомогою у відчуттях, уяві, осяяннях, одкровеннях» [42, с.27]. Як показує аналіз історичного та сучасного, іноземного та вітчизняного досвіду, на храмову архітектуру впливають безліч факторів та чинників; є універсальні чинники, які застосовуються для широкого типологічного спектру та є більш специфічні, вузько направлені.

У процесі проектування застосовуються всі групи чинників, між якими складається тісний та нерозривний взаємозв'язок. Серед основних чинників, які впливають на формотворення архітектурно-планувальної, об'ємно-просторової та конструктивно-технологічної структури православних храмів та комплексів виділено – соціально-демографічний, економічний, інженерно-конструктивний, ландшафтний, сакральний, містобудівний, природно-кліматичний, архітектурно-планувальний, культурно-географічний та художньо-стилістичний (Рис. 2.7.).

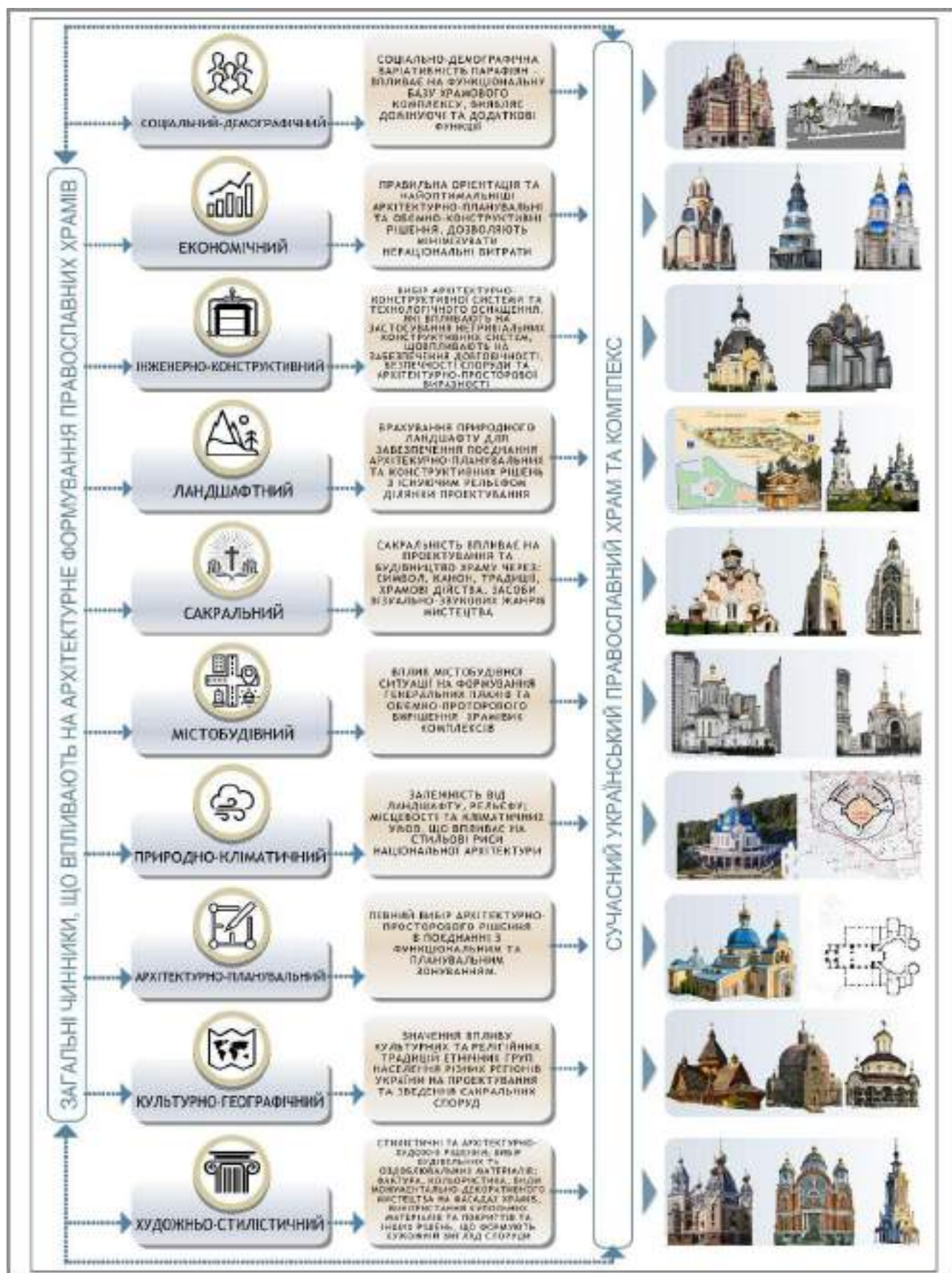

Рис. 2.7. Загальні чинники, що впливають на архітектурне формування православних храмів та комплексів

Економічний полягає у тому, що за весь період незалежності України не сформований єдиний центр фінансово-господарського управління будівництва храмових споруд та комплексів (окрім програми по відновленню зруйнованих храмів у незалежній період та окремих випадків державного фінансування), головними інвесторами зазвичай постають самі парафіяльні структури, меценати, віряни; окрім того різний інвестиційний рівень будівництва сакральних установ, типові й стандартні архітектурні та конструктивні рішення, економія на будівельних матеріалах. В українському доробку є приклади економічно успішних храмів, як наприклад – храм Святого Великомученика Георгія Переможця в м. Києві, у комплексі із новим терміналом залізнодорожного вокзалу. Автором проєкту став видатний архітектор України – Сивенький Р., а проєктно-технічна документація була виконана архітектурною студією Юнакова С. Храм був збудований за рекордно короткий термін (72 дні), це стало можливим через впровадження нових сучасних конструктивних технологій – монолітно-каркасної конструкції [218].

Ще одним успішним прикладом активного впливу економічного чинника на сакральне будівництво є – меморіальний храм-пам'ятник ікони Божої Матері «У скорботах та печалі Втіха» в м. Дніпро, арх.: О.Т. Плосконос. Проєкт храму був розроблений спеціально для цього місця, де поблизу розташовано багато житлових будинків. Його будівництво вели за спеціально розробленою технологією швидкого будівництва [219].

Інженерно-конструктивний – сприяє створенню виразного і нетривіального архітектурно-планувального та архітектурно-просторового рішення, забезпечує безпеку експлуатація будівлі, вибору конструктивно-інженерних технологій забезпечуючи комфорт, довговічність та архітектурно-просторову виразність сакральної споруди.

В Храмі Святих Апостолів Петра та Павла в м. Києві, арх.: О.С. Слепцов, застосована така конструктивна система перекриття глав, як – сталеві фібробетон – зазначений метод передбачає зведення металевого каркаса склепіння, обтягнутого кількома шарами сіток, на які під тиском наноситься тонкий шар бетону.

Застосування методу сталевібробетону значно скорочує кількість необхідного розчину бетону, за рахунок зменшення перерізу [14].

Ландшафтний – врахування природного ландшафту для забезпечення поєднання архітектурно-планувальних та конструктивних рішень з існуючим рельєфом ділянки проектування. Цей чинник важливий для сакралізації місця, за допомогою ландшафтно-рекреаційних рішень, на території комплексу виражається православна символіка. Розкриття сакрального ландшафту можна проаналізувати в храмовому комплексі з ландшафтним парком, який розроблений архітектурною майстернею «Бабич» під керівництвом арх. Ю.І. Бабича. Комплекс, розташований у с. Буки, на Київщині, має у своїй структурі: сакральне ядро (церква Св.в.м. Євгенія, дзвіниця Святого Данила, каплиці Святих Миколи та Олександра), зону із міні-зоопарком, зону для дитячого розвитку та оздобленні ландшафтні угіддя [54, с. 42-53], [39].

Також, у храмово-етнографічному музейному комплексі Св.в.м. Дмитрія Солунського «Українське село», с. Бузова, Київська обл., спостерігається вплив ландшафтного чинника. Комплекс має розвинуту рекреаційну територію, яка обрамляє кожную споруду, в тому числі Головний храм, недільну школу та дзвіницю, які виконані архітектурним бюро «ЛПЦЕНЗіАРХ», під керівництвом арх. О.С. Слепцова [14]. Яскравим прикладом розкриття ландшафтного чинника наведений у розроблених автором прийомах ландшафтного благоустрою території храмових комплексів на основі вираження православних символів чотирнадцяти станцій Ісуса Христа у третьому розділі [18].

Сакральний чинник. Православний храм у своїй первісній концепції заснований на сакральному (сакральній функції), оскільки містить ідею безперервної дії священної сили, яка висвітлила і перетворила цей простір, надала йому особливого сенсу і спочатку відокремили його від навколишнього світського (профанного) простору.

Як зазначає дослідник церковної архітектури Ю. Криворучко – «Сакральну архітектуру можна окреслити як мистецтво творення релігійного, *сакрального*, священного, церковного, *літургійного*, *духовного середовища засобами простору*,

форми, світла, кольору, часу, знаку, символу, зображення, образу, слова – архетипів абсолютного, що даються людині за їхньою допомогою у відчуттях, уяві, осяяннях, одкровеннях» [42, с. 27].

На різних етапах дослідження з філософської точки зору такі вчені, як: М. Еліаде, Е. Дюркгейм, А. де Бенуа, В.М. Топоров, Б.В. Раушенбах, Р.М. Гошовський, Ю. Криворучко та ін., вивчали тему «сакрального простору у православному храмі». Основою наукових праць попередніх дослідників є розгляд «сакрального» та «світського» у біблійній традиції, які нерозривно співіснують поруч, причому обидві необхідні.

Біблійна релігійна традиція виділяє три основних розуміння сакрального простору: як місце перебування Божества; як місце явлень Божества; концепція троїчності. Так як основа побудови планувальної структури православного храму базується та співіснування трьох частин таких, як: бабінець, нава та вівтар, це пояснюється трьома біблейськими сакральними просторами, а саме: *гори* – (людське місце) нава (прообраз Храму, собору людського), *небеса* – підбаневий простір, *святилище* або святе місце – вівтар.

Цікавий є той біблейський факт, що містобудівний характер сакрального простору має три структурні поділи: Скинія (стан Бога, священний храм Ізраїлів); Стан Левітів довкола території святилища; «світський простір» (Стан Ізраїлів). Для священнослужителів і «ковчега заповіту» було потрібне особливе приміщення, розділене надвоє, в першу половину якого могли входити тільки священнослужителі, а в другій за завісою було місце ковчегу завіту. Структура цього «свята святих» вимагала таким чином прямокутно-витягнутої форми, що визначило і прямокутність двору. Скинія мала вміщувати всіх вірян і для цього був потрібний досить великий критий двір («скинія зборів»), що, згодом, саме ця функціональна структура буде сприйнятий як символ Всесвітньої християнської церкви [103, с. 166 - 167].

Так як Біблейська концепція троїчності вплинула на формування сакрального архітектурно-планувального простору православного храму, у часи двовір'я зазнало подвоєння, тобто нашарування язичницької та християнської

парадигм Київської Русі. З часів прийняття Християнства на київських землях розпочалось поєднання нових сакральних «програм» двох релігійних світів, тобто виникає нове християнське світобачення «сакральності». Доказом слугує той факт, що чимало дослідників стверджують притаманність внутрішнього оздоблення собору Софії Київської до антиканонічного контексту «язичницького тла», де віряни поганської віри вважали за святиню цей храм [81, с. 55 - 56].

Сакральний чинник, який склався на основі синтезу язичницьких традицій та християнських догматів вплинули на формування архетипу українського православного храму. Отже, на відміну від язичницького храму, що служив житлом божества, іудейський храм, (згодом це перейшло до християнської догматики) був лише місцем молитви богу, що залишається невидимим, який перебуває у світовому просторі.

Отже, як було зазначено автором вище, сакральна функція або сакральний чинник містить в собі такі фактори, як: *символ, храмові дії, канон, традиція, засоби візуально-звукових жанрів мистецтва (світло, спів, дзвін)*.

Основа *символічного* значення архітектурних форм православного храму криється у Святому Письмі та ученнях Святих Отців Церкви, де сакральна споруда виступає Царством Небесним на землі. У Євангеліє від Матвія сказано «і Я кажу тобі: ти – Петро, і на цьому камені Я створю Церкву Мою, і брама пекла не здолають її, і дам тобі ключі Царства Небесного: і що зв'яжеш на землі, то буде зв'язане на небесах, і що дозволиш на землі, то буде дозволено на небесах» (від Мф. 16,18 – 19).

Сакральний чинник автор пропонує розглядати через призму перетворення особистих духовних тлумачень символу, канону, традицій, що дає змогу розкрити індивідуальний метод проєктування кожного архітектора та створити об'єкти із цікавими об'ємно-планувальними та архітектурно-художніми рішеннями.

Розкриття сакрального чинника можна простежити у парафіяльній церкві на честь Св. Тетяни в м. Одеса, арх. В.Л. Глазирін. На прикладі цієї сакральної споруди авторка А.О. Кадуріна проаналізувала семантико-символічну сутність та розглянула її на таких рівнях як: структурні елементи храму (стіни храму –

народи з чотирьох сторін світу); об'ємно-просторова структура (образ храму – корабель порятунку всіх вірян, храм-великоднє яйце, храм-купол); значення кількісних показників бань (одна баня – єдність Божу, 24 віконних отвору на барабані – 12 апостолів та 12 старозавітних пророків); символіка форм окремих елементів храму; система розписів в храмі (дотримання канонічної послідовності зображень); символічне трактування колористики; використання певних будівельних та оздоблювальних матеріалів (скло – невидимий духовний світ, жовтий колір (золотий) – символ самого Бога, оздоблення камінням – знак твердої віри) [49].

Містобудівний чинник має особливе значення, оскільки впливає на кожен із об'єктів без винятку. Архітектурно-планувальна організація храмового комплексу значною мірою залежить від містобудівної ситуації – в структурі населеного пункту, чи селища; в історичному ядрі, центрі міста чи його периферії; серед житлової забудови, на території громадських і спеціалізованих закладів, у парковій зоні чи ландшафтно-рекреаційних угіддях. Містобудівна ситуація має вплив на формування генерального плану, функціонального наповнення, об'ємно-просторового та архітектурно-конструктивного вирішення храмових комплексів.

Природно-кліматичний - група чинників, які визначають різні варіанти урахування особливостей місцевості при проєктуванні храмових комплексів. Такі особливості ландшафту, як – наявність рельєфу, водних просторів та інших природних елементів сприяє підкресленню архітектурно-об'ємних рішень. Кліматична складова дозволяє врахувати інсоляційний, вітровий, температурний та вологісний режими; кількість опадів; особливості ґрунтів та ґрунтових вод. Ці параметри, відображаються на орієнтації споруди, впливають на розміри і кількість віконних отворів, розташування та кількість озеленення, рекреації та елементів благоустрою на території.

Так, наприклад, ХК на честь Преображення Господнього на території Борисо-Глібського жіночого монастиря в с. Водяне, Харківська обл., арх. О.С. Слєпцов, можна вважати прикладом вдалої взаємодії проєктування з урахуванням природно-кліматичного чинника. Храмовий комплекс розташований на ділянці із

значиною різницею висот (різниця відміток – 10 м), що зумовило оригінальне об'ємно-просторове рішення – організація простору вирішена так, що нижній храм із господарськими та технічними приміщеннями вирішує проблему різниці висот, а головний вхід у верхій храм здійснюється з тераси по двом напівциркульним парадним сходам. Таке рішення дає змогу врахувати природні дані та створити цікаве архітектурно-композиційне рішення [14, с. 454-469].

Архітектурно-планувальний чинник полягає у виборі найліпшого архітектурно-просторового рішення, відносно соціально-демографічних потреб, містобудівних, конструктивних та інших вимог, які безпосередньо впливають на цю групу чинників. Основними аспектами архітектурно-планувального чинника є: забезпечення та оптимізація всіх функціональних складових; формування звязків між необхідними функціональними групами; забезпечення гнучності планувальної структури, в разі введення нових функцій; ефективне використання площі та закладання усіх важливих горизонтальних та вертикальних комунікацій.

Окрім того, важливою складовою є – пошук цікавої, не типової об'ємно-планувальної структури, яка забезпечує всі вищеперераховані параметри. Прикладом можна вважати ХК на честь Ікони Божої Матері «Живоносне джерело» в м. Київ, в якому арх. О.С. Слєпцов поєднав в одній структурі такі три блоки: перший – збережений реконструйований храм (верхній храм на 800 пр., та нижній на 300 пр.); другий – прибудовані до старої церкви зали-нефи, які перетворили верхній храм на трюхпрестольний; та третій – двопорховий корпус у вигляді підкови з внутрішнім двориком, який вміщує ризницю, паламарню, житлові та адміністративні приміщення [14, с. 196-249].

Художньо-стилістичний чинник впливає на стилістичні та архітектурно-художні рішення; вибір будівельних та оздоблювальних матеріалів; фактуру, колористику, види монументально-декоративне мистецтво на фасадах храмів; використання купольних матеріалів покриттів та інших рішень, що формують художньо-стилістичний вигляд споруди.

Культурно-географічний чинник має вагомий вплив на виявлення характерних особливостей самореалізації нації. Ця групи чинників розкриває

культурні та релігійні традиції етнічних груп населення різних регіонів України, які впливають на проектування та зведення сакральних споруд (Рис. 2.8.).

Українська храмова архітектура – значне явище в історії національної культури. Вся багатогранна картина її розвитку стала відображенням складного життєвого шляху українського народу. Подібно, як історія української державності була перерваною та непослідовною, так й історія розвитку українського храмобудування мала свої «білі плями». Сучасна церковна архітектура України переживає пору відродження та оновлення [220, с. 6].

До суб'єктивних чинників можна віднести такі складові, як: суспільно-політичний лад та історичні умови життя (впливи, контакти); особливості матеріальної та духовної культури; природно-ресурсна специфіка народногосподарської зайнятості; соціально-етнічні тенденції культури (зближення, відособлення). Об'єктивний чинник складають такі важливі аспекти – географічні та природно-кліматичні умови середовища; ментальність народу; природно-економічні та ресурсні основи господарства; соціально-етнічна структура народу та нації (наявність нацменшин).

Отже, за визначенням належності до архетипів духовності, українці в більшості належать до народів з яскраво вираженим ідеалом образно-чуттєвої моделі світосприйняття – поетично-інтуїтивним, або матримоніальним. За визначенням належності до соціотипу, українці в своїй етнічній цілісності належать до етико-інтуїтивних інтровертів [221].

На основі запропонованого соціологічного аналізу можна виокремити низки особливостей українського народного психотипу, які стають фундаментальними ознаками національного:

- українська естетичність – на поетизації та синтезі творчих засобів [222];
- український народний побут – на мистецькій «магії», обрядовість, як традиційність [223];
- українське природоосвоєння вирішується через урбаністику впровадження, а не домінування в просторі;

- українська філософічність (софійна мудрість) базується на принципах «філософії серця» – кордоцентризмі як «мудрості» серця [224];
- українська духовність (архетип) лежить на «одухотворенні» природного оточення, як ментального засобу поєднання реального з містичним.

Архетип (гр. Arche – початок та typos – образ) кожного народу, етносу, складається із автохтонних національних особливостей, який формується об'єктивними (природно-кліматичні умови, соціально-економічні, ментальні, етнічні основи) та суб'єктивними (суспільно-політична та суспільно-культурна, матеріальна та природо-ресурсна основи) чинниками [225].

В ідеалізованому уявленні, архітектура православного храму повинна точно відображати те, що відбувається зі свідомістю і душею людини в самому храмі. В цьому є парадокс, з одного боку: чим ясніша храмова архітектура в душах і думках віруючих, тим більше підстав говорити, що ця архітектура ближче до архетипу храму, ніж інші моделі, тобто відображають архітектурний ідеал. Однак, з іншого боку, здається неможливим зв'язати це з багатьма архітектурними образами храму, які глибоко вкоренилися в серцях людей та служать прообразом думок про очищення душі і шляхи до Царства Небесного.

Якщо розглядати архетип, в першу чергу, як ідеал, то саме багатогранна і поліфонічна форма вірцевого архітектурного твору підтверджує ідеал храму і існування архетипів як матеріальної категорії. На рівні архітектурних архетипів існування розмаїття цілком допустимо і має розглядатися тільки як «інформативне», а не як суттєве або ієрархічне. У самому архетипі при відсутності протиставлень або ієрархічної приналежності існують певні різні інформаційні «кластери».

Вищесказане доводиться тим, що народне споглядання храму не стільки шукає абстрактну красу або відповідність шаблону, скільки збіги ідеалу, архетипу храму в конкретних архітектурно-художніх рішеннях.

Суспільна свідомість не шукає досконалості тільки в храмі візантійського стилю, або тільки в мурованих храмах барокового стилю, або у різновидах регіональних шкіл дерев'яного зодчества, а воно шукає збіги в уявленнях про

храм; рухомого і поліморфного; з, відбитим в камені, свідченням християнської віри зодчого і будівельників.

Вираження об'ємно-планувального аспекту українського національного архетипу сучасного храмобудування виражається наступними ознаками:

- Центрично-підпорядкованість в архітектурно-просторовому рішенні сакральної будівлі;
- Всефасадність;
- Ярусність у загальній архітектурно-просторовій побудові. Відкритий внутрішній простір;
- Пірамідальність та пластичність силуету храмової будівлі.

Архітектурно-художній аспект виражається в:

- Ієрархічності архітектурних елементів, акцентуванням на значущих місцях храмового об'єму;
- Застосування національних українських знаків та символів;
- Сакралізація природно-ресурсної специфіки української традиції (Святої гори, поля, місця, каменю; землі, рослини, води, вогню, чаду);
- Засоби візуально-звукових жанрів мистецтва (співу, дзвону, світла).

Також необхідно зазначити традиційний фактор впливу на сакральну функцію архітектурно-планувальної структури православного храму. Основне трактування поняття традиції (від лат. *traditio* – передача) – «досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. Традиція – неодмінний закон спадкоємності, без якої не може бути розвитку культури» [226].

З одної точки зору поняття традиції розглядається у вигляді статичного та незмінного явища антагоніста прогресу, що має негативний вплив на творчість та свободу людини, а з іншої – здатність адаптуватися до змін умов громадського життя, підкреслюються властиві їй гнучкість та трансформованість у часі.

Сучасна проблематика традицій в сакральній архітектурі має дуалістичний характер, що сприяє пошуку національної ідентичності та спроб виділення

системи символів, за весь період існування людства. Часом полеміка впливу традиції на сакральну функцію має спекулятивні, пропагандистські, загальнополітичні та ідеологічні підоснови, що у свою чергу негативно впливає на сучасний розвиток православної архітектури в цілому.

Теоретичні дослідження та практичне надбання православних архітекторів, їх прагнення повернути історичні архітектурно-образні традиції українського храмобудування, які були втрачені за період радянської влади, базуються виключно на відтворенні стилістичних ознак «українського бароко», «синодально-імперського стилю» та синтезу світської архітектури, що зазвичай формуються релігійно-ідеологічною системою «храму-агітації» (термін автора) та відсутності повного спектру знань християнської архітектури учасників проєктування [227].

З урахуванням усіх, вище перерахованих ознак, можна виділити характеристики історичного українського національного архетипу, який яскраво проявляється в об'ємно-планувальних аспектах: типова українська тридільна хата (сіни, світлиця, комора); перехідна форма сакральної споруди від хатньої церкви до триверхої; зберігання триверхості та пірамідальності із домінуючою навою; хрещата центрично-підпорядкована композиція із домінуючим середнім об'ємом. Прояв історичного українського архетипу помітний в архітектурно-художньому аспекті, наприклад: різьблення саркофагу «Княгині Ольги» XI ст.; мініатюра «Різдва Христова» із Трірського Псалтиря друга пол. XI ст.; одвірок церкви та хрести XVII – XVIII ст.; мистецтво «народних килимів» XVIII – XIX ст.

Усі чинники в тій чи іншій мірі впливають на проєктування, зведення та експлуатацію храмів та їх комплексів, серед основних чинників можна виділити: соціально-демографічний, інженерно-конструктивний, сакральний, містобудівний та культурно-географічний. Кожні з чинників розглядалися різними дослідниками в попередньому науковому доробку, тому автор пропонує розглянути детальніше **соціально-демографічний чинник** (Рис. 2.9.), якому досі не приділялось достатньої уваги.

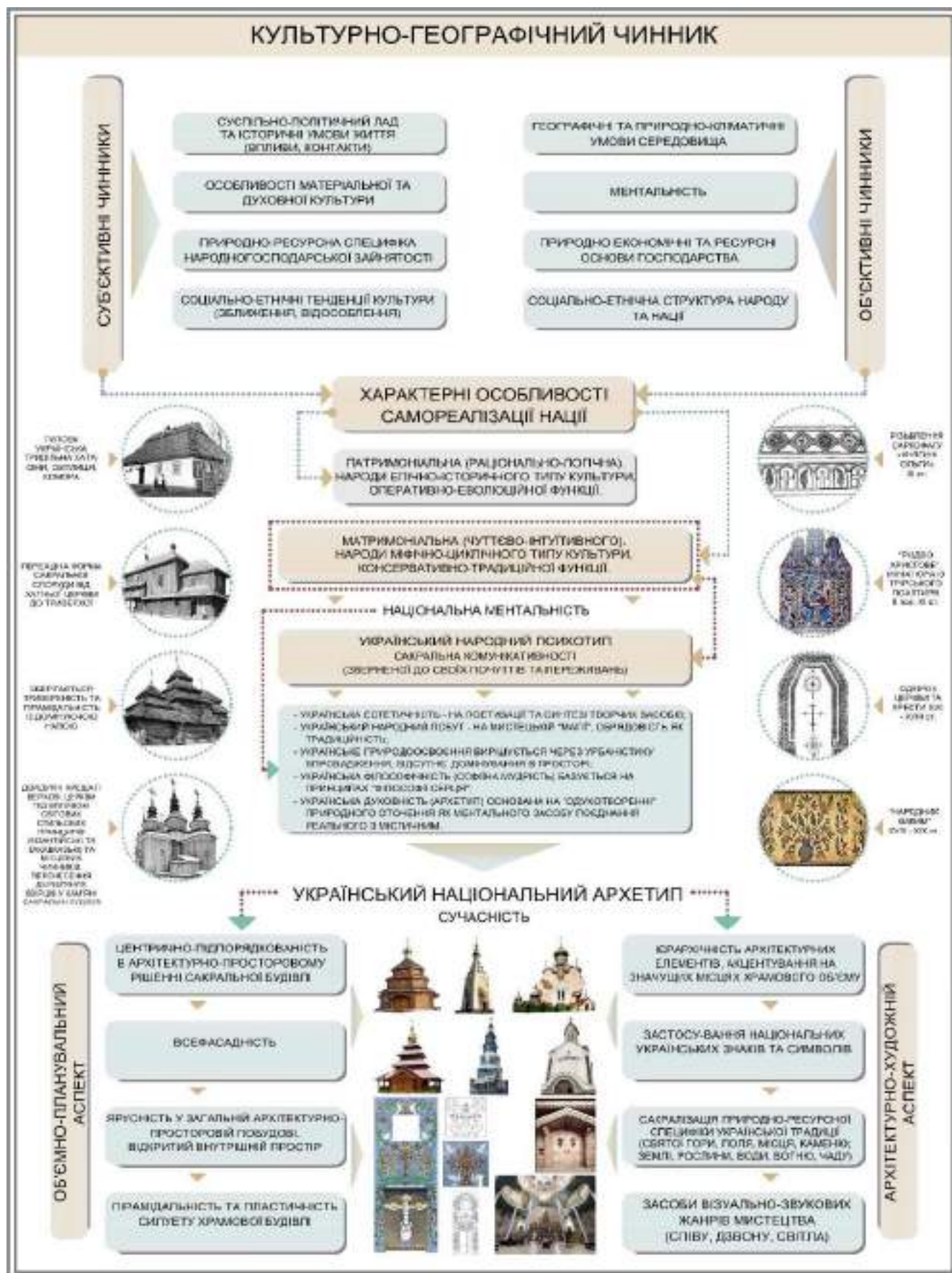

Рис. 2.8. Культурно-географічний чинник

Сучасне суспільство багатогранне та різноманітне, із різними специфічними потребами, що зумовлює необхідність гнучкості та толерантності по відношенню до кожного. Соціально-демографічний чинник дозволив виділити основні групи відвідуючих храмових споруд, відповідно до них, основні види діяльності сучасної церкви. В ході дослідження цього питання було виділено вісім основних груп відвідуючих сучасну православну церкву, які, у свою чергу поділяються на: група вірян певної парафії/громади, що максимально задіяна в основних функціях церкви (релігійна, релігійно-місіонерська та духовно-реабілітаційна групи) та група вірян/відвідуючих певної парафії/громади, що мають середній або низький рівень катехизації, характеризуються низьким рівнем відвідування храму за участі у церковному житті.

Релігійна група – до неї можна віднести людей, які беруть участь у молитві, їхній зв'язок із приходом обмежується регулярним відвіданням спільних богослужінь у храмі, без участі у соціальному житті парафії. Також, вони користуються такими доповненими функціями релігійної діяльності, як – замовлення потреб, таїнств тощо. Вибір храму, зазвичай, обумовлений тим, наскільки їм підходить місце розташування, внутрішній устрій церкви, релігійні реліквії, які є у храмі, тощо.

Релігійно-місіонерська група – це люди, які беруть участь у богослужінні, займаються місіонерською та соціальною діяльністю в житті парафії.

Духовно-реабілітаційна група – люди, для яких важливим є отримання всебічної духовної, моральної та матеріальної допомоги при храмі.

Зазвичай, це можуть бути безкоштовні їдальні, притулки, кабінети психологічної підтримки або реабілітації.

Люди на початковому етапі – прихожани, які на початку свого шляху в релігійному світі, для них важливе отримання знань про віру, духовне просвітництво, наставництво, адаптація, відкритість парафії та спілкування, тому мають прями зв'язок із релігійною групою.

Паломники – люди цієї групи мають прямий зв'язок із релігійною групою відвідуючих, вони ведуть тимчасовий, або постійний паломницький спосіб життя.

Головними цілями їх поїздок, є відвідування Святих місць, вирішення своїх внутрішніх проблем, потреба в духовній підтримці.

Залученість через покоління – до цієї групи можна віднести людей, які відвідують храми задля релігійної просвіти своїх рідних та близьких людей. Це сім'ї, які задіяні у навчально-просвітницьку та рекреаційно-дозвілєву діяльність через своїх дітей, батьків, братів та сестер. Саме такі функції виконують недільні школи, православні дитячі садки, паломницькі поїздки, релігійні семінари, вчення про історію церкви, святого письма та основ релігії, тощо. Їхній зв'язок із приходом опосередковується через людей, яких вони звернули до церкви.

«Формально» релігійні – це невоцерковлені люди, православна ідентичність яких не пов'язана із церковністю. Вони звертаються до храму, щоб замовити треби, обряди, провести таїнства, поставити свічки, вклонитися іконам, відпочити від мирського життя. Дана група зберігає формальний зв'язок з основою приходу – релігійною групою, проте їх присутність помітна та є важливою складовою життя громади/парафії.

Туристи («формальний» туризм) – це група людей, які являються більш опосередкованими та формальними учасниками паломництва. Цільовий вектор відвідувань «формальних» туристів – навчально-просвітницька та рекреаційно-дозвілєва.

Формування основних груп відвідувачів дозволило виявити основні функції сучасної православної української церкви та встановити зв'язок між групами і їх основними потребами.

Релігійна діяльність церкви є головною сферою діяльності громади/парафії, вона полягає у літургійних та позалітургійних діях (вчинення таїнств, треб тощо). Для реалізації основної релігійної діяльності необхідні такі приміщення та групи приміщень, як: богослужбова група (сакральний блок), хрещальня, літній храм, каплиця, надбрамна церква, дзвіниця.

Навчально-просвітницька діяльність передбачає вивчення засад, Святого письма, основ релігії, богослужіння, історії церкви, для виконання таких вимог, у храмовому комплексі передбачається група приміщень для недільної школи

(недільна школа, бібліотека/медіатека, читальні та лекційні зали, офіс адміністрації та видавництва спеціалізованої літератури) та зал для проведення відкритих зустрічей та конференцій.

Виховна діяльність включає у себе забезпечення розвитку парафіян будь-якого віку у вигляді різних творчих конкурсів, майстер-класів (писанкарство, живопис, скульптура, декоративно-прикладне мистецтво, іконографії), паломницьких поїздок. Виховна діяльність має декілька основних функціональних векторів – залучення дітей до життя громади, що є важливим аспектом, щоб пізнати Бога, на початку вони мають залучатися до церковного життя більш комфортним для них способом; зближення та поліпшення стосунків між дітьми та батьками у доброзичливій, творчій та благословенній атмосфері; залучення дорослих людей, які потребують особливого підходу. Для забезпечення виховної діяльності необхідна недільна школа, універсальні та спеціалізовані приміщення для занять, майстер-класів, лекційні приміщення тощо.

Рекреаційно-дозвілєва діяльність забезпечує проведення церковних свят, різних релігійних заходів, форумів, ярмарок, виставок, освітніх ігор, переглядів художніх/документальних фільмів, паломницьких екскурсій. Реалізувати цей вид діяльності допоможуть такі приміщення, як: універсальний зал зборів парафіян/одночасно приміщення бомбосховища, музейно-виставковий центр, спортивно-оздоровчий центр, приміщення для гуртків різної спеціалізації, ігрові приміщення.

Благодійна та місіонерська види діяльності сучасної православної церкви мають велике значення, та являються невід'ємною складовою сучасного храмового комплексу. До блоку благодійної діяльності можна віднести забезпечення потребуючих людей одягом, житлом, харчуванням, всебічною медичною допомогою.

Місіонерська діяльність направлена більше на матеріальну та духовну підтримку дітей-сирот, біженців та вимушено переселеною категорією суспільства, малозабезпеченим, особам вийшовши після ув'язнення, багатодітним сім'ям та літнім парафіянам. Для реалізації храмовий комплекс має включити в

свою планувально-функціональну структуру такі приміщення та окремо збудовані блоки як: соціальний центр допомоги, кабінет психолога, юриста, благодійні фонди, центр реабілітації, приміщення медичної допомоги; паломницький готель, богодільня та притулок потребуючих; трапезні та благодійні їдальні; вбудоване або окремо збудоване бомбосховище.

Соціально-реабілітаційна діяльність є спорідненою із благодійною та місіонерською, але відрізняється тим, що для цього виду діяльності відносяться люди, яким вже надано всебічну допомогу у забезпеченні матеріальних, фізичних та соціальних потреб. Дана категорія людей, які потребують більш глибокої та довгострокової комплексної допомоги у духовному вихованні, професійної підготовки вихованців дитячих будинків та дітей, потребуючи соціального захисту, а також створення матеріальних умов для початку їх самостійного життя.

Господарська діяльність церкви полягає в обслуговуванні та технічній підтримці всіх господарських процесів, під час експлуатації храмового комплексу. Організувати господарську діяльність допоможуть складські, інвентарні, підсобні та технічні приміщення, відпочинку священнослужителів, громадські вбиральні та ін. Розвинути господарську діяльність в комплексах із достатньою прилеглою територією можна завдяки садівництву, розміщенню теплиць, пасіки, зон під тваринництво тощо.

Виробнича діяльність забезпечує фінансово-комерційний спектр розвитку храмового комплексу, та включає у себе: розміщення художніх майстерень для іконописців, майстрів декоративно-прикладного мистецтва, майстерні для пошиття одягу, виготовлення хлібобулочних та кондитерських виробів, видавництво релігійної літератури.

Адміністративна діяльність обіймає широкий спектр видів діяльності храмового комплексу, та в свою чергу здійснює організацію екскурсій, розвиває інтернет- та медіа ресурси, видавництво, організація культурних заходів. Для реалізації адміністративної діяльності, необхідний адміністративний блок, який включає у себе: кабінет настоятеля, кабінети викладачів, кабінети духовників, зали засідань, кабінет бухгалтерії).

Рис. 2.9. Соціально-демографічний чинник

На розвиток православної архітектури України кін. XX – поч. XXI століття вплинули сім десятиліть радянської політики. Результатом заборони зведення храмів, закриття ряду релігійних освітніх установ і масових репресій духовенства, стало знищення системи передачі неявного релігійного знання, яке спровокувало кризу ідентичності в Українській православній церкві. З розпадом радянського союзу і утворенням незалежних держав, демократична Україна отримала можливість у повному обсязі реалізувати свободу віросповідання і свободу церковного устрою. Сучасна церковна архітектура України переживає відродження ідентичності та оновлення. Сімдесят років заборони церковного будівництва призвели до гострої нестачі церков, втрати архітектурної майстерності та будівельної культури. Саме тому, автор формує український національний архетип сучасності (сучасного українського храмобудування з часів Незалежності України). Він базується на тих самих об'єктивних та суб'єктивних чинниках, але із врахуванням сучасного доробку архітектури незалежної України.

2.3. Вплив конструктивних рішень на об'ємно-просторову структуру православного храму

Компоненти архітектурно-просторової структури храмових комплексів пов'язані з різноманітними чинниками, які так чи інакше впливають на створення архітектурно-планувальної організації, вибору конструктивних рішень, матеріалів та технологій зведення або функціонально-композиційних рішень сакральних споруд [37, с. 15].

Храмова споруда є не тільки фізичним втіленням концепції внутрішнього сакрального простору храму, а й чинником створення просторового, оскільки банева структура та інші конструктивні форми перекриття сакральної будівлі зиждеться на квадратних, круглих або восьмикутних опорних стовпів, так і у безстовпному типі, з опорою на стіни. Ці основи також несуть своє семантико-символічне значення, про які автор даного дослідження вже зазначав [247].

Також розглянуті особливості простежується не лише в центральній частині храму (наос), а й у хрещатому, хрестоподібному, хрестовокупольному та

тридільному об'ємно-просторових рішеннях. Загалом християнська храмова архітектура – це об'єкт, який акумулював у собі важливі символи та символічні засоби творення, відображаючи певні принципи, прийоми та особливості створення сакрального змісту, що здійснюється за допомогою новітніх конструктивно-технологічних засобів [37, с. 100-102].

Важливою тенденцією є використання сучасних будівельних матеріалів та конструктивних рішень, що визначають архітектурні формотворення та забезпечують вільний внутрішній простір сакральної будівлі. Конструктивні особливості мають великий вплив на зовнішній вигляд споруди, забезпечуючи їй широкий спектр архітектурно-просторових рішень, як і репрезентацію давніх архітектурних прототипів у нормах свого часу так й новаторські форми модерної сутності.

Враховуючи виявлені та запропоновані Р.Б. Гнідець [37, с. 167-170] конструктивні фактори, можна перенести їх та використати для подальшого аналізу архітектурно-конструктивної організації сучасного доробку православних храмових будівель та споруд (Рис. 2.10). Серед основних категорій можна виділити: вибір конструктивної схеми будівлі; *за типом несучої конструкції*; *використання певного будівельного матеріалу*; *інженерно-технологічними особливостями зведення*.

Виходячи з аналізу сучасного стану храмобудування в Україні, автор наводить класифікацію класичних та новаторських принципів втілення конструктивних систем храмових будівель та споруд.

Стінова система: *несуча цегляна стіна* (храм-пам'ятник на честь Св. Миколая Чудотворця «На Воді» в м. Київ, арх.: Ю.Г. Лосицький); *зруб* (церква Чесного Хреста с. Луги. Рахівський р-н, Закарпатська обл., арх.: М.Я. Кравчук).

Каркасно-стінова система: *монолітна* (ХК на честь Преображення Господнього в м. Київ, арх.: В.Б. Жежерін); *стовпова* (ХК на честь Св.Пророка Божого Іллі в м. Славутич, Київська обл., арх.: О.С. Слєпцов) – конструктивно-просторова організація храмової будівлі вимагала розробки складної, нетрадиційної конструктивної схеми. Багаторівневі фігурні пілони, що

підтримують фронти будівлі, каскадні пояси кокошників, на який спирається барабан основного купола, додали в образ сакральної будівлі біонічні мотиви квіткового бутону, що розкривається; *збірно-монолітна* (ХК Ікони Божої Матері Введення в Храм Пресвятої Богородиці в м. Київ, арх. О.С. Слепцов) – в даному об'єкті застосовані збірно-монолітні арочні компоненти перекриття, які формують циліндричне склепіння нефів, що у свою чергу спираються на сховані монолітні колони в товщу стін; *каркасно-ригельна система* (ХК на честь Архангела Михаїла в м. Київ) – така конструктивна схема, доволі, не часто застосовується, бо має суттєві об'ємно-планувальні недоліки та нагадує специфіку житлового або громадсько-побутового будівництва, що стає причиною архітектурно-художньої невиразності задуму сакрального об'єкту; *сталеві-трубчасті конструкції* [228] (парафіяльна церква на честь Св.в.м. Юрія Переможця на території Східного оперативно-територіального управління Національної гвардії України в м. Харків, арх.: Ю.А. Спасів) – також має нечастий характер застосування, використання такої системи як основної, стає новаторським викликом для архітектора-митця. Головний військовий храм України має залізобетонний нижній ярус (символізує бетонний блок-пост) на який опирається вся металева каскадна та пірамідальна сталева конструкція зі скляним застеленням (верхня частина храму спрямована вгору – символізуючи чистоту, відкритість і світ) [229].

Змішана конструктивна система:

Великопрольотні металеві конструкції площинного типу (ярки, рами) (ХК на честь Св. Жон-Мироносиць в м. Харків; ХК на честь Воскресіння Господнього в м. Полтаві, арх.: П.Г. Чечельницький) – дані проєкти православних споруд має одну конструктивну спорідненість. Автор цих двох сакральних споруд формує безстовпний внутрішній простір чотири взаємно перехресні попружні арки, які перекривають центральну частину собору та слугують опорою для барабану головної бані; *дерев'яні конструкції просторового типу* (храм-пам'ятник на честь Св. Андрія Первозванного на «Дніпровському узвозі» у складі київського Дендропарку в м. Київ, арх.: М.Л. Жаріков) – зазвичай такий тип конструктивних елементів застосовується для формування просторового каркасу бань та

перекриття інших частин храмових будівель.; *металеві конструкції просторового типу* (парафіяльна церква на честь Воскресіння Господнього в м. Київ, арх.: О.С. Слепцов).

Спецефічні конструктивні системи – із використанням пінополістирольних плит та пристосовані модульні тимчасові споруди [230].

На основі аналізу проєктів сакральних споруд були досліджені типи фундаментів, а саме: *стрічковий* (проєкт церкви на території лікарні в м. Черкаси, арх.: О.С. Слепцов); *монолітна плита* (Кафедральний собор на честь Ікони Божої Матері «Всецариця» в м. Ужгород, Закарпатська обл., арх.: О.С. Слепцов); *пальовий* (ХК на честь Преображення Господнього на території Борисо-Глібського жіночого монастиря в с. Водяне, Зміївський р-н, Харківська обл.); *стовпчастий* (ХК на честь Покрови Пресвятої Богородиці в с. Зеленьки, Миронівський р-н, Київська обл., арх.: О.С. Слепцов).

Серед іноваційних рішень, що застосовуються у практиці храмобудування це використання тонкостінних СТБ [231] (сталевібробетон) оболонок покриття, що дозволяють вирішити техніко-економічні показники просторових конструкцій покриття храму та всього об'єкта. Застосування такого конструктивного рішення розглядається як альтернативний варіант типовим рішенням, що дозволяє забезпечувати експлуатаційні характеристики елементів конструкцій, скоротивши витрату матеріалів за рахунок зниження висоти перерізу кам'яних або залізобетонних оболонок.

Сфера застосування залізобетону в сучасному храмовому будівництві різні – не викликає заперечень його використання у плитних, стрічкових та пальових фундаментах, плоских переkritтях цокольного поверху або хорів. Традиційно в даний час застосування даного матеріалу для «монолітного каркаса» храму – вертикальних і горизонтальних елементів у товщі кладки (несучої або виконуючої роль заповнення), опорних стовпів у хрестово-купольній системі, арочних конструкцій.

Найбільш спірним є застосування залізобетону для переkritтя арочного або баневого склепіння. Основна проблема пов'язана з низькою паропроникністю та

високою теплопровідністю даного матеріалу, та вирішити дану проблему вдається за рахунок сучасної ефективної теплоізоляції, адже недоліки залізобетону негативно впливають на якість фрескового розпису.

Технологічно використовується «торкретбетонування» – вказаний метод передбачає зведення металевого каркасу склепіння, обтягнутого кількома шарами сіток, на які під тиском наноситься тонкий шар бетону. Такий метод був використаний під час зведення баневого склепіння ХК на честь Св. Апостолів Петра та Павла в м. Київ, арх.: О.С. Слепцов [14, с. 339-346]. Єдиним недоліком такого використаного методу є те, що, з часом, на всеосяжному полотні фресок баневого простору проявляються темним кольором місце розташування металевої обрешітки.

Нами було проаналізовані та класифіковані архітектурно-художні види оздоблення сучасних православних храмів та комплексів (Рис. 1.11).

Види монументально-декоративного мистецтва на фасадах храмів.

Оздоблювальні матеріали фасаду: цементно-піщана штукатурка; клінкерна плитка; облицювальні матеріали вентильованого фасаду.

Декоративне оздоблення фасаду: елементи декору із пінополістиролу; елементи декору з жерсті; елементи декору із природніх матеріалів.

Монументально-декоративне мистецтво: мозаїка зі смальти; майоліка; барельєф по каменю; вітраж; стінопис.

Також були розглянуті та складені купольні матеріали та специфічні покриття храмових споруд та комплексів.

Використання купольних матеріалів та покриттів.

Фальцева покрівля: жерсть з полімерним покриттям; мідні листи; нержавіюча сталь.

Покрівля шашкою (перемінного розміру): сусальне золото; жерсть з напиленням нітрид-титану; жерсть з полімерним покриттям; мідні листи; нержавіюча сталь.

Луска (перемінного розміру): жерсть з полімерним покриттям; жерсть з напиленням нітрид-титану.

Рис. 2.10. Архітектурно-конструктивні системи сучасних православних храмів та комплексів України

Рис. 2.11. Архітектурно-художні види оздоблення сучасних православних храмів та комплексів України

2.4. Класифікація православних храмів і комплексів

Аналіз вітчизняного науково-теоретичного та практичного досвіду, дозволив визначити основну класифікаційну систему храмових будівель та комплексів. З метою глибшого розуміння архітектурного доробку православних храмових споруд та комплексів визначених українських архітекторів, необхідно звести їх до класифікаційної матриці.

Класифікацію православних споруд визначають за наступними критеріями (Рис. 2.12):

1. За типологічним критерієм;
2. За розташуванням в структурі населеного пункту;
3. За категорією вірян;
4. За критерієм місткості;
5. За функціональним наповненням;
6. За композиційно-просторовою схемою;
7. За конструктивною схемою;
8. За функціональним зонуванням генерального плану;
9. За ступенем розвитку рекреаційної зони.
10. За стилістичним напрямком;

1. За типологічним критерієм православні храми та комплекси можна поділити на:

Єпархіальний комплекс — поєднує адміністративно-релігійні споруди багатопрофільного характеру, що мають розширену структуру богослужбових заходів за участі архієрея (голови помісної церкви), до складу якого входять наступні будівлі богослужбового та додатково призначення: *кафедральний собор* або міський храм — призначений для богослужінь за участю єпископів, представників єпархії — головний собор міста, єпархії або країни; *додаткові храмові споруди*: каплиця; дзвіниця; хрещальня; домовна церква при архієрейському будинку;

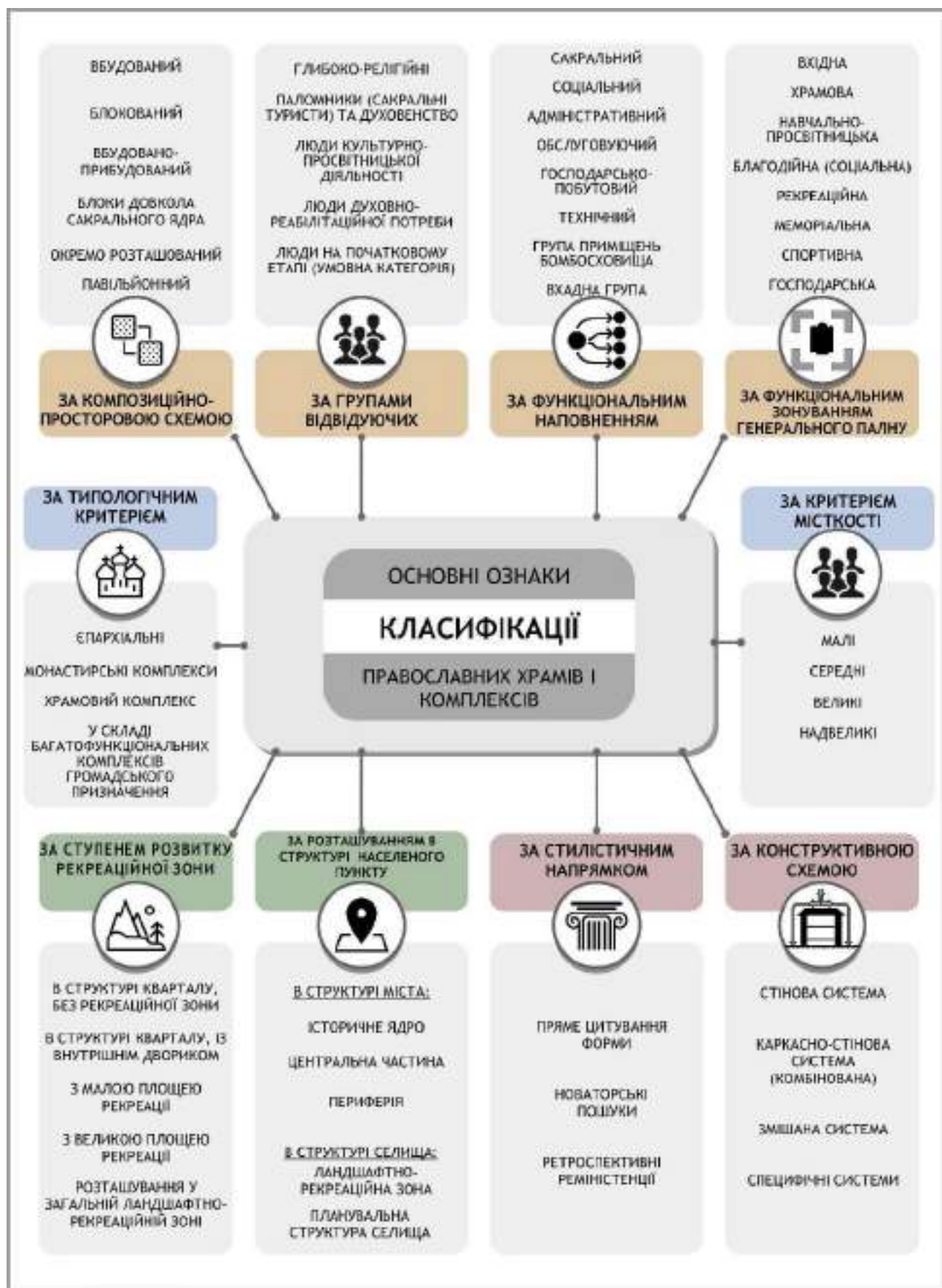

Рис. 2.12. Класифікація православних храмів та комплексів
за основними ознаками

додаткові адміністративно-господарські споруди: єпархіальне управління, церковно-притчовий будинок та інші додаткові господарські приміщення; духовно-просвітницькі об'єкти; редакція видавництва; торгові приміщення (церковна крамниця тощо);

Монастирський комплекс (монастир, скит, подвір'я): *монастирський храм*, схожий з типом соборного храму, але входить до складу монастирського комплексу і має домінуючу функцію серед інших храмових будівель комплексу; *додаткові храмові споруди:* лікарняний храм; надбрамна церква; трапезний храм; домова церква; каплиця; дзвіниця; храм-подвір'я; *додаткові адміністративно-господарські споруди:* келійні корпуси, церковно-притчовий будинок та інші додаткові господарські приміщення, господарські та промислові майстерні, комерційні установи, паломницькі готелі, будинок намісника, духовно-просвітницькі об'єкти, господарська зона (гаражі, слюсарні, складські приміщення), дім намісника із придомовою каплицею, меморіальна каплиця на монастирському кладовищі, теплиці та оранжереї.

Храмовий комплекс — служить духовним центром парафії та є адміністративною одиницею єпископства, якою керує церква: *парафіяльна церква* (інколи *соборна церква*) *міського та сільського типу*; *додаткові храмові споруди:* каплиця, храм меншої місткістю (храм «літнього типу»); *додаткові адміністративно-господарські споруди:* церковно-притчовий будинок, господарська зона (службові гаражі та майстерні, котельня), духовно-просвітницькі об'єкти (недільна школа), богодільня та інші приміщення соціального характеру, громадські вбиральні для парафіян, капітальні та тимчасові споруди рекреаційного характеру (альтанка, альтанка з джерелом), комерційні приміщення (кіоски, церковні крамниці, торгові павільйони); *сільська парафіяльна церква*; у складі багатofункціональних комплексів громадського призначення.

В СТРУКТУРІ МІСТА		
ІСТОРИЧНЕ ЯДРО	ЦЕНТРАЛЬНА ЧАСТИНА	ПЕРИФЕРІЯ
В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ Храмівний комплекс на честь Святих Трійці в м. Київ (з 2011 р.); Арх.: Ольга Круглик (миколай Сленко)	В ПЛАНІВАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ЖИТЛОВОГО РАЙОНУ Храмівний комплекс на честь Іоана Предтеки Богородиці Скоропоступицької в м. Київ (з 2015 р.);	НА ВІДКРИТОМУ МІСЦІ: ФАКТОР ПІДЯТІ МІСЦЯ Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Київ (з 2015 р.); Арх.: Миколай Сленко
В СТРУКТУРІ МОНАСТІРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ Соборний храм в честь Святої Софії в м. Київ (з 2014 р.); Арх.: Ольга Круглик (миколай Сленко)	В СТРУКТУРІ ПАРКОВОЇ ЗОНИ (НА МЕЖІ З ВУЛИЦЕЮ АБО ТЕРИТОРІЮ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗОН (ВІЙСЬКОВІ МІСТЕЧКА)) Храмівний комплекс на честь Св. Євдокії Великої в м. Київ (2012 р.); Арх.: Світлана І.М.	
НА НАБЕРЕЖНІЙ ВОДОЙМИЩА, ОЗЕРА АБО РІЧКИ Парковий храм на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Київ (2014 р.); Арх.: Лариса Ю.Г.	В СТРУКТУРІ ПАРКОВОЇ ЗОНИ (У ГЛИБИНІ ПАРКУ) Парковий храм на честь Святої Трійці в м. Київ (2012 р.); Арх.: Євгенія С.В.	У ПАРКОВІЙ ЗОНІ, ЯКА ПРИМКАЄ ДО РЕКРЕАЦІЙНОЇ Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Київ (2012 р.); Арх.: Світлана І.М.
НА ПЛОЩІ Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Київ (2010 р.); Арх.: Ірина С., Миколай Сленко	В ПЛАНІВАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ЖИТЛОВОГО РАЙОНУ НА НАБЕРЕЖНІЙ ВОДОЙМИЩА, ОЗЕРА АБО РІЧКИ Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Київ (1998 р.); Арх.: при участі Юліянової Д.М.	В ПАРКОВІЙ ЗОНІ Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Київ (2014 р.); Арх.: Світлана І.М.
В СТРУКТУРІ ПАРКОВОЇ ЗОНИ (У ГЛИБИНІ ПАРКУ) Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Харків (2016 р.); Арх.: Миколай Сленко	БІЛЯ МАГІСТРАЛЬНИХ І ТРАНСПОРТНИХ ВУЗЛІВ Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Харків (2016 р.); Арх.: Миколай Сленко	ПРИ ВІЗДІ (ВІЗДІ) У МІСТО Храмівний комплекс на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Харків (2016 р.); Арх.: Миколай Сленко

Рис. 2.13. Класифікація збудованих православних храмів та комплексів за розташуванням в структурі міста

В СТРУКТУРІ МІСТА		
ІСТОРИЧНЕ ЯДРО	ЦЕНТРАЛЬНА ЧАСТИНА	ПЕРИФЕРІЯ
НА ТЕРИТОРІЇ РІЧКОВИХ АБО МОРСЬКИХ ТЕРМІНАЛІВ Парофінансний архів на честь Архангела Михаїла на території Парофінансних підприємств в м. Одеса, (1994 р.) Арх.: Коваленко В.	НА ТЕРИТОРІЇ ВИРОБНИЧОГО КОМПЛЕКСУ Парофінансний архів на честь Св. Тихона Печерського і св. Бориса і Гліба в м. Одеса (2014 р.) Арх.: Ченчикова О.П. Г.	НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ Храм св. Іоанна на честь Іоанн Євдокимів - Яковлєвський монастир на території Соловйовського монастиря, м. Одеса (1999 р.)
НА ТЕРИТОРІЇ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ Парофінансний архів на честь Різдва Пресвятої Богородиці на території давнього монастиря "Миколайчеський" в м. Київ (2012 р.) Арх.: Ольга Булгакова (Миколайчеський)	В СТРУКТУРІ МЕДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	В СТРУКТУРІ БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНОГО ЖИТЛОВОГО КОМПЛЕКСУ Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.
НА ТЕРИТОРІЇ СУПРАСІЛІСЬКОГО УПРАВЛІННЯ Парофінансний архів на честь Іоанн Євдокимів - Яковлєвський монастир в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	НА ТЕРИТОРІЇ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ Парофінансний архів на честь Св. Тихона Печерського і св. Бориса і Гліба в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	У СКЛАДІ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПЛАНУВАЛЬНОГО РАЙОНУ МІСТА Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.
У СКЛАДІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО КОМПЛЕКСУ Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	НА ПЛОЩІ Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	ВЗДОВЖ МАГІСТРАЛІ Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.
В ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ ЗОНІ, НА ВЕРХУ ВОДОЙМКИ, ОЗЕРА АБО РІЧКИ Парофінансний архів на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	ЛОКАЛЬНО Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	В СКВЕРІ НА ПЕРЕХРЕСТІ ВУЛИЦЬ Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.
НА ТЕРИТОРІЇ ЗАЛІЗНО-ДОРОЖНОГО ВОКЗАЛУ Парофінансний архів на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	СПЕЦІАЛЬНІ ЗОНИ ("МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛИХ") Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.	У ПЛАНУВАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ЖИТЛОВОГО РАЙОНУ Храм св. Іоанна на честь Св. Іоанна Богослова - Св. Іоанна Богослова в м. Київ (2012 р.) Арх.: Савченко О.С.

Рис. 2.14. Продовження класифікації збудованих православних храмів та комплексів за розташуванням в структурі міста

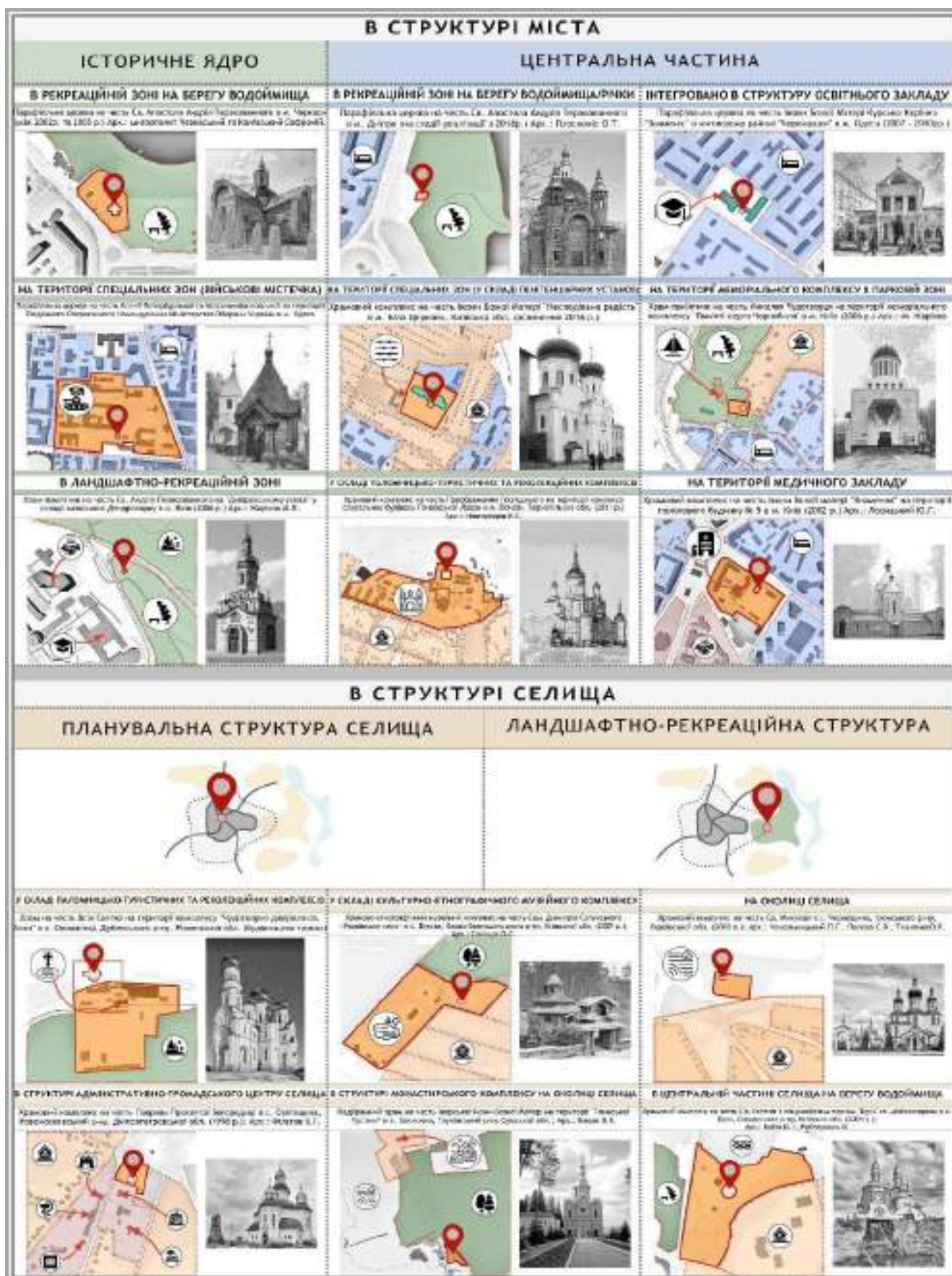

Рис. 2.15. Продовження класифікації збудованих православних храмів та комплексів за розташуванням в структурі міста та селища

Розташування впливає на архітектурно-планувальну, архітектурно-просторову та містобудівну структури формування православних комплексів. Згідно з аналізом класифікаційного поділу православних комплексів у структурі населеного пункту та його менших частин, спостерігається вплив: на кількісний розрахунок місткості й площі головного храму комплексу та номенклатури приміщень допоміжного характеру; комунікаційні (пішохідні та автомобільні) вузли; функціонально-композиційне призначення комплексу; сферу обслуговування релігійних потреб мешканців району.

На основі аналізу досліджених храмів та храмових комплексів, автор створив велику класифікацію за розташуванням сакральних споруд. В таблицях вже збудовані храми та їх містобудівна ситуація, були враховані всі можливі види розташування серед храмів, які дослідив автор. 46 встановлених видів розміщення були поділені на наступними категоріями (Рис. 2.13, 2.14, 2.15, 2.16, 2.17)

- в структурі міста (В історичному ядрі міста, в центральній частині міста, на периферії міста);
- в структурі села, селища (в планувальній структурі села/селища, в ландшафтно-рекреаційній структурі села/селища).

Сценарії розташування було уніфіковані, деякі зведені до типових та створені принципові схеми розміщення сакральних об'єктів (таб. 2, 3).

Таблиця 2. Розміщення православних храмів та комплексів в структурі міста

Розміщення православних храмів та комплексів <i>в структурі міста</i>			
Характер розміщення	1. В ІСТОРИЧНОМУ ЯДРІ МІСТА	2. НА ПЕРИФЕРІЇ МІСТА	3. В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ МІСТА
	<i>В центральній частині</i>	<i>В парковій зоні (на межі з вулицею)</i>	<i>У складі центрального планувального району міста</i>
	<i>На набережній водоймища, озера або річки</i>	<i>В парковій зоні (у глибині парку)</i>	<i>У планувальній структурі житлового району</i>
	<i>На плаці</i>	<i>Біля магістральних та транспортних вузлів</i>	<i>На території виробничого комплексу</i>
	<i>В парковій зоні (у глибині парку)</i>	<i>В планувальній структурі житлового району (на набережній водоймища)</i>	<i>На території меморіального комплексу в парковій зоні</i>
	<i>На території річкових або морських терміналів</i>	<i>В планувальній структурі житлового району</i>	<i>На площі перед та на території кладовища</i>
	<i>На території залізнично-дорожного вокзалу</i>	<i>Локально</i>	<i>На території меморіального комплексу в парковій зоні</i>

Продовження таблиця 2. Розміщення храмів та комплексів в структурі міста

<i>В ландшафтно-рекреаційній зоні (схил, пагорб, нагір'я)</i>	<i>Вздовж магістралі</i>	<i>У складі пенітенціарних установ</i>
<i>В ландшафтно-рекреаційній зоні (на березу водоймища)</i>	<i>На перехресті доріг</i>	<i>У складі паломницько-туристичних та реколекційних комплексів</i>
<i>В структурі рекреаційної установи на березу водоймища (острові)</i>	<i>В структурі медичного комплексу</i>	<i>В структурі багатофункціонального житлового комплексу</i>
<i>На території історико-археологічної пам'ятки</i>	<i>На території медичного комплексу</i>	<i>Спеціальні зони (місця пам'яті загиблих)</i>
<i>У складі навчально-виховного комплексу</i>	<i>На території навчального закладу</i>	
<i>На території спеціальних зон (військові містечка)</i>	<i>В структурі навчального закладу</i>	

Таблиця 3. Розміщення православних храмів та комплексів в структурі села

Розміщення православних храмів та комплексів <i>в структурі селища, села.</i>		
Характер розміщення	1. В ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ ЗОНІ	2. В ПЛАНУВАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ СЕЛИЩА
	<i>На території спеціальних зон (військових містечках)</i>	<i>На околиці селища</i>
	<i>В структурі храмового комплексу (у глибині парку, яка примикає до рекреаційної)</i>	<i>В структурі адміністративно-громадського центру селища</i>
	<i>Вздовж магістралі</i>	<i>У складі культурно-етнографічних музейних комплексів</i>
	<i>На території національного природного парку</i>	<i>В центральній частині селища на березу водоймища</i>
	<i>На відкритому місці; фактор «пам'ятні місця»</i>	<i>В структурі монастирського комплексу на околиці селища</i>
	<i>При в'їзді (виїзді) у село, селище</i>	<i>У складі паломницько-туристичних та реколекційних комплексів</i>

Тенденції вітчизняного храмобудування та їх комплексів спрямовані на те, що у малих, середніх та малих містах зосереджуються переважно малі храмові комплекси (50-250 укл., 150-350 м²) із вузьким функціональним навантаженням, а стилістичне, архітектурно-планувальне та архітектурно-просторове вирішення яких залежить від існуючої містобудівельної ситуації.

У центральній частині та на периферії міста найбільш розповсюджений характер розміщення храмових комплексів малої та середньої (300-750 укл., 300-850 м²) місткості зосереджуються: у складі багатофункціональних комплексів громадського призначення (окремо збудовані, прибудовані або вбудовані); в парковій зоні, на вільних площах, в структурі квартальної забудови;

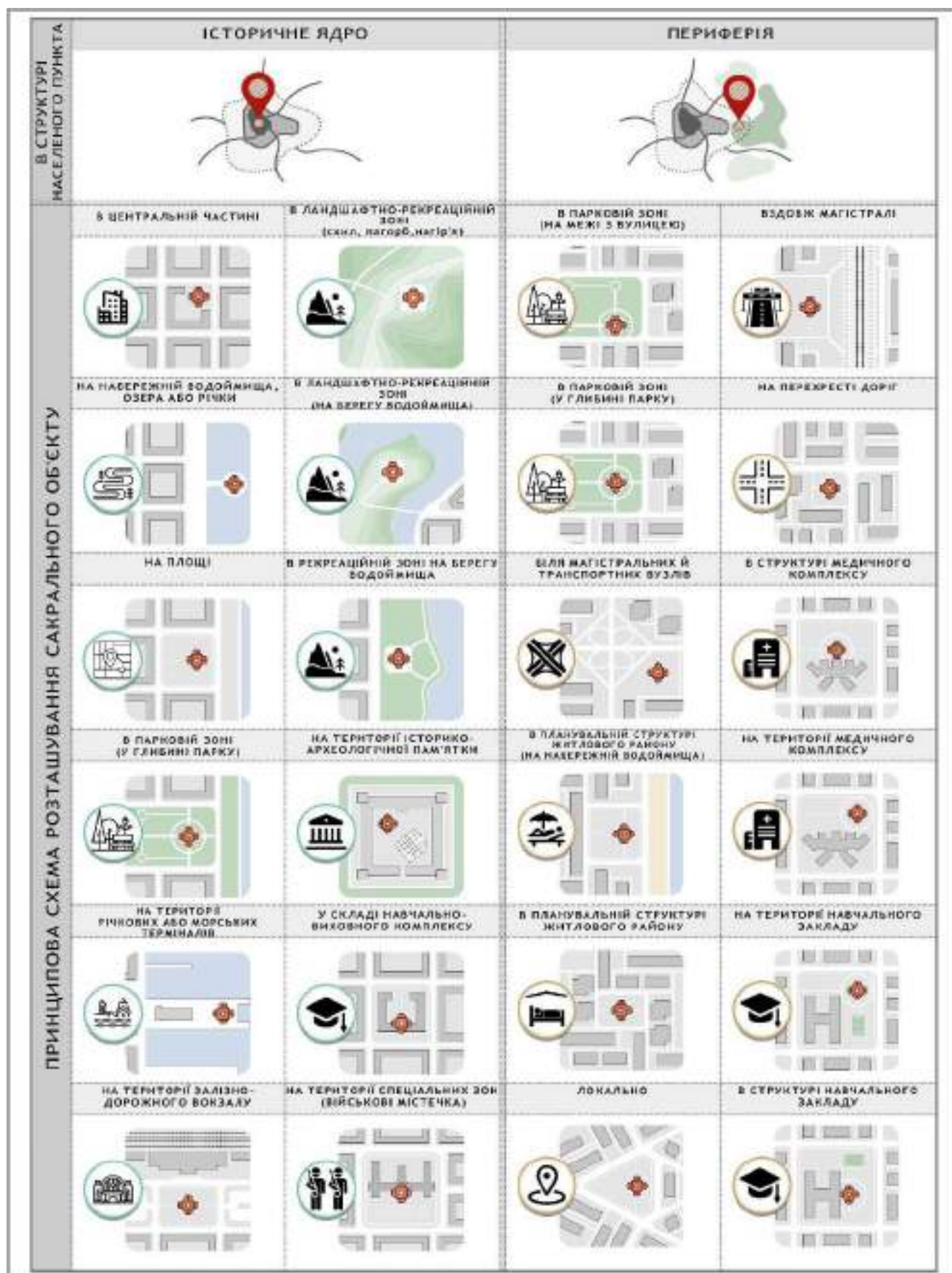

Рис. 2.16. Принципова схема розташування сакрального об'єкту в структурі міста

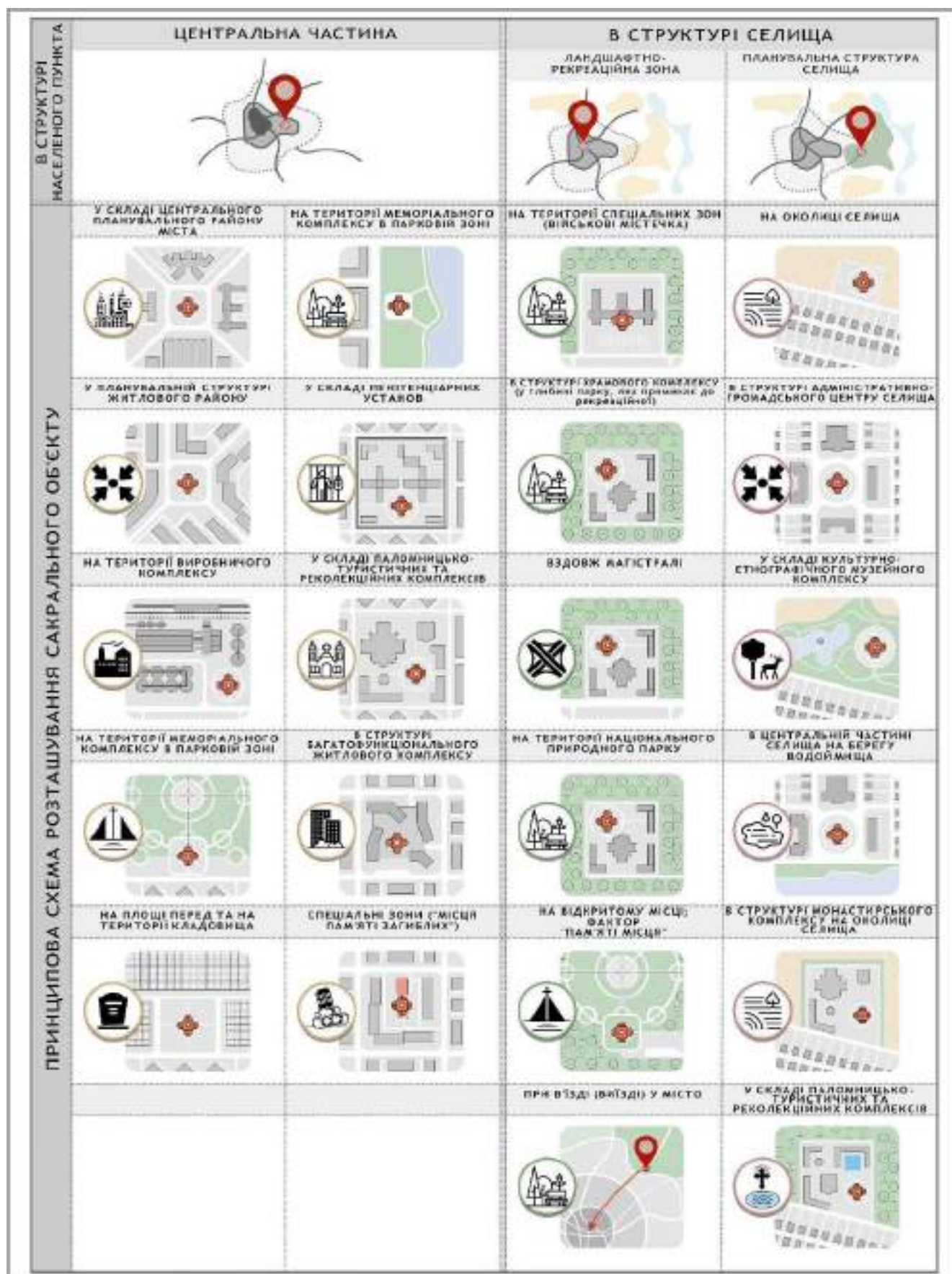

Рис. 2.17. Принципова схема розташування сакрального об'єкту в структурі міста

пішохідний променад вздовж берега або причалу річки, озера, моря; також може бути у складі річкових та морських терміналів. Рідше всього зустрічаються окремо виділенні місця під проектування сакральних споруд, звісно, якщо заздалегідь не передбачається будівництво церкви під час розробки комплексної забудови (рис. 2.16, 2.17).

Відомий факт атеїстичного направлення радянської влади позбавив розвитку нових сакральних та відсутності впровадження православного зодчества в структуру генеральних планів міст та населених пунктів.

На периферії можливе розміщення малих, середніх та великих (800-1500 укл., 1300-6500 м²) храмових комплексів. Звісно можливість відведення більшої території сприяє розвитку великих комплексів із багатофункціональним спрямуванням.

Більш гнучкий характер проектування та будівництва храмових комплексів спостерігається у приміських зонах, в селищах, житлових районах, де найчастіше розміщують малі та середні храмові комплекси. Селищні та заміські ландшафтно-рекреаційні зони дають значно більше можливостей і рішень для архітекторів при проектуванні парафіяльних та інших комплексів релігійного призначення. Сакральні будівлі в таких місцевостях мають розвинену функціональну систему, мають широкий паломницько-реколекційний характер, дозвілєві зони, духовно-просвітницькі функції; виразні архітектурно-просторі рішення, особливо на фоні нейтральної багатоповерхової забудови. Тому, в ландшафтно-рекреаційній структурі села/селища можуть розміщуватися всі типи храмового комплексу – малий, середній, великий та надвеликий (біл. 2000 укл., 9000 – 75400 м²).

Окрім розміщення в житловій структурі, в останні роки розвитку набуває сакральні будівлі в структурі меморіальних зон, військових частин, у складі пенітенціарних установ; аеропортів, річкових та морських терміналів; в структурі торгово-розважальних комплексів; спеціальних зон (військові містечка, санітарно-захисні зони, місця масового захоронення людей); курортно-туристичних зонах; зони земель сільськогосподарських підприємств. Території активного розвитку і перетворення й зони промислово-селищного поясу, що

підлягає реконструкції виступає плацдармом сучасних перетворень та інноваційних підходів щодо духовно-просвітницького впровадження у релігійне виховання громадян.

За основними групами відвідуючих виділені: релігійна; релігійно-місіонерська; духовно-реабілітаційна; люди на початковому етапі; паломники; туристи («формальний» туризм); «формально-релігійна» та талученість через покоління.

За критерієм місткості. Так як система типологічних особливостей храмів та їх комплексів має розгалужений характер, звернемо увагу до параметру *місткості* сакральних споруд. На даний момент існують різні науково-практичні розрахункові показники кількості уклінних у храмовому просторі, які складенні з урахуванням багатьох факторів, а саме:

- середній відсоток площі, що займають віруючі у центральній частині;
- площа, що припадає на одного віруючого;
- концентраційні сектори центральної частини храму, що займають віряни під час богослужінь;
- режими функціонування храмових дійств у середній частині храму (під час святкових богослужінь, між добовим богослужінням та під час добових відправ);
- площа, що розрахована для транзитних шляхів, меблів й обладнання;
- містобудівні чинники: радіус обслуговування храмовими потребами мікрорайону, району, селища, населеного пункту, міста та залежність від загальної кількості та густини населення. З урахуванням цих факторів за місткістю храми та храмові комплекси поділяють на – малі, середні, великі та надвеликі.

Автор пропонує розглянути розрахункові показники місткості уклінних з урахуванням факторів приведених вище за типологією храмових будівель та споруд. Кількісні показники представлені на основі доробку дисертаційних

досліджень [33, таб. 4.3, 4.4, 4.5] посібників та методичних рекомендацій щодо проектування православних храмів та комплексів [232], [25], [14, с. 168].

У таблиці 4, наведено данні, які були взяті на основі дисертаційних досліджень К.Р. Возняк [233] та І.П. Канаєва [234] щодо місткості саме парафіяльних православних храмів, адже вони, практично, найбільш розповсюджений тип серед інших храмових будівель. Кількісна характеристика храмового простору є основна місткість, що визначається як відношення простору церкви з якого можна бачити і комфортно перебувати під час богослужіння, з урахуванням транзитних шляхів, меблів та церковного інвентарю, до площі, яку займає один вірянин, що дорівнює $0,3 \text{ м}^2$. Місткість парафіяльного храму, багато в чому впливає на архітектурно-планувальні рішення та просторові форми храму, набір супутніх культових, службових будівель та іншого адміністративно-соціального призначення.

У зазначених дисертаціях розглядалися, як об'єкт дослідження – парафіяльні церкви, храми-каплиці та каплиці. Парафіяльні храми були поділені на чотири категорії (малий, середній, великий та надвеликий храми), та підраховані орієнтовні кількісні показники місткості для кожного виду парафіяльного храму та площі центральної нави. Також було доведено розрахунками авторів, що храми місткістю у 50 та 100 уклінних обслуговують близько 7 – 15 тис. жителів мікрорайону, а середні та великі парафіяльні храми місткістю у 200 – 300 уклінних – 30 та 45 тис., що проживають у великому районі чи районному центрі.

Таблиця 4. Класифікація місткості за Возняк К.Р.

Возняк Катерина Рюриківна.					
Канаєв Іван Петрович*.					
1. Парафіяльні церкви				2.	3. Каплиця
1. Малі храми (міст., укл./S, м^2)	2. Середні храми (міст., укл./S, м^2)	3. Великі храми (міст., укл./S, м^2)	4. Надвеликі храми (міст., укл./S, м^2)	Храм-каплиця (міст., укл.)	(міст., укл.)
70 (75*) – 300/ 25 – 90 м^2	300 – 750/ 90 – 250 м^2	750 – 1500/ 250 – (450*) 500 м^2	Більше 1500/ більше (450*) 500 м^2	25 – 75	25 – 50

У Таблиці 5 представлені науково-практичні дані щодо кількісного показника православного храму, та мають більш розгалужене типологічне розмаїття, аналізуючи православні парафіяльні, монастирські комплекси, а також православні храмові будівлі у складі багатофункціональних комплексів громадського призначення.

Сакральним здчим та автором-упорядником посібника з проєктування та будівництва православних комплексів М.Ю. Кеслером було запропоновано класифікувати сакральні споруди за різними типологічними характеристиками, що були зазначенні у минулому абзаці, та поділивши їх за містобудівним чинником, а саме: *сільським та міським*. Це дозволило більш чітко виділити кількісний розрахунок площі храмової будівлі, як складової частини будь-якого з вище наведених православних комплексів з урахуванням соціально-демографічних та містобудівних умов певного міста, населеного центру чи селища.

Українським архітектором та дослідником професором В.В. Куцевичем була суттєво доповнена таблиця попереднього автора, яка базується на: *загально-міський, районний та сільський тип храмової будівлі*; також запропоновані розрахунково-кількісні показники кожного із цих типів враховуючи містобудівне призначення.

Таблиця 5. Класифікація місткості за М.Ю. Кеслер, В.В. Куцевич, О.Ю. Водотика.

Кеслер Михайло Юрійович.										
1. Єпархія- льний комплекс (міст., укл.)	2. Парафіяльний комплекс (міст., укл.)		3. Монастирський комплекс (міст., укл.)			4. У складі багатофункціональних комплексів громадського призначення (міст., укл.)				
Кафедра- льний собор	Місь- кий	Сіль- ський	Мона- стир	Скит	Под- вір'я	Мемо- ріальний комп-лекс	Навча- льні заклад и	Медич- ні заклад и	Війсь-кові частини	Житлові будинки
2 – 5 тис.	100 – 800	100 – 300	100 – 2 тис.	50 – 100	100 – 600	100 – 900	100 – 500	50 – 100	100 – 300	25 – 50

Продовження таблиці 5. Класифікація місткості за М.Ю. Кеслер, В.В. Куцевич,
О.Ю. Водотика.

(За загальною редакцією) Куцевича Вадима Володимировича. ДБН В.2.2-9-99. Культові будинки та споруди різних конфесій. Посібник з проєктування КиївЗНДНЕП, 2004р, Україна.												
1. Кафедральний собор (міст., укл.)			2. Парафіяльна церква (міст., укл.)			3. Парафіяльна соборна церква (міст., укл.)			4. Монастирська церква (міст., укл.)			
Загал.- міс.	Р-н.	Сіл.	Загал.- міс.	Р-н.	Сіл.	Загал.- міс.	Р-н.	Сіл.	Загал.- міс.	Р-н.	Сіл.	
500			300	100	50	300	300		200		100	
1500				500	200	500			300			
(За загальною редакцією) Куцевича Вадима Володимировича. ДБН В.2.2-9-99. Культові будинки та споруди різних конфесій. Посібник з проєктування КиївЗНДНЕП, 2004р, Україна. (продовження)												
5. Меморіальна церква (міст., укл.)			6. Кладовищенська церква (міст., укл.)			7. Каплиця (міст., укл.)						
Загал.- міс.	Р-н.	Сіл.	Загал.- міс.	Р-н.	Сіл.	Загал.- міс.	Р-н.	Сіл.				
100	50	30	200	50	30	30	30	30				
				200	50	50						
Водотика Оксана Юрївна. Архітектура православних храмів України: історія та сучасність (посібник), 2006 рік, Україна.												
1. Кафедральний собор (міст., укл.)		2. Парафіяльна церква (міст., укл./S, м²)					3. Парафіяльна соборна церква (міст., укл./S, м²)			4. Монастирський собор (міст., укл.)	5. Каплиця (міст., укл.)	
500 – 1000		50/40м²	100/75м²	200/140м²	300/195	400/240м²	500/275м²	600/300м	700/315 м²	800/320 м²	400 – 800	1 – 50

На даний момент більш повним та практично-доцільним джерелом рекомендаційного характеру виступає ґрунтовне дисертаційне дослідження, а згодом, науко-практичний посібник з проєктування та будівництва православних храмів та комплексів складений О.Ю. Водотикою, в якому, авторка поглиблено досліджує та розвиває архітектурно-типологічні особливості храмових будівель східного обряду.

На базі дослідження сучасного доробку української храмової архітектури, автором було створено кількісне співвідношення площі до укліних (таб. 6), за типологічним аспектом в розрахунок бралися лише храмові комплекси, так як це

основний тип, який досліджується в роботі та найбільш розповсюджений і перспективний на даний момент.

Таблиця 6. Класифікація місткості, подана із урахуванням сучасного досвіду.

Пропозиція автора даного дослідження			
<i>Храмові комплекси</i>			
1. <i>Малі ХК</i> (міст., укл./S, м ²)	2. <i>Середні ХК</i> (міст., укл./S, м ²)	3. <i>Великі ХК</i> (міст., укл./S, м ²)	4. <i>Надвеликі ХК</i> (міст., укл./S, м ²)
50 – 250/ 150 – 350 м ²	300 – 750/ 300 – 850 м ²	800 – 1500/ 1300 – 6500 м ²	Більше 2000/ 9000 – 75400 м ²

1. За функціональним наповненням можна розділити на такі блоки, як: сакральний, соціальний, адміністративний, обслуговуючий, господарсько-побутовий, технічний, група приміщень бомбосховища, вхідний блок.

Сучасні храми та храмові комплекси представляють у своєму розпорядженні повну поліфонію функцій, які залежать від потреб місцевого населення, соціально-демографічного чиника та містобудівних особливостей. Функціональне наповнення – гнучкий параметр, який за сучасних потреб змінюється та доповнюється необхідним.

2. За композиційно-просторовою схемою:

- Блокувальний тип;
- Лінійний тип;
- Павільйонний тип (окремо розташовані блоки);
- Блоки зосереджені навколо внутрішнього простору;
- Вбудовано-прибудованого типу.

3. За конструктивною схемою. Конструктивні особливості мають великий вплив на зовнішній вигляд споруди, забезпечуючи їй широкий спектр архітектурно-просторових рішень. Більш детально конструктивна класифікація та особливості розглянуті у пункті – 2.3. «Вплив конструктивних рішень на об'ємно-просторову структуру православного храму»

- Стінова система;
- Каркасно-стінова система;

- Стінова система;
- Специфічні (індивідуальні) системи.

4. За функціональним зонуванням генерального плану.

Містобудівельні особливості розташування храму, храмового або монастирського комплексу можуть впливати на вибір місця забудови та її габарити. Призначення та статус храму визначає функціональне зонування території, що у свою чергу, формує функціонально-планувальні рішення окремих блоків парафіяльного комплексу [233, с. 177-179]. Можна виділити такі зони генерального плану: вхідна, храмова, навчально-просвітницька, благодійна (соціальна), рекреаційна (паркова), меморіальна, спортивна, господарська.

5. За ступенем розвитку рекреаційної зони. Наявність та ступінь розвитку ландшафтно-рекреаційної зони впливає на всі фактори функціонування та сприйняття храму або храмового комплексу. Під час натурного обстеження було особливо помітно які додаткові функціонально-планувальні та сакральні-символічні аспекти розкриваються за допомогою включення в досліджений об'єкт розвинуту ландшафтну систему благоустрою. Були виявлені такі типи храмів та храмових комплексів за ступенем розвитку рекреаційної зони:

- В структурі кварталу, без рекреаційної зони;
- В структурі кварталу із внутрішнім двориком;
- З малою площею рекреації;
- З великою площею рекреації;
- Розташування в загальній ландшафтно-рекреаційній зоні.

6. За стилістичним напрямком. Пункти виведені на основі відповідей у опитуванні сучасних сакральних українських архітекторів:

– Пряме цитування форми (Києво-Візантійська традиція) – вбачає використання окремих елементів з певного історичного стилю. Це створює асоціативні ознаки образів відомих пам'яток культової архітектури, зазвичай, за основу беруться стилі, притаманні для періодів широкого застосування, для України це – києворуський, бароковий, стиль українського модерну [30, с. 82-86].

– Новаторські пошуки (традиція українського бароко) – передбачає використання сучасних будівельних та конструктивних матеріалів, новітніх технологій. Орієнтир на пошук нових форм з переосмисленням українського національного храмобудування. Перетворення емоційного враження, враховуючи контекст місцевості, символіки та національних традицій.

– Ретроспективні ремінісценції (традиції українського архітектурного модерну) характеризуються звертанням до вищезгаданих стилів, проте, має нові риси архітектурно-художньої виразності храмів. Шляхом ностальгічного відтворення національних прототипів, виокремлення з них гіпертрофованих архітектурних форм та деталей, привнесення надмірної урочистості архітектурно-художніх рішень.

2.5. Метод обґрунтування параметру місткості та його вплив на функціонально-планувальну організацію

Виходячи з аналізу функціонального складу комплексів можна дійти висновку, що на даний момент відсутній регламент та оптимальний розрахунок площі приміщень допоміжних функціональних груп приміщень та блоків, відносно до загальної кількості уклінних. В пункті про класифікацію (пункт 2.4.) нами було підняте питання місткості та, після аналізу, запропоновано таку класифікацію місткості (рис. 2.10, таб. 6): малі храмові комплекси – 50-250 укл. / 150-350 м²; середні ХК – 300-750 укл. / 300-850 м²; великі ХК – 800-1500 укл. / 1300-6500 м²; надвеликі ХК – більше 2000 укл. / 9000-75400 м². Щодо регламентування саме приміщень та груп приміщень допоміжних функцій, наразі це питання вирішується шляхом впливу містобудівних умов, соціальних потреб та вибору певної номенклатури замовником або ктитором [14].

Нами було проаналізовано параметри та функціональний склад території та блоків, які входять у структуру сучасних православних храмових комплексів. Аналіз проводився за параметрами місткості, храмових комплексів, які розташовані як у структурі міста, так і в структурі селища. Як видно з рисунку 2.18, храмові комплекси в міській структурі мають більшу щільність забудови,

проте, у структурі селища храмовий комплекс має більший відсоток озелених просторів. Наприклад ХК на честь Святих апостолів Петра та Павла, в м. Київ (малої місткості), в структурі міста має загальну площу ділянки – 6820 м², з неї питома вага зелених просторів – 23%, і щільність забудови дорівнює 12%, та включає у себе одинадцять функціональних складових. Храм на честь Вознесіння Господнього в с. Мокроволя, Хмельницька обл. має загальну площу ділянки – 2500 м², з неї питома вага зелених просторів – 53%, і щільність забудови дорівнює 5%, ділянка включає у себе п'ять функціональних зон.

Також, був проведений аналіз функціонального складу православних сучасних храмових комплексів за такими ж параметрами – місткості та розташування в структурі міста і селища (Рис. 2.19).

В результаті структурно-функціонального аналізу були досліджені тридцять храмових комплексів на присутність у структурі різних функціональних блоків, сакральні споруди розмежовані по місткості: малі ХК (проаналізовано дванадцять храмів), середні ХК (дев'ять храмів), великі ХК (п'ять храмів), надвеликі ХК (чотири храми). В аналізі розглядалися всі можливі функціональні групи, які є актуальними на сьогоднішній день в структурі сучасних храмів та храмових комплексів, а саме: богослужбова, навчально-просвітницька, рекреаційно-дозвіллева, соціальної допомоги, адміністративна, комерційна, житлова, житлова, медична, підприємства харчування, побутова, технічна, господарська, виробнича, укриття/універсальна зала.

	В СТРУКТУРІ МІСТА		В СТРУКТУРІ СЕЛИЩА	
МАЛІ ХК (50-250 укр.)		ЗАГАЛЬНА ПЛОЩА ДІЛЯНКИ: - 1000 м² ПЛОЩА БАГА ОЗЕЛЕНЕНИХ ПРОСТОРІВ (ВІДОСТОК): - 20% ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ (ВІДОСТОК): - 12%		ЗАГАЛЬНА ПЛОЩА ДІЛЯНКИ: - 2000 м² ПЛОЩА БАГА ОЗЕЛЕНЕНИХ ПРОСТОРІВ (ВІДОСТОК): - 50% ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ (ВІДОСТОК): - 5%
		ЗАГАЛЬНА ПЛОЩА ДІЛЯНКИ: - 4000 м² ПЛОЩА БАГА ОЗЕЛЕНЕНИХ ПРОСТОРІВ (ВІДОСТОК): - 10% ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ (ВІДОСТОК): - 48%		ЗАГАЛЬНА ПЛОЩА ДІЛЯНКИ: - 2000 м² ПЛОЩА БАГА ОЗЕЛЕНЕНИХ ПРОСТОРІВ (ВІДОСТОК): - 35% ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ (ВІДОСТОК): - 25%
		ЗАГАЛЬНА ПЛОЩА ДІЛЯНКИ: - 7000 м² ПЛОЩА БАГА ОЗЕЛЕНЕНИХ ПРОСТОРІВ (ВІДОСТОК): - 10% ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ (ВІДОСТОК): - 20%		ЗАГАЛЬНА ПЛОЩА ДІЛЯНКИ: - 14 500 м² ПЛОЩА БАГА ОЗЕЛЕНЕНИХ ПРОСТОРІВ (ВІДОСТОК): - 23% ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ (ВІДОСТОК): - 25%
		ЗАГАЛЬНА ПЛОЩА ДІЛЯНКИ: - 6,7 м² ПЛОЩА БАГА ОЗЕЛЕНЕНИХ ПРОСТОРІВ (ВІДОСТОК): - 28% ЩІЛЬНІСТЬ ЗАБУДОВИ (ВІДОСТОК): - 34%		

Рис. 2.18. Параметри та функціональний склад території православних храмів та комплексів

Рис. 2.19. Приклади функціонального складу православних храмів та комплексів

Як видно на рис. 2.20, є обов'язкові функціональні групи, які присутні майже у всіх комплексах та формують базовий функціонально-планувальний склад. До них можна віднести такі функції, як: богослужбова, адміністративна, комерційна, побутова, господарсько та виробнича. Удосконалити базовий набір необхідно додаванням укриття/універсальної зали в функціонально-планувальний склад. Такий функціональний набір найбільш вірогідний для малих храмів за місткістю і найменш вірогідний – для великих та надвеликих храмових комплексів (Рис 2. 21). Найбільш розповсюдженим та комфортним розміщенням такого типу буде історичне ядро, центральна частина міста та в планувальній структурі селища, де є обмеження по можливій площі під ділянку проєктування.

До розширеного функціонально-планувального складу можна віднести такі групи: богослужбова, рекреаційно-дозвіллева, навчально-просвітницька, адміністративна, підприємства харчування, комерційна, побутова, господарська.

Така функціональна структура найбільш раціональною є для храмових комплексів великої місткості, та найменш вірогідною для малих ХК. Це найбільш універсальний тип, так як функціональний склад може відрізнятися, та варіюватися в семи – десяти функціях, що дає можливість багатьох містобудівних сценаріїв – і в історичному ядрі, і в центрі міста або села/селища, на периферії та в рекреаційній зоні. Серед сучасної практики можна виділити такі храмові комплекси, як зразки: ХК на честь Св. Ольги, м. Київ; ХК на честь Св. Апостола Андрія Первозванного, м. Донецьк; храмовий комплекс на честь Ікони Божої Матері Живоносне джерело, м. Київ та комплекс із храмом на честь Різдва Богоматері, м. Сєвєродонецьк, Луганська обл., (Рис. 2.21). На сьогоднішній день це один із перспективних типів, завдяки розвитку функціональної варіативності, яка є важливим фактором у формуванні сучасної сакральної споруди [20].

Максимальний функціонально-планувальний склад храмового комплексу може включати у свої структуру всі вірогідні функціональні групи (богослужбова, рекреаційно-дозвіллева, навчально-просвітницька, соціальної допомоги, адміністративна, підприємства харчування, житлова, медична, комерційна, виробнича, побутова, технічна, господарська та укриття/універсальна зала).

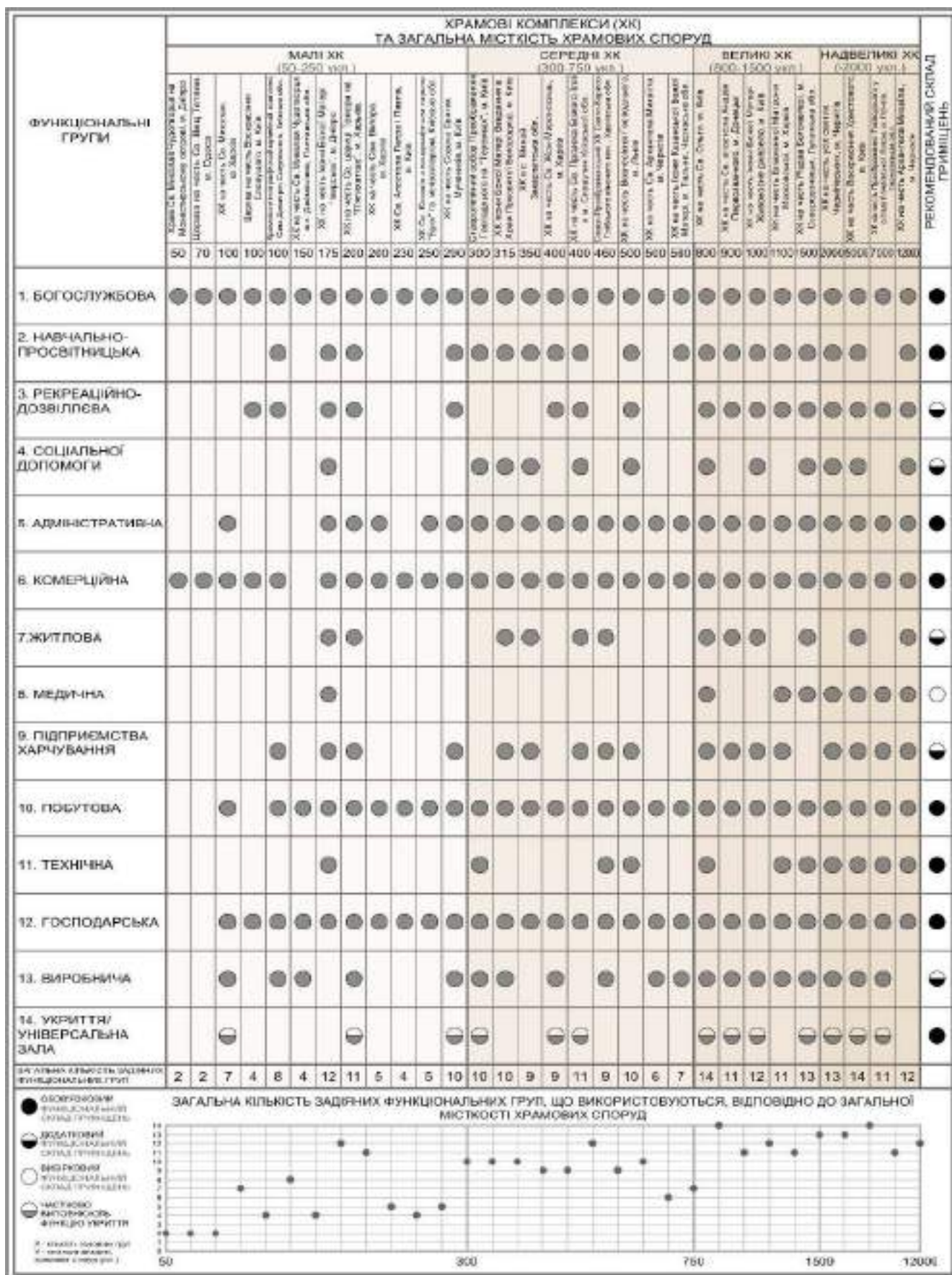

Рис. 2.20. Функціональний склад православних храмів та комплексів

До аналізу представлені такі надвеликі храмові комплекси – на честь Воскресіння Христового, м. Київ; на честь усіх Святих Чернігівських, м. Чернігів; комплекс із храмом на честь Преображення Господнього у складі Почаївської Лаври, м. Почаїв, Тернопільська обл. та храмовий комплекс на честь Архангела Михаїла, м. Черкаси. Існує велика обмеженість по розташуванню, надвеликі храми потребують від 9000 до 75400 м² під забудову, тому їх можна розміщувати виключно на периферії з містом, у селі/селищі та у рекреаційній зоні.

На основі проаналізованого теоретичного та практичного матеріалу, автор наводить функціонально-планувальну схему організації храмових комплексів, де сформовані основні закономірні властивості розташування храмового комплексу враховуючи функціонально-планувальні, архітектурно-конструктивні особливості, а також функціональна організація території. Саме такий характер зведеної класифікації храмів та храмових комплексів може мати рекомендаційний характер розміщення певної функціональної моделі в структурі населеного пункту та міста. Нами було сформовано основні типи храмових комплексів за кількісним фактором та площею забудови, а саме: *малі ХК* (50-250 укл.) – 150 – 350 м²; *середні ХК* (300-750 укл.) – 300 – 850 м²; *великі ХК* (800-1500 укл.) – 1300 – 6500 м²; *надвеликі ХК* (біл. 2000 укл.) – 9000 – 75400 м².

Виявлено, що **в історичному ядрі** розташовуються зазвичай: *малі ХК* та, маловірогідний сценарій розміщення – *середні ХК*; **в центральній частині міста:** *малі ХК*, *середні ХК* та маловірогідний сценарій розміщення – *великі ХК*; **на периферії:** *малі ХК*, *середні ХК*, *великі ХК* та маловірогідний сценарій розміщення – *надвеликі ХК*; **в планувальній структурі селища:** *малі ХК* та *середні ХК* та маловірогідний сценарій розміщення – *великі ХК* та *надвеликі ХК*; **в ландшафтно-рекреаційній структурі** – всі типи ХК можуть розташовуватися.

На основі доробку храмових будівель та комплексів була сформована функціональна організація території сакральної споруди та виділені базова та розширена його складові.

Базовий склад містить в собі: *храмова зона*; *вхідна зона*; *господарська зона*; *адміністративно-побутова зона*; *рекреаційна зона (паркова) зона*.

Розширений склад: *храмова зона; вхідна зона; господарська зона; адміністративно-побутова зона; рекреаційна зона (паркова) зона; навчально-просвітницька зона; спортивна зона; меморіальна зона; благодійна (соціальна) зона.* Базовий склад організації храмового комплексу, враховуючи малі ХК та середні ХК, розташовують, зазвичай, в історичній та в центральній зонах місту, а також в центральному планувальному регіоні селища або населеного пункту. Проте розширений спектр функціональної організації генеральних планів малих, середніх та надвеликих ХК, інколи великі ХК, частіше розташовуються на периферії міста або в ландшафтно-рекреаційній зоні, на околиці населеного пункту й селища.

Базовий функціонально-планувальний склад *малого та середнього ХК: богослужбовий; просвітницький; адміністративний; комерційний; побутовий; господарський та укриття/універсальна зала.* Храмові комплекси мінімального наповнення основними блоками та групами приміщень частіше всього розташовані в історичному центрі, в центральній зоні міста, в планувальній структурі селища. Розширений функціонал: *богослужбовий; рекреаційно-дозвіллевий; навчально-просвітницький; адміністративний; підприємства харчування; комерційний; побутова частина; господарські приміщення та укриття/універсальна зала.* Найпоширеніший тип функціонально-планувального наповнення середніх та великих ХК розміщуються в усіх частинах міста, селища, а також в ландшафтно-рекреаційній зоні. Максимальний склад блоків та групи приміщень, що представляють надвеликі ХК, в меншій мірі великі ХК, розміщуються виключно в ландшафтно-рекреаційних зонах населеного пункту, на периферії міст та селищ.

Серед архітектурно-конструктивних особливостей, то слід зазначити що універсальною системою є каркасно-стінова та змішані системи для всіх типів ХК, що забезпечують гнучкість та універсальність архітектурно-планувальних рішень.

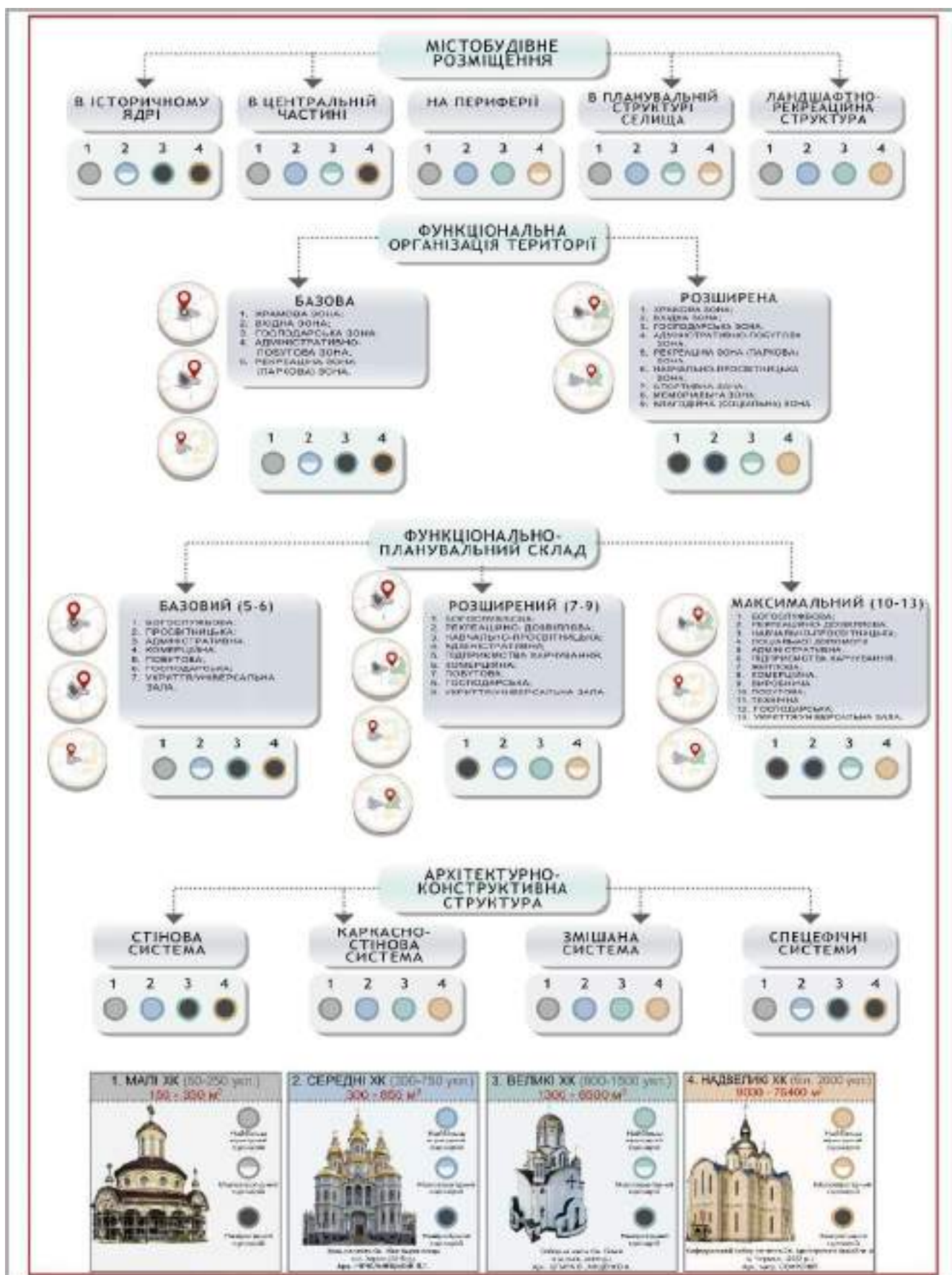

Рис. 2.21. Зведена класифікація функціонально-планувального складу та функціональної організації території храмових комплексів

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

1. Розроблено методологічний апарат наукового дослідження, який складається з традиційних методів: компоненти системно-структурного підходу; спеціалізованих архітектурних методів; основних принципів системного підходу. Встановлені основні етапи дослідження сакральної архітектури України та вдосконалена методика.

2. Сформований доробок архітекторів України з різних її регіонів. Відповідно до методу інтерв'ювання були проведені очні зустрічі: зустріч безпосередньо на місці роботи та під час авторської екскурсії на об'єкти; телефонна бесіда та пересилка онлайн-форми з питанням. Досягненням даного методу ми вважаємо: відповіді на запитання, щодо всіх аспектів професійної діяльності архітекторів, які в подальшому вплинули на принципи організації сакральних будівель та споруд; отримання проєктної документації та візуального матеріалу храмових будівель, для подальшого дослідження та формування перспектив розвитку храмобудування на основі отриманих даних.

3. Результати інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження наступні: 42% арх. – сприймають сакральне проєктування, як основний вид професійних діяльності, а 58% – не основним.

Серед виявлених основних принципів проєктування сакральних споруд та комплексів – 33% вважають, що головне – це комфортне забезпечення проведення богослужбового дійства; 28% – використання основних принципів ортодоксальної архітектури та національних традицій; 28% – перетворення емоційного враження, враховуючи контекст місцевості, символіку, та національних традицій; 11% – функціонально-планувальна структура сакральної будівлі розглядається у спектрі проєктування комплексу суто громадського призначення, що наповнена всіма інженерно-технологічними засобами. Серед питань, які стосуються перспективного розвитку сучасного українського православного храму, 38% арх. вважають необхідністю використання класичних стилів в сакральній архітектурі, враховуючи регіональні особливості, а 62% – стверджують про необхідність

створення універсальної моделі сучасного православного храму, в контексті сучасності.

4. Сформовані основні чинники, які впливають формування архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової організації сучасних українських православних храмів та комплексів: *соціально-демографічний; економічний; інженерно-конструктивний; ландшафтний; сакральний; містобудівний; природо-кліматичний; архітектурно-планувальний; культурно-географічний; художньо-стилістичний.*

5. Соціально-демографічний чинник дозволив виділити основні види діяльності сучасної церкви та основні групи відвідуючих. Встановлено вплив груп відвідуючих на формування архітектурно-планувальної організації.

6. На основі проаналізованих наукових джерел та досліджень можна дійти до висновку, що український архетип, який складався багато століть, має низку певних особливостей формування генетичного коду нації. Виявлено, що український національний архетип у храмовій архітектурі характеризується наступними категоріями: *центрично-підпорядкованість; всефасадність; пірамідальність та пластичність силуету; ієрархічність архітектурних елементів та акцентування на значущих місцях об'єму; сакралізація природноресурсної специфіки; застосування засобів візуально-звукових жанрів мистецтва.*

7. Була вдосконалена класифікація за такими ознаками:

- Типологічним критерієм;
- Функціональним наповненням;
- Функціональним зонуванням генерального плану;
- Критерієм місткості (малі, середні, великі, надвеликі);
- Розташуванням в структурі населеного пункту;
- Стилістичним напрямком.

Були запропоновані такі пункти класифікації:

- Ступенем розвитку рекреаційної зони;

- Композиційно-просторовою схемою;
- Конструктивною схемою;
- Категорією вірян.

8. Проведена детальна класифікація впливу конструктивних систем на архітектурно-планувальну систему. Виявлені основні види конструктивних рішень, які використовуються в сучасному храмобудуванні, також класифіковані основні види архітектурно-художніх рішень сучасних храмів та з'ясовано, що найбільш розповсюдженим типом конструктивної системи є використання стінових системи та комбінованої системи (стовпова, збірно-монолітна, монолітна).

9. Проаналізовані місця розташування храмових будівель та комплексів і виявлена містобудівна ситуація в структурі міської та селищної забудові. На основі аналізу були класифіковані сакральні споруди за місцем розташування та поділені на: розташування в історичному ядрі; в центральній частині; на периферії та в структурі селища. Виявлено 46 сценаріїв розміщення храмів та храмових комплексів на основі досліджених храмових будівель та комплексів.

10. В результаті дослідження проаналізований та складений функціональний склад, з урахуванням чотирнадцяти основних функціональних зон, що розподілені за критерієм місткості основного сакрального ядра. До аналізу ввійшли тридцять храмових споруд та комплексів. Незважаючи на місткість та розташування об'єкту в міській або селищній структурі, такі функції як: богослужбова, навчально-просвітницька, адміністративна, комерційна та господарсько-побутова простежується у кожному комплексі.

11. На основі представленої зведеної класифікації виявлені основні закономірності містобудівного розміщення, функціональної організації території, функціонально-планувального складу та архітектурно-конструктивної структури. За основу взяті основні типи храмових комплексів малої місткості (150-350 м²), середньої (300-850 м²), великої (1300-6500 м²) та надвеликої (більше 9000 м²).

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

3.1. Містобудівні особливості організації сакральних храмів та комплексів

Храмовий комплекс, як ми вже побачили, являється важливою багатофункціональною соціально-демографічною інституцією, та потребує ретельного підходу щодо вибору території під його проєктування та розташування у планувальній структурі населеного пункту та в загальній мережі даних закладів.

Специфіка вибору місця саме для храмового комплексу складається у виборі ділянки, яка у першу чергу, має можливість подальшого розвитку, у відповідності до змін в суспільстві, та можливості нарощування нових необхідних функцій у своїй структурі.

Аналіз існуючих храмів та храмових комплексів дав можливість зрозуміти ряд факторів, які тією чи іншою мірою впливають на вибір території храмового комплексу: архітектурно-містобудівні, природно-кліматичні, історико-архітектурні, ландшафтно-геоморфологічні, інженерно-комунікаційні.

Також, існують аспекти, які необхідно враховувати при виборі території під будівництво храмового комплексу:

1. Функціонально-планувальний склад – конкретно вказує місцевість в якій той чи інший функціональний набір є необхідним та раціонально обґрунтованим, з огляду на населення тієї чи іншої місцевості.

2. Функціональна організація території майбутнього комплексу (базового або розширеного складу) – наприклад розміщення храмового комплексу із базовим складом території доцільне в історичному ядрі, центрі та на периферії населеного пункту, а із розширеним – на периферії та в ландшафтно-рекреаційних структурах.

3. Ландшафтно-сакральний аспект – при необхідності забезпечення певних сакрально-ландшафтних акцентів необхідна наявність природніх водоймищ, активного рельєфу, чи близькості до певного святого місця [18].

4. Соціально-демографічний аспект – діє при необхідності розташувати храмові споруди на території вузько специфічних закладів (навчальних, медичних, транспортних та пенітенціарних закладах).

5. Художньо-естетичний аспект – впливає на храмовий комплекс та потребою незвичного місця під проєктування (на схилі, врізаним у скелю, на острові або винесеним у воду), що забезпечує неповторне архітектурно-художнє та конструктивно-інженерне рішення.

На основі всіх вище зазначених аспектів та факторів, автор запропонував рекомендації щодо створення генерального плану території храмового комплексу:

- врахування багатофункціонального використання ділянки ХК (формування тематичних зон, передбачити місця для проведення святкових заходів, з урахуванням великою кількості людей);
- вибір ділянки відповідно до функціонально-планувального рішення храмового комплексу (ділянка, її організація, місце розташування та габарити мають відповідати потребам певного приходу);
- розташування об'єктів з урахуванням функціонального взаємозв'язку груп приміщень, врахування поділу потоків між корпусами та функціональними блоками, зручна доступність відвідувачів до необхідного блоку комплексу;
- можливість подальшого розвитку та гнучкості території храмового комплексу.

Автором запропоновано схему функціональної організації території комплексу (на прикладі храмового комплексу в умовах реконструкції існуючих будівель в с. Великий Кучурів, Чернівецької обл.), (рис 3.1.):

Вхідна зона – із розміщенням гостьової автостоянки, входу для вірян, вхідної арки, надбрамної церкви, каплиці, посту охорони, комерційних установ, громадських санітарних вузлів, зони тимчасового відпочинку.

Спортивна зона – група будівель спортивного призначення та обслуговування, площинні спортивні споруди (майданчики для волейболу, міні-футболу, баскетболу, настільного тенісу, ін. видів активного відпочинку), [205].

Храмова зона – основне сакральне ядро, яке вміщує в собі парафіяльний храм/соборний храм/єпархіальний центр, дзвіницю, хрестильний храм, вільну територію навколо храму для кругового обходу, «накопичувальну» площу перед головним входом у храм, частину приміщень службово-побутового призначення в стилобатній частині храму, групу приміщень бомбосховища.

Господарська зона – включає в себе господарський в'їзд, господарський блок із гаражем, сміттєзбірник, автостоянку для персоналу та гаражі з необхідними майстернями.

Навчально-просвітницька зона – включає у себе групу будівель навчально-просвітницького призначення, рекреаційно-дозвіллеву групу будівель, блоки соціального призначення, спортивні майданчики, криті майданчики для облаштування навчально-освітнього процесу на відкритому повітрі, зони спокійного відпочинку, видовищну та експозиційну зони.

Благодійна (соціальна) зона – розміщення центру соціальної допомоги, групи приміщень харчування благодійної їдальні, приміщення для медичного обслуговування, будинок для людей похилого віку, реабілітаційні центри, лікарня з окремою каплицею, зона тихого відпочинку.

Меморіальна зона – може складатися з каплиці, церковного кладовища, майданчиків для проведення культових заходів та меморіальних пам'яток жертв (репресій, голодомору, військових дій, скульптурні та тематичні арт-об'єкти, ін.).

Рекреаційна (паркова) зона – включає у себе такі види благоустрою для тихого відпочинку, як: сади, альтанки, фонтани, декоративні водоймища, святе джерело або свята криниця, оранжереї, зимовий сад, палісадники, арт-об'єкти, ін.

Адміністративно-побутова зона включає у себе побутову групу приміщень, виробничу групу приміщень, адміністративний центр, церковно-притчовий дім, житлові службові будинки, готель.

Ця модель включає у себе всі можливі додаткові групи приміщень, блоки, корпуси та споруди, використовуючи її необхідно обрати той перелік функціональних компонентів, який необхідний в тому чи іншому проєкті.

Впровадження сакрального ландшафту в структуру сакральних об'єктів, автор пропонує розглянути, як одну з основних містобудівних особливостей організації сучасних храмових комплексів.

Як зазначив дослідник Міщенко – «Сакральний ландшафт – це природна, природно-антропогенна чи антропогенна система, сформована в результаті взаємодії природи та людини, пов'язана із певними життєвими символами, міфами, вагомими подіями, релігійними почуттями та має надзвичайно ціннісне значення для людини або групи людей та потребує особливого вшанування та охорони» [235], [236].

Існує багато подібних тлумачень, та все ж таки в них розкривається більш матеріальні тлумачення, але є духовний тип обґрунтування цього питання. Розкриттям з точки зору духовного, займалися Гродзинський М. та Ковальов А. Гродзинський зазначав, що сакральний ландшафт – це священний простір, значення місць і конфігурацій якого сприймаються і успадковуються певними групами людей як прояви Вищої Сили (зокрема Бога або Святих) [9], [235].

Ковальов писав, що духовний (сакральний) ландшафт - це щось, подібне розподілу духовного потенціалу і виникнення сакральних вузлів в просторі денної поверхні [238]. Під сакральним ландшафтом розуміють поєднання сакрального об'єкту та ландшафтні комплекси як природного (водні джерела, річки, озера, гаї, дерева), штучного творення, так і етнокультурного генезису. До ландшафтних формоутворень відносять такі елементи, як: елементи вертикального озеленення, елементи горизонтального озеленення, альпійські гірки, газони і галявини, доріжки і майданчики, водойми, малі архітектурні форми, композиції з використання природного каменю. Тобто одними із основних елементів структури ландшафту виступає: камінь, вода та зелень.

Також, господарська частина храмового комплексу може включати склади, майстерні, гараж, майданчик для сміттєзбірника і пічного устаткування для спалювання поминальних записок. Тут організовують зручні під'їзди з боку транспортних магістралей, обладнують стоянки для автотранспорту храму [239].

Рис. 3.2. Прийоми ландшафтного благоустрою території храмових комплексів на основі вираження православних символів чотирнадцяти станцій Ісуса Христа (розроблено автором)

В ході дослідження, за допомогою спеціалізованих програм (Archicad, Autodesk 3dsMax та Adobe Photoshop) та методу комп'ютерного моделювання (Рис.3.2.) автором були розроблені концептуальні рішення архітектурно-просторових (архітектурно-образних) та містобудівних рішень, які відображають тлумачення «Чотирнадцяти Станцій Ісуса Христа». Саме на їх прикладі, пропонується розглянути сакральний ландшафт, як важливу складову сучасних храмових комплексів.

В таблиці 7 наводиться склад описаної зупинки, символічні образи цих станцій та архітектурно-просторові вирішення, які пропонує автор, для розкриття та асоціативного образу тієї чи іншої зупинки в сакральному ландшафті. В додатку до дисертаційного дослідження подана інформація щодо згадок станцій у Біблії, історичних джерелах та сьогоденне існуюче місце кожної з зупинок Ісуса Христа [18, с. 125-141].

Таблиця 7. Вираження сакральних символів в оснащенні території

Вираження православних символів Чотирнадцяти Станцій Ісуса Христа в ландшафтно-рекреаційному оснащенні території сакральних комплексів	
Символічні образи Станцій Ісуса Христа	Архітектурно-просторові рішення запропоновані автором
Перша Станція Ісуса Христа <i>Прокуратор Понтій Пілат, бажаючи догодити народові, відпустив Варавву та виніс вирок Ісусу, зрадивши на розп'яття.</i>	
Вузький прохід або «Вузькі врата» - символ переходу від звичайного до священного; Цілюще джерело, «джерело» - символ життя, сили, очищення, також за словами святого Кирила Єрусалимського «початок світу – вода, початок Євангелія – Йордан»; Площа вхідної зони з торгово-побутовими зонами – образ площі, преторіумома Понтія Пілата, і безлічі гучного народу в момент засудження Спасителя; Аркада – образ римської архітектури; Ковані решітки – образ ув'язнення, мук і страждань Ісуса Христа.	Променад від вхідної зони до храмового майданчика, із іншими «зупинками». Широкі в'їзні ворота або надбрамна дзвіниця, також може розташовуватися колонка з цілющим джерелом. Оздоблення натуральним каменем: травертин, кварцит, доломіт, піщаник. Великий майданчик вхідної зони по боках якої розташовуються торгово побутові зони для людей. Аркада яка розташована уздовж фасаду торгових і побутових павільйонів вхідної групи. Ліфостротон - поміст з величезних кам'яних плит (гранітних плит). Аркада, що складається з чотирнадцяти колон на стовпах де зазначено або фресками, або письмово про стояння Ісуса Христа. У просторі між колонами аркади можна заповнити кованими ґратами.

Продовження таблиці 7. Вираження сакральних символів в оснащенні території

Друга Станція Ісуса Христа <i>За римськими законами, перед розп'яттям засудженого бичували. Спеціально побудовані криті переходи-арки вели від фортеці до Єрусалимського Храму. Одна з таких арок зберіглась і носить назву «Esse Homo» - «Це Людина»</i>	
Арка - символ прагнення вгору: 4 - образ чотирьох Євангелістів; 7 - образ семи глав храму; 9 - символ дев'яти глав храму; Рослина терен - образ тернового вінця Ісуса Христа, і орнаменту вхідного portalу церкви Бичування в Єрусалимі; Червоні шипи тернини - образ поранення, порізу «п'яти ран Ісуса Христа»; Орнамент - символ Раю; Два майданчики і одн з них тупиковий - образ вибору Понтія Пілата, який віддав в руки іудейського народу страту Ісуса Христа на користь злочинця Варрава, «заради свята» (мається на увазі Пасха); Червоний колір - символ жертвної крові Христа і мучеників; Червоні квіти клумб - образ червоної багрянці одягненою на Христа у вигляді знуцання стражників.	Прохід між першою і другою зупинкою, перекрити арками 4, 7, 9 (їх кількість), з просторового сталевого каркаса; Арки обвиває колюча рослина - терен; Два окремих майданчика, але шлях далі до решти зупинок Христа здійснюється тільки з однієї (на двох площах можуть бути зведені альтанки та місця для відпочинку парафіян); На обох майданчиках влаштовуються квітники із застосуванням саджанців червоного кольору цвітіння.
3Д-модель архітектурно-просторового рішення, яке запропонував автор:	
Перша Станція Ісуса Христа	Друга Станція Ісуса Христа
Третя Станція Ісуса Христа <i>Перший раз, під вагою хреста, впав на землю Ісус Христос. На цій Станції знаходиться невелика каплиця, що належить з 1856 року вірменському католицькому патріархату. Фасад і інтер'єр прикрашений скульптурами, які зображують падіння Христа.</i>	
Мощення з натурального грубого каменю - образ непоборного шляху по якому йшов Ісус Христос з Хрестом.	Майданчик Станції вимощений з грубого натурального каменю типу: сланцю, неполірованого граніту.

Продовження таблиці 7. Вираження сакральних символів в оснащенні території

Четверта Станція Ісуса Христа <i>Ісус Христос зустрічає Свою Пречисту Матір. Це Стояння згадано на фризі вхідного порталу вірменської церкви із зображенням самої сцени зустрічі.</i>	
Лілія, іриси - символ Богородиці; Роза (з шипами) - образ Непорочної Діви; Вишня - образ райського фрукта; Горіх - образ зовнішня зелена оболонка - тіло Христа, шкаралупа - дерево хреста, ядро - божественна природа; Фонтан (закритого типу, джерело) - образ Марії; Огорожа - символ відгородженості (від світу); Синій і блакитний колір - символ Богородиці; Білий колір - символ Спасителя, чистоти, святості; Драбина Іакова - символ того, що через народження Ісуса Христа від Богородиці небо з'єдналося з землею.	Закінчуючи важкий шлях з третьої зупинки, через сходи або поміст (міст) ми потрапляємо на, огорожений по сторонам, майданчик. Рекреація із застосуванням зон відпочинку (альтанки, лавки) Посередині площі – фонтан. Наявність клумб і квітників з такими квітами як лілії, іриси, троянда (з шипами), також можуть бути розсажені дерева типу вишня, горіх, яблуня. Колористичні варіанти вуличних меблів можуть бути: білі, блакитні (сині)
Третя Станція Ісуса Христа	Четверта Станція Ісуса Христа
П'ята Станція Ісуса Христа <i>Допомога Симона Кіренейніна в несенні хреста Спасителя.</i>	
Камінь - символ обраності (єврейського народу), символ спокуси (Пс.77.12-22; Мф. 4.3; 27.51); образ Христа (Мф 21.42-44).	Майданчик може бути обладнаним лавками для відпочинку. Також наявність клумб, квітників і місце під рослинну композицію з великим каменем, на якому зображено місце обпирання руки Спасителя.
Шоста Станція Ісуса Христа <i>Знаходиться в районі будинку святої Вероніки (на перетині Віа Долороза і вулиці Ель-Бейра). Вероніка була однією з жінок, які стояли вздовж вулиці, коли по ній вели злочинців та Ісуса Христа. Свята Вероніка вийшла вперед і отерла бруд і кров з чола Ісуса. На хустці залишилося зображення обличчя Спасителя. Його називають Плат Вероніки. На цьому місці є колона, яка позначає місце, де стояв будинок Святої Вероніки.</i>	

Продовження таблиці 7. Вираження сакральних символів в оснащенні території

7 гранітних великих горщиків - образ вівтаря зі семисвічником, в храмі на місці будинку Св. Вероніки. Рослини з білим цвітіння (можливо з червоними крапками) - образ білосніжної хустки, якою Св. Вероніка витерла піт і кров з чола Спасителя.	Стежка між п'ятою та шостою станціями може розміщувати арки-переходи; Посередині майданчику розташовано сім гранітних горщиків з рослинами білого характеру цвітіння, самі горщики на невеликій відстані один від одного.
П'ята Станція Ісуса Христа	Шоста Станція Ісуса Христа
Сьома зупинка Станція Ісуса Христа <i>Місце, де, знову впав Ісус, знаходиться на перехресті Віа Долороза і вулиці арабського ринку. На цьому місті розташована францисканська каплиця і червоний гранітний стовп. Ісус спіткнувся об поріг Судних врат, через які виводили з міста засуджених на страту. Ліворуч від Судних врат в стіні часів Ірода було знайдено відоме «вушко голки»: «Легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому увійти в царство Боже».</i>	
Мощення з натурального грубого каменю - образ непоборного шляху по якому йшов Ісус Христос з Хрестом.	Майданчик зупинки вимощен з грубого натурального каменю типу: сланцю, неполірованого граніту.
Восьма зупинка Станція Ісуса Христа <i>Спаситель зустрічає Жінок-Міроносців.</i>	
Декоративний водоспад - образ плачу жінок, які йшли за Ісусом Христом	Майданчик може бути обладнаний лавками та альтанками для відпочинку, а також «альпійською гіркою» з декоративним водоспадом в рослинній композиції клумб.
Сьома Станція Ісуса Христа	Восьма Станція Ісуса Христа

Продовження таблиці 7. Вираження сакральних символів в оснащенні території

Дев'ята зупинка Станція Ісуса Христа <i>Це місце позначено колоною у коптського монастиря. Третє падіння Христа.</i>	
Кам'яні або дерев'яні склепіння - образ існуючих склепінь вулиці, яка веде до підніжжя Храму Гроба Господнього; Мощення з натурального грубого каменю - образ непоборного шляху, по якому йшов Ісус Христос з Хрестом.	Прохід від восьмої до дев'ятої зупинки можна перекрити кам'яними або дерев'яними склепіннями. Також стежка шляхом до дев'ятого стояння виконується з грубого натурального каменю типу: сланцю, неполірованого граніту
Десята зупинка Станція Ісуса Христа	
У центрі майданчику, перед храмом, купольна наземна конструкція - образ існуючого купола Вірменської капели Святого Григорія; Також образ святилища Скінії, а саме Мідного жертовника.	Ця зупинка – остання перед розп'яттям Христа, і останній пункт людини перед заходом у храм Божий. Вона має особливе значення. Саме тому, вона складається з невеличкої каплиці, яка оточена не глибокою водоймою, та має чотири доріжки, орієнтованих за сторонами світу. Всі мощення виконані в грубих матеріалах, щоб максимально перенести в ті події та місцевість.
Дев'ята зупинка Ісуса Христа	Десятазупинка Ісуса Христа
Одинадцята зупинка Станція Ісуса Христа <i>Ісуса Христа прибивають до хреста. Сучасний образ місцезорозташування вершини Голгофи знаходиться під римо-католицьким приділом каплиці на честь Богоматері Скорботної та православної каплиці на честь Марії Єгипетської.</i>	
Дванадцята зупинка Станція Ісуса Христа <i>Ісус Христос вмирає на хресті. Православний престол над тим самим місцем, де розіняли Ісуса Христа.</i>	
Тринадцята зупинка Станція Ісуса Христа <i>Зняття тіла Ісуса Христа з розп'яття (П'єта, оплакування Христа Дівою Марією). Біля підніжжя Голгофи, навпроти входу в храм, лежить Каміть миропомазання.</i>	
Чотирнадцята зупинка Станція Ісуса Христа <i>Положення в гріб. Над підземною гробницею, приготовленої Йосипом Аримафейським для поховання Ісуса, височить головна святиня християнства – Гріб Господній (Кувуклія).</i>	

Продовження таблиці 7. Вираження сакральних символів в оснащенні території

На цих моделях автор показує у комплексі останні чотири зупинки.

Візуалізації розкривають денну та вечірню концепцію місця.

Створюється стилізація природного ландшафту під певну місцевість Близького Сходу, із використанням диких рослин, великих кам'яних блоків та створення водних компонентів.

3.2. Формування архітектурно-планувальної структури православних храмів та комплексів

Поняття багатофункціональності храмових споруд сягає своєю ідеєю у Київські часи (Десятинна церква, Софіївський та Кловський монастирі), де релігійне життя християн було зосереджено в стінах сакральних споруд, на відміну від язичницької філософії (богослужіння поза стінами храму божества). Також основні та прилеглі приміщення храмових комплексів Київської Русі виконували функцію морального та фізичного притулку вірян, зали суспільних зібрань, лікарень, освітньо-просвітницька направленість, судові приміщення і т.д.. Таким чином самі такі функціонально-планувальні явища свідчать про універсальність християнського храму та її суспільну функцію [240, с. 52-53].

При формуванні функціонально-планувального рішення необхідно забезпечити організацію повноцінного храмового комплексу, що забезпечує всю сучасну багатосторонню діяльність приходу: релігійну, адміністративну, виховно, освітньо-просвітницьку, благодійну тощо. При виборі конструктивного рішення основного сакрального блоку рекомендується застосування будівельних конструкцій та матеріалів, що визначають архітектурне рішення будівлі, забезпечують можливість перекриття великого прольоту, довговічність, акустичні властивості та придатність до розпису стін.

На архітектурно-планувальну структуру храмових комплексів впливають різні фактори та пред'являється безліч вимог, в залежності від них автор розділяє всіх храми і комплекси за видами функціонально-планувального складу, а саме (рис. 2.21):

Базовий (5-7 функцій) – богослужбова, просвітницька, адміністративна, комерційна, побутова, господарська та укриття/універсальний зал. Такий функціональний склад зазвичай в храмах із малою місткістю, маловірогідне в храмах із середньою місткістю та майже неможливий для великих та надвеликих храмових комплексів.

Розширений склад (7-9 функцій) – богослужбова, адміністративна, навчально-просвітницька, рекреаційно-дозвіллева, підприємства харчування,

комерційна, побутова, господарська та укриття/універсальний зал. Такий функціональний склад неможливий для малих храмів, вірогідний для середніх і надвеликих та найбільш вірогідний для великих ХК.

Максимальний (9-13 функцій) - богослужбова, адміністративна, навчально-просвітницька, рекреаційно-дозвіллева, соціальної допомоги, підприємства харчування, житлова, виробнича, технічна, комерційна, побутова, господарська та укриття/універсальний зал. Такий функціональний склад неможливий для малих та середніх храмів, вірогідний для великих та найбільш вірогідний для надвеликих ХК.

На основі аналізу сучасного досвіду проєктування та принципів архітектурно-планувальної організації нами розроблено загальну функціонально-планувальну схему організації ХК. Дана схема представляє перелік всіх можливих функціональних блоків, склад приміщень до них та встановлений зв'язок між сакральними блоками. Головними тенденціями та вимогами до сучасної планувальної структури храмового комплексу – є гнучкість, варіативність і максимальна адаптивність (рис. 3.3).

Головним блоком є **сакральний**, в його склад входять такі групи приміщень як: богослужбова група – вхідна зона (нартекс, тамбур, дзвіниця, дзвонарня, санвузол та трапезний зал), середня частина храму (середній храм, хор), вівтарна зона (вівтар, ризниця, паламарня), хрещальня (вхідна група, приміщення для Хрещення, роздягальні для доросли охрещених, приміщення для очікування, кімната матері і дитини та санвузол); група приміщень бомбосховища/універсальної зали - приміщення бомбосховища та зала зборів парафіян. Сакральне ядро із скороченим молитовним простором може містити каплицю; сакральне ядро із повним набором допоміжних приміщень може містити надбрамну церкву, літній храм, храм каплицю та/або каплицю. Цей блок є центром композиції та повинен мати зручний зв'язок з усіма іншими функціональними блоками.

Адміністративний блок містить – адміністративну групу приміщень (кабінет настоятеля, кабінети викладачів, кабінет духовників, зали засідань,

кабінети бухгалтерії, канцелярії та архіву, санвузли, кабінет охорони та свою вхідну групу). Блок адміністративного напрямку має бути забезпечений безпосереднім зв'язком та легким доступом із групою приміщень бомбосховища, сакральним та соціальним блоком.

Соціальний блок поєднує в собі такі групи приміщень як: навчально-просвітницька (недільна школа, бібліотека (медіатека), читацькі та лекційні зали, аудиторії спеціального та універсального призначення та офіси видавництва); рекреаційно-дозвіллева (музейно-виставковий центр, спортивно-оздоровчий центр, гуртки та студії різної спеціалізації, ігрові кімнати, зала зборів парафіян, складські приміщення, громадський простір-атріуми. Необхідно забезпечити зручний доступ до сакрального, адміністративного, технічного та бомбосховища.

Блок обслуговування включає – комерційну групу (церковна крамниця, магазин церковної літератури, церковний ярмарок, паломницький центр, соціальна крамниця), житлова група (келії, житлові приміщення священнослужителів, паломницький готель, богадільня та приміщення притулку сиріт й малозабезпечених сімей, нічліжки), медична група (приміщення медичного пункту), група підприємства харчування (трапезні зали, благодійна їдальня, група приміщень харчування, кафе, трапезні для священників, кімнати відпочинку для персоналу кухні, санвузли, група складських приміщень). Цей блок потребує безпосереднього доступу до сакрального, соціального блоку та бомбосховища.

Господарсько-побутовий блок включає у свою структуру такі функції як: побутова група (кімнати відпочинку священнослужителів, санвузли, громадські вбиральні) та виробнича група (майстерні, гаражі, просфорня, господарська група приміщень для обслуговування парників, городів і.т.д.)

Технічний блок складається із таких допоміжних приміщень – складські приміщення, інвентарні, підсобні та технічні приміщення.

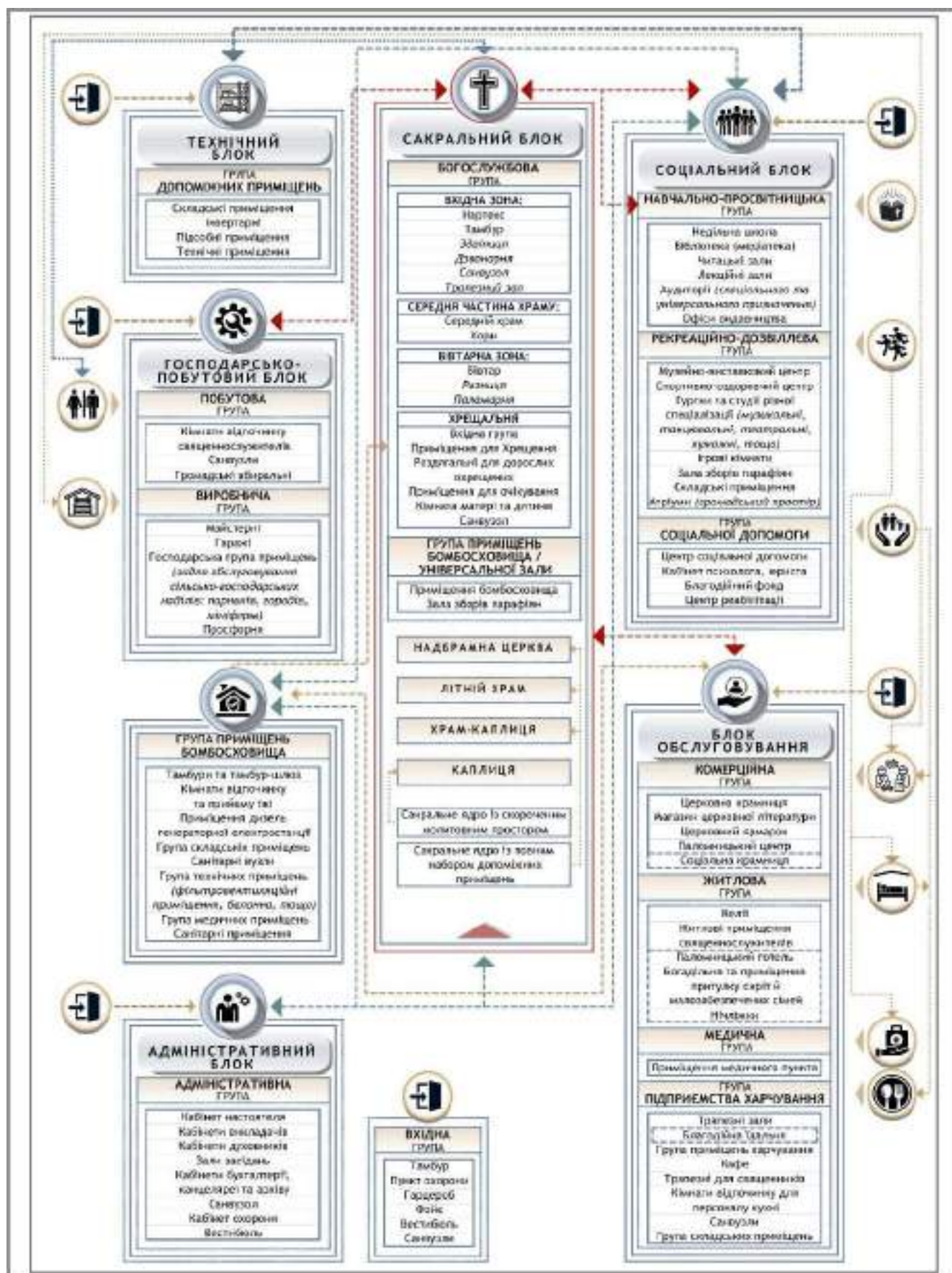

Рис. 3.3. Функціонально-планувальна схема організації храмових комплексів

3.3. Архітектурно-композиційні прийоми формування храмів та храмових комплексів

Запорукою успішного функціонування будь-якої будівлі є гармонійно поєднаний комплекс усіх структурних елементів архітектурного середовища-об'ємно-просторового рішення, ландшафтного благоустрою та облаштування внутрішнього простору будівлі [39, с. 200].

Особливість проектування сакральних будівель і споруд полягає у тому, що, попри всі загальноприйняті норми та вимоги, вони мають містити в собі традиції, канони, символи. Специфічність сакральної тематики вимагає пошуку специфічних, індивідуальних методів проектування від архітекторів.

Сьогодні структури храмів та храмових комплексів досягли великого різноманіття, що призводить до потреби аналізу та узагальнення сучасного українського храмового доробку.

Формоутворюючим елементом структури комплексу є – сакральне ядро, саме тому, автором були розроблені *основні прийоми композиційних рішень сакрального ядра в структурі храмового комплексу* (Рис. 3.4). Сакральне ядро за типом можна поділити на: компактний (блокувальний, вбудований і вбудовано-прибудований) та роз'єднаний (блоки зосереджені довкола сакрального ядра, окремо розташоване ядро та павільйонний) типи.

Вбудована об'ємно-просторова схема – формується таким чином, що функціональні блоки розташовуються навколо сакрального ядра. Така структура забезпечує доступ до всіх частин будівлі, групи приміщень певних функціональних зон, що вимагають великих площ, можуть бути розташовані довкола храмової будівлі та сумісними з основними функціями. Таке композиційне рішення забезпечує чітке функціональне та конструктивне членування, контрасту поверховість і об'ємно-просторову виразність. Зразком такого типу є храмовий комплекс на честь ікони Божої Матері «Знамення», на території 5-го пологового будинку, в м. Київ (арх. Лосицький Ю.Г.) [248 с. 47].

Блокувальна об'ємно-просторова схема дає можливість розташувати основні функціональні приміщення в окремих корпусах, які пов'язані між собою

переходами, за допомогою яких створюється зручний зв'язок та зберігається необхідна ізолюваність груп приміщень. Перевага такого композиційного рішення лежить у створенні комплексів на основі поєднання функціональних зон у багатофункціональний центр з одним блоком.

Яскравим прикладом такого рішення є храмовий комплекс на честь ікони Божої Матері «Живоносне джерело», в м. Київ (арх. Слепцов О.С.). Комплекс складається з однієї споруди, складної форми у плані, де архітектор поєднав в одній структурі такі три блоки: перший – збережений реконструйований храм (верхній храм на 800 пр., та нижній на 300 пр.); другий – прибудовані до старої церкви зали-нефи, які перетворили верхній храм на трьох престольний; та третій – двоповерховий корпус у вигляді підкови з внутрішнім двориком, який вміщує ризницю, паламарню, житлові та адміністративні приміщення [14, с. 196-249].

Композиційне рішення із вбудовано-прибудованим сакральним ядром використовується в разі необхідності вбудовування сакрального ядра у споруду іншого призначення, наприклад, багатоквартирний житловий будинок, навчальний або медичний заклад, тощо. Варіанти об'ємно-планувальної схеми можуть бути наступними: сакральний блок зазвичай формується як домінанта частина комплексу, тоді як приміщення поза богослужбового призначення розташовуються на нижніх поверхах будівлі. Необхідно звернути увагу до забезпечення умов незалежного функціонування різних призначенням частин будівництва (сакральна, адміністративна, тощо). Наразі це не найбільш розповсюджений тип, але прикладом може служити храмовий комплекс на честь Воскресіння Христового в м. Київ (арх. Ісак В., Калиновський О. та інші), в якому перших два поверхи формують приміщення адміністративного, господарського, соціально-психологічного, навчально-дозвілєвого та виробничого призначення, а над ними розміщується великий парафіяльний храм.

Перші три види композиційних рішень мають компактний тип, що доцільно використовувати в щільній забудові міських населених пунктів, де під нове будівництво важко знайти ділянку великої площі.

Функціональні блоки зосереджені довкола сакрального ядра – це композиційне рішення роз'єданого типу, де композиційним центром забудови є споруди головного храму. Навколо нього сформовано площу, по периметру якої розташовані решта споруд комплексу. До переваг такого композиційного прийому можна віднести збереження ансамблевості, архітектурної виразності, архітектурно-художнього вирішення та досягти узгодженості режиму експлуатації приміщення.

Головним недоліком такого варіанту є необхідність великої ділянки під проектування, не стабільне фінансування будівництва негативно впливає на архітектурно-просторове рішення комплексу та, зазвичай, призводить до змін первинного вигляду споруди. Серед прикладів, можна виділити храмовий комплекс на честь Святої Трійці в структурі монастирського комплексу в с. Березова Рудка. Полтавська обл. (арх. Слепцов О.С.).

Існує *композиційне рішення із окремо розташованим сакральним ядром*, в структурі якого сакральне ядро та інші функціональні блоки комплексу знаходяться в окремих, конструктивно не пов'язаних будівлях. Ця схема пропонує вільне композиційне рішення, чітке функціональне планування і конструктивне розділення різних груп будівель, що вимагає більшої площі забудови ділянки, що є головним недоліком. Серед переваг можна виділити, що кожна зона складається з приміщень, які підпорядковуються одній функції та пов'язані з іншими; композиція функціональних блоків комплексу залежить від архітектурно-об'ємного і конструктивного рішень, та може складатися з однотипних і різнотипних будівель, різної поверховості, площі й місткості.

Такий композиційний прийом передбачає взаємне розташування павільйонів, яке формує складний геометричний абрис, створюючи тим самим мальовниче архітектурно-композиційне вирішення.

Прикладом може послужити храмовий комплекс на честь ікони Божої Матері «Іверська», в м. Дніпро (арх. Саєнко І.М.), де в структуру комплексу, окрім сакрального ядра. Розташованого по середині, входять один великий протяжний корпус, в якому розміщуються: музей «створення світу»,

ТИП	ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВА СХЕМА	ХАРАКТЕРИСТИКА	ЗРАЗОК З ПРАКТИКИ
КОМПАКТНИЙ		В даній групі схем представлено варіанти формування сакрального ядра, що базуються на різних принципах організації простору. Найбільш поширеним є використання центрального купола, який стає фокусом композиції. Інші варіанти включають використання стовпів, стінок та інших елементів, що визначають простір. Деталі: Центральний купол, який є основним елементом композиції. Використання стовпів та стінок для визначення простору. Використання інших елементів, таких як арки та ніші, для створення різноманітних просторових зон.	Архітектурний комплекс на честь святого Миколая Чудотворця в місті Івано-Франківську (Івано-Франківська область, Україна). Автор: архітектор О. П. Коваленко.
		Характерною рисою цього типу схем є використання центрального купола, який стає фокусом композиції. Інші варіанти включають використання стовпів, стінок та інших елементів, що визначають простір. Деталі: Центральний купол, який є основним елементом композиції. Використання стовпів та стінок для визначення простору. Використання інших елементів, таких як арки та ніші, для створення різноманітних просторових зон.	Комплекс храмових споруд на честь святого Миколая Чудотворця в місті Івано-Франківську (Івано-Франківська область, Україна). Автор: архітектор О. П. Коваленко.
		Характерною рисою цього типу схем є використання центрального купола, який стає фокусом композиції. Інші варіанти включають використання стовпів, стінок та інших елементів, що визначають простір. Деталі: Центральний купол, який є основним елементом композиції. Використання стовпів та стінок для визначення простору. Використання інших елементів, таких як арки та ніші, для створення різноманітних просторових зон.	Комплекс храмових споруд на честь святого Миколая Чудотворця в місті Івано-Франківську (Івано-Франківська область, Україна). Автор: архітектор О. П. Коваленко.
РОЗ'ЄДНАНИЙ		Характерною рисою цього типу схем є використання центрального купола, який стає фокусом композиції. Інші варіанти включають використання стовпів, стінок та інших елементів, що визначають простір. Деталі: Центральний купол, який є основним елементом композиції. Використання стовпів та стінок для визначення простору. Використання інших елементів, таких як арки та ніші, для створення різноманітних просторових зон.	Архітектурний комплекс на честь святого Миколая Чудотворця в місті Івано-Франківську (Івано-Франківська область, Україна). Автор: архітектор О. П. Коваленко.
		Характерною рисою цього типу схем є використання центрального купола, який стає фокусом композиції. Інші варіанти включають використання стовпів, стінок та інших елементів, що визначають простір. Деталі: Центральний купол, який є основним елементом композиції. Використання стовпів та стінок для визначення простору. Використання інших елементів, таких як арки та ніші, для створення різноманітних просторових зон.	Архітектурний комплекс на честь святого Миколая Чудотворця в місті Івано-Франківську (Івано-Франківська область, Україна). Автор: архітектор О. П. Коваленко.
		Характерною рисою цього типу схем є використання центрального купола, який стає фокусом композиції. Інші варіанти включають використання стовпів, стінок та інших елементів, що визначають простір. Деталі: Центральний купол, який є основним елементом композиції. Використання стовпів та стінок для визначення простору. Використання інших елементів, таких як арки та ніші, для створення різноманітних просторових зон.	Архітектурний комплекс на честь святого Миколая Чудотворця в місті Івано-Франківську (Івано-Франківська область, Україна). Автор: архітектор О. П. Коваленко.

Рис. 3.4. Основні прийоми композиційних рішень сакрального ядра в структурі храмового комплексу

адміністративна частина, господарська група приміщень, готель, та недільна школа; окремий корпус для іконної лавки та різні адміністративно-господарські блоки. На прикладі цього комплексу можна побачити, що такий прийом допомагає створити великий простір, із багатьма функціональними зонами, що дозволяє забезпечити парафіян максимальною кількістю функцій.

При павільйонній об'ємно-просторовій схемі комплекс будівель формується з окремих функціональних блоків або повністю ізольованих (можуть бути пов'язані переходами). Кожна зона згрупована з приміщень, які підпорядковуються одній функції та зв'язані з іншими. Серед позитивних сторін схеми можна відзначити віднести збереження ансамблевості, архітектурної виразності, архітектурно-художнього вирішення та досягти узгодженості режиму експлуатації приміщення. Проте, такі комплекси вимагають великої площі земельної ділянки під проєктування, та стабільного фінансування будівництва, в іншому випадку можлива зміна первинного вигляду споруди, що зазвичай погано впливає на архітектурно-художнє рішення комплексу.

Павільйонний композиційний прийом можна розглянути на прикладі храмового комплексу у складі якого – парафіяльна церква на честь Святомучеників Бориса та Гліба, Ставропігійний собор на честь Воскресіння Христового та Купіль хрестильна, в м. Київ (арх. Жежерін В.Б.)

Архітектурно-виразні засоби та прийоми були розглянуті та сформовані характерні ознаки української храмової ідентичності на прикладі православного храму. За основу взяті храмові споруди та комплекси таких архітекторів, як: В.Б. Жежерін (ХК на честь Преображення Господнього в м. Київ); Ю.Г. Лосицький (парафіяльна церква на честь Св. Чудотворця Миколая «на воді» в м. Київ); Ю.І. Бабич (ХК на честь Св. Євгенія з ландшафтним парком «Буки» та мінізоопарком в с. Буки, Сквирський р-н, Київська обл.) та І.П. Гнесь (ХК на честь Вознесіння Господнього в м. Львів).

Даний тип дослідження уособлює в собі метод: комп'ютерного моделювання, комплексного підходу, прогнозування, графоналітичний метод, стилістично-еволюційний порівняльний метод, спостереження, метод історичного

аналізу та спадкоємності; також використовувались методи пропорційного аналізу та метод тріангуляції.

Тріангуляція – це спосіб пропорційювання архітектури, характерний для західноєвропейської середньовічної архітектури. Побудова архітектурно-планувальної структури і розкладання загальної висоти будівлі здійснюються на основі побудови суміжних рівносторонніх трикутників. Тріангуляції надавалося містичного значення, а візерунок трикутників, що перетинаються, повторювався в оздобленні собору. Тріангуляція також відома як «французький метод пропорцій», на відміну від «німецького» методу пропорцій (заснований на квадратах та їх діагоналях).

Схема тріангуляції об'єкта може бути матеріалізована за допомогою побудови трикутників, квадратів або навіть кіл, сполучних елементів або подібних деталей або тих, що виділяються. Якщо ми розрізняємо різні геометричні конфігурації певними кольорами – отримаємо візерунок, який можна вивчати з різних точок зору: як засіб композиції ідей, як форму гармонії або як невидиму концепцію, яку автор використав для представлення своєї композиції. Невидимий композиційний задум автора полягає в тому, щоб храмове графічне зображення мало безпосередній зв'язок із геометричними видами українського народного оздоблення. Звичайно, спостерігаючи за архітектурним об'єктом, пересічна людина не буде створювати тріангуляційну діаграму для його аналізу, натомість вона буде робити це неусвідомлено, подумки [46].

На перший погляд є те, що називається центром композиції, і його можна представити кількома способами. Центр композиції може привернути увагу своєю суттєвою ідейною складовою; незвичайними геометричними формами, які не вписуються в загальний стиль; складністю; кольором; розміром; місцезнаходженням. Після того, коли спостерігач зупиняється на композиційному центрі, починає звертатися до інших менш важливих елементів, глядач їх оцінює та порівнює з іншими елементами відповідно до методу та оцінює певні структурні елементи об'ємно-просторового рішення один з одним використовуючи певний доробок якісних категорій (розмір, масштаб, геометрія,

пропорції тощо). Схема цих уявних силових ліній підсвідомо формує в уяві глядача цілісну картину, яка може бути дуже близькою або навіть збігатися з картиною представленої схеми триангуляції.

Як вже було зазначено автором даного дослідження, основним «мірилом» даної концепції пропорцінування об'ємно-просторової організації сакральної споруди є певні види трикутників, що складаються у ромби: рівносторонній, прямокутний та рівнобічний трикутники. Також при складанні даного методу триангуляції використовувалися основні пропорційні співвідношення, а саме: відношення гіпотенузи до катету в прямокутному трикутнику як: $1:\sqrt{2}$; бісектриса кута, протилежного до основи рівностороннього трикутника відноситься до його сторони як: $1:\sqrt{3}$.

Отже серед основних характерних ознак об'ємно-планувальної структури храмової будівлі на честь Преображення Господнього має наступні особливості:

- центрично-підпорядкованість в архітектурно-просторовому рішенні сакральної будівлі;
- застосування національних українських знаків та символів;
- окремо розташована дзвіниця (карильйон);
- архітектурно-просторове рішення відповідне внутрішньому простору;
- ярусність у загальній архітектурно-просторовій побудові;
- відкритий внутрішній простір;
- домінування верхнього освітлення та ієрархічність організації світла внутрішнього простору;
- наслідування канонічно-національним традиціям із впровадженням новаторських рішень;
- безстовпна планувальна структура;
- поєднання конхового та ротондального типів планувальної структури.

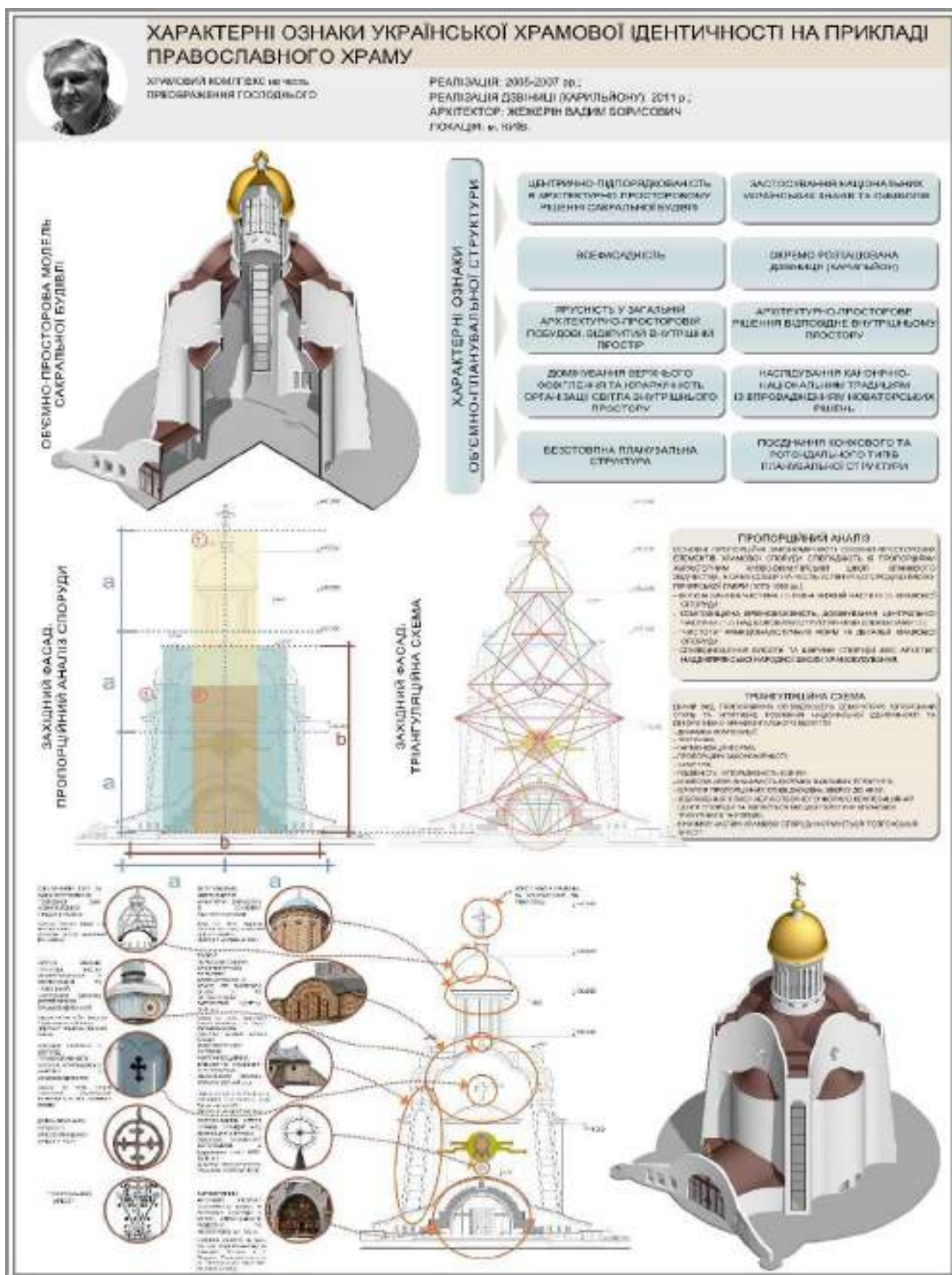

Рис. 3.5. Виявлені характерні ознаки української храмової ідентичності на прикладі православного храму Жежеріна (розроблено автором)

Пропорційний аналіз показав, що основні масштабні закономірності об'ємно-просторових елементів храмової споруди співпадають із пропорціями характерним києво-візантійській школі храмового зодчества, а саме Собором на честь Успіння Пресвятої Богородиці Києво-Печерської Лаври (1073-1089 рр.), [46, с. 61], (Рис. 3.5).

- верхня банева частина (1) рівна нижній частині (2) храмової споруди [33, с. 127];
- композиційна врівноваженість, домінування центральної частини (1,2) над боковими структурними елементами (3);
- «чистота» функціоналістичних форм та деталей храмової споруди;
- співвідношення висоти та ширини споруди має архетип наддніпрянської народної школи храмобудування.

Тріангуляційна схема демонструє «авторський стиль» та інтуїтивне розуміння національної ідентичності та декоративно-орнаментального відчуття. Даний аналіз надав змоги виявити прийоми: узгодження частин і цілого; динаміка композиції; тектоніки; гармонізація форми; пропорційної закономірності; симетрії; композиційної значимістю окремих важливих елементів; ієрархія пропорційних співвідношень зверху до низу; зображення «спасу нерукотворного» формує композиційний центр споруди та являється місцем перетину ключових трикутників та ромбів; в нижній частині храмової споруди формується «голгофський хрест».

Також автором були проаналізована архітектурно-художня складова даного сакрального об'єкту. До уваги були взяті історичні прототипи, їх структурні елементи та деталі. Слід відзначити основні прояви певних частин храмової будівлі:

- сферичний тип та багатоярусність головної бані візантійської традиції X – XI ст. (*Базиліка Святого Марка в м. Венеція, Італія. Фрагмент розрізу центральної бані собору*);

- вертикальне членування аркатури барабану із тонкими напівколоннами (*Храм Св.в.м. Параскеви П'ятниці на Торгу – кін. XII ст. (1955-1962 рр.), в м. Чернігів. Фрагмент центральної бані*);
- круглі віконні прорізи, часто зустрічаються у волинській та галицькій народних школах дерев'яного храмобудування (*Церква на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Вінниця. Фрагмент барабану бані над навою*);
- творче переосмислення архітектурного елементу давньоруського храму, як закомара (XI – XIV ст.) та напівкруглий бароковий щипець (XVIII ст.) (*Собор на честь Святителя Василя Великого в м. Овруч, Житомирська обл. Фрагмент верхньої частини фасаду*);
- віконні прорізи у вигляді православного хреста мурованого бароко у храмобудуванні (*Церква на честь Георгія Переможця Видубицького монастиря в м. Київ. Фрагмент фасаду*) [14, с. 165];
- використання кутових фортифікаційних елементів (нахилені контрфорси) оборонних храмів України (XV – XVI ст.) (*Церква на честь Св. Георгія в с. Касперівці Чортківського р-ну, Тернопільська обл. Фрагмент вівтарної частини*) [241, с. 210];
- давньоруський (X – XIII ст.) – хрестокінцевий хрест у колі [243, с. 109];
- коронований хрест «сонце правди» над дзвіницею церкви Покрови Пресвятої Богородиці в бароковому стилі (XVII – XVIII ст.) (*у Центрі народознавства "Мамаєва Слобода", м. Київ*);
- заглиблений арочний портал головного входу в храмову споруду у стилі українського модерну та необароко поч. XX ст. (*Чоловічий монастир на честь Св. Вмч. Юрія Переможця на Козацьких Могилах в с. Пляшева Радивилівського р-ну, Рівненська обл. Фрагмент західного фасаду*);
- «голгофський хрест»

Рис. 3.6. Характерні ознаки української храмової ідентичності на прикладі православного храму арх. Лосицького Ю.Г. (розроблено автором)

Був проведений аналіз та встановлені основні характерні ознаки національної ідентичності на прикладі парафіяльного храму на честь Св. Чудотворця Миколая «на воді» в м. Київ, арх.: Ю.Г. Лосицький.

Характерні ознаки об'ємно-планувальної структури храмової споруди:

- центрично-підпорядкованість в архітектурно-просторовому рішенні сакральної будівлі [12, с. 181, 217-219];
- застосування національних українських знаків та символів;
- храм баштового типу, що символізує гору, дорогу до неба, охоронно сигнальний стовп, намет тощо [23, с. 73];
- безстовпна планувальна структура;
- ярусність у загальній архітектурно-просторовій побудові; відкритий внутрішній простір; архітектурно-просторове рішення відповідне внутрішньому простору;
- домінування верхнього освітлення та ієрархічність організації світла внутрішнього простору [48, с. 242-243];
- наслідування канонічно-національним традиціям із впровадженням новаторських рішень.

Пропорційний аналіз та тріангуляційний метод сформував наступні характерні ознаки даної споруди, що дає змогу стверджувати об'ємно-просторову та планувальну подібність до історичного прототипу – одnobаневого хрещатого храму (II пол. XVIII ст.) на честь Св. Миколая Чудотворця в с. Комань, Чернігівська обл. (Чернігівська школа народного храмобудування), (Рис. 3.6), [72, с. 575-580];

Проведений аналіз формує наступні твердження: сума бічних рукавів дорівнюють довжині центральної частини; традиційні бічні рамені менші за розміром центральної ділянки; план – рівнораменний хрест, а в центрі його – квадрат, до якого з чотирьох боків прибудовані менші за центральний квадрат багатокутні рукави; стіни рукавів втричі нижче центрального об'єму; устремління стін центральної ділянки догори має різкий перехід до вузького восьмикутника

(барабану), що у свою чергу, має хвилясто-опуклу та гранчасту баневу структуру другого залому, що переводить основні маси центральної частини в «глухий» ліхтар; завершує однобаневу будову сильно витягнута догори грушоподібної форми голівка із хрестом; взятий за основу умовний модуль **(а)** (Рис. 3.6), який фігурує як міра основних пропорційних співвідношень об'ємно-просторової структури будівлі.

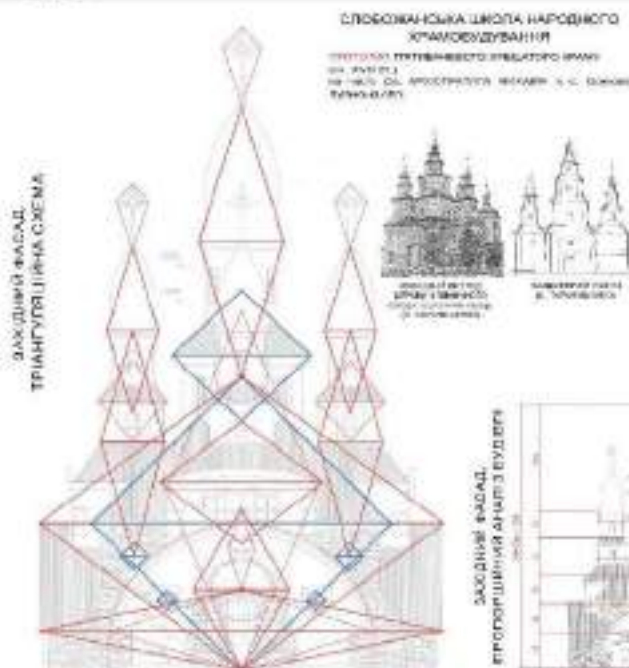
Тріангуляційна схема демонструє подібність і спорідненість форми; композиційну значимість окремих важливих елементів; ієрархія пропорційних співвідношень зверху до низу; динаміка композиції; тектоніка.

Нами була проаналізована архітектурно-художня складова даного сакрального об'єкту. До уваги були взяті історичні прототипи, їх структурні елементи та деталі. Слід відзначити основні прояви певних частин храмової будівлі:

- віконні прорізи у вигляді стилізованого грецького хреста барокової архітектури. (*Собор на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Ніжин Ніжинського р-ну, Чернігівська обл. Фрагмент віконних прорізів західного фасаду*) [14, с. 164];
 - віконні прорізи трапецеїдальної форми зі зрізаними кутами в стилістиці українського модерну. (*Каплиця на честь Св. Вмч. Юрія Переможця в м. Полтава. Фрагмент віконних прорізів західного фасаду*);
 - конструкція аркади опасання із таких елементів, як: колона, крижбант (скісно розміщена дошка) та верхня балка. (*Церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці в м. Фастів, Київська обл. Фрагмент опасання*) [23, с. 228];
 - одвірок трапецеїдальної форми зі зрізаними кутами (XVIII ст.) [69];
- грушоподібна та цибульчаста гранчаста форми завершень дерев'яного та мурованого бароко. (*Церква на честь Св. Миколая Чудотворця на території "Музей народної архітектури і побуту імені Климентія Шептицького" в м. Львів. Фрагмент баневої структури собору. Собор на честь Св. Миколая Чудотворця в м. Ніжин Ніжинського р-ну, Чернігівська обл., Фрагмент баневої структури собору*) [244];

ХРАМОВЫЙ КОМПЛЕКС на честь Св. Євгенія
з ландшафтним парком "БУЮГ" та
МІНІ-ЗООПАРКОМ

РЕАЛИЗАЦИЯ: 2004 г.;
АРХИТЕКТОР: БАБЫ Ю. И., РЕЙТЕРОВИЧ Ю.;
ПОКАЗИЯ: в БУДН. СОВЕТСКИЙ р-н. КИВОВСКА обл.

ХАРАКТЕРИСТИКА
ОБЪЕКТОВ-ПЛАТУАЛЬНЫХ

ЦЕНТРО-ПОЛИГРОФИКАТОР
И АУДИО-ВИДЕОТЕХНИКА
РУССКАЯ ДАМА-ОТ МОСКВЫ

ПРОЦЕДУРА ПОСРЕДСТВАМИ
ПРОЦЕДУРА ПОСРЕДСТВАМИ
ПРОЦЕДУРА ПОСРЕДСТВАМИ
ПРОЦЕДУРА ПОСРЕДСТВАМИ

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ПРОСВЕДИТЕЛЬ»
ОБЩЕСТВЕННАЯ КОМПАНИЯ
ОБЪЕДИНЕНИЕ СЕТЕВЫХ И ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОННЫХ
ОБЪЕКТОВ

ПРОЕКТИРОВАНИЕ И КОНСТРУКЦИЯ
АРХИТЕКТУРА
ПРОЕКТИРОВАНИЕ И КОНСТРУКЦИЯ
КОМПЬЮТЕРНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ И КОНСТРУКЦИЯ

[illegible]

Copyright © 2006 John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, scanning, or otherwise, except as may be permitted in writing by John Wiley & Sons, Inc.

STAFF: THE TEAM OF DIFFERENTLY ABLE MEMBERS
 (Caption: The team of differently able members of the organization, including the author, are shown in the photo above.)

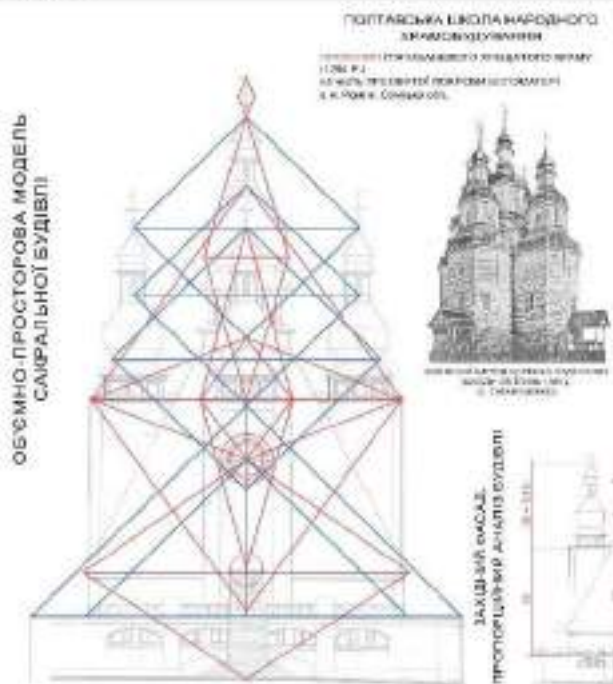
THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS, 500 EAST LEXINGTON, NEW YORK, NY 10022-3210
 100 EAST 17TH STREET, NEW YORK, NY 10003-1598
 100 EAST 17TH STREET, NEW YORK, NY 10003-1598
 100 EAST 17TH STREET, NEW YORK, NY 10003-1598

© 2000 Blackwell Science Ltd, *Journal of Internal Medicine* 247: 369–374

ХРАМОВЫЙ КОМПЛЕКС на честь
ВОЗНЕСЕННЯ ГОСПОДИНЬОГО

РЕАЛІЗАЦІЯ 2009 р.
АРХІТЕКТОР: ГНЕСЧІ П.
ПОСАДЖ: м. ПЛІВІВ.

ИЗДАТЕЛЬСТВО «НАУКА»
МОСКВА, 1989

IDENTITY PROTECTION: HOW TO
GUARANTEE YOUR INFORMATION
IS SAFE AND SECURE

APPROXIMATELY 20% OF THE POPULATION
 REPORTS SOME TYPE OF ALLERGY.
 CONSIDERABLE RESEARCH IS BEING DONE
 TO IDENTIFY THE CAUSE OF ALLERGIC REACTIONS.

ДОНСКОЕ ОБЩЕСТВО
ИДЕНТИФИКАЦИОННО-ОПРЕДЕЛЕНИЕ
ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИДЕНТИФИКАЦИОННО-ОПРЕДЕЛЕНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МИР» МОСКВА
СРЕДНИЙ УРОВЕНЬ
© 1999 ГОД

© 2007 The Authors
Journal compilation © 2007 Blackwell Publishing Ltd

© 2002 JPMH. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or by any information storage or retrieval system, without prior written permission from the publisher.

ПРИКАЗЫВАЮ: КОМУСЬ ДОСТАНУЛИ НАУСЫБИ, ТО ОДНОМОНАХА
ОТНЕСИТЕ К НАМ, ДУЖА ДУЖЕ НАМ НЕ ПОДОБНО, ЧТО
БЕЗНАСЛАДНО, ЕСТЬ НАМ НЕ ПОДОБНО, ЧТО НЕ ПОДОБНО НАСЛАДНО

УВАЖЕНИИ МОИ СТУДЕНТЫ!

INTERNET: <http://www.cdn.ca/1183261.ctty4613391>
 e-mail: cdn.ctty4613391@cdnet.ca

COPIES OF THIS DRAWING AND SURFACE OF THE ARCHITECTURE ARE
 BEING SENT TO THE PRODUCTION OF THE ARCHITECTURE FOR THE
 ARCHITECTURE OF THE ARCHITECTURE OF THE ARCHITECTURE OF THE
 ARCHITECTURE OF THE ARCHITECTURE OF THE ARCHITECTURE OF THE

Рис. 3.7. Характерні ознаки української храмової ідентичності на прикладі православного храму арх.Бабіча,Рейтеровича та Гнесь (розроблено автором)

– впливи візантійських та закавказьких традицій храмобудування. Композиційно-підпорядкований тип восьмерик на четверику, хрестові одноверхні. (*Церква на честь Св. Теодороса в м. Багаран Вірменія, (I пол. VII ст.)* [69, с.53], [12, с.133-176], [60, с.7-9];

– морфологічні ознаки світської модернової архітектури поч. XIX ст. Фронтон трапецієподібної форми (пізній модерн, український архітектурний модерн із елементами гуцульської сецесії). (*Прибутковий будинок Чернігова і Шестопала, арх. Л.М. Чернігов, Ф.Л. Паппе, 1911-1912 рр., м. Одеса; Дніпровський готель “Україна” (будинок Хреннікова), арх. П.П. Фетисов, 1913 р., м. Дніпро*) [245, с. 99, 143, 249];

Основні характерні ознаки об’ємно-планувальної структури храмової будівлі на честь Св. Євгенія в с. Буки, має наступні особливості (Рис.3.7): центрично-підпорядкованість в архітектурно-просторовому рішенні сакральної будівлі; ярусність у загальній архітектурно-просторовій побудові. горизонтальне членування внутрішнього простору; домінування верхнього освітлення та ієрархічність організації світла внутрішнього простору; індивідуальний метод проєктування архітектора; впровадження сучасних конструктивно-технологічних рішень та матеріалів; авторське тлумачення канонічно-символічних засобів об’ємно-просторової структури – «храм на скелі»; застосування національних українських знаків та символів; мотив гірського ландшафту; архітектурно-просторове рішення відповідне внутрішньому простору; наслідування канонічно-національним традиціям із впровадженням новаторських рішень; варіативність силуету, баневої структури, авторська конфігурація прорізів; широке використання матеріалів оздоблення фасадів природного походження [246].

Пропорційний аналіз будівлі та її триангуляційна схема надали можливість сформулювати основні характерні масштабні та об’ємно-планувальні особливості, що має певні схожості із історичним прототипом Слобожанської школи народного храмобудування [23, с. 19-20], а саме: п’ятибаневий хрещатий храм

(кін. XVIII ст.) на честь Св. Архистратига Михаїла в с. Осинове, Луганська обл. [76, с. 247-255];

Серед них відзначено:

- вхідна група нижньої частини пропорційно дисонує із членуванням верхньої частини та баневої структури; висота нижньої частини майже співпадає з висотою восьмимериків;
- верх центральної ділянки домінуючий. Інші чотири ділянки активно нарощують ілюзійну висоту верхньої частини споруди. значні інтервали між всіма верхами споруди, що створює образ «стрункості»;
- висота стін усіх ділянок однакова, але в плані менші ніж головний четверик. Контраст форми нижньої та верхньої частин, суттєва різниця між планувальною структурою першого ярусу та верхніх частин будівлі;
- верхня частина виглядає стримано стрункою, проте нижня частина відрізняється масивністю та заниженим силуетом.

Характерні ознаки об'ємно-планувальної структури храмової будівлі на честь Вознесіння Господнього в м. Львів, має наступні особливості (Рис.3.7): відсутні прояви загальної композиції об'ємно-просторової структури храмової будівлі у планувальній структурі першого ярусу; умовно «раціональний» тип архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури будівлі [33, с. 135, 144] мотиви гірського ландшафту; монументальність силуету, експресивний модернізм.

- використання як основного елементу формотворення центральної частини шляхом трансформації та збільшення залому на переході від четверика до восьмирика;
- пірамідальна форма центральної частини, що спрямована вгору символізує образ вознесіння господнього. Висота стін нижньої частини вища ніж верхня частина баневої структури;

- гармонізація маси стін та маси верхів, динаміка яких виявлена без підкресленого напруження. Монументальність образу та стриманість деталізації архітектурних форм;
- четверик центральної ділянки вищий, стрункіший та більший в плані, що становить вузловий елемент композиції групи верхів;
- силует та образ храму має виразний та монументальний характер, що поєднує в собі народні та оборонні риси храмової національної архітектури, а також синтез модерністських абстракції форми.

Прийом осягнення символічного-сакрального сенсу елементів архітектурно-просторової та архітектурно-художньої виразності.

Мірче Еліаде стверджував: «Людина, яка розуміє символ не тільки «відкриває» – пізнає себе в абстрактному світі, але й може з успіхом долати рівень окремої особистості і досягати розуміння Всесвіту. Завдяки символу індивідуальний досвід «прокидається» та трансформується в духовний акт. Комплекс таких символів виявляється в геометричних взірцях, патернах, які описують Всесвіт». Вивчення сакральної геометрії прямує до одержання навичок у всіх практичних мистецтвах, тоді як вивчення звичайної геометрії веде до одержання тільки у сфері інтелекту [227, с. 2].

Далі наведені основні **символічно-богословські** вимоги щодо впливу сакрального на архітектурно-планувальну структуру споруди [14, с. 118-144], [30, с. 100-104].

- *тридільність* – бабінець, нава, вівтар, що відповідають трьом головним членуванням християнського суспільства: оголошені, вірні, пастирі. Подібна ієрархічна структура у перекладі її на сакрально-архітектурне тлумачення та функціонування вимагала поздовжньої композиції [103, с. 171].
- *орієнтація храму по сторонам світу* – храм спрямований вівтарем на схід (з мінімальним відхилом);
- *форма плану храму* – «корабельний образ» – видовжена форма плану у формі подовженого вздовж центральної осі прямокутника із Заходу на Схід,

хрестово-купольний тип храму; «образ хреста» – плану у вигляді латинського або грецького хреста, «хрест – це розгортка в площині кубічного каменю»; «образ вічності, неба» – ротондальні храми, центричні, образ «небесної тверді»; «образ земного, матеріального» – форма план наближена до квадрату (кубу) [103, с. 180]. Святитель Іоанн Златоуст, зближуючи церкву віруючих із самим сакральною будівлею, говорить, що кожен із віруючих і всі разом суть храму, і всі народи є чотири стіни, з яких Христос створив єдиний храм; «образ Віфлеємської зірки» – восьмикутна форма плану також символізує «квадратури кола», перетворення кола в квадрат – восьмибічник є зв'язувальною ланкою між колом – символом неба і квадратом – символом землі [227, с. 4-8].

- *вівтарна частина* – має восьмибічну або круглу форму у плані та символізує область Бога, де можуть знаходитись тільки священнослужителі («Горнє сідалище» – небесний престол Христа) та відділяється від центральної частини (нава) *іконостасом*;

- *соля* – піднесена частина підлоги перед іконостасом, що здіймається над центральною частиною та бабинцем на 1-3 чи більше сходинок, та символізує піднесеність «Раю на землі» над мирським;

- *амвон* – платформа перед іконостасом й призначення для читання Святого Письма, проповідей. Символізує проповіді Христа на Горі;

- *середня частина храму* – символізує «Корабель порятунку», «Ноїв Ковчег», тверду землю, місце де розміщуються віряни та проводять літургійні дієства;

- *бабинець або трапезна* – частина храму з західної сторони протилежному вівтарю. Має Старозавітні образи подвір'я Скинії, образу неоновленого світу, що лежить у гріху;

- *стовпи (колони)* – на чотирьох стовпах, що підтримують купол, зображені ті, хто проповідував слово Боже, символізуючи таким чином апостолів, єпископів, подвижників, мучеників;

– *підлога* – нижня частина храму, головним чином підлога, знаменує собою землю.

Православний храм являє собою складний, невичерпний у своїй видимості символ. Його розміщення, храмова архітектура, внутрішнє та зовнішнє оздоблення, система розпису символічно виражає те, що безпосередньо зобразити неможливо. Людина не свідомо зчитує всі ці символи навіть не замислюючись, так і складається враження та розуміння церкви, чи навпаки [16, с. 354-355].

Виділити такий прийом спонукало багато факторів, і один із них – аналіз відповідей діючих архітекторів, які проєктують сакральні храми та комплекси (див. пункт 2.2). Серед основних принципів проєктування немала кількість архітекторів (28% - за опитуванням, рис. 2.6) використовує за основу власного методу перетворення емоційного враження, враховуючи контекст місцевості, символіки та національних традицій.

Саме тому автор надає такі рекомендації щодо застосування прийому досягнення символічно-сакрального сенсу в архітектурі храмового комплексу:

– Використання основних характерних особливостей християнської конфесії, шляхом впровадження символіки, які найбільш повно відображають християнську модель світу.

– Впровадження новаторських рішень в поєднанні із символічним трактуванням архітектурного об'єму храмової споруди шляхом поєднання класичних православних канонів та сучасного уявлення про сакральну будівлю.

– Адаптація архітектурно-просторової структури та внутрішнього простору до умов сучасних потреб різної категорії парафіян та спосіб залучення широкого спектру вірян.

– Храмівий зодчий повинен поєднувати, при проєктуванні, духовний та символічний сенс архітектурних форм і деталей православного храму зі своїм світоглядом та внутрішньою сакральною наповненістю.

– Проєктуючи храм, архітектор перетворює світ матеріальний на відбиту проекцію світу духовного, і прагне «від землі до світла». (Ф.Л. Райт).

Автор пропонує розглянути використання прийому на прикладі конкурсного проєкту на тему: храмовий комплекс на честь ікони Пресвятої Богородиці «Скоропослушниці», на 200 парафіян, в м. Львів (арх.: Слепцов О.С., Дунаєвський Є.Ю.). Розгляд впроваджених ідей проводився на двох рівнях: архітектурно-просторові елементи та архітектурно-художні елементи. Окрім загальноприйнятих символічних сенсів (рис. 3.5) в проєкт впроваджені символічні трактування елементів храму запропонованих автором: *аритмічні повтори віконних прорізів у стіні храму* - символізує образ зішестя Святого Духа на Апостолів та Богородицю на горі Сіон, що спонукало проповідувати вчення Христа для різних народів в різних частинах світу та створювати осередки християнства серед народу. *Чотири найменші бані над вхідною та вівтарною частин храму* – символізують чотирьох євангелістів та розповсюдження ними христової віри на чотири сторони світу; нагадує - перші чотири біблійські річки, що випливали з Едему: Фісон, Гіхон, Худдекель, Ефрат. *З кожного ракурсу переглядається композиція із семи бань* – число «сім» є символом Богородиці - земної церкви, що об'єднує собою земне і небесне, духовне і тілесне. *Вузькі віконні прорізи в стінах храму* – образ афонських печер в скелях, що належить монахам-відлюдникам. *Різьбленні плити на фасадах баит* – символічні зображення розквітлого хреста в середині, що повитий виноградною лозою; виноградна лоза символізує кров Христа. *Верхня частина восьми напівкруглих стін храму* – 1) вирішено у формі пелюстка, що нагадує форму «пелюсток» лілії – символ чистоти і святості. Лілія - символ непорочності Богоматері; 2) нагадує знак полум'я вогню, вогненних небесних сил, що несуть небесний престол; 3) верхівки "пелюсток", що нахилені до землі створюють образ нахиленого силуету Богородиці покритого мафорієм, яка молиться за весь люд земний.

ПРИЙОМИ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ ТА АРХІТЕКТУРНО-ХОДОЖНОЇ ВИРАЗНОСТІ НА ОСНОВІ СИМВОЛІЧНОГО ТРАКТУВАННЯ САКРАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ

ІЛЮСТРАЦІЇ
УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

СТРУКТУРНІ
ЕЛЕМЕНТИ ХРАМУ

СИМВОЛІЧНЕ
ТРАКТУВАННЯ

АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА

АРХІТЕКТУРНО-ХОДОЖІВІ ЕЛЕМЕНТИ

СИМВОЛІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ХРАМУ ЗАПРОПОНОВАНИХ АВТОРОМ

АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА ТА ХОДОЖІВІ СТРУКТУРА

ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ХАРАКТЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ХРИСТИАНСЬКОЇ КОНЕСІЇ ШЛЯХОМ СПОЛУЧЕННЯ СИМВОЛІЧНОЇ ІКА НАВІСНОЇ ПОВНО ВІДБІВКАЮТЬ ХРИСТИАНСЬКУ МОДЕЛЬ СВІТУ

ВІСНОВИЩЕННЯ НОВАТОРСЬКОЇ РІШЕНЬ В ПОСНАНІ ІЗ СИМВОЛІЧНИМ ТРАКТУВАННЯМ АРХІТЕКТУРНОГО ОБ'ЄКТУ ХРАМОВОГО СПОЛУЧЕННЯ ШЛЯХОМ ПОСНАННЯ КЛАСИЧНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ КАНОНИЧНОЇ ТА СМІСНОГО УВІДНОВЛЕННЯ ПРО САКРАЛЬНІСТЬ БУДІВЛИ

АДАПТАЦІЯ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ СТРУКТУРИ ТА ВІСНОВИЩЕННЯ ПРОСТОРУ ДО УМОВ СУЧАСНОЇ ПОТРЕБИ РІЗНО КАТЕГОРІЇ ГАРАЖІВ ТА СПОСІБ ЗАПОВНЕННЯ ШИРОКОГО СПЕКТРУ ВІСНОВИЩЕННЯ

ХРАМОВИЙ ОБ'ЄКТ ПОСНАННЯ ПОСНАННЯ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ДОПОВІДНО ТА СИМВОЛІЧНОЇ СІМНА АРХІТЕКТУРНОЇ ФОРМИ І ДЕТАЛІ ПРАВОСЛАВНОЇ ХРАМОВИ ВІСНОВИЩЕННЯ СПОЛУЧЕННЯ ТА ВІСНОВИЩЕННЯ САКРАЛЬНІСТЬ І НАВІСНОЇ

ПРОЕКТУВАННЯ ХРАМА АРХІТЕКТОМ ПЕРЕТВОРЮЄ СВІТ МАТЕРІАЛЬНИЙ НАВІСНОЇ ПРОСНАННЯ СВІТУ ДУХОВНОГО, І ПІСНАННЯ, ВІД ЗЕМЛІ ДО СВІТЛА (в.Л. РАЙТ)

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДАНОГО ПРИЙОМУ

14. ХРАМОВИЙ ОБ'ЄКТ ПОСНАННЯ ПОСНАННЯ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ДОПОВІДНО ТА СИМВОЛІЧНОЇ СІМНА АРХІТЕКТУРНОЇ ФОРМИ І ДЕТАЛІ ПРАВОСЛАВНОЇ ХРАМОВИ ВІСНОВИЩЕННЯ СПОЛУЧЕННЯ ТА ВІСНОВИЩЕННЯ САКРАЛЬНІСТЬ І НАВІСНОЇ

19. ХРАМОВИЙ ОБ'ЄКТ ПОСНАННЯ ПОСНАННЯ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ДОПОВІДНО ТА СИМВОЛІЧНОЇ СІМНА АРХІТЕКТУРНОЇ ФОРМИ І ДЕТАЛІ ПРАВОСЛАВНОЇ ХРАМОВИ ВІСНОВИЩЕННЯ СПОЛУЧЕННЯ ТА ВІСНОВИЩЕННЯ САКРАЛЬНІСТЬ І НАВІСНОЇ

20. ХРАМОВИЙ ОБ'ЄКТ ПОСНАННЯ ПОСНАННЯ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ДОПОВІДНО ТА СИМВОЛІЧНОЇ СІМНА АРХІТЕКТУРНОЇ ФОРМИ І ДЕТАЛІ ПРАВОСЛАВНОЇ ХРАМОВИ ВІСНОВИЩЕННЯ СПОЛУЧЕННЯ ТА ВІСНОВИЩЕННЯ САКРАЛЬНІСТЬ І НАВІСНОЇ

21. ХРАМОВИЙ ОБ'ЄКТ ПОСНАННЯ ПОСНАННЯ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ДОПОВІДНО ТА СИМВОЛІЧНОЇ СІМНА АРХІТЕКТУРНОЇ ФОРМИ І ДЕТАЛІ ПРАВОСЛАВНОЇ ХРАМОВИ ВІСНОВИЩЕННЯ СПОЛУЧЕННЯ ТА ВІСНОВИЩЕННЯ САКРАЛЬНІСТЬ І НАВІСНОЇ

Рис. 3.8. Прийоми архітектурно-просторової та архітектурно-художньої виразності на основі символічного трактування сакрального об'єкту

Прийом впровадження сучасних енергозберігаючих технологій в структуру храмового комплексу. Одним із принципів інтеграції храмових комплексів в архітектурну сучасність є – впровадження енергозберігаючих технологій в структуру об'єкту, які допомагають створити більш комфортний мікроклімат з меншими ресурсовитратами, ніж раніше. Цей прийом вже активно використовується архітекторами на практиці, тому, автор пропонує застосування енергоефективних заходів на прикладі проєкту храму на честь Покрови Пресвятої Богородиці на 300 парафіян, в м. Одеса (арх.: Дунаєвський Є.Ю.). Можливість застосування екологічно-активних технологій була розділена на чотири рівні:

Рівень генерального плану та благоустрою території – використання тактичної плитки для мощення доріжок; використання світлодіодних світильників при підсвіченні храму та прихрамової території; компактне планування та максимальне збереження природного озеленення.

Рівень об'ємно-планувальних та архітектурно-функціональних рішень – формування компактної форми плану, яка відповідає регіональним кліматичним особливостям; передбачення приміщення для автоматичної системи контролю за температурою та вологістю; віконні прорізи у верхній частині із витяжними фрамугами; вітрила із відбивачем для акустики.

Рівень архітектурно-конструктивних та технологічно-інженерних рішень – встановлення теплової завіси вертикального кріплення; монтаж приливної системи вентиляції (з фільтром від пилу та зі зволожувачем і дезінфікацією повітря); розміщення ґрунтового теплового насосу для опалення; монтування теплої підлоги; система автоматизації церковного дзвону; системи управління світлом, опаленням, аудіо і відео дистанційно.

Рівень обладнання інтер'єрного рішення – світлодіодне підсвічення акцентних місць інтер'єру; впровадження звукової, акустичної системи; система відеоспостереження а пожежної сигналізації та інші.

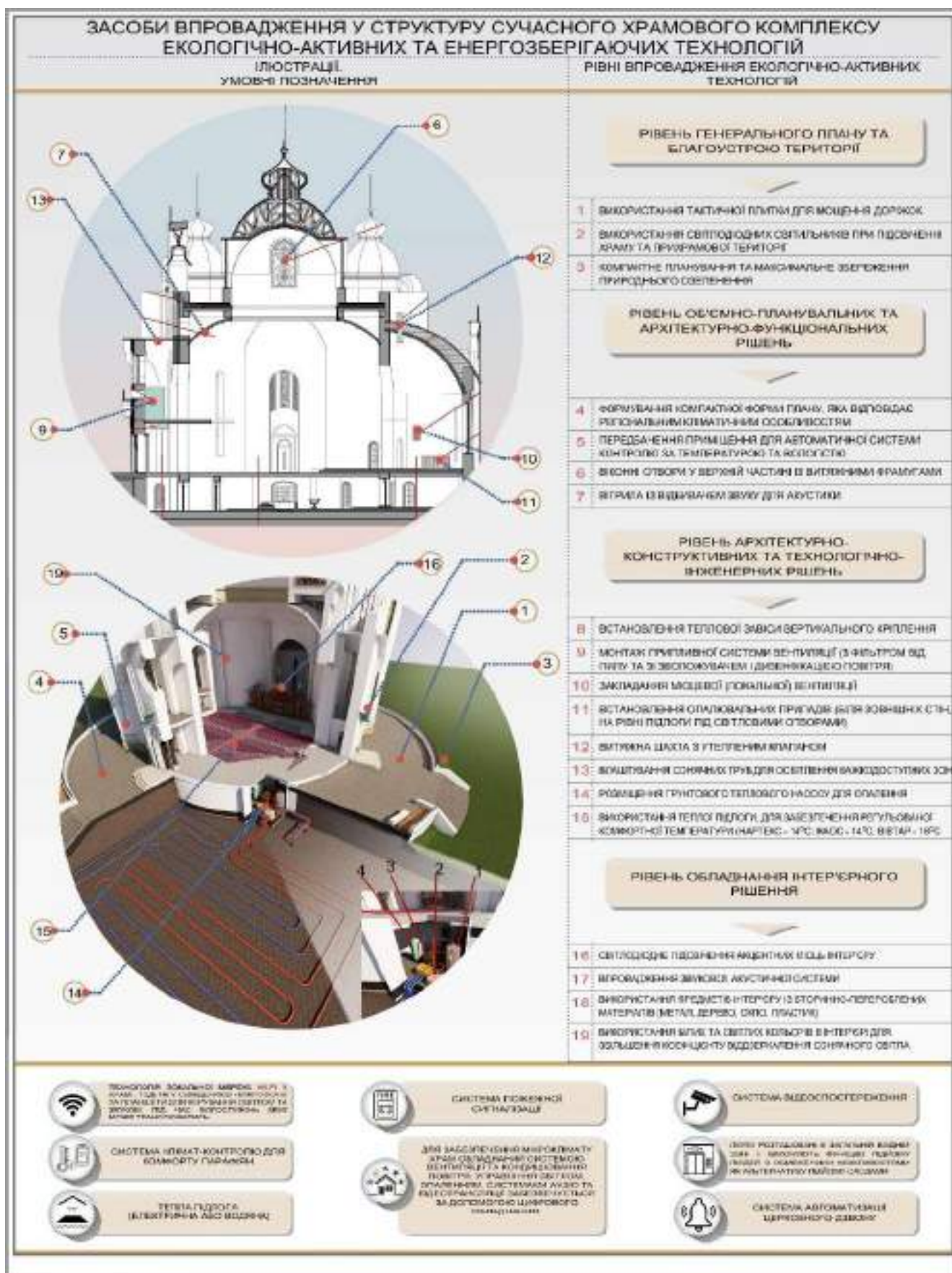

Рис. 3.9. Впровадження сучасних енергозберігаючих технологій на прикладі проєкту православного храму

3.4. Принципи організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів та комплексів

В результаті проведеного дослідження виявлено, що, наразі, масове будівництво нових храмів та храмових комплексів відбувається за відсутності науково-методичної бази, тому потребує узагальнення теоретичного та практичного досвіду, вивчення національних традицій церковної архітектури її сакрального та символічного змісту. Для того щоб уникнути функціонально-планувальної випадковості та архітектурно-образної і просторової обмеженості автором були поставлені задачі – виявити принципи організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів та комплексів в контексті сучасності.

Принципи формувалися на базі проаналізованого теоретичного та практичного сакрального доробку та аналізу результатів інтерв'ювання діючих архітекторів, які проєктують сакральні будівлі та споруди, за такими аспектами як: містобудівна ситуація; типи об'ємно-планувальних рішень; архітектурно-конструктивні рішення та архітектурно-художні рішення.

В результаті, автором були сформульовані принципи, якими доцільно користуватись проєктантам храмів та храмових комплексів (Рис. 3.10):

Принцип спадкоємності (рис. 3.11):

- розкриття індивідуального змісту розуміння української національної ідентичності
- тенденції розвитку сучасної мови православного храму в Україні
- врахування особливостей сакральної складової, конструктивних і об'ємно-просторових рішень.

Принцип планувальної та композиційної варіативності спричинений новими вимогами суспільно-демографічної спільноти до сакральних споруд, відбувається активна переорієнтація храмів на храмові комплекси. Це відбувається за рахунок розширення функціонального діапазону ХК, нами виділені основні групи відвідуючих, які впливають на

Рис. 3.10. Принципи організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів та комплексів

види діяльності сучасної української церкви, і, як наслідок, на функціонально-планувальний склад об'єкту. Важливими аспектами цього принципу можна виділити такі:

- функціонально-планувальна наповненість споруди (традиційна тридільність функціональної структури православного храму)
- забезпечення додатковими функціями певного контингенту відвідувачів
- врахування економічної доцільності спорудження православних храмів та комплексів
- функціональна варіативність створення належних умов для кожної групи відвідувачів: релігійна, релігійно-місіонерська, духовно-реабілітаційна, люди на початковому етапі, паломники, туристи («формальний» туризм), залученність через покоління, «формально»-релігійна.

Принцип взаємозв'язку території та сакрального наповнення.

Розкриття даного принципу, здебільшого, йде через призму символіки та розвиненої системи сакрального ландшафту. Важливу роль у формуванні храмового комплексу відіграє обране місце, яке впливає на місткість (мала, середня, велика та надвелика), функціонально-планувальний склад споруди (базовий, розширений та максимальний), функціональну організацію ділянки (базова та розширена), архітектурно-конструктивну структуру (стінова, каркасно-стінова, змішана та специфічна) та ін.

Принцип взаємозв'язку території та сакрального наповнення відповідає за створення відповідної духовної атмосфери для повнішого вираження сакральності комплексу. Адже храмовий комплекс не складається лише з сакрального ядра, важливою і невід'ємною складовою є саме рекреаційна зона ділянки, яка має нести вагомий вплив на емоційний стан людини, торкатися асоціативно-образного мислення; викликати естетичні переживання та почуття піднесеного. Сакральний ландшафт допомагає досягти вище перерахованих цілей. Автором були розроблені концептуальні рішення архітектурно-просторових та сакрально-

ландшафтних прийомів, які розкривають тлумачення "Чотирнадцяти Станцій Ісуса Христа" (Рис.3.2.).

- Важливими аспектами у забезпеченні цього принципу:
- створення відповідної духовної атмосфери для яскравішого вираження сакральності православного комплексу;
- вираження сакрального сенсу у містобудівних та ландшафтно-рекреаційних рішеннях;
- прояв символіки у зовнішньому та внутрішньому упорядженні храмової будівлі.

– ***Принцип індивідуального методу проєктування (кредо сакрального архітектора).*** Важливий аспект формування сучасної архітектури храмів та комплексів. Сакральна архітектура більш гнучка та варіативна, ніж здається, на сьогоднішній день, для створення гарного зразка сучасної сакральної споруди, не вистачає просто дотримуватися канонів та норм проєктування. Храмова архітектура повинна мати сакрально-глибинне підґрунтя, щоб торкатися душі вірянина [Дунаєвський Є.Ю. Огляд та аналіз результатів інтерв'ювання з українськими архітекторами православних храмів та комплексів]. Саме тому, до особливостей сучасних храмів і споруд можна віднести особистий внесок архітектора в об'єкт – становлення архітектора, як професійної особистості в сакральному будівництві; теоретичні та наукові надбання проєктанта, історичного розвитку християнського храмобудування та розвитку національної традиції української церкви; духовно-релігійна складова світогляду православного архітектора, його конфесійне самовизначення; виявлення методів, принципів, та критерій, що реалізують індивідуальну творчу манеру митця та визначення архітектурного кредо. До головних аспектів принципу індивідуального методу проєктування можна віднести:

- Перетворення духовно-емоційного стану в архітектурно-композиційну структуру сакральної споруди.

- Врахування архітектурно-художніх особливостей при проєктуванні храму: пластичність та цілісність; об'ємно-просторова композиція; характер форм та архітектурне вирішення; взаємозв'язок між внутрішнім та зовнішнім простором; зв'язок територіального та функціонального призначення; символічне значення та емоційна насиченість; матеріально конструктивна база; використання художніх засобів;

- Наслідкування канонічно-національним традиціям із впровадженням новаторських рішень;

Принцип інтеграції православного храму та комплексу в архітектурну сучасність. На основі дослідженого сучасного українського доробку сакральних будівель можна зробити висновок, що сакральне проєктування знаходиться в безперервному процесі інтеграції у сучасність, так як основним фактором змін являється соціально-демографічний чинник. Постійне коригування вимог до ХК забезпечують своєчасне впровадження у їх структуру нових компонентів, враховуючи сучасні потреби суспільства.

Виділені головні аспекти принципу інтеграції православного храму та комплексу в контекст архітектурної сучасності.

- Вираження генетичного коду нації в архітектурно-планувальній та архітектурно-об'ємній структурі храмових будівель;

- Впровадження сучасних конструктивно-технологічних рішень в процес проєктування та зведення храму;

- Інтеграція сакрального об'єкту в структурну естетику міського та заміського середовища.

Питання самоідентифікації, вираження генетичного коду нації та вплив спадкоємності на об'ємно-планувальні особливості в сучасній храмовій архітектурі України виявлено і показано в рисунку 3.8.

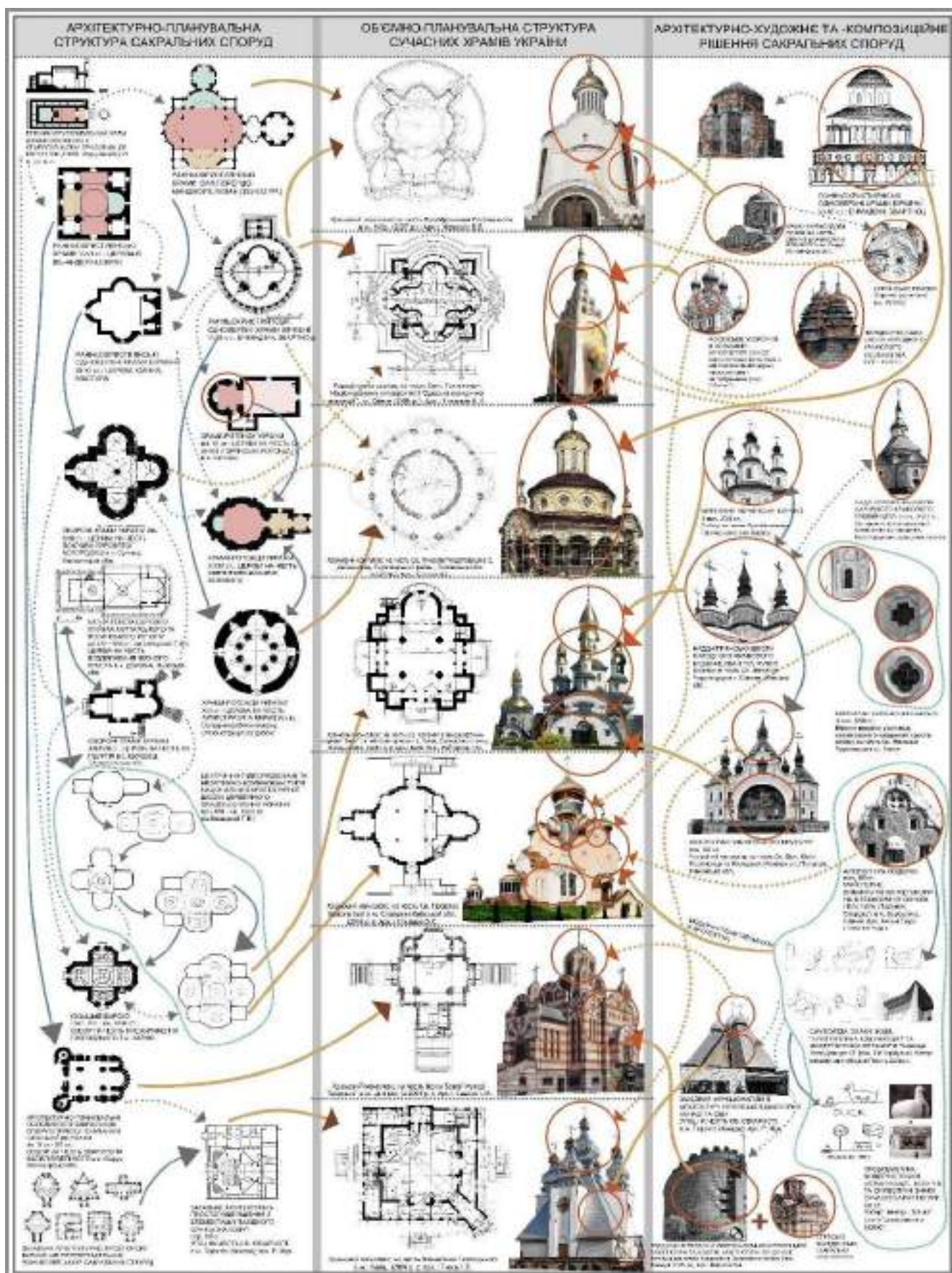

Рис. 3.11. Об'ємно-планувальні особливості спадкоємності в сучасній храмовій архітектурі України

3.5. Сучасні напрямки розвитку архітектури православних храмів та комплексів

3.5.1. Теоретична модель сучасного українського храмового комплексу

Виявлено дев'ять основних груп факторів, які впливають на модель сучасного українського храмового комплексу, це: (Рис. 3.12.) 1 – соціально-економічні; 2 – соціально-демографічні; 3 – історико-культурні; 4 – архітектурно-художні; 5 – архітектурно-композиційні; 6 – містобудівні; 7 – екологічні; 8 – конструктивно-технологічні; 9 – функціонально-планувальні.

Виявлені фактори постають основою для формування вимог до сучасного українського храмового комплексу: (Рис. 3.12.), [13, с. 117-119].

1. Стабільне функціонування комплексу. Переорієнтація монофункціонального храму на багатофункціональний храмовий комплекс.

2. Розвиток функціонального складу храмового комплексу сфер соціальної діяльності (благодійна, навчально-просвітницька, дозвіллева, місіонерська). Сучасне суспільство багатогранне та різноманітне, із різними специфічними потребами, що зумовлює необхідність гнучкості та толерантності по відношенню до кожного.

3. Активне залучення творчого переосмислення «національних архетипів». Необхідне розкриття культурних та релігійних традицій етнічних груп населення різних регіонів України, які впливають на проєктування та зведення сакральних споруд. Задля виявлення характерних особливостей самореалізації нації.

4. Забезпечення естетичного та психологічного сприйняття образу сакральної споруди за рахунок силуетних, естетичних, композиційних, світлових та колористичних прийомів.

5. Спеціалізований кваліфікаційний рівень проєктантів та будівельних організацій, які залучаються до проєктування сакральних споруд; та залучення спеціалістів, для яких сакральний напрямок – основний у творчій діяльності. Це допоможе підвищити якість проєктованих та зведених храмів та комплексів.

Акцентна переорієнтація монофункціонального храму на багатофункціональний храмовий комплекс.

6. Використовувати значущі ділянки, у містобудівному сенсі, при проектуванні храмових комплексів, з наявністю зручної пішохідної та транспортної доступності. Головним фактором у виборі місця під проектування має стати перспективність ділянки до подальшої можливості розвитку території храмового комплексу, з урахуваннях зміни потреб.

7. Вдосконалення напрямку «екологічної архітектури», «екологічної інженерії» та впровадження різних «зелених технологій» відкриває багато нових можливостей для сакральної архітектури. Застосування інноваційних технологій можливе на чотирьох рівнях – рівень генерального плану, об'ємно-планувальних та архітектурно-функціональних, архітектурно-конструктивних та інтер'єрних рішень. Які забезпечать долученність нових спеціалістів, поліпшення внутрішнього мікроклімату споруди та більш раціональну і економічну експлуатацію об'єкту.

8. Інженерно-технологічне обладнання об'єкта має забезпечувати комфортні та безпечні умови перебування парафіян, та експлуатації об'єкту. Архітектурне вирішення храмових комплексів, має відбуватися з урахуванням сучасних конструктивно-технологічних методів проектування та будівництва, бути платформою для втілення інновацій.

9. Розвиток додаткових функціональних зон, з урахуванням соціально-релігійних потреб призвело до актуалізації саме храмового комплексу, в якому потреби відвідувачі можуть бути повністю забезпечені. Необхідність гнучкості та адаптивності до соціально-демографічних змін.

Виявлені вимоги є основними, і кожна з них може бути поштовхом до подальших досліджень. Вони можуть змінюватися та доповнюватися новими, які будуть враховувати майбутні вимоги, відповідного до нового часу, тобто матимуть постійний розвиток та еволюцію.

3.5.2. Синтез мистецтв у сакральній архітектурі

У своїй сутності церковне мистецтво є відображенням молитовного досвіду людини. Храми є зовнішньою стороною церковного мистецтва. Православний храм являє собою складний, невичерпний у своїй видимості цілісний символ - це одночасно і образ Всесвіту, і образ існуючої в її межах Церкви. Храм є земним житлом неземного і всюди сущого Бога, місце знаходження Бога через молитву, місце єднання з Богом через таїнство, місце порятунку душі. «Як неповторна по своїй зовнішності кожна людина, що носить в собі образ Єдиного Бога, також неповторний і кожен храм, який має єдину просторову організацію. Нескінченна різноманітність модифікацій архітектури православних храмів не заважає впізнаваності в кожному з них, до якого б віку або країни вони не належали, православного початку», – пише Антон Данилець [14]. Ця різноманітність досягається саме завдяки синтезу та інтеграції мистецтв.

Синтез мистецтв - одне з центральних понять при вивченні історії культури. У цьому синтезі так чи інакше знаходять своє місце різні види мистецтва, які, однак, не існують автономно. У світі мистецтва синтез має особливе значення, застосування синтезу мистецтв призводить до більшого впливу на глядачів, більшої емоційної виразності та глибини. Одним з найяскравіших прикладів синтезу різних видів мистецтв, без сумніву є культові споруди. Система прикраси православного храму і є синтез мистецтв, де все – архітектура, живопис, прикладне мистецтво (різьблення, скульптура, оздоблення деталей, шиття, флористика), спів – дає змогу досягти єдиного стану, дає змогу відчувати та зрозуміти всі символи, які закладені у внутрішньому за зовнішньому просторі храму (Рис. 3.13), [246, с. 52-53].

За формами передачі, поєднання мистецтв можна поділити на пластичну та театральну форми. Пластична форма синтезу мистецтв складає саму будівлю храму та зовнішній простір навколо нього. Її доповнюють витвори живопису, декоративного та прикладного мистецтва, фрески, ікони, мозаїки, вітражі, вироби храмової утвори та ін. До пластичних форм можна віднести такі види мистецтва: (Рис. 3.13)

- Розписи фасаду;
- Розписи стелі та стін храму;
- Елементи інкрустації;
- Вітражі;
- Іконопис;
- Мозаїка;
- Різьблення по металу;
- Різьблення по каменю;
- Різьблення по дереву.

Театральна форма синтезу формує внутрішній простір, наповнює інтер'єр деталями, які складають гнучкий цілісний сценарій під ту, чи іншу подію і ситуацію. До театральної форми синтезу мистецтв відносяться:

- Освітлення внутрішнього простору;
- Мистецтво ткацтва та богослужбового одягу;
- Церковна флористика;
- Церковний дзвін;
- Церковний спів;
- Мистецтво вогню
- Мистецтво запаху і диму.

Отже синтез мистецтв, в сакральній православній архітектурі, є засобом всебічного впливу на емоційний стан людини: розвиток асоціативно-образного мислення та духовної співтворчості; осмислення символічно-канонічного тексту; актуалізація естетичного переосмислення земного та небесного; естетичні переживання та почуття піднесеного; досягнення естетичного катарсису.

Втілюючи собою образ світу, християнський храм є насамперед храмом «Явленням Господнім». Якщо в матеріальній своїй якості християнська сакральна будівля служить «видимою допомогою» для прояву сили божества і для спілкування з ним, то в духовній якості це «видиме посередництво», тобто «зброєю і як провідником для людини благодаті божої». Саме такі духовні треби православних виконують храмові дійства (Богослужбові процеси), що в свою

чергу, безпосередньо, впливають на формування та розвиток архітектурно-планувальної організації православної споруди, що зумовлені напрямків та шляхів руху священників та вірян.

Богословська символіка підпорядкована церковному богослужінню, обрядових дійств і властивому сакральному простору, його тематичному оточення та формуванню образів. Особливість богослужбових процесів суттєво впливає на архітектурно-просторову структуру та організацію символічних компонентів храмової споруди.

Символ храмового дійства включає своєрідну «хореографію», яка проявляється в розміреності церковних рухів, таких як входи та виходи духовенства, сходження, обходженні навколо престолу та Храму у різних церковних процесіях.

У розумінні святителя архієпископа Солунського, беруть участь у богослужінні архієреї та священники уособлюючи собою ангелів і апостолів. «Відтоді, як Бог став людиною і побував на землю й у тілі» – стверджує архієпископ Солунський (Фессалоникійський) – «богослужіння відбувалося одночасно на двох рівнях – горньому та нижньому (гріховному). Різниця тільки в тому, що там все відбувається «без завіс і символів, а тут – через символи», оскільки ми зодягнені тлінною плоттю і нам недоступне суто духовне служіння».

Священнодійство у храмі поділяється на два типи:

- приватний – має індивідуальний характер, якому призначене певне приміщення у храмі, а саме: хрещення проводиться у нижньому храмі (хрещальні) або в центральному об'ємі церкви; чин похорону, панахида – у храмі; чин вінчання – навпроти вівтарної частини середньої частини храму; молебень, освячення води теж проводиться у різних частинах центрального храму [30, с. 116];
- суспільний – має повторювальний характер священнодійства (Божественна Літургія, Утрення, Вечірня) у храмі, використовуючи основні приміщення храму (вівтар, нава та додаткових приміщень: ризниця та паламарня).

Божественна Літургія (грец. leitourgia — «служіння, спільна справа») являю собою євхаристичне богослужіння візантійського обряду, де її основою є святе Таїнство Євхаристії та має домінантне положення у духовному житті православних. Також вважається, що через Євхаристію Христос з'являється в церкві з тілом і кров'ю і подається віруючим через хліб і вино. У традиційному християнстві буквально вірять, що під час Таїнства хліб і вино освячуються та перетворюються у Тіло й Кров Христа Спасителя.

Свята Літургія поділяється у свою чергу на три символічні дії, а саме:

- *Проскомідія* або *Літургія підготовки* – підготування до Таїнства Євхаристії (вівтар та середня частина храму, амвон);
- *Літургія Катехуменів* або *Літургія оголошених* – сповідання тих, хто перебуває в каятті, готуються до хрещення або відлучені від церкви (вівтар, середня частина храму, аналої);
- *Літургія вірних* – кульмінація Святої Літургії, причащення священнослужителів та вірян, виніс Святих Дарів Церкви, прикладання до центральної ікони та хреста (вівтар та середня частина храму, амвон).

Засоби візуально-звукових жанрів мистецтва (світло, спів, дзвін), які впливають на формування архітектурно-планувальної структури православного храму. Сакральна (богословська і богослужбова) функція світла характеризується важливою роллю в православній, що виражається в його здатності розкривати простір, об'єм, поверхню, встановлювати зв'язки між ними. Світло розкриває силует та форму, як інструмент для демонстрації потенціалу матеріалів та участі у створенні середовища, зокрема інтер'єру православного храму.

При взаємодії світла, як чинника та архітектурно-планувальної структури православного храму архітектонічна функція показує, що світло, як архітектурне явище, впливає на організацію простору і форму святилища, як елемент формування та зв'язку просторової структури храму, виявлення форми об'ємних елементів, деталей пластики, силуету та рельєфу.

Символічне значення світобудови простежується у Священних Писаннях, зокрема: «І зробив Бог два великі світила: світило більше – правити днем, а

світло менше – правити ніччю, і зорі» (Бут. 1.16). У Євангеліє значення світла набуває одне з головних символічних образів – «Поки Ісус Христос жив на землі, Світло Боже, яке Він у собі носив, було скрите в обрисах Його тіла. Але історії відомий випадок, коли це Світло стало видимим для вибраних свідків – безперечно, у баченні винятковому, у Преображенні. Обличчя, котре «засяяло, наче сонце», «одежа побіліла, наче світло»» (Мт. 17.2) [48, с. 102].

Світло у храмовому просторі, яке підкреслює його трьохчасну планувальну структуру (бабінець, нава та вівтар), використовується в першу чергу природне. Штучне електричне та комбіноване освітлення головним чином використовується у приміщеннях іншого функціонального наповнення храмового комплексу, які були розглянуті автором вище.

Символічне значення штучних джерел світла пов'язане із символічним значенням вогню. Природне світло, що потрапляє в храм через світловий проріз (прямі сонячні промені, розсіяне світло з хмарного неба), а зсередини простір храму освітлюють лампадки та свічки. У сучасних церквах більшість із них замінено на електричне освітлення, що за словами П. Флоренського: «...електричне світло вбиває фарбу і порушує рівновагу колірних мас... електричне світло, як опік, знищує психічну сприйнятливність» або «При цьому фактично втрачається символіка вогню і світла, а висока яскравість цих (м. на ув. лампи розжарювання) джерел світла приводить до погіршення зорового сприйняття простору святині» [249, с. 122]. Тому застосовувати його потрібно у разі неможливості влаштування природнього освітлення.

Отже проаналізуємо світлову ієрархічність головних частин храму. Символічне значення простору в православному храмі набуває яскравої просторової форми вираження шляхом групування основних частин сакральної будівлі та матеріальних форм навколо двох осей: горизонтальної та вертикальної.

Вертикальна вісь – з'єднує «Небо та Землю», що формує центричний простір. Центральний купол, що у свою чергу уособлює богословський символ Бога, має ефект відірваності від всього об'єму будівлі, який досягається шляхом

розповсюдженням інтенсивних світлових потоків по вертикальній осі з-під самої бані до підлоги. Можемо спостерігати ефект градієнтного ширення світла зверху – вниз, від більш яскравого до напівтемряви. У християнській традиції розміщувати віконні прорізи на високому рівні відносно верхньої частини підлоги храму є візуальне трактування виду на небо – прообразу Бога – «Світла з висоти» (Лк. 1.78).

Горизонтальна вісь (схід – захід) ієрархічного поділу архітектурно-планувальної структури храму, що проходить через вівтарну частину, наву та бабінець, в свою чергу мають символічні образи ширення світового потоку [250, с. 476], а саме:

- *вівтарна частина* – східне місце храму символізуючи присутність або явлення Бога на землі – має найвищу концентрацію природнього світу, що досягається значною кількістю віконних перерізів апсидної частини храму;
- горизонтальна вісь *центральної нави* співпадає на перехресті з вертикальною віссю та її характером освітлення, що символізує Святе Таїнство Євхаристію, уособлює в собі перехід із старого світу у світ новий;
- *бабінець* – західне місце храму, що символізується пануванням людського гріху – має найменшу кількість освітлення, а також реалізується образ світового контрасту «темряви – світу» [249, с. 55].

Символічне значення світлових прорізів при проектуванні функціонально-планувальної структури храму пов'язане головним чином із символічним значенням світла, що потрапляє в храм ззовні, освітлюючи його простір і поверхню, тим самим змушуючи людей бути в злагоді з Богом під час храмових дійств.

На кількість, розмір і форму вікон, а також на їхнє розташування у зовнішньому стіновому просторі храму впливають богословські традиції: найважливіші місця – вікна барабану головної бані (4, 8, 14) й у стінах нави, які, у свою чергу, своїм розташуванням прямують до центральної світлової осі сакральної споруди.

Отже при проектуванні православної святині, архітектор повинен володіти основними принципами: *ієрархічності світла* (домінування верхнього світла та підпорядкування); враховувати неоднорідність світових потоків та дотримання принципів *рівнозначущості або інтегральності світла* (природнього, штучного, прямого і відбитого світла); *утримання від надлишку* світлових потоків по всьому внутрішньому об'єму церкви, що базується на основних символічно-традиційних догматах православної церкви аскетичності, «непорушності твердині» та контрасті світла та темряви.

Серед інших візуально-звукових жанрів церковного мистецтва відрізняють: *церковний спів та дзвін*.

Церковний спів має, як й інші види церковного мистецтва, символічно-традиційний характер, що відображує глибинну сутність віруючої людини. Функція співу полягає у возвеличенні Господа, а також натхненні, повчанні та умовлянні один одного, що досягається тільки в спілкуванні з використанням слів – у псалмах, гімнах та духовних співах.

У Святому Письмі, а також у багатьох працях Святих отців, говориться, що тільки найрозумніші істоти – ангели та люди – мають здатність до співу. Саме такою піснею ангельською, як: «численне воїнство небесне, що славить Бога і волає: «Слава у вишніх Богові і на землі мир, у людях благовоління» (від Лк 2:8-14), починається новозавітна історія.

Також підтвердження існування сакрального співу у ранньохристиянські часи простежуються у Євангеліє: «Марія зраділа у пісні, коли прийшла до Єлизавети.» (від Лк 1:46-55) або «Готуючись зустріти Свою найважчу годину – спокуту людства на хресті, Ісус співав із учнями гімн.» (від Мт 26:30).

В сучасній православній церкві у церковному співі використовується матеріали псалмів, гімнів та духовних пісень, що у свою чергу мають давню богословську основу та складені самими християнами з наснаги духу благодаті. Церковним співом супроводжуються практично всі церковні дійства у храмі, такі як: хрещення, поховання, висвячення, літургія та інші види православного дійства.

Основні передумови виникнення й розвиток *церковного дзвону* полягають у сигнальній функції, заклик (аудіальний простір, що сповіщує жителів о початку богослужіння в храмі та інші громадські події) та візуальній функції (домінантний характер в навколишньому середовищі, монументальною формою єдиного архітектурного ансамблю православних та монастирських комплексів) [252, с.119]. Серед інших сучасних тенденцій використання дзвону розрізняють: фольклорно-музичного, концертного чи езотеричного спрямування. Головні елементи акустичної частини церковного дзвону – набір різновеликих дзвонів, які виконують функцію вібраторів, а також підколокольну архітектурну споруду, яка відіграє роль резонатора. Тому для того, щоб якомога рівніше озвучити простір за межами дзвіниці, «тонкоголосі» малі дзвони зазвичай розміщують у отворах (щоб їхній звук поширювався без перешкод), а «басові» великі – у глибині інтер'єру дзвонового ярусу. Але комбінацію та балансування набору акустико-механічного вигляду дзвоники існує безліч, та має свій архітектурно-планувальний та архітектурно-просторовий вплив на дзвіницю [253, с.236-240], [254, с.56-57].

У свою чергу серед сучасних методів виконання церковного дзвону виділяються: механічний спосіб, тобто за допомогою пульта (педаля), який з'єднаний з важелем і протягнутий тросовий провід до дзвона; принцип дії електрифікованих дзвонів заснований на застосуванні електромагнітів та газових балонів замість традиційних дзвонів; програмування мелодії дзвону із використанням спеціальної програми (кодування зразків православних дзвонів), яка введена в комп'ютер, за допомогою дистанційного керування механічного руху молотків, які в певному порядку вдаряють по дзвонам або газовим балонів [255, с.184], [254, с.57-58].

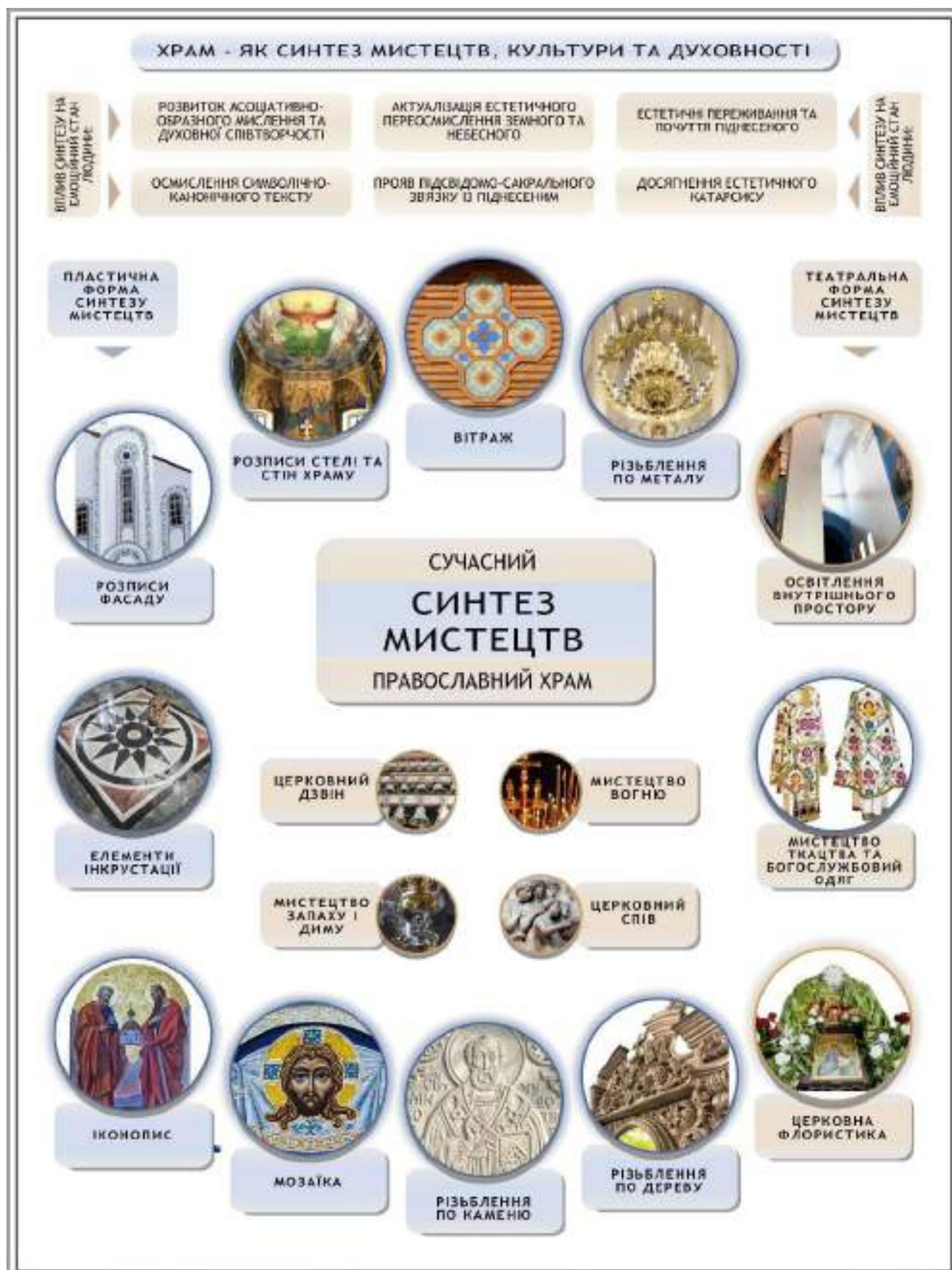

Рис. 3.13. Синтез архітектурно-художніх засобів при проєктуванні сучасних храмів та храмових комплексів

3.5.3. Перспективні напрямки сучасного доробку сакральних споруд

Нам б хотілось наголосити на тому що, для архітектора, який займається проектуванням сакральних споруд, пріоритетним завданням є використання архітектурно-художніх, архітектурно-планувальних сучасних проявів конструктивно-технологічних засобів; проєктант не повинен ставити собі за мету, конкретний стилістичний напрямок, що в більшості пересічних верств суспільства сприймається як зовнішня оболонка відповідного стилю. Митець-архітектор повинен розуміти і використовувати семантично-символічну глибину храмової споруди і всі його аспекти формотворення, які і створюють підґрунтя певного стилістичного напрямку. Архітектурно-стилістичні особливості – уособлення в собі всіх надбань певного періоду розвитку суспільства, що відображаються в об'ємно-просторовій, архітектурно-планувальній і художній структурі храмової будівлі та споруди.

Поширена думка того, що існують суворі правила будівництва храмів, та підкріплене стереотипом щодо регламентованості всіх аспектів православного храмобудування, включаючи богослужіння, іконопис тощо. Серед практикуючих архітекторів під поняттям церковного канону зазвичай розуміють не зразок з видатними художніми якостями, які можна використовувати як основу для творчої інтерпретації, а жорстку нормативну систему, пов'язану християнською догмою, яка регулює всі аспекти зовнішнього та внутрішнього характеру організації церкви [42, с. 33-35].

Виникнення та розуміння канону пояснюється тим, що процес обростання композиційно-символічної структури храму додатковими смислами, виникли шляхом сакралізації утилітарних елементів, з об'єктивних причин, що втратили своє первісне значення. Тобто каноніка чи нормативні документи були створені для того щоб задекларувати основні символічні та традиційні елементи православної віри трансформуючи її до храмового зодчества.

Каноніка складається з обмеженого набору документів: постанови Отців Церкви, Вселенських та помісних соборів. Проблема храмового будівництва міститься в єдиному правилі – постанові сьомого Вселенського собору, яка не

присвячена архітектурному вирішенню храму, а використовується для сакральних об'єктів, необхідних для богослужіння, здійснення Літургійного дійства. Тому твердження про існування канону храмової архітектури є невірним. Застосування цього поняття в контексті храмової архітектури можливе лише як естетична категорія для стилістичних ознак.

Виходячи з вище сказаного можна обґрунтувати, що поняття канону формує комплексний підхід та має фактори впливу його творення. Фактично, можна припустити, що будь-яка традиційна форма з часом стане «канонічною» у сприйнятті храмової архітектури. Але матеріальну форму церковних канонів, вироблених творчою працею архітекторів, важко довести.

Отже, ґрунтуючись на багатьох дослідженнях в різних наукових сферах можна зауважити той факт, що основними канонічними положеннями, які складають основну канонічно-символічної структури православного храму залишається: ***тридільність, орієнтація храму по сторонам світу та певна кількість бань***, все інше – це традиційний орієнтир з багатьма факторами впливу.

Нами була доповнена та запропонована об'ємно-планувальна модель сучасного українського храму на основі ***принципу незмінного*** та ***принципу змінного*** (Рис 3.14.), [5, с. 89]. Незмінний характер стосується фундаментальної основи традиції, прикладом якої є унікальні характеристики української народної архітектури на відміну від її європейських християнських аналогів. З іншого боку, змінна структура передбачає інтеграцію сучасних архітектурних концепцій, які виражають нові ідеї стилю та дизайну. Пошуки сучасного висвітлення суттєвих компонентів української церковної народної архітектури є постійною темою у починаннях кожного зодчого. Такі компоненти складають основні методики, які застосовуються в українській народній церковній архітектурі.

Отже серед ***принципу незмінного*** зазначимо:

- архітектурно-просторове рішення відповідне внутрішньому простору;
- всефасадність, пірамідальність та ярусність у загальній архітектурно-просторовій структурі;
- центрично-підпорядкованість та ієрархічність;

- прояв символіки у зовнішньому та внутрішньому упорядженні храмової споруди;
- домінування верхнього освітлення та ієрархічність організації світла внутрішнього простору;
- застосування національних знаків та символів.

Серед *принципу змінного*:

- індивідуальний метод проєктування архітектора;
- авторські трактування архітектурно-стильових засобів церковної національної архітектури;
- наслідування канонічно-національним традиціям із впровадженням новаторських рішень;
- впровадження сучасних конструктивно-технологічних рішень та матеріалів;
- авторський вибір певної архітектурно-конструктивної системи;
- варіативність силуету, банева структура, конфігурація прорізів.

На основі всебічного дослідження даної проблематики були сформовані основні ланки архітектурно-стильового, об'ємно-планувального та архітектурно-художнього розвитку національного храмобудування в сучасній Україні, та, на нашу думку, створений перелік перспективної архітектури сакральних будівель та комплексів (Рис. 3.14, Рис. 3.15).

Сформовані такі перспективні напрямки творчості митців-архітекторів, враховуючи багатогранність творчого доробку зодчих, їх індивідуальний принцип проєктування, а також матриці аналізу об'єктів сучасної сакральної архітектури через спектр: пропорцій, масштабу, ритму; символізму; національних традицій; каноніки:

Пряме цитування – традиція українського бароко; *Новаторські пошуки* – коєво-візантійська та мотиви наддніпрянської традицій; *Ретроспективні ремінісценції* – традиції українського бароко та українського архітектурного модерну.

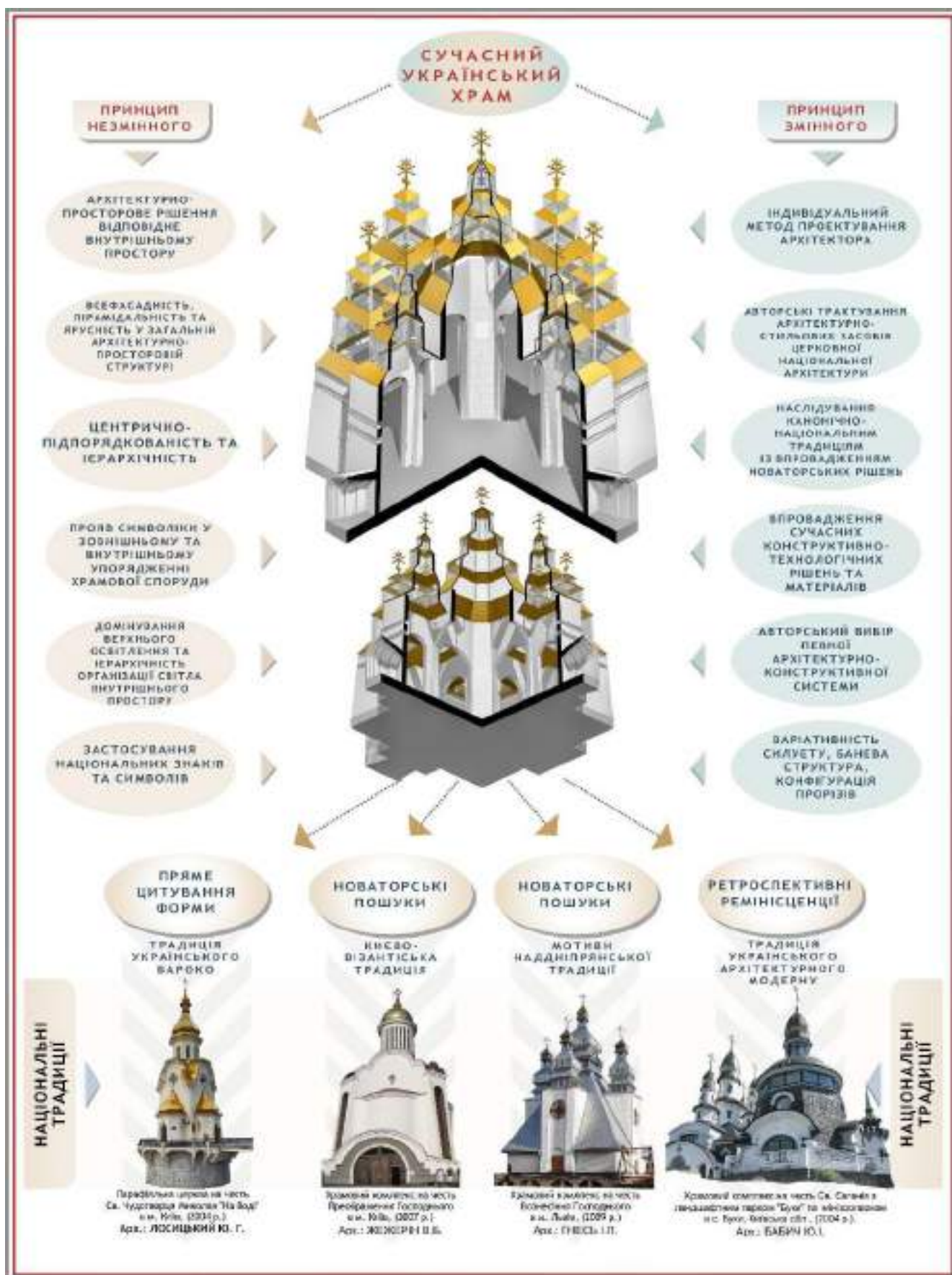

Рис. 3.14. Основні вимоги щодо створення архітектурно-просторової моделі сучасного українського храму

Рис. 3.15. Перспективні напрямки сучасного доробку реалізованих та концептуальних проєктів сакральних будівель та споруд України

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

1. На основі використаної методики дослідження та видів функціональної діяльності сучасної церкви були сформовані основні рекомендації щодо функціональної організації генерального плану та функціонально-планувальної схема організації православних храмів та комплексів.

2. Запропоновано прийоми ландшафтного благоустрою храмового комплексу на основі вираження символічних та семантичних ознак на основі сакрального тлумачення 14 станцій Ісуса Христа в Єрусалимі, («дорога скорботи», Віа Делароса).

3. Запропоновано основні прийоми композиційних рішень по розташуванню сакрального ядра в структурі храмового комплексу. Серед них можна виділити – компактний та роз'єднаний тип. В компактний тип входять такі об'ємно-просторові схеми як: вбудована, блокована, вбудовано-надбудована. Роз'єднаний тип має наступні об'ємно-просторові схеми, як: павільйонний, окремо розташований та блоки зосереджені довкола сакрального ядра.

4. Виявлені характерні ознаки української храмової ідентичності на прикладі православного храму. Сформовані основні архітектурно-стилістичні, пропорційні, об'ємно-просторові, художні засоби, задля створення просторово-планувальної моделі українського храму.

5. Запропоновано прийоми архітектурно-просторової та архітектурно-художньої виразності на основі трактування сакральних символів.

6. Сформовані засоби впровадження у структуру сучасного храмового комплексу екологічно-активних та енергозберігаючих технологій. Надані практичні рекомендації щодо їх застосування на рівні генерального плану та благоустрою території; об'ємно-планувальних та архітектурно-функціональних, конструктивно-технологічних та інженерних, обладнання інтер'єрного рішень.

7. Сформовані основні принципи організації храмових комплексів: Принцип спадкоємності; Принцип композиційної варіативності та функціональності; Принцип взаємозв'язку території із сакральним наповненням; Принцип

індивідуального методу проектування; Принцип інтеграції теоретичної моделі сакральних споруд в архітектурну сучасність

8. Встановлено зв'язок історичної архітектури сакральних будівель та споруд із сучасним доробком храмобудуванням. За основу дослідження принципу спадкоємності були використані: архітектурно-планувальні, архітектурно-композиційні та стилістичні рішення, які впливають на сучасність. На основі яких було показано зв'язок між історією та сучасністю. Було встановлено, що за основу архітектурно-планувальних рішень, сучасними архітекторами України, були взяті центрально-підпорядковані, симетричні ранньохристиянські храми, та храми періоду існування Київської держави.

9. Сформована теоретична модель сучасного православного храму та комплексу з певними вимогами та факторами.

10. Виявлений та сформований вплив синтезу мистецтв православного храму на емоційний стан людини. Продемонстровані різні види храмового синтезу: пластична форма синтезу та театральна форма синтезу.

11. Запропоновані перспективні напрямки сучасного доробку реалізованих проєктів. Виявлені основні напрямки сучасного храмобудування, а саме: пряме цитування; новаторські пошуки; ретроспективні ремінісценції. Такий доробок храмових споруд розглядався через спектр основних критеріїв якості: пропорції, масштаб, ритм, символізм, національні традиції та каноніка.

12. Сформовані основні вимоги, щодо створення моделі архітектурно-просторової та планувальної організацій сучасного українського храму. Сутність рекомендацій полягає в принципі «незмінного» та «змінного». Принцип «змінного», що може трактуватися, як ознаки, що виступають інструментарієм основних принципів «незмінного», з одного боку, а з іншого боку – такі аспекти збільшують творчий потенціал, свободу проектування, включаючи всі види мистецтв та ремесл, як засіб створення «всеосяжного» твору. Виділені основні національні традиції з використанням традицій Києво-візантійської школи, українського бароко та українського архітектурного модерну.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. На основі систематизації та узагальненні наукових праць, нормативних та статистичних джерел вітчизняного доробку, було встановлено, що, не зважаючи на значну актуальність та зацікавленість сучасним суспільством у сакральному, будівництві, стан дослідженості теми на даний момент недостатній. Виявлена відсутність достатньої нормативно-методичної бази для проектування і відновлення храмів та храмових комплексів що, не дозволяє вийти українському храмобудуванню на більш якісний рівень.

2. Проведений історичний аналіз еволюції сакральних будівель і споруд дозволив сформулювати основні історичні періоди формування дерев'яного та кам'яного храмобудування (Період існування Київської держави – кін. X – кін XII ст.; Період високого та пізнього середньовіччя – поч. XIII – поч. XVII ст.; Період доби Гетьманщини (муроване та дерев'яне бароко) – перша пол. XVII – кін. XVIII ст.; Період існування Українських земель у складі імперій – кін. XVIII – кін. XIX ст.; Період нової та новітньої історії України – поч. XX ст.- поч. XXI ст.), відповідно до цих періодів виявити трансформацію та рівень генетичної спадкоємності у спорудах сучасного храмобудування.

3. Проведений аналіз вітчизняного досвіду проєктування та будівництва православних храмів і комплексів за період незалежності України, дозволив виділити практикуючих архітекторів, що є лідерами за кількістю зведених, запроектованих храмів та комплексів, за стилістичними особливостями, та ступенем новаторських пошуків. Проведено інтерв'ювання архітекторів-авторів та натурне обстеження їх сакральних об'єктів. Систематизовано та досліджено 168 архітекторів України, творчість яких повністю, або частково присвячена храмобудуванню. Проведене інтерв'ювання та отримано графічний матеріал, їх досвіду проєктування. Проведене натурне обстеження та фотофіксація багатьох досліджених сакральних об'єктів. Здійснена каталогізація персоналій, діяльність яких пов'язана із проєктуванням та відновленням православних храмів та комплексів на території сучасної України за період Незалежності. Велика

кількість інформації про архітекторів була надана за сприянням Української Академії Архітектури.

Під час аналізу та дослідження сучасного доробку українських архітекторів церковного будівництва були виявлені основні напрямки та тенденції архітектурно-композиційного, архітектурно-планувального та стилістичного вирішення. З'ясовано, що більшість архітекторів України використовують методи творчого переосмислення стильових форм та активне залучення архітектурних «цитат» окремих елементів з певного історичного стилю або варіативні комбінації.

4. Виявлено, що на відміну від вітчизняного, головною ознакою світового досвіду проектування сучасних сакральних споруд і храмових комплексів є їх універсальність та багатофункціональність, яка відображається у доповненні додаткових духовно-релігійних функцій для забезпечення різних сфер суспільної діяльності, а саме: духовно-просвітницьких, соціальних, рекреаційно-дозвіллевих, оздоровчо-реабілітаційних, що створює належні умови для кожної категорії вірян.

Аналіз досвіду храмового будівництва східного обряду західної української діаспори (США, Канади, Австралії, країн Західної Європи), дозволяють сформулювати основні тенденції та етапи розвитку їх архітектурно-планувальної та архітектурно-просторової організації:

- Взаємовплив архітектурних традицій історичної батьківщини із модерновою морфологією західних країн;
- Розширення напрямків діяльності православних громад й збереження національно-історичної приналежності західної української діаспори;
- Співіснування православних парафій з іншими церковними громадами та їхній спектр трактування національної архетипів та самоідентифікації;
- Забезпеченості матеріально-технічної бази православних парафій для проведення релігійних дійств.

– Виявлено, що архітектурний доробок православних храмів та комплексів української діаспори стилістично звертається до національних атрибутів Наддніпрянської України та галицької церковної архітектури як універсальної символічної системи, що репрезентує українську ідентичність.

5. За результатами аналізу вітчизняного досвіду храмового будівництва визначено вплив факторів та передумов на тенденції розвитку сакральних будівель та споруд періоду Незалежності України, а саме: соціально-демографічних, історико-культурних, містобудівних об'ємно-планувальних, архітектурно-просторових, архітектурно-художніх, конструктивно-технологічних та економічних. Виявлено основні групи чинників (соціальний; містобудівний; ландшафтний; природно-кліматичний; культурно-географічний; художньо-стилістичний; сакральний; архітектурно-планувальний; економічний; інженерно-конструктивний), які зумовлюють оптимальне функціонування православного храмового комплексу, та спрямовані на створення комфортних умов для кожної категорії відвідувачів

6. Встановлений основний методологічний апарат наукового дослідження, який складається з традиційних методів: компоненти системно-структурного підходу (емпіричні, теоретичні, теоретично-емпіричні методи); спеціалізованих архітектурних методів; основних принципів системного підходу. Розроблені основні етапи дослідження сакральної архітектури України та вдосконалена методика:

– Застосування інтерв'ювання практикуючих архітекторів які працюють за напрямком дисертаційного дослідження, що дозволило скласти групи важливих запитань, які значним образом вплинули на формування основних принципів організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів та комплексів;

– Виконання віртуального обстеження (як різновиду натурного) за допомогою програмного забезпечення «Google Maps»;

– Залучення методу комп'ютерного моделювання, експериментального проектування та архітектурного рендерінгу за допомогою професійних програм (Archicad та Autodesk 3dsMax).

7. Виявлені основні типологічні особливості православних храмів та комплексів, збудованих за останні, більше ніж 30 років. В ході дослідження було проаналізовано близько 400 сакральних будівель та споруд і сформовані особливості за такими параметрами: стилістичне рішення (переважає звернення до історизмів у православній архітектурі, та менший відсоток звертається до модерністських пошуків); композиційні (були поділені на компактний тип (вбудований, блокувальний, вбудовано-прибудований) та роз'єднаний (із блоками зосередженими довкола храму, окремо розташоване, павільйонне); архітектурно-планувальні рішення (найбільше розповсюдження хрестоподібного та хрещатого планувальних рішень, найменшого розповсюдження досягло композиційне рішення зі стилобатною частиною, із прибудованими чи бічними крилами); та архітектурно-об'ємні рішення, які розглядалися за формою бань, ярусністю (найбільша кількість двоярусних храмів, значно менша трьохярусних) та кількістю бань (визначено, що переважають п'ятибаневі сакральні споруди, рідше за все зустрічаються семибаневі храми) і за схемою розташування дзвіниць, відносно храму (переважає приблоковане розташування дзвіниці до храму, найменш вживаний варіант – дзвіниця надбудована над нартексом); конструктивні рішення (застосування стінової, каркасна, каркасно-стінова (комбінована), та з використанням просторових багатопрольотних конструкцій).

8. Удосконалення загальної класифікації православних храмів і комплексів за основними ознаками, такими як:

– Розташуванням в структурі населеного пункту (в структурі міста – в центрі, на периферії та заміській ландшафтно-рекреаційній зоні; в структурі села (селища) – в центрі та на периферії населеного пункту);

– Типологічним критерієм (єпархіальні, монастирські, парафіяльні та у складі багатофункціональних комплексів громадського призначення);

- Функціональним наповненням (учбові, дозвіллеві, просвітницькі, духовні, адміністративні, сакральні-туристичні);
- Ступенем розвитку рекреаційної зони (в структурі кварталу, без рекреаційної зони; в структурі кварталу із внутрішнім двориком; з малою площею рекреації; з великою площею рекреації; в структурі ландшафтно-рекреаційної зони);
- Функціональним зонуванням генерального плану (рекреаційна (паркова), меморіальна, благодійна (соціальна), храмова, господарська, вхідна, спортивна, навчально-просвітницька та адміністративно-побутова зони);
- Композиційно-просторовою схемою (вбудований, блокувальний, вбудовано-прибудований; із блоками зосередженими довкола сакрального ядра, із окремо розташованим сакральним ядром, павільйонний);
- Критерієм місткості (малі, середні, великі, надвеликі);
- Категорією вірян (для глибоко релігійних, паломників та духовенства, людей на початковому етапі, людей культурно-просвітницької діяльності, людей духовно-реабілітаційної діяльності);
- Стилiстичним напрямком (наслідування принципам ортодоксальної архітектури, творче переосмислення класичних стилів та національних традицій, репрезентація стилістичних архетипів, під впливом традиційних регіональних особливостей);
- Конструктивною схемою (стінова, каркасна, каркасно-стінова (змішана), із використання просторових багатопрольотних конструкцій).

9. Сформульовані основні принципи організації храмових комплексів:

Принцип спадкоємності – розкриття індивідуального змісту розуміння української національної ідентичності; тенденції розвитку "сучасної мови" православного храму в Україні; врахування особливостей сакральної складової, об'ємно-просторових та конструктивних рішень.

Принцип композиційної варіативності та функціональності – функціонально-планувальна наповненість споруди (традиційна тридільність

функціональної структури православного храму); врахування економічної доцільності спорудження православних храмів та комплексів; функціональна варіативність створення належних умов певного контингенту парафіян.

Принцип взаємозв'язку території із сакральним наповненням – створення відповідної духовної атмосфери для яскравішого вираження сакральності православного комплексу; вираження сакрального сенсу у містобудівних та ландшафтно-рекреаційних рішеннях прилеглої території; прояв символіки у зовнішньому та внутрішньому упорядженні храмової споруди.

Принцип індивідуального методу проектування – врахування архітектурно-художніх особливостей при проектуванні храму; наслідування канонічно-національним традиціям із впровадженням новаторських рішень; перетворення духовно-емоційного стану в архітектурно-композиційну структуру сакральної споруди.

Принцип інтеграції теоретичної моделі сакральних споруд в архітектурну сучасність – вираження «генетичного коду нації» в архітектурно-планувальній та архітектурно-об'ємній структур храмових будівель; впровадження сучасних конструктивно-технологічних рішень в процес проектування та зведення храму; інтеграція сакрального об'єкту в структурну естетику міського та заміського середовища.

10. На основі запропонованої класифікації, типології та комплексної характеристики розроблена функціонально-планувальна організація храмового комплексу, яка включає в себе такі блоки та групи приміщень:

- Сакральний блок (Богослужбова група, група приміщень бомбосховища/універсальної зали, надбрамна церква, літній храм, храм-каплиця, каплиця;
- Соціальний блок (Навчально-просвітницька група, рекреаційно-дозвіллева група, група соціальної допомоги);
- Блок обслуговування (Комерційна група, житлова група, медична група, група підприємства харчування);

- Господарсько-побутовий блок (Побутова група, виробнича група);
- Технічний блок (група допоміжних приміщень);
- Адміністративний блок (адміністративна група);
- Група приміщень бомбосховища.

11. Розроблені прийоми архітектурно-художньої організації православних сакральних комплексів:

- сучасна інтерпретація та стилізація рис народної архітектури;
- застосування сучасних конструктивно-технологічних та універсальних архітектурно-планувальних рішень;
- гармонія форми та синтез архітектури й мистецтва через використання основних композиційних прийомів (простота та цілісність, монументальність, ритму, пластики фасаду, використання монументально-декоративного мистецтва на фасадах та в інтер'єрах, поліхромія, тощо);
- символізація сакрального ядра в архітектурному вирішенні комплексу;
- взаємозв'язок між функціонально-планувальними блоками та функціональними блоками сакрального комплексу;
- контекстність архітектурно-образно вирішення сакральної будівлі в усталених принципів певних етнографічних районів.

12. Розроблена теоретична модель сучасного українського храмового комплексу, яка спирається на такі фактори як: історично-культурний; соціально-демографічний; соціально-економічний; екологічний; містобудівний; архітектурно-композиційний; функціонально-планувальний; конструктивно-технологічний та архітектурно-художній. На думку автора теоретична модель сучасного українського храмового комплексу повинна:

- враховувати активне залучення творчого переосмислення «національних архетипів»; розвиток функціонального складу храму з урахуванням змін соціальних потреб населення; направляти на переорієнтацію монофункціонального храму на багатофункціональний храмовий комплекс; забезпечувати естетично-психологічне сприйняття сакральної споруди;

– вдосконалювати напрямок «екологічної архітектури», впроваджувати в структуру сучасного храму «екологічну інженерію» та «зелені технології»; враховувати значущі містобудівні ділянки, при виборі території на проектування; пішохідну та транспорту доступність; забезпечувати залученість спеціалізованих, кваліфікованих проєктантів та будівельних організацій;

– сприяти розвитку додаткових функціональних зон з урахуванням соціально-релігійних потреб; інженерно-технологічно забезпечувати комфортне та безпечне перебування; підтримувати використання сучасних конструктивно-технологічних методів проєктування та будівництва.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD> (дата звернення: 16.02.23).
2. Марковський А.І. Концепція естетики в архітектурі. «Традиційна» і «сучасна» архітектура. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, 2016. №. 42. С. 66—67.
3. Ярослав К., Туркало. Нариси історії вселенських соборів. Брюссель: Літературно-наукове видавництво. 1974. С. 241—259.
4. Кеслер М. Ю. Принцип канонической традиции в православном храмостроительстве. *Приход: православно-экономический вестник*. 2006. № 11. С. 17—21.
5. Обідняк М. М. Проблеми ідентичності національного в церковній архітектурі України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів. С. 78—90.
6. Дружиніна Г. Національні українські ознаки в сучасній архітектурі (на прикладі архітектури центрального регіону). *Академія мистецтв. Інститут проблем сучасного мистецтва*. Київ, 2005. С. 92 – 100.
7. Лінда С. У пошуках традиційної ідентичності: становлення церковної архітектури сучасної України. Тези доповіді до практичної конференції «Проблеми культурної ідентичності: співвідношення традиційного і модерного аспектів ідентифікації». м. Острог, 2011, С. 206—212.
8. Етимологічний словник української мови. За ред. О.С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1989. т. 8. 656 с.
9. Міщенко О. В Сакральний ландшафт: зміст і функції. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка*. Київ, 2018. № 1(70). С. 84.
10. Протоирей Александр Шмеман. Введение в литургическое богословие. URL: <http://www.golubinski.ru/ecclesia/liturgcont.htm> (дата звернення: 08.07.23)

11. Авдєєва М.С. Синтез мистецтв в архітектурі України. *Науково-технічний збірник «Проблеми розвитку міського середовища»*. Київ, 2019. № 2(23). С. 3—12.
12. Шевцова Г.В. Генеза української дерев'яної церкви: світовий контекст і унікальність. Харків-Київ: Видавець Олександр Савчук, 2019. С. 174-178, 228-230.
13. Слепцов О. С. Архітектура цивільних будівель. Індустріалізація: монографія. Київ: А+С, 2010. 245 с.
14. Слепцов О.С. Архитектура православного храма: От замысла к воплощению. Киев: А + С, 2012. С. 72-84, 144-145, 164-165, 168, 177-179, 183, 196-249, 326-353, 370-403, 454-469.
15. Слепцов О.С. Архитектурне проєктування і реконструкція православних храмів: Підручник для ВНЗ. Киев: А + С, 2014. 272 с.
16. Дунаєвський Є. Ю. Вираження сакрального у розвитку архітектурно-образної структури православних комплексів. *Науково-виробничий збірник «Архітектурний вісник КНУБА»*. Київ, 2020. № 20. С. 354—363.
17. Sleptsov O. S., Dunaevskiy Y. U. Creation of modern Orthodox churches in Ukraine – «as languages of Ukrainian autochthony» in the context of urban development". *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. 2019, Volume 907. No. 012079.
18. Дунаєвський Є. Ю. Символ, як семантична одиниця в архітектурно-просторовій структурі сакральних комплексів (на прикладі символічного тлумачення Чотирнадцяти Станцій Ісуса Христа). *Збірник наукових праць «Проблеми теорії та історії архітектури України»*. Одеса: ОДАБА, 2021. № 21. С. 125—141.
19. Дунаєвський Є. Ю. Архітектурно-конструктивні особливості православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори. *Науково-технічний збірник «Містобудування та територіальне планування»*. Київ: КНУБА, 2021. № 78. С. 173—191
20. Дунаєвський Є.Ю. Огляд та аналіз результатів інтерв'ювання з українськими архітекторами православних храмів та комплексів. *Збірник наукових*

праць «Регіональні проблеми архітектури та містобудування». Одеса: Астропринт, 2022. № 16. С.159-170.

21. Дерев'янка І.С. Еволюція композиційних прийомів формування внутрішнього простору православних храмів Слобожанщини XVII-поч. XXI ст. автореф. дис. канд. арх.: 18.00.1, Харків, 2012. 27 с.

22. Тарас Я.М. Церковна дерев'яна архітектура українців Карпат у системі традиційно-побутової культури. автореф. дис. доктора іст. наук : 07.00.05, Львів, 2011. 38 с.

23. Тарас Я.М. Сакральна дерев'яна архітектура України X-XXI ст. *Збірник наукових праць «Народознавчі зошити»*. Львів, 2015. № 1 (121). С. 16—44.

24. Культові будинки та споруди різних конфесій. За загальною редак. Куцевича В.В. Київ: КиївЗНДІЕП, 2002. 115 с.

25. Куцевич В. В. Храмобудування в поселеннях української діаспори. *Історія і сучасність. Будівництво України*. Київ, 2004. № 10. С. 21—28.

26. Куцевич В.В. Еволюція храмобудування в поселеннях української діаспори. *Науковий збірник «Українська академія мистецтва»*. Київ, 2013. № 21. С. 92.

27. Сонечко В. І. Церква Богородиці Десятинна в Києві. Київ: Мистецтво, 2014. 224 с.

28. Жовква О. І. Типологічні основи архітектурно-планувальної організації духовних навчальних закладів. автореф. дис. доктора арх.: 18.00.2, Київ, 2017. 27 с.

29. Жовква О. І. Архітектура православних духовних Навчальних Закладів України. Чернівці: ТОВ «Друк Арт», 2009, 192 с.

30. Водотика О.Ю. Архітектурно-типологічні основи формування православних храмів України (на прикладі Центрального регіону). дис. канд. арх.: 18.00.2, Київ, 2004. С. 26—34.

31. Водотика О.Ю. Архітектура православних храмів України: історія та сучасність: монографія. Київ: СПД Коляда О.П. 2006. С. 35.

32. Ліпуга Р.Н. Архитектурно-планировочная организация православных храмов юго-восточной Украины с учетом их исторического развития. дис. канд. арх.: 05.23.21, Макеевка, 2015. 231 с.

33. Борис А.М. Вплив творчості Радослава Жука на розвиток сакральної архітектури західної України в період кінця XX – початку XXI століть. дис. канд. арх.: 18.00.01, Львів, 2017. 228 с.

34. Диба Ю.Р. Архитектура украинских храмов-ротонд второй половины X – первой половины XVI столетия. дис. канд. арх.: 18.00.01, Львів, 2000. 271 с.

35. Диба Ю.Р. Закономерности формирования архитектуры Руси (за джерельною базою X- XVI ст: автореф. дис. д-ра арх.: 18.00.01, Львів, 2014. 38 с.

36. Диба Ю. Р. Украинские храмы-ротонды X – первой половины XVI столетия: навч. посіб. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. 108 с.

37. Гнідець Р.Б. Вплив конструктивних факторів на архітектуру українських баневих церков. дис. канд. арх.: 18.00.01, Львів, 2002. 227 с.

38. Буличова Т.В. Архитектура православных духовных центров на территории Украины. автореф. дис. канд. арх. Київ, 1994. 28 с.

39. Голубчак К.Т. Архитектурно-планировочная организация духовно-реколекционных центров украинской греко-католической церкви. дис. канд. арх.: 18.00.02, Львів, 2018. 259 с.

40. Плахотная Н.А. Принципы формирования архитектуры православного приходского храма юго-западного региона Украины. дис. канд. арх.: 18.00.02, Одесса, 2005. с. 102-105.

41. Криворучко Ю. І. Архітектура сакральна. Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. Т. 1. URL: <https://esu.com.ua/article-44838> (дата звернення: 09.01.2023)

42. Криворучко Ю.І. Канонічність та творчість у сакральній архітектурі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 568. С. 27—46, 33—35.
43. Криворучко Ю. І. Феномен сакрального у розвитку міст та територій (на досвіді України). автореф. дис. доктора арх.: 18.00.01, Київ, 2018. 36 с.
44. Дячок О.М. Формування архітектури сакральних комплексів під впливом суспільно-політичних процесів (на прикладі Тернопільської області). дис. доктора арх.: 18.00.01, Львів, 2020. 539 с.
45. Харлан О. В. Особливості типологічної еволюції дерев'яної храмової архітектури на території півдня України сер. XVIII – поч. XX ст. (на прикладі Катеринославської губернії). дис. канд. арх.: 18.00.01, Київ, 2010. 241 с.
46. Водотика С. Б. Засоби гармонізації архітектурної виразності на прикладі сакральних об'єктів архітектора Олега Слєпцова. *Науково-виробничий збірник «Архітектурний вісник КНУБА»*. Київ, 2020. № 20. С. 102—110.
47. Черкес Б. С. Традиція та ідентичність в новій українській церковній архітектурі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Архітектура*. 2003. №486. С. 71—91.
48. Криворучко Ю. І., Яців М. Б. Архітектура світла в українській церкві: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 308 с.
49. Кадурина А. О., Чабан А.Е. Символика храма Св. Тат'яни в Одесі. Канони и новаторство. *Збірник наукових праць «Проблеми теорії та історії архітектури України»*. Одеса: Астропринт. 2010. № 10. С. 54—63.
50. Жук Р. Ритмічні особливості української церковної архітектури. *Пам'ятки України*. Київ, 1991. № 4. С. 38—45.
51. Проскуряков В. І., Кучер А. М. Архітектурна типологія просторів для громадської діяльності в церквах М.-Д. Німців. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2007. С. 128—129.
52. Тимків Б., Інтерпретація національних традицій у сакральній творчості митців української діаспори. *International Scientific and Practical Conference “World science”*. Vol.1, 9 (25). 2017.

53. Buxton D. The wooden churches of Eastern Europe: An Introductory Survey. Cambridge University Press. 2009. 416 p.

54. Архітектура і структура. *Серія: Сакральна архітектура*. гл. редактор Єрофалов Б. Київ: А + С, Вип. 2-3, 2009. С. 42-53.

55. Зиміна С. Б. Засоби гармонізації архітектурної виразності на прикладі сакральних об'єктів архітектора Олега Слєпцова. *Науково-виробничий збірник «Архітектурний вісник КНУБА»*. Київ: КНУБА, 2020. № 20-21. С. 107 —115.

56. Івашко Ю.В. Основи стилеутворення модерну в архітектурі України (кінець XIX – початок XX століття). автореф. дис. доктора арх.: 18.00.01, Київ, 2013. 44 с.

57. Івашко Ю. В. Дерев'яне церковне зодчество Київщини. Київ : Гопак, 2003. 119 с.

58. Яценко О.Ф. Принципи стильового розвитку архітектури православних храмів Чернігівщини (XIX – початок XX ст.). автореф. дис. канд. арх.: 18.00.01, Київ, 2013. 20 с.

59. Єрошкіна О. О. Формування і розвиток традицій православного культового зодчества Слобідської України (кін. XVII – поч. XX ст.). автореф. дис. канд. арх.: 18.00.01, Харків, 2001. 20 с.

60. Арсенян М. Ю. Храмова архітектура вірмен-переселенців на теренах України. автореф. дис. канд. арх.: 18.00.01, Київ, 2015. 21 с.

61. Чень Л. Я. Архітектура монастирів чину Святого Василя Великого в Україні та їх місце в розвитку української архітектури XVII-XX століття. автореф. дис. канд. арх.: 18.00.01, Львів, 2007. 20 с.

62. Божинський Б. І. Український національно-романтичний напрям модерну в архітектурі Харкова. автореф. дис. канд. арх.: 18.00.01, Харків, 2007. 22 с.

63. Антощук Т. І. Еволюція семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму (кінця XIX – початку XX століття). автореф. дис. канд. арх.: 18.00.01, Харків, 2018. 20 с.

64. Чепелик В. В. Бесіди про українську архітектуру. за заг. ред. А.О. Пучкова Київ: Фенікс, 2013. 224 с.

65. Віктор Чепелик архітектор-дослідник-педагог. за гол. ред. О.С. Слепцова Київ: ФОП Лопатіна О. О., 2020. 354 с.
66. Вечерський В. В. Українська дерев'яна архітектура. Київ: ТОВ «Балтія-Друк», 2013. 120 с.
67. Вечерський В. В. Українські монастирі. Невідома Україна. Київ: ТОВ Інформаційно-аналітична агенція «Наш час. 2008, 400 с.
68. Кіба М.П. Архітектурно-художні характеристики римсько-католицьких храмів на південній та східній Україні (кінець XVIII – початок XX століття). автореф. дис. канд. арх.: 18.00.01, Харків, 2004. 20 с.
69. Драган М. Д. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах. Харків: Видавець Савчук О. О. 2016, 450 с.
70. Слободян В. М. Українські дерев'яні церкви в рисунках Антона Вариводи. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2020. 312 с.
71. Павлуцький Г. Г. Дерев'яні та муровані храми України. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. 214 с.
72. Таранушенко С. А. Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. 896 с.
73. Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. Київ: Мистецтво, 1968. 464 с.
74. Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України. Київ: «Будівельник», 1970. 192 с.
75. Мацкевий Л., Могитич Р. Дослідник давньої архітектури Іван Могитич. *Збірник наукових праць «Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині»*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2008. С. 454—457.
76. Таранушенко С. А. Знищені шедеври української дерев'яної сакральної архітектури. Книга з доповненою реальністю. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2021. 224 с.

77. Геврик Т. Дерев'яна архітектура України: вивчення, зберігання і консервація. *Сучасність : Щомісячник незалежної думки*. 1987. № 10 (318). С. 50—64.

78. Довганюк І. Архітектура українських церков. Львів: кооперативно-державний проектно-вишукувальний інститут «Львівагропроект», 1997. 110 с.

79. Сирохман М.В. Втрачені церкви Закарпаття. Київ, 2021. 332 с.

80. Лінда С. М. Історизм в архітектурі як форма художньої репрезентації категорії минулого. *Науково-тезнічна збірка «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*. Київ: КНУБА, 2013. № 34. С. 69 —82.

81. Гошовський Р.М. Декоративно-семантичні чинники сакралізації культових об'єктів українців XVI – початок XX століть (Онтологія. Типологія. Символіка. Художні засоби). дис. канд. мис-ва: 26.00.01, Івано-Франківськ, 2015. 191 с.

82. Огієнко І. І. Українська церква. Нариси з історії української православної церкви. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 286 с.

83. Криворучко Ю.І. Методологічні підходи досягнення сакрального у архітектурі. *Науково-технічний збірник «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*. Київ: КНУБА, 2018. № 52. С. 141—152.

84. Станкевич М. До питання національних парадигм українського національного мистецтва. *Збірник наукових праць «Народознавчі зошити»*. Львів, 2003. №. 1–2. 279 с.

85. Третяк К. Національні традиції в культовій архітектурі України. *Збірник наукових праць «Етнічна історія народів Європи»*. Київ, 2001. № 8, С. 10—13.

86. Антощук Т. І. Традиції українського національного романтизму в сучасному проектуванні. *Науково-технічний збірник «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*. Київ: КНУБА, 2017. № 49. С. 29 —35.

87. Дужиніна А.В. Сучасна архітектура з українськими національними своєрідними ознаками (на прикладі будинків і споруд центрального регіону

України). *Збірник наукових праць «Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв»*. Харків: ХДАДМ, 2007. № 4. С. 36—50.

88. Гнідець Р.Б. Національна ідентичність архітектури українських церков у традиції та новаторстві їх вираження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2015. № 836. С. 168—175.

89. Гнідець Р. Б. Традиція у формах баневих завершень церков українського архітектурного модерну та їх вираження в сучасному храмобудуванні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2008. № 632. С. 7—14.

90. Гнідець Р. Б. Традиція сакральної архітектури як чинник утвердження духовності та віри. *Вісник ЛДАУ. Серія: Архітектура і сільськогосподарське будівництво*. Львів, 2004. № 5. С. 199—208.

91. Гнідець Р. Б. Церковна архітектура України як середник формування духовно-сакрального простору. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні. Львівський музей історії релігій»*. Львів: Логос, 2009. т. 2. С. 393-404.

92. Гнідець Р. Б. Зміст та форма як вираження суті сакрального простору в храмобудуванні України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2009. № 656. С. 18—23.

93. Грушевський М. Нариси історії українського народу. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 576 с.

94. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.

95. Франків Р. Б. Романтичний «екзорцизм» як елемент пострадянської архітектури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2004. С. 90—101.

96. Радомська В.Р. Принципи організації інтер'єру в українській сакральній архітектурі першої чверті ХХ століття (на прикладі творчості Модеста Сосенка). дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.07, Львів, 2021. 382 с.

97. Косташук І. І. Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси. дис. доктора географ. наук: 11.00.02, Київ, 2019, 667 с.
98. Кондратьєва О. В. Архітектурно-художні принципи творчості В. М. Покровського. дис. канд. арх.: 18.00.01, Київ, 2021. 236 с.
99. Оляніна С. В. Український іконостас XVII–XVIII ст.: семантика пластичного образу: дис. доктора мистецтвознавства: 17.00.05, Львів, 2020. 626 с.
100. Горохолінська І. В. Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс. дис. доктора філософ. наук: 09.00.11, 09.00.14, Чернівці, 2019. 510 с.
101. Криворучко Ю. І. Якій бути архітектурі української церкви після Томосу, 2019 рік. URL: <https://zbruc.eu/node/85965> (дата звернення: 09.09.2020)
102. Панченко Т. А. Архитектура и пространственная организация православных духовных центров Беларуси в период XI – первая половина XV века. *Научно-теоретический журнал: строительство и архитектура*, Беларусь, 2017. №1 (103). С. 3—7.
103. Вагнер Г. К. Византийский храм как образ мира. Византийский временник, том 47. М., 1986. С. 163–181.
104. Шуба О. В. Православ'я і традиції національної культури. Київ: Знання, 1989. 192 с.
105. Нікітенко Н.М. Собор Святої Софії в Києві. Київ: Техніка, 2000. 232 с.
106. Асєєв Ю. С. Архітектура Київської Русі. Київ: Будівельник, 1969. 194с.
107. Асєєв Ю. С. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ: Мистецтво, 1980. С. 13-61.
108. Храмы України: Альбом фотографій. Уклад.: Л. В. Прибега. Київ: Мистецтво, 2000. 296 с.
109. Асєєв Ю. С. Архитектура древнего Киева. Киев: Будівельник, 1982. с. 28-122
110. Вечерський В. В. Архітектура й містобудування України доби Гетьманщини (Особливості становлення і розвитку. 1648-1781 рр.). дис. канд. арх.: 18.00.01, Київ, 2001. 189 с.

111. Кілессо Т.С. Київська архітектурна школа українського бароко. *Національні особливості архітектури народу України. Секція: Архітектурна спадщина України*. Київ, 1995. № 2. С. 201—206.

112. Колянківський М. Дерев'яні церкви в Україні. Торонто: Видавництво «Ми і Світ», 1954. 48 с.

113. Гординський С. Українські церкви в Польщі. Їх історія. Архітектура і доля. Рим: Bohoslovia, 1969. 56 с.

114. Січинський В. Бойківський тип дерев'яних церков на Карпатах. Львів, 1927.

115. Січинський В. Пам'ятки української архітектури. Філадельфія: Видавництво «Америка», 1952. 62 с.

116. Слободян В. М. Церкви України. Торонто-Канада-Львів, 1998. 864 с.

117. Слободян, В., Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель. *Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»*. Львів, 1996. № 4. С. 74—159.

118. Цапенко М. П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII вв. М.: Стройиздат, 1967.

119. Логвин Г. Н. Дерев'яна архітектура України. Нариси історії архітектури Української РСР. Київ, 1957, С. 200—231.

120. Народна дерев'яна архітектура. Історія української архітектури. І. Могитич та ін. за ред. В.І. Тимофієнка. Київ: Техніка, 2003. С. 372—399.

121. Завада В.Т. Локальные особенности в архитектуре деревянных храмов Украинского Полесья. *Архитектурное наследство*. 1990. № 37.с. 135.

122. Завада В. Український дерев'яний храм у контексті будівельного мистецтва. *Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту твори та історії архітектури і містобудування. Серія: Теорія та історія архітектури і містобудування*. Київ, 1999. № 4. С. 90—98.

123. Сирохман М. Втрачені церкви Закарпаття. Торонто—Ужгород: The Foundation of the Encyclopedia of Ukraine, 1999. 123 с.

124. Найбільша колекція дерев'яних храмів України. URL: <https://uaua.top/4777/> (дата звернення: 08.07.20).

125. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура: ілюстрований словник-довідник. Львів: Інститут Народознавства НАНУ, 2006. 520 с.

126. Овруч, сторінки історії. Старовинні дерев'яні церкви на Волині. URL: [Старовинні дерев'яні церкви на Волині | Хведір Вовк \(ovruch.info\)](http://Starovinni.dereviani.cerkvi.na.Volyni.Xvedir.Vovk.ovruch.info) (дата звернення: 24.11.20).

127. Інтернет-каталог «Дерев'яні церкви Західної України». URL: [Дерев'яні церкви Західної України \(decerkva.org.ua\)](http://Dereviani.cerkvi.Zakhidnoi.Ukraini.decerkva.org.ua) (дата звернення: 03.11.20)

128. Дванадцять прекрасних дерев'яних храмів Волині. URL: <https://www.hroniky.com/news/view/8447-12-prekrasnykh-derev-ianykh-khramiv-volyni> (дата звернення: 08.09.20)

129. Завада В. Т. Роль Києва у формуванні регіональних відмінностей в архітектурі дерев'яних храмів України. *Науково-технічний збірник «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*. Київ: КНУБА, 2011, С. 165.

130. Шелякіна А. Класицизм в мистецтві України в складі російської імперії кінця XVIII - першої пол. XIX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів. С. 72.

131. Івашко Ю. В., Сьомка С. В., Ушаков Г. Н. «Авторський стиль» православних храмів О.С. Слепцова. *Науково-виробничий збірник «Архітектурний вісник КНУБА»*. Київ, 2020. № 20. С. 41.

132. Інтернет-каталог «Дерев'яні церкви Західної України». Раків Ліс, Церква Благовіщення Пр. Богородиці 1914 р. URL: <http://decerkva.org.ua/vol/rakiv-lis.html> (дата звернення: 18.03.20)

133. Інтернет-каталог «Дерев'яні церкви Західної України». Вівсяники, Церква Св. Івана Богослова 1903 (1919) р. URL: <http://decerkva.org.ua/khm/vivsianiky.html> (дата звернення: 18.03.20)

134. Інтернет-каталог «Дерев'яні церкви Західної України». Городище, Церква Св. Миколи 1912 (1914) р.
URL: <http://decerkva.org.ua/khm/horodyshche.html> (дата звернення: 18.03.20)

135. Антощук Т. І. Еволюція семантичних ознак архітектурних форм українського романтизму (кінця XIX – початку XX століття): дис. канд. арх.: 18.00.01, Харків, 2018. 41. с.

136. Завада В. Т. Стильова поліфонія у традиційному сакральному будівництві України XIX першої половини XX століття. *Науково-технічний збірник «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*. Київ: КНУБА, 2013. № 34. С. 121.

137. Чепелик В. Український архітектурний модерн. Київ: КНУБА, 2000. 196 с.

138. Виткалов В. Г., Пономарьова Т. О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини. Рівне, 2005. 103 с.

139. Бікус В. Сакральні об'єкти Свято-Георгіївського чоловічого монастиря у складі Національного історико-культурного заповідника «Поле Берестецької битви». *Національний університет «Острозька академія», науковий блог*. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2010/sakralni-objekty-svyato-heorhijivskoho-cholovichoho-monastyrya-u-skladi-natsionalnoho-istoryko-kulturnoho-zapovidnyka-pole-berestetskoji-bytyvy/> (дата звернення: 08.05.21)

140. Дячок О. Модерне та національне у сучасній храмовій архітектурі західної України. *Public communication in science: philosophical, cultural, political, economic and IT context*. Houston, USA, 2020, Volume 5, 76—78 p.

141. Дячок О. М. Формування архітектури сакральних комплексів під впливом суспільно - політичних процесів (на прикладі тернопільської області). дис. доктора арх.: 18.00.01, Львів, 2020. 542 с.

142. Бобош Г. Стежками життя та творчості Василя Нагірного (1848 — 1921). *Народознавчі Зошити. Інститут народознавства НАН України*. Львів, 2000. № 2. С. 347—355.

143. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ: НДІТІАМ, 2002. С. 523.

144. Методичні рекомендації наукового семінару Міністерства культури України. Відтворення втрачених пам'яток: історичний та правовий аспекти. Пам'ятки України. 1994. № 1469. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP990700?an=556&ed=2000_09_27 (дата звернення: 28.11.21)

145. Указ Президента України. Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138/95#Text> (дата звернення: 03.11.22)

146. Постанова Кабінету Міністрів України. Про Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.11.22)

147. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. Нью-Йорк, 1987. 2 -ге вид., 64 с.

148. Вечерський В. В. Поминальник української архітектури. Пам'ятки України, 1992. Вип. 2-3. С. 65—66.

149. Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні: 1917 -1941 рр. Частина 1: 1917 р.- середина 20-х років. (280 с.). Частина 2: Кінець 20-х - 1941 рр. (216 с.) Київ, 1995.

150. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII: станом на 15 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 15.07.22)

151. Луценко В.В. Формування та реалізація державної політики у сфері релігії в умовах європейської інтеграції України. дис. канд. держ. управління, Київ, 2019. 238 с.

152. Мартишин Д. С. Православні церкви України в процесі українського державотворення. Аспекти публічного управління. Т. 6, № 10. 2018. С. 21—30.

153. Луцький І. М. Релігійний чинник у процесі українського націотворення (політико-правовий аспект). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. Івано-Франківськ, 2007. С. 17—23.

154. Конституція України: від 28.06. 1996 р.: станом на 18 січ. 2022 р. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.01.22)

155. Декрет тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 19 січня 1919 р. Архів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, 2005. 1/2(24/25). С. 41-42.

156. Васін М. С. Сучасна державна-церковна взаємодія в Україні: переосмислення конституційних засад. *Український науково-теоретичний часопис. Київський університет права НАН України*. 2019. С. 80—87.

157. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 182. с.

158. Гайдар М. Є. До питання поняття об'єднаної територіальної громади в Україні. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2019. № 3. С. 87—96.

159. Мартишин Д. С. Діалог Української Православної Церкви та суспільства у процесі політичних трансформацій України: монографія. Київ: Персонал, 2017. 272 с.

160. Мартишин Д. С. Взаємовідносини держави та церкви: огляд богословської літератури. *Державне управління та місцеве самоврядування. Серія: Теорія та історія державного управління*. 2018. № 4(39). С. 45—51.

161. Скільки церков УПЦ МП перейшли до ПЦУ у 2023 році — дослідження Опендатабот. *Суспільне новини*. URL: [Скільки церков Московського патріархату перейшло до ПЦУ — Опендатабот — Суспільне \(suspilne.media\)](#) (дата звернення: 16.08.2020)

162. Центр Разумкова. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020рр. Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу

«Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» 25 листопада 2020р. за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Київ, 2020, С.110.

163. Україна отримала Томос офіційно і навечно. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/all news/orthodox/ocu/74190/> (дата звернення: 2.02.2019)

164. Заява юридичного відділу Київської Патріархії про недостовірність відомостей Єдиного державного реєстру. Офіційний сайт Української православної церкви Київського Патріархату. URL: <https://www.cerkva.info/news/zayava-yurydychnogo-viddil-u-kyyivskoyi-patriarhiyi-pro-nedostovirnist-vidomostej-yedynogo-derzhavnogo-reyestru/> (дата звернення: 21.02.2019)

165. Карта переходів до ПЦУ з УПЦ МП (модерує РІСУ). Релігійно-інформаційна служба України: URL: https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1XQR0sfHFFiiXyGiVYqI1mNylJ9fFPdnh&ll=49.95257463912294%2C36.31105320027585&z=11&fbclid=IwAR0tZD7PJmR8Fz4pQJG_EZtiz1E_md2nc6dOanWsURfdlejbLCH5l2LJu-o (дата звернення: 10.02.2019)

166. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження. «Україна напередодні президентських виборів 2019». Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс». URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-01/?fbclid=IwAR1cc7_Kkhc0oIuWunNctxlE3LA5IQXHizzhh9PHWlosHyhav-vjWO8c1Q (дата звернення: 18.02.2019)

167. Кудояр О. М. Роль релігійного чинника в політичному процесі в Україні. URL: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/12/articles/sec4/s4a7.html. (дата звернення: 21.02.2019)

168. Новини. Суспільство. МКІП: число релігійних громад ПЦУ становить понад 7 тисяч, УПЦ (МП) – майже 12 з половиною. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-chyslo-relihijnyh-hromad/31023363.html> (дата звернення: 21.02.2019)

169. Книга правил святых апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святых отців. *Наша парафія*. URL: [Книга правил святых апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святых отців | «Наша Парафія» \(archive.org\)](#) (дата звернення: 16.07.2019)

170. Національні пошуки - Неорумунська архітектура. URL: <http://www.archi-web.com/uar/333.htm> (дата звернення: 11.02.2020)

171. YouTube, Aghavnatun surb anna church // voskanyan artyom & mesrop simonyan. Відео-матеріал. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iBxZjOVrTOM> (дата звернення: 07.05.2020)

172. Armenia Discovery. Церковь Святого Саркиса. URL: <https://armeniadiscovery.com/ru/place/saint-sarkis-church> (дата звернення: 21.02.2019)

173. Church of Armenia. URL: <https://churchofarmenia.ru/%d0%b5%d1%80%d0%b0%d0%b1%d0%bb%d1%83%d1%80/> (дата звернення: 18.02.2019)

174. Эхо Кавказа. Движение в направлении горы Махата в Тбилиси ограничено. URL: <https://www.ekhokavkaza.com/a/29935658.html> (дата звернення: 21.05.2019)

175. Владимиркина Н.В. Проблема стиля в современной храмовой архитектуре России. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ). Секция: Архитектура*. 2015. № 6 (15). С. 160—164

176. Товарищество реставраторов. Мастерские Андрея Анисимова. URL: <https://www.ekhokavkaza.com/a/29935658.html> (дата звернення: 21.05.2019)

177. Церковь Новомучеников и Исповедников Нижегородских в Щербинках. URL: <http://temples.ru/card.php?ID=5781> (дата звернення: 11.02.2020)

178. Церковь Германа Аляскинского в скиту Германа Аляскинского Валаамского монастыря. URL: <http://temples.ru/card.php?ID=19759> (дата звернення: 26.03.2021)

179. Товарищество реставраторов. Мастерские Андрея Анисимова. Деревянный храм в Лейкфорде. URL:

https://www.tovrest.ru/works/khramy/detail/derevyanny_khram_v_leykforde/ (дата звернення: 21.05.2019)

180. Товарищество реставраторов. Мастерские Андрея Анисимова. Кафедральный собор Преподобного Максима Исповедника в Находке. URL: https://www.tovrest.ru/works/khramy/detail/kafedralnyy_sobor_prepodobnogo_maksim_a_ispovednika/ (дата звернення: 21.05.2019)

181. Выйти из прошлого. Разговор с Даниилом Макаровым, соавтором сразу нескольких вариантов проекта церкви в Рейкьявике. К дискуссии о современном и традиционном в храмовой архитектуре: архитектор призывает к обсуждению. URL: <https://archi.ru/world/70125/vyiti-iz-proshlogo> (дата звернення: 06.02.2020)

182. Авторский сайт архитектора Ивана Землякова. Архитектурное проектирование, 3d моделирование, визуализация. URL: <https://ziarch.ru/-sobor-sretenskogo-monastyrja-v-moskve> (дата звернення: 16.06.2020)

183. Балуненко И. И. Архитектура современных православных храмов Беларуси: проблемы и перспективы развития. Минск: Беларуская навука, 2017, 200 с.

184. Галишич Р. Я. Монументально-декоративне мистецтво українських церков зарубіжжя XX ст. дис. канд. мистецтвознавства, Львів, 2002. 188 с.

185. Ukrainian Orthodox Church of Canada. URL: <https://www.uocc.ca/about/parishes/> (дата звернення: 11.06.2020)

186. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. М.: Стройиздат, 1985, 138 с.

187. Гуцул И. А. Христианская символика в сакральной архитектуре протестантов Украины – визуальное выражение духовности верующих. Богословские размышления. Спецвыпуск. вып. 17. 2016. 330 с.

188. Церква Святих Бориса і Гліба (Новогрудок). URL: [Church of Saints Boris and Gleb, Navahrudak 2018 - Церква Святих Бориса і Гліба \(Новогрудок\) — Вікіпедія \(wikipedia.org\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Святих_Бориса_і_Гліба_(Новогрудок)) (дата звернення: 17.05.2021)

189. Церква Святого Михаїла Архангела (Синковичі). URL: [Synkavichy StMichaelChurch - Церква Святого Михаїла Архангела \(Синковичі\) — Вікіпедія \(wikipedia.org\)](#) (дата звернення: 17.05.2021)

190. Зимненський монастир. URL: [Zimne Monastery as catholic church - Зимненський монастир — Вікіпедія \(wikipedia.org\)](#) (дата звернення: 17.05.2021)

191. Український православний собор святого Володимира (Торонто). URL: [St Volodymyr's \(Toronto\) - Український православний собор святого Володимира \(Торонто\) — Вікіпедія \(wikipedia.org\)](#) (дата звернення: 17.05.2021)

192. Церковь Покрова Пресвятой Богородицы, Гончары. URL: <https://www.radzima.org/ru/object/1615.html> (дата звернення: 06.08.2021)

193. Мороськи. Церковь Свт. Николая Чудотворца, приписана к церкви д. Лебедево. URL: <http://molodechno.cerkov.ru/d-moroski-svyato-nikolskij-prihod-pripisannyj-k-lebedevskoj-cerkvi/> (дата звернення: 18.03.2021)

194. Inventaire des lieux de cuite du Quebec. Cathédrale ukrainienne orthodoxe Sainte-Sophie. URL: http://www.lieuxdeculte.qc.ca/fiche.php?LIEU_CULTE_ID=44137 (дата звернення: 11.07.2021)

195. Ukrainian Orthodox Church of USA. URL: <https://www.uocofusa.org/history> (дата звернення: 27.05.2020)

196. Archeparchy of Philadelphia. Ukrainian Catholic Church. URL: https://ukrarcheparchy.us/st-michael-shenandoah?fbclid=IwAR0v0110cq-hqOD3caAU7Bv_IVDJN09H-nsdL0E2cqGyuoRZeLFONTzVug (дата звернення: 02.05.2020)

197. 100-річчя УПЦ США: Історія заснування та динамічне сьогодення. URL: <https://www.holosameryky.com/a/4535082.html> (дата звернення: 26.07.2020)

198. Православна церква України. Предстоятель Православної Церкви України зустрівся з вашингтонською українською громадою. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-pravoslavnoyi-tserkvy-ukrayiny-zustrivsyia-z-vashyngtonskoyu-ukrayinskoyu-gromadoyu/> (дата звернення: 16.07.2020)

199. Українці в Клівленді. URL: [УКРАЇНЦІ В КЛІВЛЕНДІ | MyAmerica's Weblog \(moyaamerica.com\)](http://moyaamerica.com) (дата звернення: 06.08.2021)

200. Українська Православна Церква. URL: <http://ukrainische-orthodoxe-kirche.de/40985/128122.html> (дата звернення: 26.07.2020)

201. Криворучко Ю.І. Тенденції розвитку сучасної сакральної архітектури України. Тези доповідей XI міжнародної наукової конференції «*Історія релігій в Україні*», книга II. Львів: Логос, 2001, С. 286—303.

202. Чмирьова Л. Ю. Районування території України як один з факторів просторового соціально-економічного розвитку регіонів. *Збірник наукових видань «Ефективна економіка»*. Дніпровський державний аграрно—економічний університет. № 3. 2013.

203. Черкаси. Найбільший храм України відзначив престольне свято. URL: https://web.archive.org/web/20210425114109/http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/po_eparhiyah/cherkaska/2006/11/22/4442.html (дата звернення: 11. 07.2021)

204. Дмитрік Н. О. Дисертація принципи архітектурно-планувальної організації багатофункціональних комплексів на основі реновації промислових об'єктів. дис. д. філ. Київ, 2021. 244 с.

205. Кравцов Д. С. Реконструкція та модернізація спортивних комплексів закладів вищої освіти (на прикладі м. Одеси). дис. д. філ. Одеса, 2021. 236 с.

206. Черкасець О. Біля стадіону «олімпійський» завершується будівництво храму упц мп попри протести киян. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/188/168774> (дата звернення: 26.07.2020)

207. Церква Пресвятої Трійці на Жилянській біля театру оперети та НСК «Олімпійський». URL: <https://kiev-foto.info/uk/khramy/tserkvy/2914-tserkva-presviatoi-triitsi-na-zhylianskii-bilia-teatru-operety-ta-nsk-olimpiiskyi> (дата звернення: 26.07.2020)

208. Афанасьев В. Г. Системность и общество. М.: Политиздат, 1980, С. 24-26.

209. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. М.: Наука, 1978. С. 115, 117, 122.

210. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. М.: Наука, 1973.
211. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. М.: Наука, 1974.
212. Криворучко Ю. І., Яців М. Б. Методи дослідження сучасної архітектури: матриця аналізу архітектурних об'єктів деконструктивізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2006. № 568. С.93.
213. Charles A. Jencks. The Language of Post-Modern Architecture. USA: Rizzoli, 1977, 136 p.
214. Гутнов А.Э. Мир архитектуры: язык архитектуры. М., 1985.
215. Архитектура Запада: Модернизм и постмодернизм, критика концепций. В. Л. Хайт и др. М.: Стройиздат, 1987.
216. Иконников А.В. Зарубежная архитектура от «новой архитектуры» до постмодернизма. М.: Стройиздат, 1982.
217. Православные храмы и комплексы: пособие по проектированию и строительству. М.: ГУП ЦПП, 2003, С. 22-23.
218. Офіційний сайт Архітектурного бюро «Юнаков та партнери». Портфоліо. URL: <https://yunakov.com/portfolio.html> (дата звернення: 18.03.2022)
219. Дніпропетровська єпархія УПЦ. Храмове свято меморіального храму-пам'ятника ікони Божої Матері «У скорботах та печалі Втіха» на Мандриківській. URL: <https://dnipropetrovsk.church.ua/2016/12/05/xramovoe-torzhestvo-memorialnogo-xrama-pamyatnika-ikony-bozhiej-materi-v-skorbex-i-pechalex-uteshenie-na-mandrykovskoj/> (дата звернення: 04.03.2022)
220. Галишич Р. Я. Українська церковна архітектура і монументально-декоративне мистецтво зарубіжжя. Львів: Сполом, 2002.
221. Канець І.В. Нація золотих комірців. Тернопіль: Мандрівець, 1993. С. 125-140.
222. Онацький Є. Д. Українська емоційність. Українська душа. Київ: Фенікс, 1992. С. 36–47.
223. Воропай О.І. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Мюнхен:Українське видавництво, 1958. С. 48-50.

224. Чижевський Д.І. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Орії при УКСП Кобза, 1992. С. 136-156.

225. Обідняк М.М. Архітектура як виразник логічного та чуттєвого світогляду. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2003. №486. С. 60

226. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/tradycija> (дата звернення: 17. 04.2022)

227. Гнідець Р.Б. Структура символу як виразальний чинник сакральності в храмобудуванні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Архітектура: Теорія та історія архітектури*. Львів, 2019. №1. С. 1—12.

228. Духовний форпост України. У Харкові зводять храм для військових з металу і скла. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/dukhovnyy-forpost-ukrayiny-u-kharkovi-zvodyat-khram-dlya-viyskovykh-z-metalu-i-skla> (дата звернення: 11. 07.2021)

229. Архітектурне рішення Храму Святого Юрія Переможця - архітектор Юрій Спасов. URL: [Храм Святого Юрія Переможця - архітектора \(stgeorge.com.ua\)](http://stgeorge.com.ua) (дата звернення: 11. 07.2021)

230. У Херсоні за сім годин звели храм з пінополістиролу. URL: <https://suspilne.media/146798-u-hersoni-za-sim-godin-zveli-hram-za-novou-tehnologieu/> (дата звернення: 21.10.2022)

231. Сталефібробетон – інноваційний матеріал в будівництві. URL: <https://elba.dp.ua/ua/a246757-stalefibrobeton-innovatsionnyj-material.html> (дата звернення: 01.11.2022)

232. Кеслер М.Ю. Православные храмы и комплексы: Пособие по проектированию и строительству. Том 2. М.: АХЦ «АРХХРАМ», 2003. С. 87.

233. Возняк Е.Р. Архитектура современной православной приходской церкви (на примере Санкт-Петербурга). дис. канд. арх.: 18.00.02 СПб, 1996. С. 78 -81.

234. Канев И.П. Архитектура современных православных малых храмов (на примере Москвы и Подмосковья): дис. канд. арх.: 18.00.02, М.: 2002, С. 36-50.

235. Міщенко.О.В. Еволюція сакрального ландшафту. *Збірник наукових праць «Науковий вісник Херсонського державного університету»*. № 12. Херсон, 2020. С. 25—31.

236. Воловик В.М. Категорії сакрального ландшафту. *Географічний весник КНУ ім. Тараса Шевченка*. № 4 (27). Київ, 2013. С. 29—31.

237. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія, Т. 2. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 503 с.

238. Ковалев А. П. Ландшафт сам по себе и для человека: монографія. Харків: Бурун Книга, 2009. 928 с.

239. Воловик В.М. Класифікація сакральних ландшафтів. *Збірник наукових праць КНУ ім. Тараса Шевченка «Фізична географія та геоморфологія»*. № 2. Київ, 2013. С. 145—154.

240. Гуцул І. А. Генеза храмової архітектури в контексті християнської доктрини. *Культурна думка*. 2018. № 13. С. 50—56.

241. Чень Л. Я. Особливості архітектурно просторового вирішення оборонних храмів Галичини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2015. С.197—210.

242. Зиміна С. Б. Тріангуляційна схема сучасного храму як генеза національної самобутності. На прикладі сакральних об'єктів архітектора Олега Слєпцова. *Науково-виробничий збірник «Архітектурний вісник КНУБА»*. 2023.

243. Кайль В.А., Нечитайко В.В. Каталог нательных крестов, подвесок и накладок с изображением креста периода Киевской Руси X-XII ст. Луганск: Максим, 2006. 109 с.

244. Дорошенко Ю.О., Пустовойт Р. О. Геометрія куполів православних храмів. *Теорія і практика дизайну. Секція: Технічна естетика*. № 16. 2019, С. 68—86.

245. Полонська О. М. Пізній модерн в архітектурі Одеси (1906-1914 рр.). дис. канд. арх. (д. філ.): 10.00.01. Львів, 2020. С. 99, 143, 249.

246. Дунаєвський, Є. Ю. Створення сучасних православних храмів в Україні – «як мова української автохтонності» в контексті розвитку міст. Тези

доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції «*Інноваційні технології в архітектурі і дизайні*». Харків: ХНУБА, 2020, С. 209—211.

247. Дунаєвський, Є. Ю. Архітектурно-конструктивні особливості православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори. Abstracts of reports the 10th International scientific and practical conference «*Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects*». Publishing: Berlin, Germany. 2022. P. 126—132.

248. Дунаєвський Є.Ю. Принципи організації об'ємно-просторової структури сучасних православних храмів та храмових комплексів. Тези доповідей 79 науково-технологічної конференції «Професорсько-викладацького складу академії». Одеса: ОДАБА, 2023, С.47.

249. Яців М.Б. Архітектурно-просторова організація світлового середовища української церкви. дис. канд. арх. Львів, 2002. 240 с.

250. Яців М. Б., Шулдан Л.О. Формотворчі засоби світла у просторі церкви. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2004. С. 474—476.

251. Гусева А. Н. Звуковой феномен колокола. *Культурология, искусствоведение*. С. 77—83.

252. Крехалева Е. А. Колокольные звоны в контексте семиотики звучащее/молчащее. *Культурология, искусствоведение*. С. 118—121

253. Тосин С. Г. Конструктивные особенности традиционной звонницы. *Искусствоведение*. С. 235—242.

254. Тосин С. Г. Колокол как источник звука в православной звонице. *Историко-теоретические вопросы музыкознания*. 2020, С. 55—63.

255. Тосин С. Г. Нетрадиционные приемы колокольного звона в современной православно-церковной практике. *Вестник Челябинского государственного университета. Секция: Филология. Искусствоведение*. 2009. № 22 (160). С. 183—187.

ДОДАТОК А.
Впровадження результатів дослідження

Рис. А.1. Впровадження. Проектна пропозиція Чоловічого монастиря в умовах реконструкції існуючих будівель, в с. Великий Кучерів, Чернівецька обл. (Автор.кол.: Слепцов О.С. – ГАП; Богданов В.А., Дунаєвський Є.Ю. – арх.; Власюк І.П. – кон-р.)

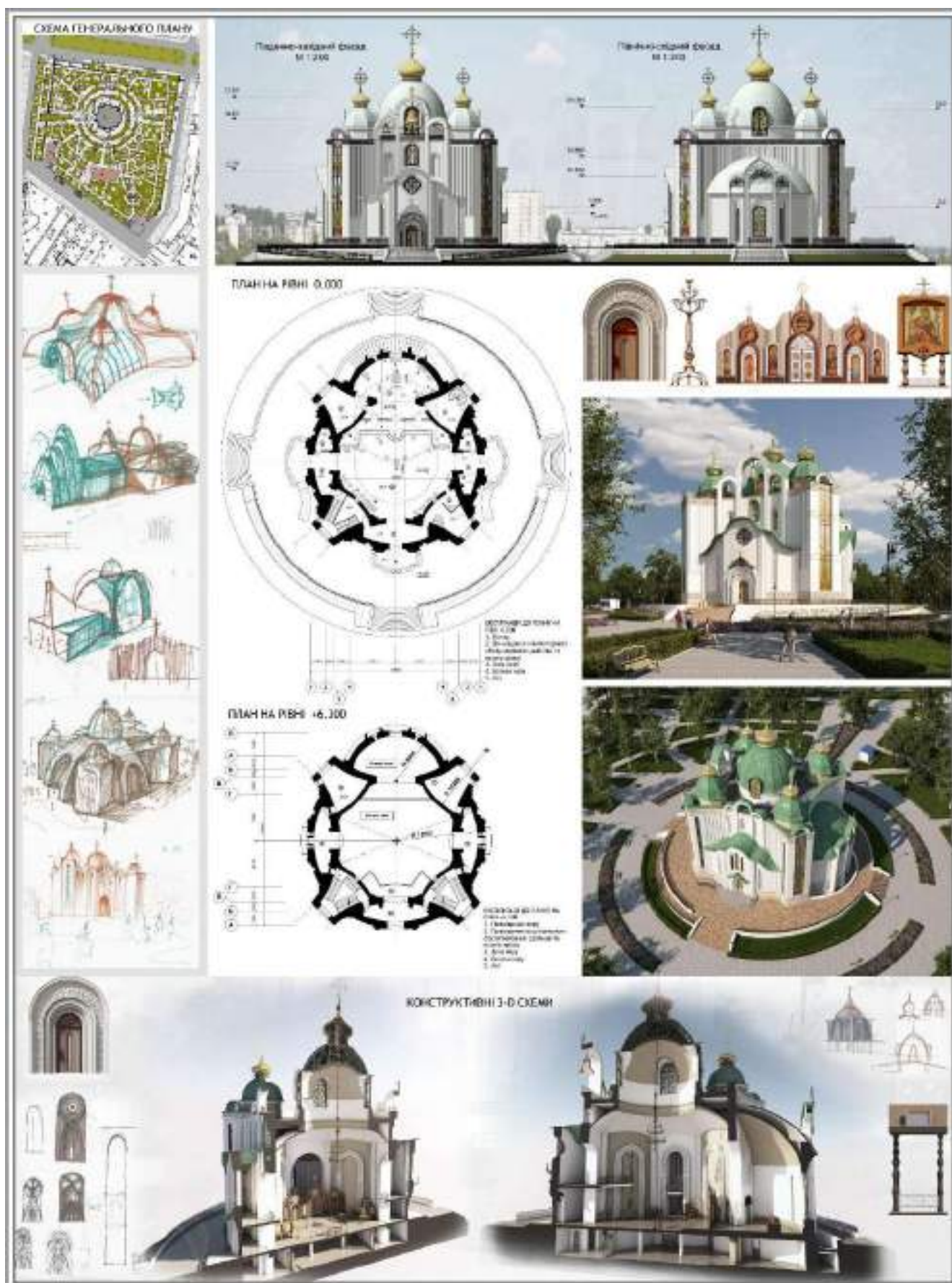

Рис. А.2. Впровадження. Проєкт Храмового комплексу на честь Покрови Пресвятої Богородиці на 300 парафіян, в м. Одеса (Автор - Дунаєвський Є.Ю.).

Рис. А.3. Впровадження. Проектна пропозиція Чоловічого монастиря в умовах реконструкції існуючих будівель, в с. Великий Кучерів, Чернівецька обл. (Автор.кол.: Слепцов О.С. – ГАП; Богданов В.А., Дунаєвський Є.Ю. – арх.; Власюк І.П. – кон-р.)

Рис. А.4. Впровадження. Конкурсний проект на тему: «Храмовий комплекс на честь ікони Пресвятої Богородиці «Скоропослушниця» на 200 парафіян, в м. Львів, (Автори – Слєтцов О. С., Дунаєвський Є.Ю.).

Рис. А.5. Впровадження. Дипломна робота магістра наукового на тему: «Православний духовно—просвітницький центр, в м. Одеса». (Виконав: ст. (мн) Гаврюшин В.О. Керівники: к.арх.доц. Мержієвська Н.Ю., ас. Дунаєвський Є.Ю.).

ДОДАТОК Б.

Акти впровадження результатів дослідження

ЛІЦЕНЗІАРХ

КОЛЕКТИВНИЙ ЧЛЕН УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АРХІТЕКТУРИ

03037, Київ, вул. Максима Кривоноса, 2-А тел./факс (044) 225-45-44, (044) 248-45-44 e-mail: info@sciencearch.com.ua

НАУКОВО - ПРОЕКТНЕ АРХІТЕКТУРНЕ БЮРО

№ 03, 09, 2023

АКТ

Про впровадження результатів дисертаційної роботи

Даний акт складений про те, що на основі висновків та методичних рекомендацій дисертаційного дослідження Дунаєвського Євгена Юрійовича на тему «Еволюція архітектури православних храмів і комплексів у період незалежності України» зі спеціальності 191 «Архітектура та містобудування», яке присвячене дослідженню архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури православних храмів і комплексів, впроваджені в проектній пропозиції «Чоловічого монастиря в умовах реконструкції існуючих будівель в с. Великий Кучерів, Чернівецького району, Чернівецької обл.».

Використання результатів дисертаційного дослідження Дунаєвського Є. Ю. дозволило розробити два варіанти проектного рішення реконструйованого об'єкту та розширити спектр його функціонально-планувальної організації та додаткових функціональних зон території комплексу.

Ефективність впровадження рекомендацій наукового дослідження полягає в удосконаленні об'ємно-просторовому та художньому образі об'єкту, а також скорегований генеральний план території з включенням у його структуру нових функціональних зон (меморіальна, паркова зона із благоустроєм для тихого відпочинку, спортивна)

У проєкті, який виконав Дунаєвський Є. Ю., були запропоновані сучасні прийоми та засоби архітектурно-художньої виразності зі стилізацією рис регіональної архітектури Гуцульщини та Буковини.

Акт складений на подання до Спеціалізованої Ради за місцем захисту дисертації.

Директор ТОВ «Науково-Проектного
Архітектурного Бюро «Ліценз і АРХ»,
Народний архітектор України

Слепцов О.С.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса, 65052, тел./факс: (048) 723-69-64, тел. (048) 723-43-53;
e-mail: ita@odaba.edu.ua, web-site: www.odaba.edu.ua, код ЄДРПОУ 62071033

26.09.2023 № 45-879

На № _____ від _____
Г _____ 7

АКТ

Про впровадження результатів дисертаційної роботи

Результати досліджень, викладанні в дисертаційній роботі Дунаєвського Є.Ю. на здобуття наукового ступеня доктора філософії, спеціальність 191 «Архітектура та містобудування» за темою «Еволюція архітектури православних храмів і комплексів у період незалежності України» (науковий керівник док. арх., проф., Слесюк О.С.) впроваджені у навчальний процес в Одеській академії будівництва та архітектури. Вони використовувалися в роботі при дипломному проектуванні на здобуття ступеня «інженерного магістра», а саме:

- дипломна наукова робота магістра на тему «Архітектурно-планувальна організація духовно-просвітницьких центрів» з розробкою проекту на тему «Духовно-просвітницький центр української православної церкви в м. Одеса, АБС – 622, ст. Гаврюшин В.О., 2021 р., кер.: к. арх. доц. Мерзівська Н.Ю., ас. Дунаєвський Є.Ю., яка була виконана на кафедрі Архітектури будівель та споруд ОДАБА.

Були впроваджені рекомендації щодо принципів формування православних духовних центрів та багатофункціональних храмових комплексів, а також їх архітектурно-планувальна та об'ємно-просторова організації.

Результати дисертації сприяли набуттю теоретичних та практичних проєктних навичок студентів архітектурної спеціальності.

Акт складений на подання до Спеціалізованої вченої ради за місцем захисту дисертації.

Проректор з НТР, д.е.н., проф.

Ірина АЖАМАН

ДОДАТОК В.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію
результатів дисертації**

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

2. Слепцов О. С., Дунаєвський Є. Ю. Вираження сакрального у розвитку архітектурно-образної структури православних комплексів. *Збірник наукових праць «Архітектурний вісник КНУБА»*. 2019. № 20-21. С. 354—363.

Особистий внесок здобувача: аналіз авторського конкурсного проєкту на відображення основних образів та символів в архітектурно-планувальній та художньо-образній структурі.

2. Sleptsov O. S., **Dunaevskiy Y. U.** Creation of modern Orthodox churches in Ukraine – «as languages of Ukrainian autochthony» in the context of urban development. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, , Innovative Technology in Architecture and Design (ITAD 2020)*. Volume № 907. 2020.

Особистий внесок здобувача: дослідження відродження українського храмовбудування на початку 90-х років XX століття і по нині. Встановлення підходів та методів проєктування сучасних архітекторів України. Виявлені ролі замовника проєкту, архітектора та священика, а також модель взаємодії та впливу соціокультурних тенденцій на архітектуру храмів.

3. Мержієвська Н. Ю., Дунаєвський Є. Ю. Архітектурно-образні принципи формування структури сучасних культових споруд християнських конфесій в Україні. *Науково-технічний збірник «Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування»*. 2021. № 59. С. 28—51.

Особистий внесок здобувача: аналіз архітектурно-просторової організації сакральних споруд за період незалежності України кожної конфесійної одиниці християнства на теренах держави (православних, греко-католицьких, римо-католицьких та протестантських храмів, костелів та молебних домів).

4. Дунаєвський Є. Ю. Символ, як семантична одиниця в архітектурно-просторовій структурі сакральних комплексів (на прикладі символічного тлумачення чотирнадцяти станцій ісуса христа). *Збірник наукових праць «Проблеми теорії та історії архітектури України»*. 2021. № 21. С. 125—141.

Особистий внесок здобувача: розкриття поняття «сакральний ландшафт» на прикладі, розроблених автором, об'ємно-просторових моделей (за допомогою

Продовження додатку В

3ds Max) вираження православних символів чотирнадцяти станцій Ісуса Христа в ландшафтно-рекреаційному оснащення території храмових комплексів.

5. Дунаєвський Є. Ю. Архітектурно-конструктивні особливості православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори. *Науково-технічний збірник «Містобудування та територіальне планування»*. 2021. № 78. С. 173—191.

Особистий внесок здобувача: дослідження православної архітектури західної української діаспори (США, Канада, Австралія). Встановлено чотири типи архітектурно-просторових особливостей та сформовані основні архітектурно-конструктивні системи, які ґрунтуються на українських храмах-прототипах, та принципи розміщення в забудові міст.

6. Дунаєвський Є. Ю. Огляд та аналіз результатів інтерв'ювання з українськими архітекторами православних храмів та комплексів. Збірник наукових праць «Регіональні проблеми архітектури та містобудування». 2022. № 16. С. 159—170.

Особистий внесок здобувача: наведено результати метода інтерв'ювання з сучасними архітекторами, які проєктують храми та храмові комплекси. Представлено аналіз відповідей на головні запитання, сформовано перелік всіх знайдених архітекторів Незалежної України, які пов'язані із проєктуванням храмових споруд. Виділені стилістичні принципи сучасних українських храмів та комплексів.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Дунаєвський Є. Ю. Створення сучасних православних храмів в архітектурному проєктуванні і дизайні. Матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції «Сучасна архітектурна освіта. Синтез мистецтв і гармонізація архітектурного простору». Київ: КНУБА, 2020. С. 52—54.

8. Дунаєвський Є. Ю. Створення сучасних православних храмів в Україні — «як мова української автохтонності» в контексті розвитку міст. Тези доповідей IV

Продовження додатку В

міжнародної науково-практичної конференції *«Інноваційні технології в архітектурі і дизайні»*. Харків: ХНУБА, 2020, С. 209—211.

9. Дунаєвський Є. Ю. Вплив історичного надбання на сучасність та майбутнє у сакральній архітектурі. Тези доповідей XII Всеукраїнської наукової конференції *«Сучасна архітектурна освіта. Концептуальність архітектурної творчості»*. Київ: КНУБА, 2022. С. 96—98.

10. Дунаєвський Є. Ю. Осягнення сакрального сенсу Чотирнадцяти зупинок Ісуса Христа на об'ємно-планувальному та містобудівному рівнях. Тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції *«Стан, проблеми та перспективи розвитку сучасних міст»*. Одеса: ОДАБА, 2021. С. 68—70.

11. Дунаєвський Є. Ю. Архітектурно-конструктивні особливості православних храмів та комплексів східного обряду західної української діаспори. Abstracts of reports the 10th International scientific and practical conference *«Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects»*. Publishing: Berlin, Germany. 2022. P. 126—132.

12. Дунаєвський Є. Ю. Інтерв'ювання сучасних українських храмових архітекторів – як один із методів дослідження. Тези доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції *«Інновації в архітектурі та дизайні»*. Київ: НАОМА, 2022. С. 177—178.

13. Дунаєвський Є.Ю. Принципи організації об'ємно-просторової структури сучасних православних храмів та храмових комплексів. Тези доповідей 79 науково-технологічної конференції *«Професорсько-викладацького складу академії»*. Одеса: ОДАБА, 2023, С.47.

Продовження додатку В**Відомості про апробацію результатів дисертації:**

- XI всеукраїнська наукова конференція «Сучасна архітектурна освіта. Синтез мистецтв і гармонізація архітектурного простору». (Україна, м. Київ, 21 листопада 2019 р. – очна участь із доповіддю);
- IV міжнародна науково—практична конференція «Інновації технології в архітектурі і дизайні» (Україна, м. Харків, 21-22 травня 2020 р. – дистанційна участь);
- XII всеукраїнська наукова конференція «Сучасна архітектурна освіта. Концептуальність архітектурної творчості». (Україна, м. Київ, 19 листопада 2020 р. – дистанційна участь);
- міжнародна наукова-практична конференція «Стан, проблеми та перспективи розвитку сучасних міст». (Україна, м. Одеса, 23-24 вересня 2021 р. – дистанційна участь);
- X International Scientific and Practical Conference «Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects» (Berlin, Germany 26-28 March 2022 – участь дистанційна);
- I міжнародна науково—практична конференція «Іновації в архітектурі та дизайні» (Україна, м. Київ, 25-26 травня 2022 р. – дистанційна участь);
- 79-та науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу Одеської державної академії будівництва та архітектури (Україна, м. Одеса, 08 травня 2023 р. – дистанційна участь).

ДОДАТОК Г.

Текст анкети опитування архітекторів

1) Розкажіть як Ви дійшли до сакрального проектування? *Розгорнуте питання*

2) Чи займає сакральна архітектура одне з основних місць у вашій проєктній діяльності? *Загальне питання*

- Так, займає головне місце в моїй проєктній діяльності;
- Так, пріоритетне, але в моїй практиці також є проєкти іншої типології;
- Ні, вдалося попрацювати лише над деякими сакральними проєктами;
- Ні, в моїй практиці пріоритет на споруди інших типологій.

3) Як Ви вважаєте архітектор, який працює в сакральному напрямку, не може чи не повинен проєктувати споруди іншої типології? *Загальне питання*

- Може, тому що _____
- Так, не може, тому що _____
- Так, не повинен, тому що _____

4) Яке у вас архітектурно-практичне трактування канону в архітектурі православного храму? *Розгорнуте питання*

5) Чи є взаємозв'язок між тим кому присвячений храм і як він виглядатиме? (Можна кілька варіантів відповіді). *Загальне питання*

- Так, на фасадах можуть з'явитися характерні зображення – ікони, фрески, мозаїки, присвячені покровителю храму;
- Так, на фасадах можуть відображатись певні символи, з передумовами на святого, якому присвячений храм;
- Так, в об'ємно-планувальному рішенні можуть бути використані певні форми планів, певна кількість розділів, певна кольорова гама тощо;
- Ні, це обов'язково;

6) Чим для Вас є сакральний символ, як семантична одиниця в архітектурно-образній структурі сучасного православного храму? *Загальне питання*

- Символ – як семантична одиниця в архітектурно-подібній структурі храму в цілому або окремо;
- Символ – засіб на емоційне враження людини від відвіданого храму;

Рис. Г.1. Приклад анкети, який відправлявся архітекторам для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування

- Символ – особлива мова в сакральній архітектурі, яка закладається проектувальником і її потрібно вміти читати;
- Сукупність (група) символів православного храму – це модель християнського усвідомлення світосприйняття;
- Символічні відмінності залежать від архітектурно-планувальної структури храмів різних регіонів України;
- Набір символів та образів розкривають сакральні складові Святого, якому присвячено храм;
- Свій варіант _____

7) На вашу думку, ділянка під майбутнє будівництво храму впливає на його проектування? *Загальне питання*

- Так, звичайно, від цього залежить багато моментів майбутнього процесу проектування. Такі як: об'ємно-просторові габарити, особливості процесу зведення храму (якщо він важкодоступному місці розташований), сприйняття храму після зведення та багато іншого;
- Так, але не так сильно, навіть типовий проект можна адаптувати під необхідну територію;
- Ні, не вважаю, що ділянка під майбутнє будівництво храму впливає на його проектування.

8) Серед Ваших проектів є такі, де вплив ділянки особливо відбивався на її формуванні під час проектування? *Розгорнуте питання*

9) Як, на Вашу думку, вписати традиційну храмову архітектуру до сучасної міської забудови? *Загальне питання*

- Швидше за все звичайні правила щодо впровадження нової споруди в забудову, що склалася (нова споруда або грає роль домінанти, фонові забудови, або акценту), не підходять для культових, адже вони свідомо вже є і акцентними і домінантними спорудами серед забудови;
- Храмові споруди не вписуються в середу, підбирається така ділянка, де храм необхідний і де має бути домінантою;
- Храм сам по собі вже акцент, якщо на вимогу необхідно вписати храм у забудову, можна досягти цього за рахунок кольорової гами, яка максимально гармонізує із прилеглою забудовою;
- Храм не повинен бути вписаний у сучасну забудову, він завжди є акцентом.

Рис. Г.2. Продовження анкети, яка відправлялася архітекторам для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування

10) На Вашу думку, наскільки має бути воцерковлена людина, яка проектує (або пов'язана з проектуванням) культову споруду (можна кілька варіантів відповіді)? *Загальне питання*

- Це не обов'язково, достатньо бути хорошим проектувальником і розумітися на цій типології;
- На достатньому рівні, щоб розуміти і грамотно використовувати символи та образи, що відображаються у зовнішньому та внутрішньому оздобленні церкви;
- На глибокому, щоб безперешкодно спілкуватися зі священнослужителями майбутнього храму та розуміти тонкощі глибинного відношення між Богом та мирянином.

11) У Вашій практиці траплялося, що незнання чи знання священнослужителів у галузі архітектури сакральних споруд допомагало чи заважало у процесі розробки проекту? *Розгорнуте питання*

12) З Вашого досвіду проектування храмів, скажіть, яку роль відіграють у успішному закінченні будівництва священник, ктитор, архітектор та замовник? *Розгорнуте питання*

- Священник – _____
- Ктитор – _____
- Архітектор – _____
- Замовник – _____

13) Чи має сучасний храм, на Вашу думку, доповнюватися новими функціями? *Загальне питання*

- Так, це мінімальні зміни, які ми можемо вносити без сильної зміни зовнішнього вигляду, але відповідно до нових потреб людей;
- Так, це може стати відмінністю сучасних храмів та комплексів;
- Так, оскільки це неминуче у зв'язку із зміною потреб людей;
- Ні, це призведе до втрати ідентичності первісного виду храмів;
- Ні, тому що це тягне за собою довгий ланцюжок інших змін.

14) Чи можна сьогодні говорити про те, що сформувалася стилістика нової храмової архітектури в Україні? *Загальне питання*

- Так, безперечно, у всіх сферах є просування та інноваційні впровадження. Храмова архітектура не є винятком;
- Як такої, яскраво вираженої нової стилістики немає, але стало більше з'являтися цікавих та нетипових проектів храмової архітектури в Україні;
- Ні, Україна ще не вийшла на шлях нової храмової архітектури.

Рис. Г.3. Продовження анкети, яка відправлялася архітекторам для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування

15) Кого Ви можете виділити із сучасних храмових архітекторів на території України? У кого найперспективніший розвиток на шляху до нового Українського храму? *Розгорнуте питання*

16) Сьогодні існує дві основні категорії проектування образу храму загалом, це «стилізація» і «стилізаторство». На яких засадах базується Ваш метод сакрального проектування? (Що б вам було легше відповісти, на сьогоднішній момент існує дві основні категорії проектування образу храму в цілому, це «стилізація» та «стилізаторство». Відповідно, перша категорія – це акцент на одні елементи зменшуючи інші на користь цілісного сприйняття образу. Друга категорія – копія архітектурних елементів зокрема, а чи не образу загалом). *Засадне питання*

- «Стилізація»;
- «Стилізаторство»;
- Свій варіант _____

17) В українській сучасній храмовій архітектурі виділяються чотири методи (нижче наведені). До якого з них Ви віднесли б храмові споруди? *Засадне питання*

- Традиції бароко н необароко;
- Традиції української народної та дерев'яної церковної архітектури;
- Метод спрямований на використання форм та деталей протестантських, греко-католицьких та католицьких церков;
- Метод заснований на запозиченні різних стилістичних та типологічних особливостей культової архітектури.

18) Яким має бути сучасний український храм? *Розгорнуте питання*

Дякую за приділений час!

Прошу надати мені графічно-ілюстративний матеріал по Ваших збудованим та запроектованим храмам та комплексам (генеральний план, плани поверхів, фасади, розрізи, візуалізації, фотографії процесу реалізації та об'єкту введеного в експлуатацію)

Матеріали надіслати на E-mail: dunaevskiy1994architector@gmail.com

Рис. Г.4. Продовження анкети, яка відправлялася архітекторам для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування

1. Як Ви прийшли до сакрального проектування?

2. Чи є сакральна архітектура Вашим головним напрямком у проектуванні?

3. Що для Вас є канон, традиція, сакральність та символ в архітектурі православного храму?

4. На Вашу думку, є вплив того кому присвячено храм на архітектурно-образне рішення?

5. Що для Вас символ в храмовій архітектурі?

6. В яких з Ваших проєктів культових споруд вплив території особливо відбився на його формуванні при проектуванні?

7. Яким на Вашу думку, має бути храмовий архітектор?

8. З Вашого досвіду, яку роль у створенні храму відіграють священник, архітектор та замовник?

9. Якими функціональними зонами, виходячи з Вашого досвіду проектування, повинен доповнюватися сучасний храмовий комплекс?

10. Чи можна говорити сьогодні про те, що сформувалася стилістика нової храмової архітектури в Україні?

Рис. Г.5. Приклад анкети, яка надавалася архітекторам для участі в інтерв'юванні у формі очної зустрічі. Для кожного архітектора містилися спеціальні запитання, по його об'єктам. В даних прикладах містяться лише загальні питання.

11. Кого Ви можете виділити з храмових зодчих в період незалежної України?

12. У кого з сучасних архітекторів виділяється найбільш перспективний розвиток нового Українського храму?

13. Багато жителів міст вважають, що архітектура храму повинна вписуватися в навколишню міську забудову. Чи доцільно це, на Вашу думку, чи храм повинен виділятися і привертати увагу?

14. Раніше під храми віддавалися кращі місця в місті або селищі. Зараз, особливо в великих містах, місце знайти дуже важко ... Наскільки, не вдала ділянка, ускладнює завдання на проектування храму?

15. В Україні є приклади використання сучасних ідей, форм, матеріалів і так далі, орієнтовані на західну сучасну церковну культуру і церкви української діаспори (США, Канади, Австралії). Як Ви ставитеся до цього явища, до такого підходу проектування?

16. Як Ви вважаєте який повинен бути підхід до організації конкурсу по культовій споруді, підготовці технічного завдання, науково-практичних рекомендацій, сформульованої національної ідеї?

Тому, що сучасний досвід конкурсів показує різний рівень підготовки архітекторів, їх не завжди високе розуміння глибини специфіки культового зодчества в Україні. Результат більше схожий на «твір на вільну тему». Що повинно відрізнятися в конкурсах на культові споруди, що б результат був максимально успішним? Якщо знаєте, є книга Анни Бондар «Архітектурні конкурси та конкурси розвитку території: демократія в дії». Архітектор культової споруди не може загаятися в одні рамки з усіма іншими. Як повинен проводитися конкурс на культову споруду, щоб це не стало «твором на вільну тему» з обмеженням лише за кількістю сторінок. Аналізуючи конкурси останніх років, у Львові, нещодавно проходив, може знаєте. Як потрібно їх проводити, видно, що стандартного набору конкурсної інформації не вистачає для повного розуміння і віддачі цьому проекту.

Рис. Г.6. Продовження анкети, яка надавалася архітекторам для участі в інтерв'юванні у формі очної зустрічі.

17. На сьогоднішній день існує програма будівництва нових церков, чи є поставлене завдання глави Української Православної Церкви, або це власний не підпорядкований підхід кожного архітектора самостійно?

18. На яких принципах базується Ваш метод сакрального проєктування? Ваше кредо?

19. З вашого досвіду, наскільки і яким чином зайнятість реконструкцією і реставрацією культових споруд впливає (практично і теоретично) на сучасне проєктування церков?

20. Чи є можливість чогось нового і передумови до творчості, сміливих проривів або наявне закріпачення в поглядах, консерватизм і прагнення до копіювання минулого, наслідуванні старовини?

21. Яким повинен бути сучасний український храм?

Дякую за приділений час!

Прошу надати мені графічно-ілюстраційний матеріал по Вашим збудованим та запроектованим храмам та комплексам (генеральний план, плани поверхів, фасади, розрізи, візуалізації, фотографії процесу реалізації та об'єкту введеного в експлуатацію)

Матеріали надіслати на E-mail: dunaevskiy1994architector@gmail.com

Рис. Г.7. Продовження анкети, яка надавалася архітекторам для участі в інтерв'юванні у формі очної зустрічі.

ДОДАТОК Г.

Зведена таблиця відповідей архітекторів на опитування

1) Как Вы пришли к сакральному проектированию? Развернутый вопрос (общий)

Это произошло со мной уже в полном сознательном возрасте. Я уже успел поработать и в планировочной и в объемной мастерских института Днепрогражданпроект. Изучение истории архитектуры основано во многом на памятниках именно сакрального зодчества. Именно интерес человечества к данной теме и явился для меня определителем направления творчества

2) Является ли сакральная архитектура одним из основных ваших направлений? Общий вопрос

Да

3) Канон, традиция, сакральность и символ в архитектуре православного храма ? Развернутый вопрос (общий)

Канон для меня это прежде всего технология храмового действия, определяющая взаимодействие между верующими, священниками и пространством.

Традиция - это то что нужно развивать, нужно брать лучшее и выражать языком сегодняшнего дня.

Сакральность. Храм без нее – просто очередная постройка.

Символ – это составляющие части языка искусства, в том числе сакрального.

В литературе это называется словом.

4) По вашему мнению, есть взаимосвязь между тем кому посвящен храм и тем как это влияет на архитектурно-образное решение?

Это сверхзадача. И иногда удача.

5) Что для Вас символ в храмовой архитектуре? Общий вопрос

Мне кажется, что я уже ответил

6) В каких из ваших проектов культовых сооружений влияние участка особо отразилось на его формировании при проектировании? Развернутый вопрос (общий)

В не зависимости от функции здания я пытаюсь формировать его по принципу ad hoc. Опять же – не всегда выходит. Может быть мой набросок/градрасчет церкви

7) По Вашему мнению, каким должен быть храмовый архитектор (можно несколько вариантов ответа)? Общий вопрос

Первый вариант – воцерковленным. Это близко к идеалу для священника-заказчика, так проще взаимодействовать, управлять архитектором.

Другой вариант – это работать в сакральной архитектуре разных направлений, понимать в чем их общность, в чем отличие, что можно взять для православия у католиков, протестантов, мусульман, мормонов и других ветвей религии.

8) Из вашего опыта проектирования храмов какую роль играют священник, архитектор и заказчик? Развернутый вопрос (общий)

Рис. Г.1. Приклад відповіді архітектора Саєнко Ігора Михайловича для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування.

Я бы заменил “заказчик” на “благодетель”. К сожалению роль всех в итоге ключевая. С архитектором более-менее понятно, правда? Он работает над вариантом, согласовывает со священником, как-то протираются. Благодетеля может ещё не быть, они “любят” приходить уже во время строительства, когда из ничего начинает появляться храм. А вот тут и начинаются появляться пожеланиями от спонсора. Так как он не прошел путь поиска компромисса между нормами и возможными решениями, проще – не участвовал в проектировании, то ему кажется, что можно сделать все согласно его прелестным видениям.

Я за благотворителей, но в идеале – они должны приходить со священником одновременно.

9) Какими функциональными зонами должен дополняться современный храмовый комплекс? Общий вопрос

В первую очередь – они должны быть привлекательными для людей, создавать среду для общения. Это могут быть детские, спортивные, выставочные, концертные площадки. При храмовом комплексе Иверской иконы Божней матери есть даже зверинец.

Похожий путь прошли католические храмы.

10) Можно ли говорить сегодня о том, что сформировалась стилистика новой храмовой архитектуры в Украине? Общий вопрос

Однозначно – нет. Да это и не должно быть целью. Сформироваться должно понимание у прихожан, священников и архитекторов что архитектура церкви должна соответствовать времени и месту. Все.

11) Кого Вы можете выделить из храмовых зодчих в период независимой Украины? Развернутый вопрос (общий)

Родослав Жук в первую очередь. Юрий Криворучко – мой друг и учитель сакральной архитектуре. Вадим Куцевич, который внёс значительный вклад в развитие этого направления, как теоретик и практик. Влияние этих трёх людей на становление большой группы архитекторов специалистами в архитектуре православных храмов огромное.

12) У кого из современных архитекторов выделяется наиболее перспективное развитие нового Украинского храма? Развернутый вопрос (общий)

Есть очень интересные работы у архитектора из Днепра Сергея Пащенко. Считаю что именно его работы попадают в эту категорию.

13) Многие жители городов считают, что архитектура храма должна вписываться в окружающую городскую застройку. Целесообразно ли это, по-вашему, или храм должен выделяться и привлекать внимание?

Жители городов много чего считают. Им дай волю и мы получим или мертвые города или “ряженные” здания под старину.

Рис. Г.2. Продовження відповіді архітектора Саєнко Ігора Михайловича для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування.

А если серьезно, то принцип *ad hoc* никто не отменял. Храм, как и любое другое здание, может быть вписано в застройку, но при этом – выделяться и привлекать внимание. В чем противоречие?

- 14) Раньше под храмы отдавались лучшие места в городе или ином другом селении. Сейчас, особенно в крупных городах, место найти очень трудно... Насколько не вполне удачный участок усложняет задачу?**

Часто населенный пункт формировался вокруг культового сооружения. После многих лет советского строя, отдававшего приоритет зданиям-дворцам, забравшим себе культурно образующую роль (дворец съездов, дворец пионеров, дворец кино и пр.), места в микрорайонных структурах для храмов практически не осталось.

Формирование земельных участков для церкви часто происходит за счёт зелёных насаждений общего или специального пользования. Иногда на бывших складских или промтерриториях. Место среди жилой застройки также редко бывает удачным.

Но эти же проблемы преследуют архитекторов при проектировании любых зданий.

Дополнительные вопросы

- 15) В Украине есть примеры использования современных идей, форм, материалов и так далее, ориентированы на западную современную церковную культуру и церкви украинской диаспоры (США, Канады, Австралии). Как Вы относитесь к этому явлению, к такому подходу проектирования?**

Исходя из того, что это уже внедрилось в нашу культовую архитектуру, как, по Вашему мнению, это должно выглядеть и есть ли смысл и будущее у такого подхода?

Каким образом архитектор должен быть подготовлен, что бы грамотно подойти к проектированию православного храма с применением современных стилей (модернизм, минимализм)

Архитектура должна соответствовать времени проектирования – это должно быть во главе создания современного храма. Это единственно возможный путь развития.

Католические, протестанские или церкви украинской диаспоры развивались вместе со всей архитектурой, одновременно с сознанием прихожан. Их архитектура вовремя реагировала на изменения происходящие в мире.

Архитектура храмов на постсоветском пространстве была совершенно лишена развития, по факту - отброшена назад на много лет.

Когда я начинал свои работы у церкви, как института заказчика, была четкая установка проектировать храмы "в стиле". Даже было три направления в

Рис. Г.3. Продолження відповіді архітектора Саєнко Ігора Михайловича для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування.

которых возможно было барахтаться. Это псевдоукраинское барроко, псевдовизантийский стиль и псевдорусский стиль. Причем предпочтение отдавалось двум последним.

Это, кстати, продолжается и по сей день. Уровень заказчика (церкви) и потребителя (прихожан) остались на том же низком уровне. По сей день приходят священники с картинками шатровых московских храмов и заявляют что так видят свою будущую церковь.

Должен заметить, что пытаясь противопоставить два пути развития: “стилизация, стилизаторство” и “современный стиль (модернизм, минимализм)” вы сами не заметив скатываетесь в итоге к стилизации.

16) На сегодняшний день существует программа строительства новых церквей (поставлена ли задача главы Украинской Православной Церкви) или это случайный подход выборного характера?

Один раз в жизни сталкивался с действующей программой строительства новых церквей. И это не имело отношения к УПЦ, это были мормоны. УПЦ не имеет в своем составе специалистов-менеджеров такого уровня как мормоны. Это полностью выстроенная программа планирования от поиска места, написания грамотного технического задания, внедрения новых веяний и технологий, контроля всех разделов проекта на всех этапах проектирования, до строительства и эксплуатации здания.

В УПЦ священник поставлен перед задачей построить церковь и это почти все. Хорошо если ему попадает грамотный архитектор.

17) На каких принципах базируется Ваш метод сакрального проектирования? Развернутый вопрос (общий)

Ровно на таких же методах как и проектирование любого объекта: изучение градостроительной ситуации и места проектирования, определение факторов влияющих на формообразование и, собственно, поиск этой самой сакральной формы, с учётом ее функции.

18) Каким Вы видите будущее православного храмостроительства?

Есть ли возможность чего-то нового и предпосылки к творчеству, смелым прорывам или есть некое закрепощение во взглядах, консерватизм и стремление к копированию прошлого, подражании старине? Каким должен быть современный украинский храм?

Развернутый вопрос (общий)

Украинский храм должен быть современным и опираться на историю развития и культовые особенности именно украинских храмов. Подчёркиваю – не московских, не румынских или греческих, или ещё каких. Это должна быть современная региональная архитектура.

Есть ещё возможный вариант о котором я говорил ранее – интернациональный подход, с попыткой адаптировать под наши реалии решения наработанные мировыми архитекторами.

Рис. Г.4. Продовження відповіді архітектора Саєнко Ігора Михайловича для участі в інтерв'юванні у формі он-лайн опитування.

Результати інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження

	Сасенко І. М.	Женерін В. Б.	Чичельницький П. Г.	Ануфрієнко В.	Отець Олег	Мещеряков В. М.
1. Як Ви прийшли до сакрального проектування?	Обрав цей напрям у середньому віці. Великий інтерес	Вибір з навантаженням	Вибір з навантаженням	Обрав цей напрям свідомо у віці. Великий інтерес	Обрав цей напрям через шлюб до Бога	Вибір з навантаженням
2. Сакральна Архитектура – це основний напрям роботи?	Так	Ні	Так	Так	Так	Ні
3. Чи є зобов'язання тим, кому присвячені храми і його архітектурою?	Так	Ні	Ні	не обов'язково	Так	Ні
4. Що для Вас символ?	Символ – як мова мистецтва	Символ, як пам'ять та історія народу	Символ – як мова мистецтва	Символ, як пам'ять та історія народу	Символ, як мовою знайома і зрозуміла історія народу	Символ – як мова мистецтва
5. Хтис має бути християнським архітектором?	Обов'язково відносно власних	Професійно підготовленим	Професійно підготовленим	Відповідно до професійно підготовленим	Обов'язково відносно власних	Професійно підготовленим
6. Роль священника в проектуванні храму	Має доречні архітектору	Головну роль грає архітектор	Головну роль грає архітектор	Має взаємодіяти з архітектором на етапі проекту	Має доречні архітектору	Головну роль грає архітектор
7. Роль архітекторів у проектуванні храму	Важливі в процесі проекту	Важливі в процесі проекту	Важливі в процесі проекту	Має взаємодіяти з священником на етапі проекту	Важливі в процесі проекту	Важливі в процесі проекту
8. Роль замовника в проектуванні храму	Вносить певний момент зведення	Має взаємодіяти з священником та архітектором	Має взаємодіяти з священником та архітектором	Має взаємодіяти з священником та архітектором	Має взаємодіяти з священником та архітектором	Вносить певний момент зведення
9. Як мають бути функції в сучасному храмовому комплексі?	1. Зона для спілкування; 2. Діти; 3. Майданчик; 4. Сакральна діяльність; 5. Зона для спілкування; 6. Зона для спілкування	1. Зона для спілкування; 2. Трапеза; 3. Майданчик; 4. Сакральна діяльність; 5. Зона для спілкування; 6. Зона для спілкування	1. Зона для спілкування; 2. Майданчик; 3. Майданчик; 4. Майданчик; 5. Майданчик; 6. Майданчик	1. Трапеза; 2. Майданчик; 3. Трапеза; 4. Трапеза; 5. Трапеза; 6. Трапеза	1. Зона для спілкування; 2. Майданчик; 3. Трапеза; 4. Майданчик; 5. Майданчик; 6. Майданчик	1. Майданчик; 2. Трапеза; 3. Майданчик; 4. Майданчик; 5. Майданчик; 6. Майданчик
10. На кого Ви можете вказати з сучасних сакральних архітекторів?	Родослав Жук, Юрій Крижорук, Вадим Куцман, Сергій Пашенко	Не можу вказати	Маріанна Голубко	Не можу вказати	Чичельницький, Нестеренко, Куцман	Оцінку надають майбутні покоління
11. Церква має бути асиметричною в майбутньому, чи симетричною?	Висловитися, але вирішити	Вирішити	Висловитися	Висловитися, але вирішити	Вирішити, але вирішити	Вирішити, але вирішити
12. Чи є програма будівництва нових церков?	Не зустрічає таких	Не зустрічає таких	Не зустрічає таких	Не зустрічає таких	Не зустрічає таких	Також немає, тому що церква відділена від держави
13. Чи є принципи будівництва Ваш метод проектування?	Такі самі, як для інших типологій	Важливі в процесі проекту. Оцінка місцевості. Забезпечення південної ділі – проведення літургії	Такі самі, як для інших типологій	Не суперечать узагальненню існуючих принципів	Важливі в процесі проекту. Оцінка місцевості. Забезпечення південної ділі – проведення літургії	Важливі в процесі проекту. Оцінка місцевості. Забезпечення південної ділі – проведення літургії
14. Майбутнє сучасного храмового будівництва?	Все сучасне стане минулим, треба проектувати у сучасності	Має відповідати сучасній архітектурі	Посадити конфесійні під один дах та створити загальний конфесійний установа	Новий стильний не має. Інтерпретація нових стилів	Новий стильний не має. Інтерпретація нових стилів	Має відповідати сучасній архітектурі

Рис. Г.5. Зведена таблиця відповідей (Сасенко І.М., Женерін В.Б., Ануфрієнко В., Чичельницький П.Г., Мещеряков В.М. та Отець Олег)

Результати інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження

	Слепцов О. С.	Биков В. Б.	Лосицький Ю. Г.	Плосконос О.	Головін Е. В.	Худяков І. О.
1. Як Ви прийшли до сакрального просторування?	Виходили з наявності замовлень	Образ цей напрям через великий інтерес	Образ цей напрям у світовому мист. Великий інтерес	Образ цей напрям через великий інтерес	Виходили з наявності замовлень	Виходили з наявності замовлень
2. Сформувалася Архитектура Вашої основної напрям роботи?	Так	Так	Ні	Ні	Ні	Ні
3. Чи є збігом інтересу до сакрального просторування з інтересом до архітектури?	Так	не обов'язково	Ні	Так	Так	ні
4. Що для Вас символ?	Символ як взаємодія між баченнями та ілюстраціями	Символ - це нова мистецтва	Символ, як мистецтво архітектури	Символ - це бачення	Символ - це мистецтво	Символ, як цінність історії народу
5. Ними має бути храмове архітектор?	Воскресити, професійно підготовлений	Обов'язково, розроблений	Професійно підготовлений	Професійно підготовлений	Професійно підготовлений	Професійно підготовлений
6. Роль свідчення в просторі храму	Має озвучити в архітекторів та експертів	Має довіряти архітектору	Має довіряти архітектору	Головну роль має архітектор	Має довіряти архітектору	Головну роль має архітектор
7. Роль архітектора у просторі храму	Враховуючи все, пропонує варіант проекту	Пропонує варіант проекту та гарантує завершення об'єкту	Враховуючи все, пропонує варіант проекту	Пропонує варіант проекту та гарантує завершення об'єкту	Враховуючи все, пропонує варіант проекту	Пропонує варіант проекту та гарантує завершення об'єкту
8. Роль замовника у просторі храму	Має озвучити в архітекторів та експертів	Має бути тільки інвестором	Має бути тільки інвестором	Має озвучити в архітекторів та експертів	Має бути тільки інвестором	Має бути тільки інвестором
9. Як мають бути функції в сучасному храмовому просторі?	1. Надійна школа 2. Тренінг 3. Майстерня 4. Вибір психологічної підтримки 5. Психологія проектування	1. Вибір школи, 2. Вибір для спілкування 3. Тренінг, 4. Діагностика майстерності	Традиційні функції	1. Надійна школа 2. Тренінг 3. Майстерня 4. Психологія проектування	1. Надійна школа 2. Майстерня	Традиційні функції
10. Кого Ви можете виділити в сучасному храмовому просторі?	Оцінку надають майбутні покоління	Не можна виділити	Не можна виділити	Не можна виділити	Не можна виділити	Радослав Нук
11. Церква має бути включена у забудову, чи виділятися?	Виділятися, враховуючи місце	Включатися, але виділятися	Включатися, але виділятися	Виділятися	Включатися	Відповідно до ситуації
12. Чи є проблема будівництва нових церков?	Не зустрічає такої	Такої немає, але вона і не потрібна	Не зустрічає такої	Не зустрічає такої	Не зустрічає такої	Не зустрічає такої
13. Як Ви приймаєте рішення про простір храму?	Прийняття рішення, враховуючи інтерес мистецтва, символіки, кому призначений храм, оскільки це сакральний простір, архітектор та замовник	Для мене важливо робити речі своїми, в яких закладається основа концепції	Використання основних принципів ортогональної архітектури та національних традицій	Не суперечить звичайно вісним принципам	Не суперечить звичайно вісним принципам	Використання основних принципів ортогональної архітектури та національних традицій
14. Майбутнє сучасного храмового будівництва?	Становлення фундаментальних принципів. Створення нової моделі храму, має бути об'єднанням інтересів стилів	Становлення фундаментальних принципів. Створення нової моделі храму, має бути об'єднанням інтересів стилів	Всє сучасне стане минулим, треба простувати у сьогоденні	Оновлення стилістики храму досягостями використання сучасних матеріалів та архітектурно-об'єктних прийомів	Новий стилістичний має інтерпретація класичних стилів	Всє сучасне стане минулим, треба простувати у сьогоденні

Рис. Г.6. Зведена таблиця відповідей (Слепцов О.С., Биков В.Б., Лосицький Ю.Г., Плосконос О.Т., Головін Е.В. та Худяков І.О.)

Результати інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження

	Дем'янов Валентин Олександрович (Львів)	Андрось Янукович Віктор (Львів)	РОДЮК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ (Львівська обл.)	Пальченко Олександр Миколайович (Донецьк)	Гнесь Ігор Петрович (Львів)	Глазирін Володимир Львович (Одеса)
1. Якби ви назвали до- слідження проектування?	Виходити з наявності замовлення	Виходити з наявності замовлення	Виходити з наявності замовлення	Виходити з наявності замовлення	Виходити з наявності замовлення	Виходити з наявності замовлення
2. Скоротило архітектура Ваш основний напрям роботи?	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
3. Чи є 20-30% між тим кошту проектів храмів і для архітектури?	Так	не обов'язково	Так	не обов'язково	не обов'язково	Так
4. Що для Вас символ?	Символ як взаємостереження та бачення людської душі	Символ як пам'ять та історія народу	Символ – як мовна мислитель	Символ, як пам'ять та історія народу	Символ, як пам'ять та історія народу	Символ як взаємостереження та бачення людської душі
5. Яким має бути храмове архітектурне рішення?	Обов'язково визначеним	Професійно підготовленим	Професійно підготовленим	Професійно підготовленим	Визначеним, Професійно підготовленим	Професійно підготовленим
6. Роль замовника у проектному процесі?	Майже завжди в архітекторі та літературі	Головну роль, прав архітектор	Майже завжди в архітекторі	Майже завжди в архітекторі	Майже завжди в архітекторі	Майже завжди в архітекторі
7. Роль архітектора у проектному процесі?	Виконувати всі пропозиції клієнта проекту	Виконувати всі пропозиції клієнта проекту	Виконувати всі пропозиції клієнта проекту	Пропонувати всі пропозиції клієнта проекту та гарантувати якість роботи	Пропонувати всі пропозиції клієнта проекту та гарантувати якість роботи	Пропонувати всі пропозиції клієнта проекту та гарантувати якість роботи
8. Роль замовника у проектному процесі?	Майже завжди в інвесторами	Майже завжди в інвесторами	Виконувати всі пропозиції клієнта проекту та гарантувати якість роботи	Майже завжди в інвесторами	Майже завжди в інвесторами	Виконувати всі пропозиції клієнта проекту та гарантувати якість роботи
9. Як мають бути функції в сучасному храмовому комплексі?	Традиційні функції	Традиційні функції	1. дитячий майданчик 2. Пам'ятник 3. Пам'ятник	Традиційні функції	1. Надгробок 2. Трапезна 3. Трапезна 4. Надгробок 5. Пам'ятник	Традиційні функції
10. Кого Ви можете назвати сучасним сакральним архітектором?	Не маю відповіді	Родослав Жук	Не маю відповіді	Не маю відповіді	Родослав Жук	Не маю відповіді
11. Цікаво Вам було жити у сучасному храмі?	Відповідно до ситуації	Висловитися, але відповісти	Відповідно до ситуації	Висловитися, але відповісти	Висловитися, але відповісти	Висловитися, але відповісти
12. Чи є сучасний будівництво нових храмів?	Не зустрічаю таких	Такі нові, але вони не потрібні	Не зустрічаю таких	Не зустрічаю таких	Не зустрічаю таких	Не зустрічаю таких
13. На яких принципах будується Ваш метод проектного рішення?	Параметричне еміційне рішення, врахування контексту навколишнього середовища, символізм, кошту проектів храмів, символізм, кошту проектів храмів, символізм, кошту проектів храмів	Використання основних принципів архітектурної та національної традиції	Не суперечити заявленню архітектора про храм	Не суперечити заявленню архітектора про храм	Параметричне еміційне рішення, врахування контексту навколишнього середовища, символізм, кошту проектів храмів, символізм, кошту проектів храмів	Параметричне еміційне рішення, врахування контексту навколишнього середовища, символізм, кошту проектів храмів, символізм, кошту проектів храмів
14. Майбутнє сучасного українського храмобудування?	Створення фундаментальних принципів. Створення нових моделей храмів, має бути відхід від конкретних стилів	Створення стилістичних храмів, доцільних використанням сучасних матеріалів та архітектурно-об'ємних рішень	Майже завжди орієнтований архітектор	Всі сучасні стилі мають бути проектними рішеннями	Створення фундаментальних принципів. Створення нових моделей храмів, має бути відхід від конкретних стилів	Створення фундаментальних принципів. Створення нових моделей храмів, має бути відхід від конкретних стилів

Рис. І.7. Зведена таблиця відповідей (Дем'янов В.О., Бідзіля А.Я., Родюк В.В.,
Пальченко О.М., Гнесь І.П. та Глазирін В.Л.)

Результати інтерв'ювання практикуючих архітекторів за напрямком дослідження

	Водоп'ян Анатолій Іванович (Тернопіль)	Монахова Єлена (Олена) Кругляк (Київ)	Ковальчук Віктор Федорович (Рівне)
1. Як ви прийшли до сакрального проектування?	Обрав цей напрям у свідомому віці. Великий інтерес	Обрав цей напрям у свідомому віці. Великий інтерес	Виходили з наявності замовлень
2. Сакральна Архітектура Ваш основний напрям роботи?	Так	Так	Так
3. Чи є зв'язок між тим, чому присвячені храми і його архітектурі?	так	Так	Так
4. Що для Вас символ?	Символ, як пам'ять та історія народу	Символіка завжди пов'язана із безліччестетикою літургії та; Символ, як пам'ять та історія народу	Символ - як мовна пам'ять
5. Яким має бути сакральний архітектор?	Воскреслий, Професійно підготовлений	Воскреслий, Професійно підготовлений	Воскреслий, Професійно підготовлений
6. Роль священника у проектуванні храму	Має доглядати архітектуру	Має пов'язатися із архітектором та кліром	Має доглядати архітектуру
7. Роль архітектора у проектуванні храму	Пропонує варіант проекту та гарантує виконання об'єкту	Враховуючи все, пропонує варіант проекту	Враховуючи все, пропонує варіант проекту
8. Роль замовника у проектуванні храму	Має бути тільки інвестором	Має бути тільки інвестором	Має бути тільки інвестором
9. Як мають бути функції в сучасному сакральному комплексі?	Традиційні функції	Традиційні функції	Традиційні функції
10. Ного Ви можете виділити в сучасному сакральному архітекторі?	Радісний Ник	Не можу виділити	Не можу виділити
11. Церква має бути власною у забудову, чи виділятися?	Вписуватися, але виділятися	Вона виділяється написанням православною віссю. Головна не форма, а зміст.	Вписуватися, але виділятися
12. Чи є програма будівництва нової церкви?	Не зустрічає таких	Не зустрічає таких	Не зустрічає таких
13. На яких принципах базується Ваш метод проектування?	Використання основних принципів ортодоксальної архітектури та національних традицій	Для мене важливо робити рідні об'єкти, в яких закладається основна концепція	Використання основних принципів ортодоксальної архітектури та національних традицій
14. Майбутнє сучасного українського храму будівництва?	Все сучасне стане минулим, треба проєктувати у сьогоденні	Все сучасне стане минулим, треба проєктувати у сьогоденні	Все сучасне стане минулим, треба проєктувати у сьогоденні

Рис. Г.8. Зведена таблиця відповідей (Водоп'ян А.І., Монахова Єлена (Олена Кругляк) та Ковальчук В. Ф.)

ДОДАТОК Д.

Перелік архітекторів, основна або часткова діяльність яких пов'язана із проєктуванням та відновленням православних храмів та комплексів, на території Незалежної України (станом на 2020 рік)

Таблиця 1 додатку Д. Перелік архітекторів, які пов'язані із сакральним проектуванням.

Перелік архітекторів, основна або часткова діяльність яких пов'язана із проектуванням та відновленням православних храмів та комплексів, на території Незалежної України (станом на 2020 рік).	
Назва області	Архітектори
Київська область	Слепцов Олег Семенович;
	Кулинська Олександра Богданівна;
	Бабіч Юрій Іванович;
	Віг Янош Яношевич
	Дубік Аркадій Сергійович
	Жариків Микола Леонідович;
	Жежерін Вадим Борисович
	Лосицький Юрій Георгійович
	Отець Олег (Олег Степанов)
	Ісак Валентин Михайлович
	Яблонський Дмитро Нилович
	Куцевич Вадим Володимирович
Кіровоградська область	Дрофа Ірина Олексіївна
	Литвин Григорій Миколайович
	Олійник Павло Петрович
	Рак Володимир Олександрович
Вінницька область	Тонасищук Олександр Михайлович;
Запорізька область	Романов Дмитро Юрійович
	Ухов Ігор Олександрович
	Петренко Вадим Миколайович
	Турковський Петро Миколайович
Миколаївська область	протоієрей Феленюк Микола
	Доморацький Олександр Васильович
Одеська область	Мещеряков Володимир Миколайович
	Глазирін Володимир Львович
	Худяков Ігор Олександрович
	Мурманов Маркоз Васильович
	Повстанюк Михайло Григорович

Продовження таблиці 1 додатку Д. Перелік архітекторів, які пов'язані із сакральним проєктуванням

Дніпропетровська область	Соєнко Ігор Михайлович
	Плосконос Олександр Тимофійович
	ієрей Георгій
	Петросюк Олександр
	Аверин С.В. (з рос.мови.)
	Зеленецький В.А. (з рос.мови.)
Донецька область	Ануфрієнко Володимир Васильович
	Доморацька Лілія Василівна
	Пальченко Олександр Миколайович
	Вязовський Віталій
	Одинцов Віталій
	Столов Станіслав
	Романчиков Віктор
	Ільїн Сергій
	Фаустів Валерій Олексійович
Сумська область	Биков Володимир Борисович
	Головін Едуард Валерійович
	Вінтоняк Сергій Ярославович
	Пономаренко М.П.
	Граділь Станіслав Степанович
	Дейнека Анатолій Іванович
Харківська область	Кононович Л.Т.
	Черняев В.В.
	Водолацький В.Н.
	Можейко А.В.
	Черкашина Л.В.
	Кормилец В.Ю.
	Жирнов А.Н. (з рос.мови.)
	Бронніков Микола
	Красько Микола Олексійович
	Чечельницький Павло Георгієвич
	Чечельницький Сергій Георгієвич

Продовження таблиці 1 додатку Д. Перелік архітекторів, які пов'язані із сакральним проектуванням

	Новгородов Володимир Євгенович;
Херсонська область	Микола Андрійович Вустянський;
Полтавська область	Громов Юрій Олександрович
	Злобинець Олег Вікторович
	Карюк Микола Всеволодович
	Олійник Юрій Павлович
	Трегубов Валерій Олександрович
	протоієрей Іоанн Бабич
	Чорнощоків Анатолій Євгенович
	Пицюра М.Е. (з рос.мови.)
Черкаська область	Владика Сафроній
	Володимир Кривякін
	Валерій Кузнецов
	Анатолій Ніколенки
	Ростислав Ніколенки
	Василь Дмитренко
	Іван Коляда
	Сергій Дем'яненко
	Тарас Довженко
Луганська область	Булкін Михайло Георгійович
	Підлевський Олег Едуардович
	Бондарєв Анатолій
	Панфилов В.К. (з рос.мови.)
	Соловйов Леонід Миколайович
Рівненська область	Ковальчук Віктор Федорович
	Дем'янов Валентин Олександрович
Тернопільська область	Білик Руслан Іванович
	Білик Мирослав Степанович
	Водоп'ян Анатолій Іванович
	Харченко Володимир
	Петребляк Михайло Миколайович
	Вербовецький Юрій Володимирович

Продовження таблиці 1 додатку Д. Перелік архітекторів, які пов'язані із сакральним проектуванням

	Головчак Олег Іванович
	Чорний Григорій Іванович
	Магола Богдан Юрійович
Волинська область	Бідзіль Анрош Янович
	Дус-Крятченко Василь Іванович
Житомирська область	Савченко А.Ф. (з рос.мови.)
Закарпатська область	Медвецький Арнольд
	Фекете Степан
	Осташ Федор
	Петер Сарваш
	Балог Ярослав Васильович
	Зазулич Сергій Іванович
Івано-Франківська область	Козак Олег Несторович
	Кос Орест
Львівська область	Гнесь Ігор Петрович
	Сивенький Роман Павлович
Чернівецька область	Каратун Ірина Вадимівна
	Кільчицкий Віктор Михайлович

ДОДАТОК Е.

Персоналії в сакральній архітектурі Незалежної України

Персоналії в сакральній архітектурі України

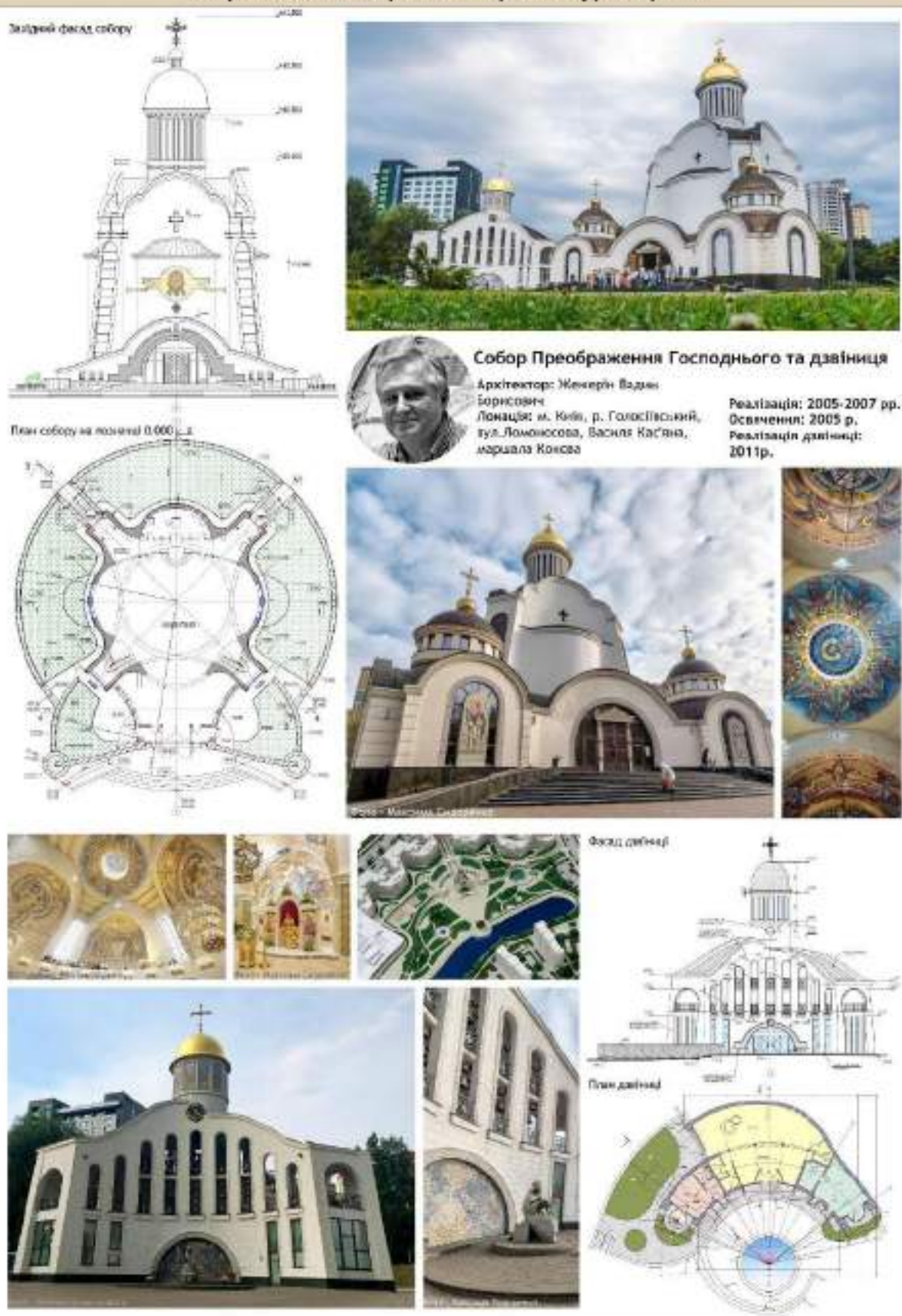

Рис. Е.1. Персоналії в сакральній архітектурі Жерерін Вадим Борисович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

Рис. Е.2. Персоналії в сакральній архітектурі Слєпцов Олег Семенович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

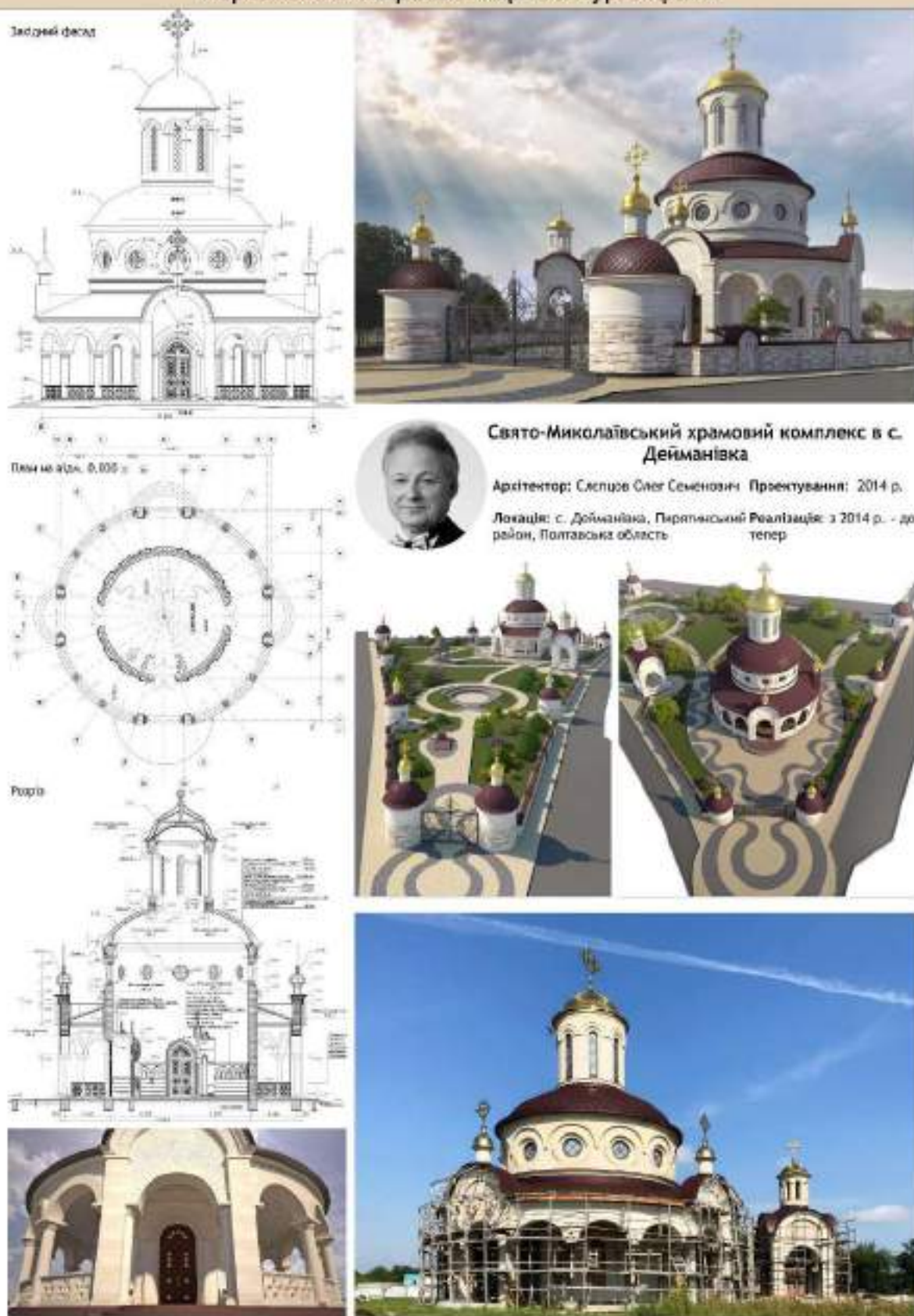

Рис. Е.3. Персоналії в сакральній архітектурі Слєпцов Олег Семенович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

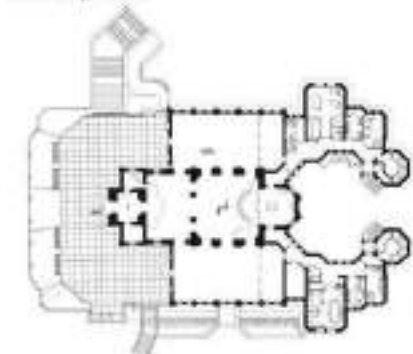
Персоналії в сакральній архітектурі України

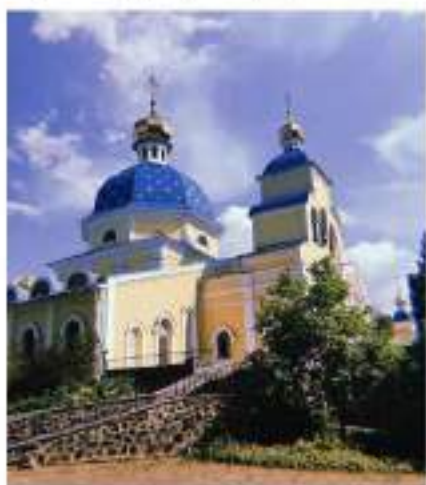
Босад

План на вісь. 0,000

Розріз

Храм Ікони Божої Матері Живоносне джерело

Архітектор: Слєпцов Олег Семенович
Локація: м. Київ, вул. Смирненка, 12
Проектування: 1995 - 2015 рр.
Реалізація: з 1997 р.

Рис. Е.4. Персоналії в сакральній архітектурі Слєпцов Олег Семенович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

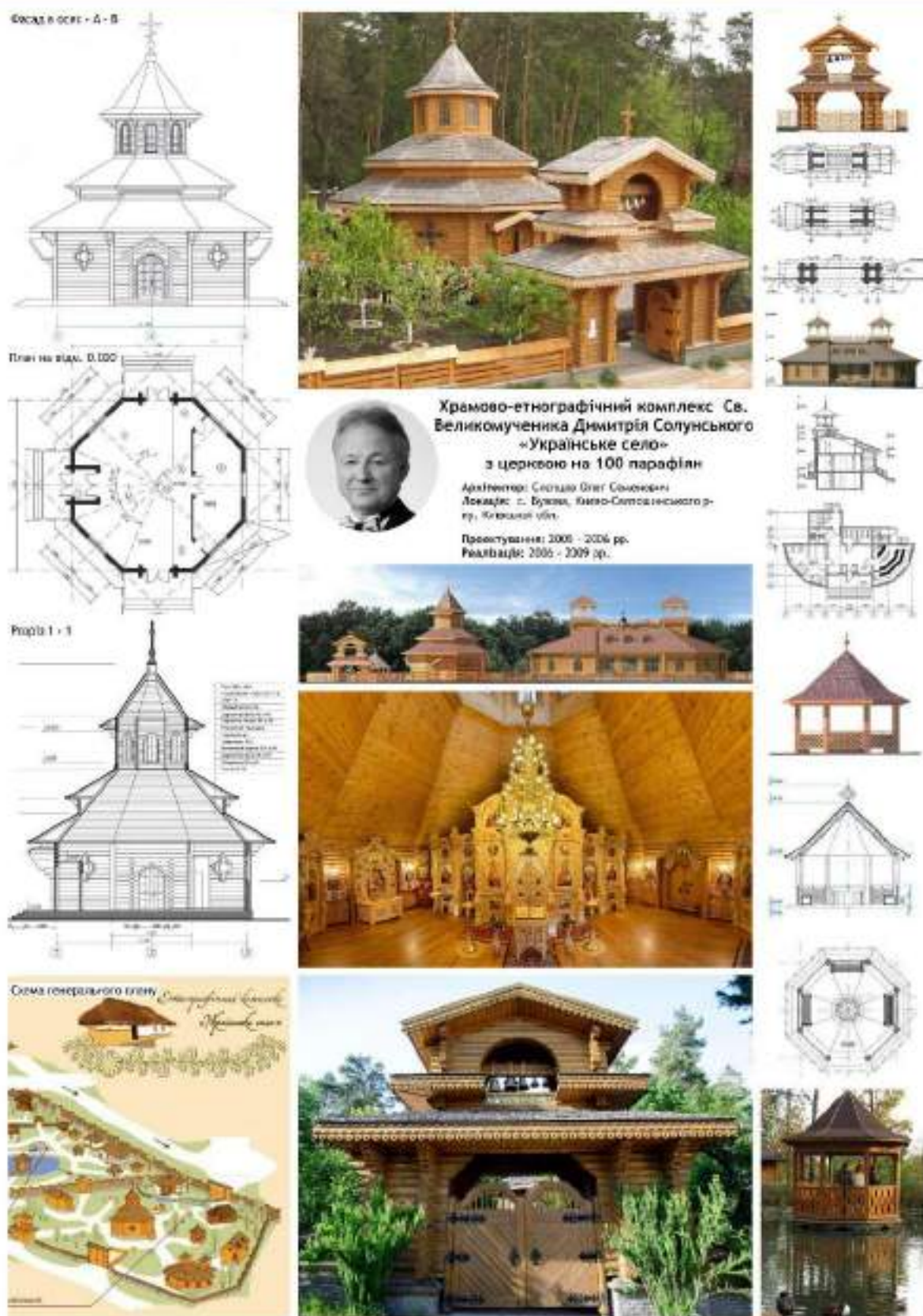
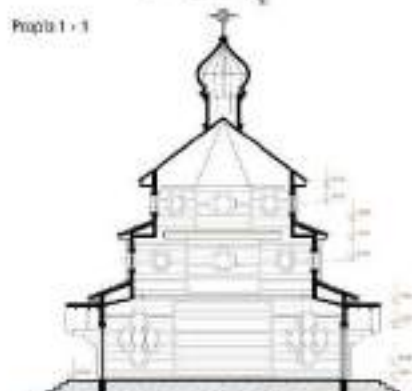
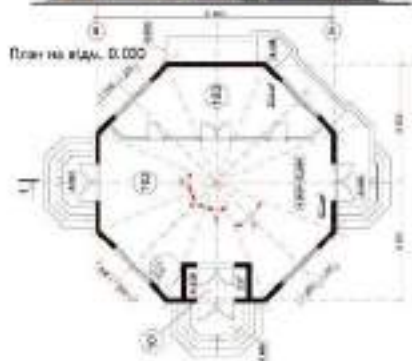
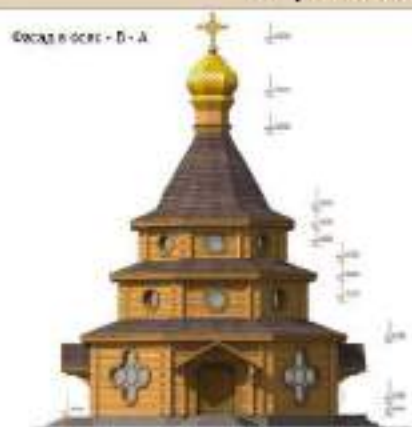

Рис. Е.5. Персоналії в сакральній архітектурі Слєпцов Олег Семенович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

Храм Всіх Святих Землі Української

Архітектор: Слєпцов Олег Семенович Проектування: 2015 р.

Локація: м. Миронівка, вул. Горького, Реалізація: 2015р.
Київська область

Рис. Е.6. Персоналії в сакральній архітектурі Слєпцов Олег Семенович
(розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

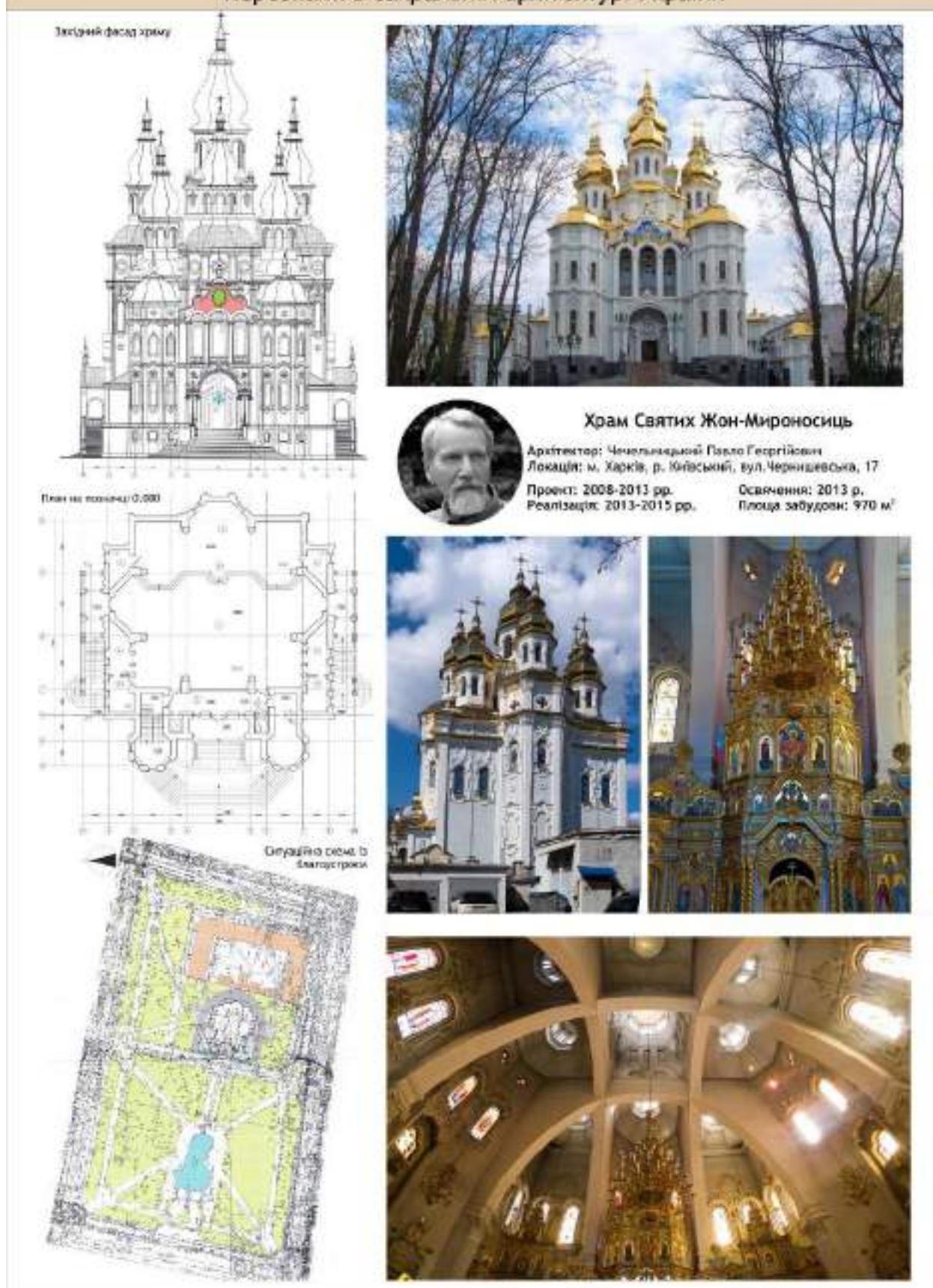

Рис. Е.7. Персоналії в сакральній архітектурі Чечельницький Павло Георгійович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

Храм Святого Священномученика Олександра Архієпископа Харківського

Архітектор: Чечельницький Павло Георгійович
Локація: м. Харків, пров. Олександрівський, 162-а

Реалізація: 2000-2004 рр.

Освячення: 2004 р.
Площа забудови: 1200 м²

Рис. Е.8. Персоналії в сакральній архітектурі Чечельницький Павло Георгійович
(розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

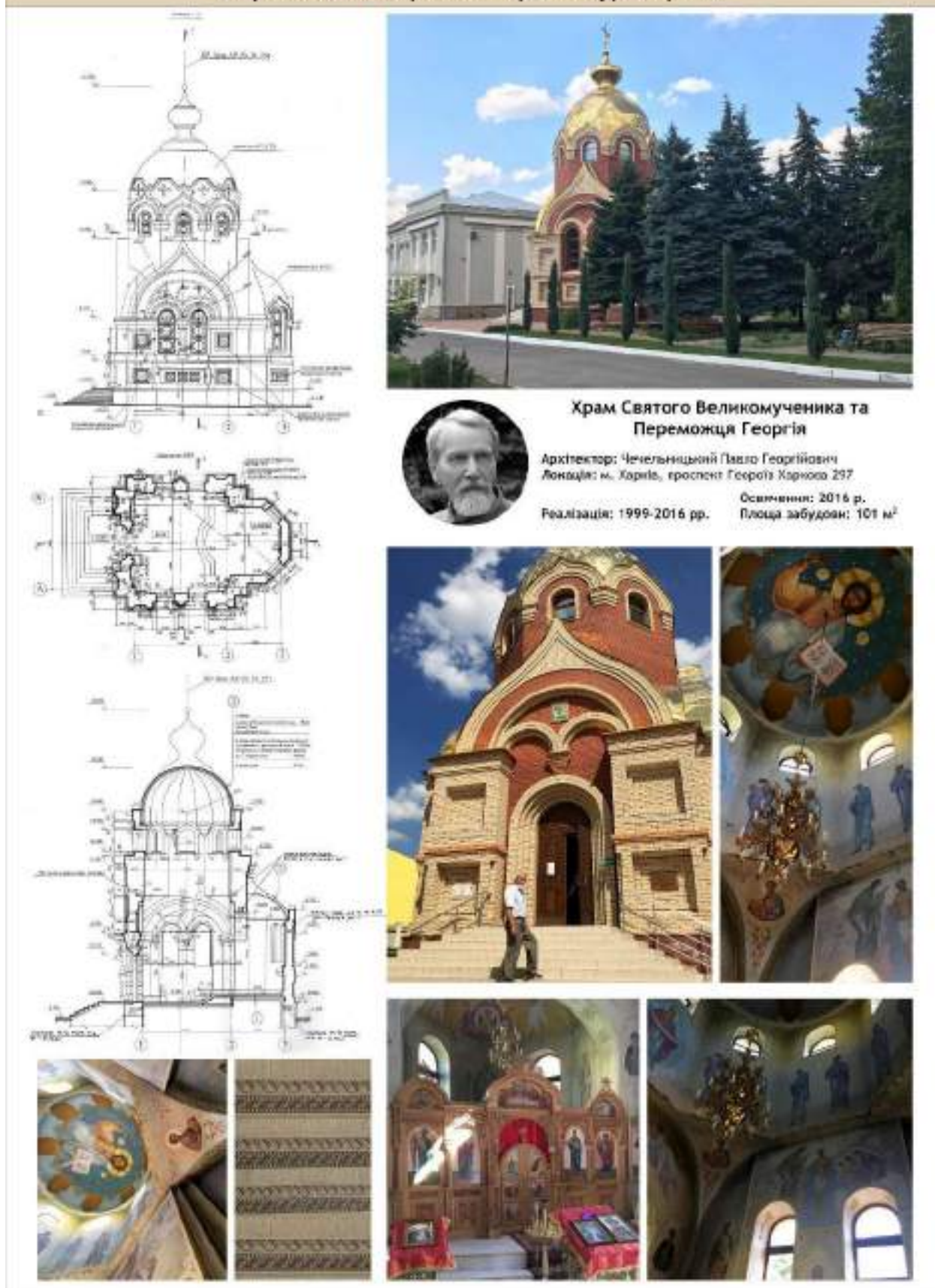
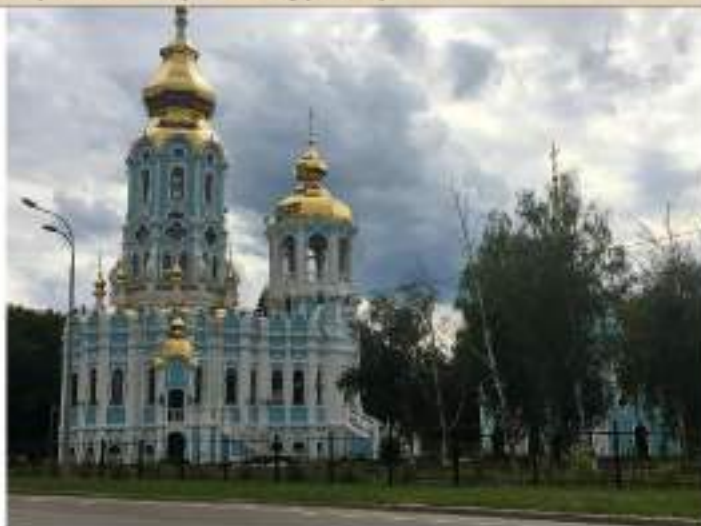
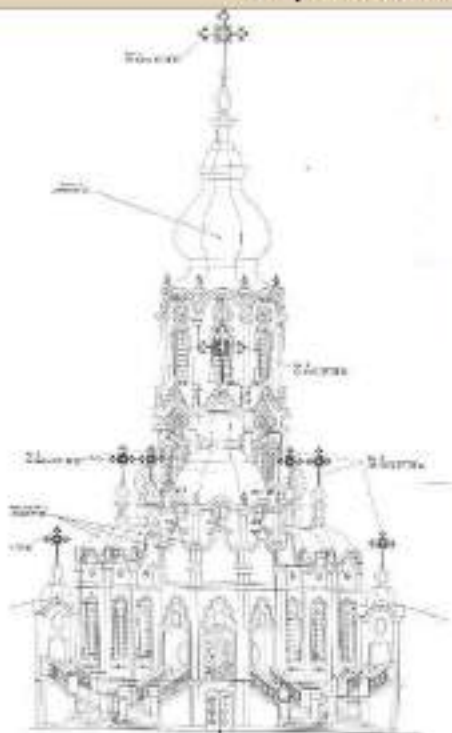

Рис. Е.9. Персоналії в сакральній архітектурі Чечельницький Павло Георгійович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

Храм Святої Благовірної Цариці Тамари Харківської

Архітектор: Чечельницький Павло Георгійович

Локація: м. Харків, Болгородське шосе / вул. пр. Академіка Курчатова

Реалізація: 1999-2016 рр.

Освячення: 2016 р.

Площа забудови: 101 м²

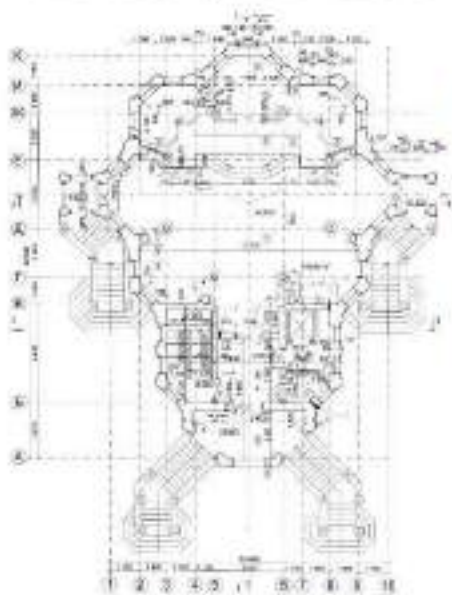

Рис. Е.10. Персоналії в сакральній архітектурі Чечельницький Павло Георгійович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

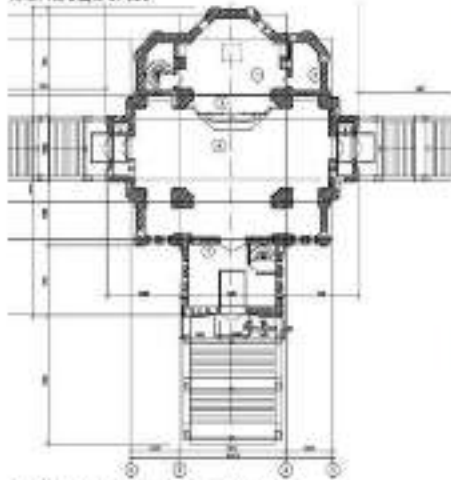
Рис. Е.11. Персоналії в сакральній архітектурі Чечельницький Павло Георгійович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

Головний фасад

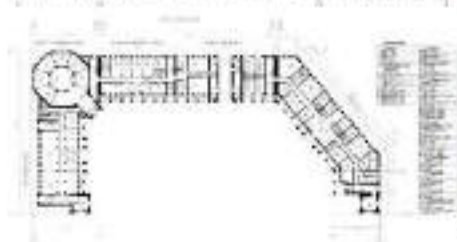
План на відм. 0. 200

Комп'ютерна модель всього комплексу

Фасад та план адміністративно-житлового блоку (на стадії проекту)

Храмовий комплекс у ж.н. "Північний". Храм Ікони Божої Матері "Іверська"

Архітектори: Саєнко Ігор, Павло Абрамов (при участі)

Проект: 1999 - 2003 рр.
Реалізація: 2001 р. - до сьогодні

Локація: м. Дніпро, житловий масив "Північний", вул. Семафорна

Освячення: 2003 р.

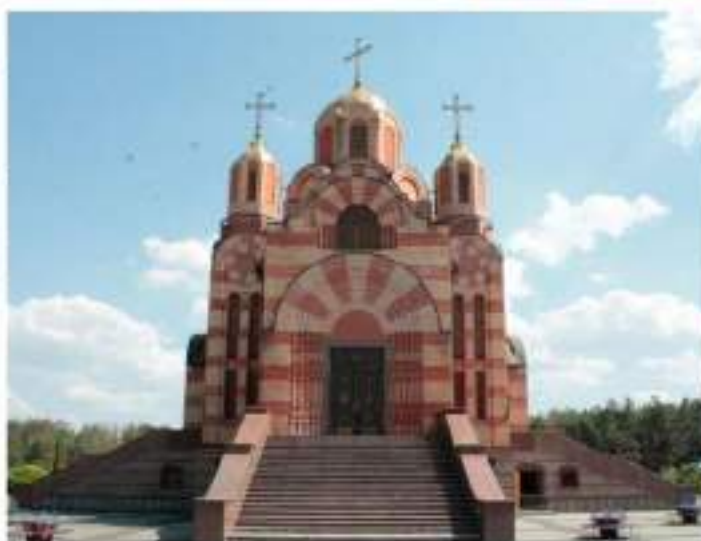
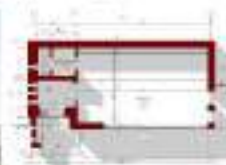

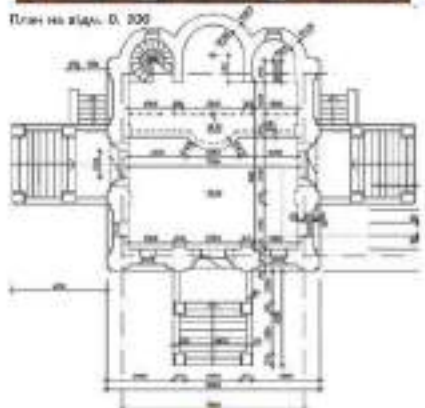
Рис. Е.12. Персоналії в сакральній архітектурі Саєнко Ігор Михайлович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

Головний фасад 1 - 2

План на з'їзді. Д. 200

Східний фасад 2 - 1

**Храм-пам'ятник Святому Миколаю на
Монастирському острові**

Архітектор: Саєнко Ігор

Реалізація: 1996 - 1999 рр.

Локація: м. Дніпро, Північна
частина острова Монастирський

Освячення: 1999 р.

Рис. Е.13. Персоналії в сакральній архітектурі Саєнко Ігор Михайлович
(розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

Персоналії в сакральній архітектурі України

Рис. Е.14. Персоналії в сакральній архітектурі Саєнко Ігор Михайлович (розроблено автором на основі графічних матеріалів архітектора)

ДОДАТОК Є.

Перелік зруйнованих храмів, які потребують відновлення

На основі проаналізованих вітчизняних храмів та комплексів, які зазнали повної та/або часткової руйнації (30 роки 20 ст.), був створений перелік храмів, що потребують негайного відновлення та занесення у програму «Відтворення пам'яток історії та культури України 1999 року».

Таблиця 1 додатку Є. Перелік храмів, які зруйновані без відновлення

№	НАЗВА	РОЗМІЩЕННЯ	ЗБУДОВАНО	ЗНИЩЕНО
1	Собор на честь Вознесіння Господнього	м. Бердянськ Бердянський район, Запорізька обл.	1846-1848. рр.	1930 р.
2	Собор на честь Миколи Чудотворця, Миколо-Пустинського монастиря	м. Київ, Печерський район, Київська обл.	1715 р.	1935 р.
3	Собор на честь Святого Миколи Чудотворця <i>Архітектор:</i> Немкін Володимир Християнович	М. Харків, Харківська обл.	1887 - 1896 рр.	1929 р.
4	Собор на честь Святого Миколи Чудотворця	м. Луганськ, Луганська обл.	не раніше 1841 р.	1935 р.
5	Собор на честь Успіння Пресвятої Богородиці	м. Лебедин, Сумська обл.	1797 р.	1939 р.
6	Храм на честь Святого Духа	с. Богоявленське, Миколаївська обл.	1887 р.	1944 р.
7	Храм на честь Стрітення Господа Нашого Ісуса Христа	м. Полтава, Полтавська обл.	1782 - 1787 рр.	1937 - 1938 рр.
8	Церква в Єзуполі	сmt. Єзуполь Тисменицький район, Івано-Франківська обл.	1778 р.	не раніше 1928 р.
9	Церква на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці	м. Баришівка Броварський район, Київська обл.	1722 р.	в середині 1930-х р.
10	Церква на честь Воздвиження Чесного Хреста Господнього	с. Деріївка Олександрійський район, Кіровоградська обл.	1775 р.	не раніше 1928 р.
11	Церква на честь Вознесіння Господнього <i>Архітектор:</i> Панас Шолудько	м.Березна Менський район, Чернігівська обл.	1761 р.	1930 р.

Продовження таблиці 1 додатку Є. Перелік храмів, які зруйновані без відновлення

12	Церква на честь Вознесіння Господнього	сmt. Васильківка Синельниківський район, Дніпропетровська обл.	1754 р.	не раніше 1928 р.
13	Церква на честь Вознесіння Господнього в Лівадії <i>Архітектори:</i> Віктор Олександрович Шретер, Альфонс (Олександр) Гекторович Венсан	сmt. Лівадія Ялтинський район, Автономна Республіка Крим	1872 - 1876 рр.	1929 р.
14	Церква на честь Воскресіння Христового	сmt. Корнин Попільнянський район, Житомирська обл.	1839 р.	перша чверть XX ст.
15	Церква на честь Івана Милостивого	с. Рубці Краматорський район, Донецька обл.	середина XVIII ст.	не раніше 1928 р.
16	Церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці	с. Ясени Сторожинецького району, Чрнівецька обл.	XVII ст.	1994 р.
17	Церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці	с. Сміле Роменський район, Сумська обл.	1800 р.	не раніше 1928 р.
18	Церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці	м. Херсон, Херсонська обл.	1805 - 1812 рр.	1949 р.
19	Церква на честь Преображення Господнього	м. Бучача Чортківський район, Тернопільська обл.	XVI ст.	частково зруйнована у XVIII ст.
20	Церква на честь Преображення Господнього	м. Полонне Полонський район, Хмельницька обл.	початок XVIII ст.	1930-х р.
21	Церква на честь Преображення Господнього	м. Донецьк, Донецька обл.	1883 - 1886 рр.	1931 р.
22	Церква на честь Різдва Іоанна Предтечі	с. Глинськ Жовківський район, Львівська обл.	1839 р.	1954 р.

Продовження таблиці 1 додатку Є. Перелік храмів, які зруйновані без відновлення

23	Церква на честь Різдва Пресвятої Богородиці	с. Смолянинове Сєверодонецький район, Луганська обл.	1803 р.	не раніше 1928 р.
24	Церква на честь Святого Архистратига Михаїла	с. Верхній Бистрий Хустський район, Закарпатська обл.		1935 р.
25	Церква на честь Святого Миколая	м. Острог, Рівненська обл.	XVII ст.	в кінці XIX ст.
26	Церква на честь Святого Миколая Медведівського монастиря	с. Медведівка Чигиринського району, Черкаська обл.	1785 - 1795 рр.	1930 р.
27	Церква на честь Святого Юрія Переможця	с. Нижні Млини Полтавський район, Полтавська обл.	1784 р.	не раніше 1928 р.
28	Церква на честь Святої Трійці	с. Черкаський Бишкін Чугуєвський район, Харківська обл.	1751 р.	не раніше 1928 р.
29	Церква на честь Стрітєння Господнього на "Новому базарі". <i>Архітектор: Джорджо Торрічеллі</i>	м. Одеса, Одеська обл.	1843 - 1847 рр.	1935 р.
30	Церква на честь Трійці Живоначальної	с. Судче Любешівського району, Волинська обл.	1663 р.	у перших десятиліттях XX ст.
31	Церква на честь Успіння Пресвятої Богородиці	с. Яришів Могилів-Подільського район, Вінницька обл.	1768 р.	в 1920-х р.

ДОДАТОК Ж.

Перелік православних храмів та комплексів східного обряду західної діаспори (США, Канада, Австралія), які аналізуються автором

Таблиця 1 додатку Ж. Храми української діаспори які аналізуються автором

№	Назва церкви	Розташування
КАНАДА		
1	Михайлівська церква	Регіна , Саскачеван
2	Церква Всіх Святих	Мелфорт , Саскачеван
3	Собор Святого Володимира	Онтаріо, Торонто
4	Свято-Преображенська церква	Йорктон , Саскачеван
5	Церква Іоанна Хрестителя	Північний Балтфорд, Саскачеван
6	Церква Святого Духа	Бринсли, Альберта
7	Церква Святого Іллі	Рокстон, Саскачеван
8	Церква Пресвятої Богородиці	Канора, Саскачеван
9	Церква Святого Духа	Уиткоу, Саскачеван
10	Церква Святого Михайла	Уейко, Саскачеван
11	Церква Святої Трійці	Смокі-Лейк, Альберта
12	Свято-Троїцька Церква	Принц-Альберт, Саскачеван
13	Михайлівська церква	Піщане Озеро, Манітоба
14	Владимирська церква	Гамільтон Онтаріо
15	Софієвський собор	Монреаль, Квебек
16	Церква Святих Петра і Павла	Альберта, Канада
17	Церква Святої Марії	Хамелін, Альберта
СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ		
1	Собор Святого Миколая	Лейквуд, Огайо
2	Церква Пресвятої Богородиці	Джонс Сіті, Оклахома
3	Церква Святих Петра і Павла	Ліндора, Пенсільванія
4	Церква Святого Михаїла	Вунсокет, Рот-Айленд
5	Церква Святого Петра і Павла	Карнегі, Пенсільванія
6	Собор Святого Андрія Первозванного	Саут-Баунд-Брук, Нью-Джерсі
7	Собор Покрови Пречистої Богородиці	Аллентаун, Пенсільванія
8	Собор Святого Володимира	Клівленд, Огайо
9	Церква Святих Петра і Павла	Янгстаун, Огайо
10	Церква Святого Михайла	Хаммонд, Індіана
11	Церква Святої Катерини	Арден Гілс, Мінесота
12	Церква Святого Михайла	Балтимор, Меріленд
13	Андріївська Церква	Блумінгдейл, Іллінойс
АВСТРАЛІЯ		
1	Церква Покрови Пресвятої Богородиці	Стратфілд -Вест, Сідней
2	Церква Преображення Господнього	Блектан, Сіднею
3	Церква святого Афанасія	Гранвілл, Сіднею
4	Церква Покрова Пресвятої Богородиці	Ессендон, Мельбурна
5	Церква Святого Андрія Первозванного	Кілкенні, Аделаїда
6	Церква Святого Миколая Чудотворця	Сади Маккей, Тернер